

1066

200

ԱՂԷՔՍԱՆԴՐ ՏԻՒՄԱ

ՀՌԶԱԿԱԻՈՐ ՈՃԻՐՔ

ՊՕՐՃԻԱՅՔ

1492—1507

ԹԱՐԳՄԱՆԵԱՅ Ի ԳԱՂՂԻՍՎԱՆԷ
Ա. Ս. Տ.

Կ. ՊՕԼԻՍ
Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՄԱՍԻՍ ԼՐԱԳՐՈՅ
—1869—

LIBRARY
1066

RECEIVED

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

1983 - 1984

RECEIVED

H. GOLDFIN

1983

710

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ ՏԻՒՄԱ

ՀՈՉԵԿԵՒՈՐ ՈՃԻՐՔ

ՊՕՐՃԻԱՅՔ

1492—1507

1492 Ապրիլի 8ին, Ֆիօրէնցայէն գրեթէ մղոն մը հեռու՝ Քարէճճիի պալատին մէկ ննջարանին մէջ անկողնոյ մը բոլորտիքը երեք անձինք ժողովուած էին, ուր չորրորդ մը հողեփարք կը քալէր:

Այս երեք մարդոցմէն առաջինը, որ մահւան անկողնոյն ոտքին կողմը նստած, արտառքը ծածկելու համար ոսկեճամուկ զիպակէ վարագոյրներու մէջ կէս մը պըլլուած էր, ՅԱՂԱԴՍ ԱՆԱՄՈՒՄՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆ, 'Ի ՎԵՔԱՅ ՊԼԻՆԻՈՍԻ անուն գրուածոց հեղինակ էրմօլուօ Պարպարօն էր, որ նախընթաց տարին Հատմ' Ֆիօրէնցայի հասարակապետութեան դեպան ըլլալով՝ Աքուիլէի պատրիարք անուանի էր Ինկովիկենաիօ Ր. էն:

Երկրորդը , որ ծնկան վրայ եկած՝ հոգև-
վարքին ձեռքն իրեններուն մէջ բռնած էր ,
Անճէ Բօլիթիէն էր , հնգետասաներորդ դա-
րուն Կատուլոսը , վաղեմնական եւ ծաղկեալ
հանճար , որ իր լատիներէն ոտանաւորներովը
Օգոստոս կայսեր ժամանակի բանաստեղծներէն
մէկը կը կարծուի :

Վերջապէս , երրորդը՝ որ ոտքի վրայ կե-
ցած , անկողնոյն սնարին դալարուն սիւներէն
մէկուն կրթնած , խորին թախծութեամբ օր-
հասականին դէմքին հիւանդութեան յառաջգի-
մութիւնը կը դիտէր , անուանի Բիք Տը Լա Մի-
բանտօլն էր , որ քսան տարուան հասակին մէջ
քսան ու երկու լեզու կը խօսէր , եւ պատրաստ
էր՝ այն ամեն մէկ լեզուով աշխարհիս ա-
ռաջին գիտնական քսան անձերէ իրեն ուղ-
ղուած եօթն հարիւր հարցմանց սրտասխա-
նել , եթէ կարելի ըլլար զանոնք Ծիօրէնցա
ժողովել :

Իսկ հոգևվարքը , Լօռէն Մանեիֆիքն էր ,
որ սարւոյն սկիզբէն ՚ի վեր դժնդակ եւ խո-
րին տենդէ մը բռնուած , որուն հետ իր ցեղին
ժառանգական հիւանդութիւնն եզոզ յօդացան
ալ միացած էր , եւ տեսնելով վերջապէս որ
Լէօնի Տէ Աբօլէթէ խաբեբային տուած հաշեալ
մարդրիաներու ըմպելիքն ալ որ կարծես թէ իր
դեղերն աւելի հարստութեան քան թէ հիւան-
դութեան յարմարցնել կուզէր , անօգուտ եւ
անզօր էին , հասկցեր էր որ իր գողտրաբան

կանայքը , քաղցրերգակ բանաստեղծները , չք-
քեղագարդ պալատները թողուլ հարկ էր , եւ
իր մեղքերուն արձակում ընդունելու համար ,
որոնք թերեւս ուրիշ իրմէ վար աստիճանի մար-
դու մը համար եղեոնագործութիւնք կը կոչ-
ուէին , Հերոնիմոս Ֆրանչիսկոս Սալօնարօլէ
դոմինիկեանը կանչել տուած էր :

Սակայն , առանց ներքին երկիւղի չէր ,
որուն դէմ իւր բարեկամաց գողեստներն ան-
ղօք էին , որ հեշտասէր բռնաւորն այն արխ-
րադէմ եւ անաչառ քարոզչին կ'սպասէր , որոյ
խօսքը բոլոր Ֆիօրէնցան կը դողացնէր , եւ
անոր ներողութեանը վրայ դրած էր այնու-
հետեւ հանդերձեալ աշխարհի բոլոր յոյսը :
Յիրաւի , Սալօնարօլէ այն մարմարէ մարդոց-
մէն մէկն էր , որ հրամանատարի արձանին պէս՝
հեշտութեան ու շուայտութեան մէջ ընկըղ-
մած անառակներուն դուռը կը դարնէր միշտ՝
խմացնելու համար որ երկինքը խորհելու ժա-
մանակը հասած էր : Ֆէրրարա ծնած , ուր իր ըն-
տանիքը՝ որ Բատուայի ամենէն ազնուական
տուներէն մէկն էր , Նիքօլա Տ'Նսթ մարքիզէն
կանչուած էր , երբ քսանութիւնք տարուան
եղաւ , իւր անընդդիմանայի կոչումէն ստիպ-
եալ՝ հայրենի տունէն փախաւ , ու Ֆիօրէնցայի
դոմինիկեան կրօնաւորաց վանքին մէջ կարգ
տաւ : Հոն իր մնձաւորներէն փիլիսոփայու-
թեան դասատու կարդուած ըլլալով , երիտա-
սուրդ նորընծան նախ ստիպուեցաւ՝ սկար ու

կարծր զգայարանի մը թերութեանցը , պակասաւոր արտասանութեանը եւ մանաւանդ իր Ֆիլիքսական զօրութեան տկարանալուն դէմ մաքառիլ , որ խստակրօն պահեցողութեամբ մ' սպառած էր :

Սալօնարօլէ այն ատենէն ինքզինք բռնորովին առանձնութեան դատապարտեց , ու մենատանին խորերուն մէջ աներեւութացաւ , իբր թէ գերեզմանի քարն արգէն իր վրայ փակուած ըլլար : Հոն քարայասակին վրայ ծունկ չոքած , փայտէ խաչելութեան մ' առջեւ անդադար աղօթելով , հսկումներով եւ ապաշխարութիւններով միտքը բորբոքած , շատ չանցաւ խորհրդածութենէ յափշտակութեան անցաւ , այն ներքին դաղտնի ու մարդարէական գրգիռն զգալ սկսաւ , որ զինքը եկեղեցւոյ վերանորոգութիւնը քարոզելու կը կոչէր :

Այսու ամենայնիւ Սալօնարօլէի վերանորոգութիւնը Նուտէրինէն աւելի ակնածաւոր ըլլալով , որմէ քսանունհինգ տարիի չափ առաջ էր , մարդոց կը դպչէր , բայց իրերը կը յարգէր : Իր նպատակը մարդկային վարդապետութիւնները փոխել էր , եւ ոչ աստուածային հաւատքը : Գերմանացի կրօնաւորին պէտ իր խելքին դատմանը չէր հետեւեր , այլ խանդին տրամաբանութիւնը ներշնչութեան առջեւ կը խոնարհէր . առաւել մարդարէի կը նմանէր քան թէ աստուածաբանի :

Երկայն , եկեղեցւոյ իշխանութեան առջեւ

խոնարհած ճակատը՝ ժամանակաւոր իշխանութեան առջեւ արդէն բարձրացած էր : Կրօնքն ու ազատութիւնն իբրեւ երկու հաւասարապէս սուրբ կուսանք կերեւէին իր աչքին , այնպէս որ իր մաքին մէջ՝ անոնցմէ մէկը ծառայեցնող Լօռէնը միւսն անպատուող Խննովկենտիոս Բ. պապին չափ յանցաւոր կը համարէր : Ասկէ կը հետեւէր թէ քանի որ Լօռէն հարստութեան երջանկութեան ու փառաւորութեան մէջ կապրէր , Սափօնարօլէ երբէք յանձն չէր առած , որչափ եւ զինքը ստիպած էին , իր ներկայութեամբ վաւերացնել իշխանութիւն մը՝ զոր ապօրէն կը դատէր : Բայց Լօռէն՝ մահուան անկողնին մէջ զինքը կանչել տալուն համար , խնդիրը կը փոխուէր : Խստակրօն քարոզիչն իսկոյն ճանբայ ելաւ բոկոտն ու գլխարաց , ոչ միայն հոգեվարքին հոգին՝ այլ նաեւ հասարակապետութեան ազատութիւնը ձեռք բերելու յուսով :

Լօռէն , ինչպէս որ ըսինք , սրտատանջ անհամբերութեամբ մը Սափօնարօլէի գալուն կրօնապասէր . այնպէս որ , անոր քայլերուն ձայնն տանլուն պէս , դժգոյն դէմքը բոլորովին մնուելի գոյն առաւ , եւ արմուկին վրայ քիչ մը վեր ելնելով , ձեռքի շարժմամբ մը հրամայեց իր երեք բարեկամներուն որ դուրս ելնեն , խսկոյն հնազանդեցան , եւ հաղիւ դռնէ մը դուրս ելած էին , ուրիշ դրան մը փեղկը բացուեցաւ , եւ դալկազէժ անշարժ ու լրջադէմ կրօնաւորը

տե՛րի՛, վրայ տեսնու եցաւ : լօռէն Մէտիչի՛ անոր մարմարատիպ ճակտին վրայ արձանի մը կարծրութիւնը նշմարելով, անկողնին վրայ ինկաւ սյնալիս խոր հառաչանք մ'արձկելով, որ կենացը վերջին հառաչը կը կարծուէր : կրօնաւորը սենեկին շորս կողմը նայուածք մը ձգեց, իբր թէ ստուգելու համար որ իրմէ զատ մարդ չկար հոգեվարքին քով . յետոյ ծանր ընթացքով դէպ' ի անկողնիը յառաջացաւ : լօռէն անոր մօտենան սրհաւրօք տեսաւ . յետոյ երբ քովէ հասաւ .

— Հայր իմ, ես մեծ մեղաւոր մ'էի, ազաղակեց :

— Աստուծոյ ողորմութիւնն անսահման է, պատասխանեց կրօնաւորը . եւ ես աստուածային ողորմութիւնը քեզի բերելու սլաշտօնն ունիմ :

— Կը յուսամ որ Աստուած մեզքերուս ներէ, գոչեց հոգեվարքը, կրօնաւորին բերնէն սյնալիս անակնկալ խօսքեր լսելէն յոյս առնելով :

— Մեզքերդ ու ոճրագործութիւններդ ամենքն ալ Աստուած պիտի ներէ, պատասխանեց Սալօնարօլէ : Աստուած թողութիւն պիտի շնորհէ ունայն զուարճութեանցդ, պոռնիկան հեշտութեանցդ, եւ պիղծ գրօսանացդ, ահա մեղացդ մասին համար : Աստուած պիտի ներէ Տիօթիալիի, Նէրօնէ Նիճիի, Անճէլօ Անթիւօրի, Նիքօլօ Սօտէրինի գլուխք քեզի բերողին :

երկնս հողայն Քրիստոսն ու աշխարհն կրկին
 վարձք խստապանալդ . Աստուած պիտի ներէ
 Բայրի Յաշնտի սրգին . Տրանչէսկօ Տէ Պախ-
 զիկէլլան , Պէննապո Մաւտին , Կարօպ Յը-
 աէսկօպաւտիս , Աճօսէթթօ Պաւտօլինէթին ,
 Բիքա Պաւտրօչին , Պէննապօ Տէ Պօտինօն ,
 Յաանչէսկօ Յաէսկօպաւտին եւ ուրիշ Երեք
 հարիւրէն ասելի անձինք , որոնք թէ եւ ա-
 սնայմէ պակօս անուանի , բայց նոյնչափ սի-
 բելի էին Տիօրէնցայի մէջ : Կառափնարանի
 ու հասարդանի վրայ սպաննելդ : Ահա ասիկ
 սորադ որ ծաթեանցք մասին : Այս անուհնե-
 թէն արմն մէկը Մալճոնարօլէ ծանր ծանր ար-
 տարտնած ժրճանակ աչքը հոգեվարքին վրայ
 անկած էր . իսկ անիկայ հեծելով կը պատասխա-
 նէր որով կը հասկցուէր թէ կրօնաւորին յիշողու-
 թիւնը չէր սխալեր . Վերջապէս , երբ որ լնացաւ .
 — Եւ դա կը կարծես , հայր իմ , պատաս-
 խանեց լորէն Երկբայտկան ձայնով . թէ մեղ-
 քեղօք ու եղեւնադ որ ծաթեթիւնն իրօս ամենն ալ
 Աստուած պիտի ներէ :

— Ամենն ալ , ըսաւ Մալճոնարօլէ , բայց ե-
 րեք պայմանաւ .

— Ո՞րն են , պատասխանեց հոգեվարքը :

— Առաջինը , ըսաւ Մալճոնարօլէ , Աստու-
 օճայ ողորմութեանն ու կարգու թեան կատա-
 րելապէս հաւատաս :

— Զայր իմ , պատասխանեց լորէն , բոլորով
 սրտիւ կը հաւատաս :

— Երկրորդը, ըսաւ Սալօնարօլէ, այլոցմէ ա-
նիրաւութեամբ գրաւած ու պահած ստաց-
ուածքդ ետ դարձնես :

— Հայր իմ, արդեօք ժամանակ կուեննամ,
հարցուց հոգեվարքը :

— Աստուած կուտայ, պատասխանեց կրօ-
նաւորը :

Լօրէն աւելի անդորրութեամբ խորհելու
համար աչուրները գոցեց, եւ վայրկեան մը լը-
սութենէ ետեւ :

— Այո, հայր իմ, կընեմ պատասխանեց :

— Երրորդը, կրկնեց Սալօնարօլէ, հասա-
րակապեաութեան առաջին անկախութիւնն
ու հինաւարց ազատութիւնն իրեն դարձը-
նես :

— Լօրէն ջղային ցնցմամբ մը վեր նետուե-
լով անկուեցաւ անկողնոյն վրայ, աչուլը Գա-
մինիկեանին աչերը հարցաքննելով, որպէս թէ
հասկնալու համար թէ արդեօք ճիշդ էր լա-
ծը, եւ Սալօնարօլէ մի եւ նոյն խօսքերը կըրկ-
նեց :

— Երբէք, երբէք, գոչեց Լօրէն դարձեալ
անկողնին վրայ իյնալով, ու գլուխը շարժե-
լով . . . Երբէք :

— Կրօնաւորը, առանց խօսք մը պատասխա-
նելու, քայլափոխ մը ետ քաշուեցաւ երթալու
համար :

— Հայր իմ, հայր իմ, ըսաւ հոգեվարքը, այդ-
պէս մի հեռանար . գթան իմ վրաս :

— Գթն Ծիօրէնցայի վրայ , ըսաւ կրօնաւորը :

— Բայց հայր իմ , աղաղակեց Լօրէն , Ծիօրէնցա ազատ է , Ծիօրէնցա երջանիկ է :

— Ծիօրէնցա գերի է , Ծիօրէնցա աղքատ է , գոչեց Սալօնարօլէ , հանձարով աղքատ , դրամով աղքատ , քաջութեամբ աղքատ : Հանձարով աղքատ , որովհետեւ , Լօրէն , քեզնէ ետքը Պետրոս որդիդ պիտի գայ . դրամով աղքատ , քանզի հասարակապետութեան ստակն ընտանեացդ ճոխութեանն ու առեւտրական տուներուդ յաջողութեանը դործածեցիր . քաջութեամբ աղքատ , որովհետեւ օրինաւոր իշխանաց ձեռքէն սահմանադրութեան շնորհած իշխանութիւնը յափշտակեցիր , եւ քաղաքացիներն ալ քաղաքական ու զինուորական կրկին ճամբէն ետ դարձուցիր , որոյ մէջ՝ դու զանոնք զեղխութեամբքդ դեռ չմեղկացուցած՝ վաղեմական առաքինութիւններ ցուցրցած էին , այնպէս որ , երբ օրը գայ , որ հեռու չէ , շարունակեց կրօնաւորը բոցափայլ եւ անթարթ աչօք , իբրեւ թէ ապագայն կը կարդար , ուր խուժադուժները լեռներէն վար իջնեն , մեր քաղաքներուն պարիսպները Նիրբուի պարիսպներուն պէս միմիայն անոնց շեփօրներուն ձայնէն պիտի կործանին :

— Կուղէս ուրեմն որ բոլոր կենացս վառքն եղող իշխանութենէս հրաժարիմ մահուան անկողնիս մէջ , գոչեց Լօրէն Մէտիչի :

— Ուզողն ես չեմ , այլ Տէրն է , պարտախա-

նեց Սալոմարայէ սպառնակածն ինչ

— Անհնարին է անհնարին անհնարաց խորէն

— Արևին մեռնի քնչպէս որ սպրնցար քնչեց կրօնաւորը սպառնակածներս որ շողքորթներու ձեռակցը որ մարմնից այ՛նչ արուեստ մատենն ինչպէս որ հողից մատենցին

Այս խօսքն բնիով խառակրօն դասնիկեան նը առանց հողեմարքին ազազանները շմբատ սենեկէն դուրս ելաւ մե եւ նոյն զէմքով ու մե եւ նոյն քայլերով որով ներս մտած էր Երաքն արդէն երկրէս դատաւած կը թուէր թէ մարդկային իրերէ գեր ի վերայ էր

Անոր դուրս ելնելը անհնարով խորէն Ետտիչի արձակած ազադակէն Կրճուտօ, Բօլիթիէն եւ Բիք տըլա Երրանտօլ որ ամեն բան լսեր էին, սենեակը մտան, եւ անտան որ Իրենց բարեկամը թեւերուն մէջ շքնդ խաչելու թիւն մը կը սեղմէր, զոր անկողնին գլխուն վերեւէն յափշտակեր էր Ի դուրս բարեկամական խօսքերով գոյն քաջաբերէլ ջանացին Կորէն Կանիլիք հեծեծանօք միայն կը պատասխանէր, եւ մեր պատմած տեսարանէն ժամ մը վերջը շրթունքները խաչելու թեան արքերաւե փակցուցած՝ հողին վիշեց այս էրեք մարդոց թեւերուն մէջ, որոցմէ ամենէն բարեբաղդն էր զրայ երկու տարի անդամ չպիտի կրնար սպրիլ թէպէտ եւ Կրկըն ալ երկամասոր էին Ե որովհետեւ կը մահը քաղուգ ազէտնե

բաւ. այստաւա պիտի ըլլար, երկինք, կրակ Եւ-
 քծլա Մաքիալէլ, հաւատալի նշաններ ցուցնել
 ազգեց, կայծակը Եանթա—Վէրարթա եկե-
 ղեցուոյն դժբեթին վրայ ինկու, եւ Յասրիկոս
 Պորճիա ալ Պապ անուանեցաւ:

Հնգ հասաներորդ դարուն վերջերը, այսին-
 քըն այն միջոցին որ անը պատմութիւնը կ'սկը-
 սի, Հասմայ Սուրբ Աւարտալի հրապարակը շատ
 հեռու էր այն մեծապայելուչ անստրամն ըն-
 ծայելէ, որով մեր օրերը Յասմայ Սուրբ հրա-
 պարակէն հոն եկողնէրուն անջեւ կը ներկայա-
 նար:

Արդարեւ կոստանդիանոսի մայր եկեղեցին
 անհեաւ եղած էր իսկ Միքէլ—Անճի երկնած
 երեսուն պապերու հրաշակերար, երկք դա-
 բերու աշխատութիւնը աւ երկունհարիւր յաթ-
 տուն միլիոնի ծախքը զկա չկար: Հին շէնքը
 որ հազար հարիւր քառասունըհինգ տարի տե-
 ւած էր, Վիճիկ կործանուած կապաններ եւ
 նիկողայոս Ե, Յուլիոս Բ ի եւ լեռոն Ժ ի
 արուկատարութեան կարապետը, զայն եւ ա-
 նոր կիցը դանաւող Պրոքոս Անիկիոսի տաճարը
 քանդել տուեր, ու անոնց տեղ Բոսելլինի ու
 Պաթիլիթ Ալպէրդի Ըարապապե տներու ձեռք
 նոր տաճարի վր հիմունքը ձգել տուած էր
 բայց քանի մը տարի վերջը նիկողայոս Ե մեռ-
 նելով, եւ Անիտիկցի Պողոս Ե ինչ պախորդին

սկսածը յառաջ տանելու համար հինգ հազար
սկուզէ աւելի չկրնալով տալ, գեանէն հազիւ
բարձրացած շէնքը դ' սղբեցաւ, ու ծնած ա-
տեն մեռնող շէնքի մը տեսարանը ներկայացուց,
որ աւերակի մը տեսարանէն աւելի տխուր է :

Հրապարակին (գոյնով, ինչպէս որ մեր տը-
ւած բացատրութեանէն կը հասկցուի, ոչ Պէր-
նինի գեղեցիկ սխառաշարքը դեռ ունէր, ոչ
պաղպաղահոս աղբերակունքը, ոչ եզրիպտա-
կան կոթողը, ոչ որ՝ Պլինիոսի ըսածին նայելով՝
Փարաւոն Նունքոր կանգնած էր Հելիոպոլիս
քաղքին մէջ՝ Կալիգուլա ալ Հոուլոս փոխադրած
էր, ուր Ներոնի կրկէսին մէջ տեղաւորեց եւ
մինչեւ 1786 հոն մնաց. եւ որովհետեւ Ներոնի
կրկէսը մի եւ նոյն տեղն էր ուր այսօր Սուրբ
Պետրոսի եկեղեցին կանգնած է, եւ այս կո-
թողն ալ՝ որ պատուանդանովն այն տեղը կը-
ծած կէր ուր հիմա աւանդատունը կը տնտեսուի,
ժայռատեալ սիւներու, անհաւասար պատերու
եւ կիսատաշ քարերու մէջ տեղէն կարծես թէ
նսկայածեւ սլաքի նման դէպ 'ի վեր կը բարձ-
րանար :

Այս նորածին աւերակին աջ կողմը վատի-
կանը կը բարձրանար, մեծաքանակ բարեկրոն-
եան աշտարակ մը, որոյ վրայ հոռոմէական դըպ-
րոցին անուանի ճարտարապետները հազար տա-
րիէ 'ի վեր աշխատեցան, դեռ այն ժամանակ
չունէր իր երկու շքեղադարձ մատուռները,
իր տասներկու ընդարձակ սրահները, քառու-

երկու դաւիթները , երսուն սանգուխները ու
իր երկու հազար սենեակները : Որովհետեւ
Սեքստոս Ե պապը , այն վսեմ խոզարածը , որ
իր հինգ տարուան թագաւորութեան միջոցին
այնչափ բան ըրաւ , դեռ չէր կրցած հոն աւել-
ցնել այն հոյակապ շէնքը , որ արեւելեան
կողմէն Սուրբ Գամասոսի դաւթին վրայ կը
նայի , այլ այն վաղեմնի յիշատակներով լցուն
հին ու սուրբ պալատն էր , ուր Մեծն—կա-
րոլոս՝ Լեւոն Գ պապէն կայսր պսակուած ա-
տեն հիւրընկալութիւն դատաւ :

Սակայն , 1492 օգոստոս 9ին , ամբողջ շը-
նովմ , ժողովրդեան դռնէն մինչեւ Գօլիզէ , եւ
Գիոկղեաթիանոսի ջերմուկներէն մինչեւ Աէնթ
Անթի բերդը , կարծես թէ այս հրապարակին
մէջ ժամադիր եղած էր . հոն գումարուած
բազմութիւնն այնչափ շատ էր , որ բոլոր մեր-
ձակայ փողոցներուն մէջ կը մղուէր , աստղի
մը ճառագայթներուն պէս կեղրոնին կպած ,
եւ շարժուն ու երփներանգ գորգի մը նման
մայր եկեղեցիէն վեր կելնէր , քարերու վրայ
կը խմբուէր , սիւներէն կը կախուէր , պատե-
րուն վրայ կը դիզուէր , տուներուն դռներէն
կը մտնէր ու պատուհաններուն մէջ կը տես-
նուէր , այնչափ խուռն եւ այնչափ հոծ , որ
կարծես թէ պատուհանները գլուխներով հիւս-
ուած էին : Այս բոլոր բազմութիւնն աչքը վա-
տիկանի մէկ կէտին վրայ միայն ուղղած էր ,
ինչու որ կարդինալներուն փակարանը վատի-

կանի մէջ էր . եւ որովհետեւ Կանովկէնպոս
Ը տասնութեց օրէ 'ի վեր վասնանեամ էր . Կա-
կարանի ճաշովք պատ մ'ընտրելու վրայ էր :

Համբ ընտրութեանց քաղաքն է . հիմնադ-
րութենէն մինչև մեր օրերը . այսինքն գրեթէ
քանութեց դարու միջոցին անշաղար իր թա-
գաւորները . հիւսվատոմները . արիւսները .
կոչարներն ու պապերը ընտրեց . ուստի Համբ .
Կարանի օրերը կարծես թէ տարօրինակ
տեսողէ մը կը խոնար . որ զամեն մարդ զէպ
'ի վասնկան կամ զէպ 'ի Մօնթէ - Կախալօ
կը մղէ . ծիրանաղգեստ ճաշովքն ըրած նիստին
տանտան . որ այս կրկու պաշտաներէն մերթ
մէկունն ու մերթ միւսին մէջ կը գումարուի .
Կրկարու նոր քանանայտակար մը զան ելնելը
աւանանն համար մեծ գործ մ'է . որովհետեւ
Ս. Կարանէն սկսեալ մինչև Կրկար Ս. Գ. ա-
մեն մէկ պատ միջին հարաւով ութ տարե ան-
եամ ըլլալուն համար . այն ութ տարին ընա-
րատրին բնութեանը համեմատ անգործութեան
կամ անկարողութեան . արդարութեան կամ զօ-
ւրջութեան . խաղաղութեան կամ պատե-
րաւորմի միջոց մը կը լլայ :

Արդ . այն օրէն յկտակ ուր Ս. Կարանի
առաջին յաջորդը քանանայտակարան զան
նստու . մինչեւ ամսին այս պարսպ մնացած
միջոցը . թերեւս ընա երբէք այս անշամ
խմբմեմ սրտատուջութիւն անստուած չէր .
այս Թագ լրտեան Ս. Կարանի հրապարակին եւ
յոսա Ի զճարտարան մտայ :

հան ահաող փողոցներուն մէջ խոնիրը ցուցը-
ցինք : Իրաւցընէ այս ալ առանց օրատճառի
չէր , որովհետեւ Իննօվկենտիոս ը՛ որ իր հպա-
տակաց թուոյն վրայ ութ մանչ եւ նոյնչափ ալ
աղջիկ աւելցուցած ըլլալուն համար իր ժողո-
վըրդեան հայրը կը կոչուէր , կեանքը հեշտու-
թեան մէջ անցունելէն վերջը , ինչպէս որը սինք՝
մեաեր էր՝ այնպիսի հողեվարքէ մը ետեւ , որոյ
միջոցին եթէ պէտք է հաւտալ ըսթէ ֆանօ Ին-
ֆէ սուրայի օրագրութեան , երկու հարիւր
քսան սպանութիւնք եղած էին Հատվայ փո-
ղոցներուն մէջ : Ինչպէս որ սովորութիւն էր ,
իշխանութիւնը սենեկապետ կարդինային ին-
կաւ , որ ամսոին դատարկ եղած ատենը վե-
հապետաբար կիշխէ . եւ որովհետեւ իւր պաշ-
տօնին ամեն պարտքերը կատարելու սօխպ-
ուած էր , այն է՝ ինքն իւր անուանքն ու աղ-
դատոմիսն նշաններովն ստակ կոխել տալ , վախ-
ճանած պապին մատէն ճկնորսի մատնին հանել ,
դիակը հագուեցնել , սախրել , շարտել ու զը-
մըսսել տալ , եւ ինն օր յուղարկաւորութենէ
ետեւ դադարն առժամանակեայ խորշի մը մէջ
իջեցնել , ուր վերջին մեռած պապը պիտի կե-
նայ մինչեւ որ իւր յաջորդը դայ անօր տեղն
ստնաւ եւ զինքն ալ որոշուած վերջին դերեդ-
մանը զրկէ : վերջապէս , որովհետեւ փակարա-
նին դուռն ու պատշտամիսն պատուհանը , ուժ-
կից որ քահանայապետական ընտրութիւնը կը
հաշակուի , պատրվ հիւսել տայու պաշտօնն ալ

անոր կիցնար, այս պատճառներով վարչութեան գործերուն պարապելու վայրկեան մ'անգամ չէր ունեցեր. այնպէս որ մարդասպանութիւններն երթալով կաւելնային, եւ ամեն մարդ քարձրածայն գոչմամբ զօրեղ ձեռք մը կը խնդրէին, որ բոլոր սուրերն ու դաշոյններն իրենց պատեանք մտցնել տար:

Բաղմութեան աչերը, ինչպէս որ ըսինք, վատիկանի վրայ ուղղուած էին, մասնաւորաբար ծիւղելոյլի մը վրայ՝ ուսից առաջին նշանը պիտի տրուէր: Յանկարծ, Ուէ՛՛ Իւ Մոէ՛՛ ատեն, այսինքն օրուան խոնարհիլ սկըսած ժամանակ, քարձրածայն քրքիջներով մեծագոչ աղաղակներ արձակուեցան ամբոխէն, սպառնալեաց եւ հեզնութեանց խառնածայն մոնչիւններ. որովհետեւ ծխնելոյցին գագաթէն փոքրիկ ծուխ մը տեսած էին՝ որ թեթեւ ամպիկի մը նման ուղղակի երկինք կը վերանար: Այս ծուխն իմաց կուտար թէ Ղաովմ միշտ անտէր էր, եւ թէ աշխարհս դեռ սգապ չունէր. որովհետեւ այրած քուէի տոմգակներուն ծուխն էր այն, որմէ կը հասկցուէր թէ կար լինալները չէին համաձայնած:

Հաղիւ այս ծուխը տեսնուեցաւ ու շուտ մը փարատեցաւ, անհամար ժողովուրդը գիտնալով որ այլ սպասելիք չ'ը չունէր մինչեւ երկրորդ օրուան ժամը տասը, ուր կարողինալները նորէն քուէարկութիւն պիտի ընէին, ազնկալից ու ծաղրական ձայներով ցրուեցաւ, ինչ-

պէս որ հրսխաղութեան վերջին փամփուշտն արձակուելէ ետեւ կրցրուի, այնպէս որ քառորդ մը առաջ հոն ծփացող անթիւ բազմութենէն վայրկենի մը մէջ ոչ ոք մնաց՝ բաց 'ի քանի մը դանդաղ հետարբքիրներէ, որք նոյն հրապարակին վրայ կամ շրջակայները բնակելուն պատճառաւ տուներնին դառնալու չէին աճապարեր: Կամաց կամաց բազմութեան յետին խումբերն ալ փողոցներէն քաշուեցան. քանզի ժամը իննուկէս զարկած էր, եւ այն ժամուն Զոռմայ փողոցներուն մէջ ապահովաբար կարելի չէր պտրաիլ: Խումբերուն քաշուելէն ետեւ՝ քանի մ'առանձին անցորդներ տեսնուեցան որ արտորնօք կերթային: Զեռգհետէ դռները դոցուեցան, պատուհաններուն լոյսերը մարեցան. վերջապէս, որովհետեւ ժամը տասը կը զարնէր, Վատիկանի մէկ պատուհանէն զատ, ուր յամառ կանդեղ մը կը հսկէր, տուն՝ հրապարակ՝ փողոց՝ մէկ խօսքով ամեն բան խոր մթութեան մէջ ինկան:

Այս միջոցին՝ վերարկուի մէջ փաթթուած մարդ մը կիսաշէն մայր եկեղեցւոյն սրահներէն մէկուն առջեւ շուքի պէս տնկուեցաւ, եւ նոր սկսուած տաճարին հիմերուն քով ձգուած մեծամեծ քարերուն մէջէն ծանր ծանր եւ զգուշութեամբ անցնելով մինչեւ հրապարակին մէջ տեղը գանուող ազրիւրին քով հասաւ, որուն տեղը հիմա վերոյիշեալ եգիպտական կոթողը կանգնած է: Զոն կեցաւ, գիշերուան մութէն

ու շէնքերուն շուքէն կրկնապէս ծածկուած :
Իր առանձին բլաւը գիտնալու համար բուրբ
տիրք նայելէն վերջը , սուրը քաշեց , ու ծայրը
երեք անգամ հրատարակին քարայտտակին դար-
նելով կայծեր ցատկեցուց : Այս նշանը պա-
րապ չեւաւ : Ատտիկանի պատուհաններէն մէ-
կուն մէջ հսկող յետին կանգնող մարեցաւ , եւ
նոյն միջոցին պատուհանէն նետուած բան մ'իւն-
կաւ վերարկուսալատ մարդէն քանի մը քայլ
հեռու . եւ թէպէտ մութ էր , բայց ստլայա-
տակին վրայ ինկած աստն հանած հնչումէն
սաաջնորդուելով մարդը կրցաւ շուտ մը գրա-
նել զայն , եւ ձեռք ձգած ին պէս արագապէս
հեռացաւ հոնկէց :

Անձանօթն առանց ետին գտնալու մինչէ-
Պօսկօ — Աէքիօյի կէսը քալեց դնաց . բայց հօն
աջը գտնալով ճամբայ մը մտաւ , որուն միւս
ծայրը Աստուածածնի պատկեր մը կարկանդե-
ղով . լոյսին մօտեցաւ , ու դեանէն աքած նիւ-
թը գրպանէն հանելով նայեցաւ որ հսոմէական
սկուզ մ'էր . միայն թէ այն սկուզը պտուտա-
կով կը բացուէր , մէջը փորուած ըլլալուն հա-
մակ մը կը պարունակէր , զոր մարդը բացաւ
ու ճանչուելու վտանգն աչքն առնելով կարգաց-
այնչափ հետաքրքիր էր պարունակութիւնը հաւ-
կրնալու :

Ճանչցուելու վտանգ կրտնէք , որովհետեւ
գիշերային թղթակիցն իր անսպարանքէն վե-
րարկուին կնգուղը ետին ձգած էր , եւ ու-

քովհետեւ գլուխը կանդեղին արձրկած լուսոյն
չըջանակին մէջն էր բոլորովին . դիւրին էր այն
լուսոյն մէջ զանազանել գրեթէ քսանուէինգ
քսանուլեց տարեկան գեղեցիկ երիտասարդ
մը . մինչեւ ծունկերը մանիշակադոյն դրատ մը
հագած . որուն բաց ուսերէն ու ծղիքէն շա-
պիկը կը տեսնուէր . գլուխը մի եւ նոյն դոյնէ
զլիարկ մը գրած էր . որուն երկայն ու սեւ վե-
տուրը մինչեւ ուսը կիջնէր . Իրաւ է որ հոն
երկար տուն չկեցաւ . վասն զի այնպէս տա-
րօրինակ ու գազանածած ուկ կերպիւ ընդու-
նած նստակը կամ մանաւանդ տոմսակը կար-
դալուն պէս՝ արծաթեայ թղթակալին մէջ գո-
ցեց . ու գէմքին վարի կողմը ծածկելու կեր-
պիւ վերարկուն շտկելով արագրնիաց ճանբայ
ելաւ . Պօպօ—Սան—Ըսրիթիթօն անցաւ . Եօն-
կառայի փողոցը մտաւ ու մինչեւ Ռէճինա—Չէ-
լի եկեղեցւոյն քով գնաց . կրբ հոն հասաւ .
գեղեցկատեսիլ տան մը դուռը երեք անգամ
արածօրնօք դարկաւ . որ չուտով մը բացուե-
ցաւ . յետոյ՝ վաղելով սանդուղէն վեր ելաւ
սենեակ մը մտաւ . ուր երկու կանայք զինքը
կսպասէին այն ատօնձան անհամբերութեամբ .
որ զինքը տեսնէ խոն պէս երկուքն ալ միարե-
բան գոչեցին .

— Է՛, Ծանշէսիօ . ինչ լուր :

— Բարի լուր . մայր իմ . բարի լուր . քոյր
իմ . պատասխանեց երիտասարդը միկը համ-
բարելով ու միւսին ձեռքն էրկիցնելով . մեր

հայրը այսօր երեք քուէ վաստկեցաւ . բայց մեծագոյն մասը ձեռք ձգելու համար դեռ վեց քուէ ալ կուզէ :

— Չանոնք գնելու միջոց մը չկան , գոչեց աւելի տարեւոր կինը , մինչդեռ միւսը՝ փոխանակ խօսելու՝ նայուածքով կը հարցընէր :

— Այո , մայր իմ , այո , պատասխանեց երիտասարդը . հայրս արդէն մտածած է այդ . Օրսինի կարգինալին կուտայ իւր Հոսմայի պալատը Մօնթիչէլլօյի ու Սօրիանօյի նրկու բերդերովը . կարդինալ Գօլօննայի կուտայ իւր Սուպիաքօյի արքայութիւնը . Սէնթ—Անժ կարդինալին կուտայ Սօրթօյի նախկնպոսութիւնը իր կան կորասիներովը ու մառանովը . Յարմայի կարդինալին՝ Նէբի քաղաքը . Ճէնովայի կարդինալին՝ Սանթա—Մարիա—ին—Վիա—Ղաթա նկեղեցին ու Չիլիթա—Վասթէլլանա քաղաքը . Աքքանիօ Ըսֆօրգոս կարդինալին դալով . ինքն ալ գիտէ թէ երէկուան առջի օրը չորս Չորի ջրկեցինք իր տունը ստակով եւ արծաթէ կաներով բեռնաւորուած , եւ այս ստակէն վե՛սեաթիկի կարդինալ պատրիարքին ալ հինգ հազար տուքադ տալու խօսք տուած է :

— Բայց Ռոտրիկոսի զիտաւորութիւնները միւսներուն ալ իմացնելու համար ինչպէ՞ս ընենք , հարցուց տարեւոր կինը :

— Հայրս ամեն բան նախատեսած ու խորհած է , մեզի դիւրին միջոց մը կը ցուցնէ , Գիտէք . մայր իմ , ինչ արարողութեամբ կար-

դինաւներուն կերակուրը կը տանին ,

— Այո . պատգարակի մը վրայ , մեծ կողովի մը մէջ , որուն վրայ կերակուրն ստացող կարդինալին զինանշանները նկարուած են :

— Հայրս իրեն այցելութեան գացող եպիսկոպոսը գնած է : Վաղը ուտիք է . Օրսինի , Գօլօնա , Սալէլի , Սէնթ—Անժի , Բարմայի ու ձէնովայի կարդինաւներուն խորոված հաւեր պիտի զրկուին , որոց իւրաքանչիւրը փորերնուն մէջ կանոնաւոր հրիտակներ կը պարունակեն , հօրս կողմանէ իրենց տրուած , տուներ , պալատներ , եկեղեցիներ , եւ այլն :

— Շատ աղէկ , ըսաւ երկու կանանց մեծագոյնը , հիմա ապահով եմ որ ամեն բան աղէկ պիտի երթայ :

— Եւ շնորհիւն Աստուծոյ , պատասխանեց կրտսերագոյն կինը տարօրինակ հեղնական ժողիտով մը , մեր հայրը Պասպ պիտի ըլլայ :

— Ո՛հ , մեղի համար գեղեցիկ օր մը պիտի ըլլայ , գոչից Ֆրանսօսա :

— Քրիստոնէութեան համար ալ , պատասխանեց քոյրն առաւել եւս հեղնական կերպիւ :

— Լուքրէս , Լուքրէս , ըսաւ մայրը , մեզ եկած այս երջանկութեան արժանի չես դուն :

— Հոգ չէ , քանի որ ըլլայ չըլլայ պիտի գայ : Մնաց որ , մայր իմ , գիտես այն առածը թէ Վատուոր ընտանիքներն Աստուծմէ օրհնուած են . ուրեմն եւս առաւել մերը , որ նա-

հապետներուն ընտանեացի սոյնչափ հեմանու
թիւն ունի ։

Ախաղամայն սոյնչափ վաւաշտոյնայուածք
մը ձգեց եղբորը վրայ ։ որ երիտասարդը կար
մըրեցաւ ։ Բայց որովհետեւ այն միջոցին իր
մտղնեայ տարիանաց վրայ խորհելու ժամանակ
չունէր հրաման քրաւ որ չորս ծառայ արթնցնեն
եւ մինչդեռ անոնք իրեն ընկերանալու համար
կը գինու որէին, ինքը վեց հրիտակներուն գիրերը
չարագրեց ու ստորագրեց որ հետեւեալ օրը
կարգինալներուն պիտի գրկուէին ։ վասն զի
ինքը անոնց տան մէջ տեսնուիլ չուզէր զի կը
խորհէր գիշերու ընէ իր ձեռքովն այն դանա
չան հաւատարիմ անձանց յանձնել ։ որք կերա
յուրի ատեն ։ ինչպէս որ որոշուած էր անոնց
ձեռքը պիտի հասցնէին ։ Յետոյ երբ որ հրիտակ
ները կարգի գրուեցան ու ծառայները պատ
րաստ եղան ։ Ծաանստա հետերնին գուրա ե
լաւ ։ Թողլով երկու կանայքը, որ իրենց ապա
շայ մեծութեան քաղյր երազներով բերկրին ։

Առաւօտուն կանուխ ։ Թողալարդը մի եւ նոյն
եռանգով ու մի եւ նոյն անապարանօք նախըն
թաց իրիկուան պէս վատիկանի հրապարակը
գիմեց ։ ուր ։ սոխորական ժամուն ։ այսինքն
առաւօտան տանին ։ ծուխը դարձեալ ելաւ ։
եւ կարգինալներէն ոչ մէկուն մեծագոյն մաս
չլիտակիլը իմացնելով ծիծաղ եւ տրտունջ յա
րոյց ։ Այսու ահեհայնիւ գրոյց սկսաւ տարած
ուիլ թէ քուէներն երեք ընարկ լինեբու ։ վրայ

բաժնուած էին, այն է Ռօտրիկոս Պօրճիայի,
Յուլիանոս Ռօվէրէի, եւ Ասկանիօ Ըսֆօրցայի
վրայ. քանզի գեռ ժողովուրդը չէր գիտէր ըս-
տակով եւ կահերով բեռնաւորեալ չորս Զորի-
ներուն գործը՝ որ այս վերջինին առնը դրկը-
ւած էր, ու այս միջոցով միայն իր քուէները
հակառակորդին թողուցեր էր: Այս նոր պտու-
րանքէն ամբոխին մէջ ծագած շիտթութեան
միջոցին եկեղեցական երգոց ձայներ լսուեցան.
Թափօր մ'էր, որ սենեկապետ կարդինայը նոր
պապի մը շուտով ընտրութեան շնորհքը եր-
կինքէն խնդրելու համար հրամայեր էր, եւ որ
կապիտօլի Արա—Քօէլի եկեղեցիէն ելնելով
Աստուածամայ գլխաւոր արձաններուն դիմաց
ու բազմամարդ մայր եկեղեցիներուն մէջ կանգ
տդիտի առնուր: Առջեւէն գացող արձանեաց
խաչելութիւնը տեսնուելուն պէս՝ ամենախո-
րին լսութիւն մը տիրեց. ամեն մարդ ծնկան
վրայ եկաւ, այնպէս որ վայրկեան մ'առաջ
լսուած աղօտեկին ու շշուկին՝ որ ամեն նոր
ծուխ ելնելուն աւելի սպառնալից կերպարանք
մը կառնէր, երկիւղած ամփոփում մը յաջոր-
դեց: Աւտի շատերը մտածեցին որ թափօրը
բաց 'ի կրօնական նպատակէն քաղաքագի-
տական նպատակ մ'ալ ունէր, եւ ազդեցու-
թիւնը մեծ պիտի ըլլար թէ նրկրի վրայ եւ թէ
երկնից մէջ: Եթէ ստուգիւ այս էր սենեկա-
պետ կարդինային դիտաւորութիւնը, սխալած
չէր եւ իր բաղձացած արդիւնքն յատա՞ջ բե-
ր/կ

բաւ : թափօրն անցնելէ ետեւ , ծիծաղներն ու ծաղրաբանութիւնները նորէն շարունակեցին , բայց ազազակներն ու սպառնալիքը զազրած էին :

Բոլոր օրն այսպէս անցաւ , վասն զի Հոռմի մէջ ոչ ոք կաշխատի որովհետեւ կամ կարդինալ են՝ կամ սպասաւոր . բայց ամեն մարդ կապրի , չգիտցաւ իր ինչպէս : Ամբօսը խիստ բազմաթիւ էր , երբ կէս օրէն երկու ժամ ետքը ուրիշ թափօր մը , որ միւսին ազդած լուծեան չափ շուկ յարուցանելու արտօնութիւնն ունէր , Ս. Պետրոսի հրապարակին մէջէն անցաւ : Այս ալ ճաշի թափօրն էր : Անպատկառ ժողովուրդը՝ իւր սովորական ծիծաղներովն ընդունեց զայն , առանց կասկածելու որ այս սոջիւնէն աւելի ազդու թափօրին հետ նոր ընտրուելիք պատն ալ անցեր էր :

Նախընթաց իրիկուան պէս Ուշն՝ տեւ Մոռեֆ՝ ժամը հասաւ , բայց նախընթաց իրիկուան պէս ալ օրը պարապելաւ , եւ ժամ ութուկէս դարկածին ալէս հանապազօրեայ ծուխը ծխնելոյզին կատարը տեսնուեցաւ : Սակայն մի եւ նոյն ատեն Վաթիկանի մէջէն գրոյց կընելով թէ հաւանականաբար ընտրութիւնը հետեւեալ օրը պիտի կատարուէր , բարեմիտ ժողովուրդը համբերեց . ասկէ դատ , այն օրը խիստ տաք ըլլալուն , շուքի մէջ եւ ծուլութեամբ ապրող ժողովուրդն այնչափ յոգնած ու արեւէն սոչորած էր , որ ալ ազազակելու զօրութիւն չունէր :

Հետեւեալ օրր , որ 1492 օգոստոս 11 էր ,
ամպամած եւ փոթ րկա ից ծագեցաւ , բայց հրա ,
պարակներուն , փոշոցներուն , գուներուն , տաւ
ներուն եւ մայր եկեղեցիներուն բազմութեամբ
լցուելուն արդելք մը չեղաւ : Ասկայն օդին
այսպէս աւրուիլը երկնից ճշմարիտ մէկ օրհ
նութիւնն էր . վասն զի թէ եւ տաք էր . գո
նէ արեւ չկար :

Ճամն իննին միջոցները սարսափելի փոթո
րիկ մը բրդաւ թռանսթէ վէրի վրայ . բայց ժո
ղովրդեան աչքին անձրեւ փայլակ կայծակ չէր
երեւնար . վասն զի ուրիշ զբաղ լունք ունէր .
իր պապին կ'սպասէր . այն օրուան համար խօսք
տրուած էր , եւ ամենուն տրամադրութենէն
կրնար տեսնուիլ որ եթէ այն օրն ալ առանց
ընտրութեան անցնէր՝ խռովութիւն մը կըր
նար ելնել : Ուստի քանի որ ժամանակը կանց
նէր , այնչափ ալ յուզմունքը կաւեցնար : Ինը ,
իննուկէս , տասնին քառորդ զարկաւ , իւր
յոյսը հաստատող կամ ցրող նշան մը չտես
նուեցաւ : Վերջապէս ժախ տասը զարնել սկը
սաւ , ամեն աչք դէպ 'ի ծինելոյնը դարձան .
տասը կամաց կամաց զարկաւ . ժամացոյցին
ամեն մէկ հնչիւնը բազմութեան սրտին մէջ կը
թնդար : Վերջապէս , տասներորդ զարկը հըն
չեց , յետոյ թրթաւով մարեցաւ օդին մէջ , եւ
հարիւրհազար կուրծքէ ելած բարձրագոյն աղա
ղակ մը յաջորդեց այս լուսութեան . — Նո՛ւն է
քոն , ծուխ չկայ . . . — Այսինքն Պապ ունինք

Այս միջոցին անձրեւը տեղալ սկսաւ . բայց ժողովրդեան ց'իծութիւնն ու անհամբերութիւնըն այնչափ մեծ էր, որ ալ անոր մտադրութիւն չըրաւ . Վերջապէս պզտիկ քար մը բերդաւ պատշգամին վրայ նայող որմնահիւս պատուհանէն՝ որուն վրայ ամենուն աչքն ուղղուած էր . քարն անկումը ընդհանուր ծափահարութեամբ ընդունուեցաւ : Քիչ քիչ ծակը մեծցաւ , եւ շատ շանցած՝ մարդ մը դուրս ելնելու շափ ընդարձակեցաւ :

Այն ատեն Ասկանիօ Ըսֆօրցա կարդինալը տեսնուեցաւ պատուհանին մէջ , բայց դուրս ելնելու ատեն անձրեւէն ու փայլակերէն զարհուրելով վայրկեան մը վարանցաւ ու վերջապէս ետ քաշուեցաւ . փոթորիկ մ'ալ ժողովրդեան մէջէն բրդաւ գոչիւններով հայնոյութիւններով մանչիւններով , Վատիկանը քանդելու եւ իր պապն ինքնին երթալ գտնելու սպառնալիքներով : Այս աղմուկին վրայ , կարգինալ Ըսֆօրցա , երկնային փոթորիկէն աւելի ձողովրդային փոթորիկէն վախնալով , պատըշգամին վրայ յառաջացաւ , ու երկու շանթարձակ որոտմանց մէջ տիրած անհասկանալի լրտութեան մը միջոցին հետեւեալ յայտարարութիւնն ըրաւ .

« Մեծ ուրախութիւն կաւետեմ ձեզ . բարձրապատիւ եւ գերյարգոյ տէր Առարիկոս Լէնցուօ Պօրճիա , Վալանսի արքեպիսկոպոսը , Սան—Նիքօլաօ—ին—Քարչէրէյի սարկաւաղ—

կարգինալը, եկեղեցւոյ փոխ — ատենագոյնը
Պայ ընտրուեցաւ՝ Աղիքսանդր Զ անուամբ :

Այս ընտրութեան լուրը տարօրինակ ու-
րախութեամբ մ'ընդունուեցաւ : Ռոտրիկոս
Պօրճիա մոլի մարդու մը համբաւ ունէր, բայց
անառակութիւն՝ արդէն Աեքստոս Ղի ու ին-
նովկենտիոս Րի հետ դահ ելած ըլլալով, հոռ-
մայեցւոց համար նոր բան մը չէր տարիտուի
եւ հինգ զաւակ ունեցող զարմանալի Պայ մը
տեսնել : Այն ժամանակին համար ամենէն կա-
րեւոր բանն այս էր որ իշխանութիւնն ամուր
ձեռաց մէջ անցնէր, եւ շոտի խաղաղութեան
համար կարեւորագոյն էր նաեւ որ նորընտիր
պագին աւելի Ս. Պօղոս, սուրբ ժառանգէր,
քան թէ Յ. Պետրոսի բանալիները :

Նաեւ, այս առթիւ տրուած տօներուն ու
հանգէտներուն մէջ տիրող բնութիւնն աւելի
դինսորական էր քան թէ կրօնական . աւելի
երիտասարդ աշխարհակալի մը ընտրութեան
քան թէ ծերունի քահանայագետի մը դահա-
կալութեան կրնամանէր . ամեն կողմ տեսնուածն
ու լսուածը կատակաբանութիւններ ու մար-
գարէական արձանագրութիւններ էին Աղեք-
սանդրի անուանը վրայ, որ կարծես թէ երկ-
րորդ անգամ աշխարհի ինքնակալութիւնը կը
խոստանար շոտմայեցւոց : Նոյն իրիկունը, լու-
սավառութեանց եւ հրախաղութեանց եռան-
դագին հանդէսներուն մէջ, որք բոցեղէն լծի
մը կերպարանք կուտային քաղաքին, ամբոխին

ծափահարութեանց մէջ հետեւեալ արձանագրութիւնը կը կարդայուէր .

Կեսարու օրով Հոռո՛ իր յաղթութեամբք
Թագուհի եղաւ իր տան մէջ եւ արուհի ամեն
տեղ .
Բայց Աղեքսանդր աւելին պիտի ընէ իր փա-
ռայ համար .
Քանզի կեսար պարզ մարդ մ'էր , բայց Աղեք-
սանդր Աստուած մ'է :

Նորընտիր քահանայապետին գալով , հաղիւ-
իր գահակալութեանը պահանջած սովորական
արարողութիւնները կատարեր ու իւրաքան-
չիւրին սխոնականութեան վարձքը վճարեր էր ,
վատիկանի գազաթէն աչքը եւրոպիոյ վրայ
նետեց , այն քաղաքական ընդարձակ խաղի
տախտակին , զոր իր խելքին հաճոյից համեմատ
վարել կը յուսար :

Աշխարհս այն տաղնապալից ժամանակնե-
րէն մէկուն հասած էր , ուր ամեն բան կը կեր-
պարանախոխուի , վերջացած շրջանի մ'եւ նոր
սկսելիք գարու մը մէջ սեղո . արեւելքի կող-
մը Տաճկաստան , Հարսի կողմը Սպանիա ,
Արեւմուտքի կողմը Վաղարիա , Հիւսիսի կողմը
Ղերմանիա , մեծ սղգերու տխուրսով երկրոր-
դական տէրութեաց վրայ գործածելիք աղ-
քեցութիւննին ձեռք ձգելու վրայ էին : — Ու-
րեմն Աղեքսանդր Ձի հետ արագ նայուածք մը

ձգենք անոնց վրայ, եւ տեսնենք թէ քնչ էր անոնց ամեն մէկուն զիրք խաւրիոյ նկատմամբ, զոր ամենքն ալ իրենց որս ընելու կը տենչա-
լին :

Կոստանդին Պալէոլոկ Տրակողէս, երեք հա-
րիւր հազար թուրքերէ պաշարուած, 'ի զուր
համայն քրիստոնէութիւնն օգնութեան կանչե-
լէ ետեւ, իր կայսրութեան կործանումէն ե-
տեւ ապրիլ շուրջելով, մեռեալներուն մը զգրու-
ներ էր Թօփարուի դրան մօտ, եւ 1453
մայիս 30 ին Մէհէմէտ Բ. Կոստանդնուպօլիս
մտեր էր, ուր Ֆաթիհ կամ աշխարհակալ մա-
կանուան արժանի թագաւորութենէ մ'ետեւ
մեռաւ եւ երկու որդի ձգեց, որոց անգրանի-
կը գահ ելաւ Պայազիտ Բ. անուամբ :

Այսու ամենայնիւ նորընտիր Ասթանին
գահակալութիւնը իւր հօյն ընտրութեան եւ
իր անդրանկութեան իրաւանց համեմատ խա-
ղազութեամբ կատարուած չէր : Ճէմ, իւր
պզտիկ եղբայրը, որ առաւել Զիդիմ անուամբ
ճանչցուած է, կը պնդէր թէ ինքը ծիրանածին
էր, այսինքն հօրը թագաւորութեան ժամանակ
ծնած էր իսկ Պայազիտ, անոր գահակալութենէն
առաջ ծնած ըլլալուն, պարզ անհատի մը որդի կը
համարուէր Բաւական անտեղի վէճ մ'էր այս :
Բայց ուր որ զօրութիւնն ամեն բան ըսել է եւ ի-
րաւունքը բան մը չէ, այսպիսի վէճ մը Բաւական
է պատերազմ հանելու : Իրկու եղբարք՝ մէյ մէկ
բանակի գլուխ անցած՝ 1482ին Ասիոյ մէջ դէմ

աս դէմ ելան . Ճէմ եօթը ժամ պատերազմելէ
ետեւ յաղթուեցաւ , ու եզրօրմէն հալածուե-
լով իր բանակը վերակազմելու ժամանակ չու-
նեցաւ . ուստի Ախլիկիայէն նաւ նստելով Հոռ-
դոս կղզին փախաւ եւ Ս. Յովհաննու ասպետ-
ներուն պաշտպանութիւնը խնդրեց : Անոնք ալ
չհամարձակելով անոր ապաստան մը տալ իրենց
կղզւոյն մէջ որ Ասիոյ խիստ մօտ է , զինքը
Վաղղիա զրկեցին ու խնամով պահել տուին ի-
րենց ասպետական կալուածներուն մէկուն մէջ .
հակառակ Եգիպտոսի Առլթան Վայիթ — Աէյի
թախանձանացը , որ Պայագլիտի դէմ գլուխ վե-
րուցած ըլլալով , իր ապստամբութեանն օրի-
նաւոր սպատերազմի մը կերպարանք տալու հա-
մար՝ երիտասարդ արքայորդին իր բանակին
մէջ ունենալու կը փախաքէր : Աոյն խնդիրը
մի եւ նոյն քաղաքական նպատակաւ հետզհե-
տէ ըրած էին Մաթիաս Արլլինոս հունգարաց-
ւոց թագաւորը , Ֆերաինանոս՝ Վրակոնի ու
Աիկիլիոյ թագաւորը , եւ Ֆերաինանա՝ Ատ-
րօլիի թագաւորը :

Միւս կողմանէ , Պայագլիտ ալ զիտնալով
այսպիսի ոտխի մը կարեւորութիւնը երբոր ի-
րեն հետ սպատերազմող իշխաններէն մէկուն
հետ միանար , գեսպաններ զրկեր էր կարողոս
Ըի , եւ առաջարկեր էր , որ եթէ ճէմը Վաղ-
ղիոյ մէջ արգիլելու խօսք տայ , մեծագուճար
թողակ մը կապէ , եւ սուրբ տեղեաց վնհապե-
տութիւնն ալ Վաղղիոյ տայ՝ երբոր Եգիպտոսի

Սուլթանին ձեռքէն Երուսաղէմէ առնու .

Գաղղիայ թագաւորն ալ ընդունելու էր այս առաջարկութիւնը :

Բայց այն ժամանակ Իննովիենտիոս Ը մէջ մտեր եւ ձէմը ինք ուղեր էր՝ որպէս թէ Տաճկաց զէմ քարոզած նորխաչակիրութիւնն անոր իրաւունքներովը զօրացնելու համար , բայց բուն նպատակն էր քառսուն հազար Մաճառ սուկիի թոչակը ձեռք բերել , զոր Պայազխա իր եղբօրը բանտապան ըլլալ յանձն առնող քրիստոնեայ իշխանաց կը խոստանար : Կարոլոս Ը չհամարձակեցաւ քրիստոնէութեան հողեւոր գլխոյն այնպիսի սուրբ պատճառներու զբայ հիմնած խնդիրը մերժել , այնպէս որ ձէմ Գաղղիայէն հեռացաւ Սպիւսոն ասպետին հետ , որուն ուղղակի պահպանութեանը տակն էր , եւ որ կարգինալի փեղոյր մը ստանալու պայմանաբանտարկեալը Պապին տալու հաճեցաւ . այնպէս որ , 1489 մարտի 13 ին , այնչափ տարբեր շահերու նպատակ եղող դժբաղդ երիտասարդը Կանդիսիւ Զոմ մտաւ , փառաւոր երիվար մը հեծած , Սրեւելեան շքեղազարդ ըզգեաւաներ հագած , Սպիւսոն ասպետին եղբօր որդի Սիլերն վանահօր ու Պապին ջրանօս Զիպօ անուն որդւոյն մէջ անղը :

Այն ատենէն ի վեր , ձէմ Զոմով մնացնելու էր , եւ Պայազխա ալ՝ տուած խնայմանը հաւատարիմ կենալով քառսուն հազար Մաճառ սուկիի թոչակը տարուէ տարի ճշդիւ վճարելու էր :

Ահա թուրքիոյ վիճակը :

Յէրտինանաոս ու Իզապէլլա Սպանիոյ՝ մէջ կը
թագաւորէին եւ ընդարձակ իշխանութեան մը
հիմունքը կը դնէին : որ քսանուհինգ տարի ետ-
քը կարողոս հինգերորդի ըսել պիտի տար թէ-
իր տէրութեան սահմաններուն մէջ արեգակն
ամենեւին մարը չմաներ : Իրաւցնէ , այս երկու
վեհապետները , որոց Պատմութիւնը կաթողիկ
անունը վերապահած է , հետզհետէ դրեթէ բո-
լոր Սպանիան ձեռք անցուցած եւ արաքները
փռնաած էին նրէնատայէն , որ անոնց վերջին
ապաստանարանն էր : Նոյն միջոցին երկու մե-
ծածանճար մարդիկ , Պարթըլըմի Տիազ ու Քը-
րիատոսի—Գոլոմպոս , անոնց օգտին համար՝
մէկը կորուսեալ աշխարհ մը կը դտնէր , միւսն
ալ անձանօթ երկրի մը կը տիրէր : Ուստի հին
աշխարհին մէջ իրենց ըրած յաղթութեանց՝ եւ
նորին մէջ ալ ըրած դիւտերուն չնորհիւ՝ շա-
մի արքունեաց քով իրենց բոլոր նախորդնե-
րէն աւելի ազդեցութիւն ունէին :

Այս էր Սպանիոյ ալ վիճակը :

Գաղղիոյ մէջ , 1483 օգոստոս 30ին կարո-
լոս Ը՛ հօրը Լուդովիկոս ԺԱին յաջորդեր էր ,
որ շատ մարդ գլխատելով հանգիստ թագաւո-
րութիւն մը թողուցեր էր իրեն , ինչպէս որ կըն-
կան մը խնամակալութեամբ գահ ելնող աղու
մը կը վայելէր . սակայն փառաւոր ինամա-
կալութիւն մ'եղաւ , որովհետեւ թագաւորա-
զուններուն պահանջումները զօգեր եւ մնա-

յան անկախ վիճակները թագաւորութեան հետ
միացնելով քաղաքային պատերազմը վերջա-
ցուցեր էր : Ասկէ կը հեռուէր որ մեր հասած
թուականին կարողութիւնը գրեթէ քսանութրիու-
տարու էր , եւ Վա թրէմուշի խօսքին նայելով ,
— մարմնով փոքր՝ բայց սրտով մեծ իշխան մ'էր :
— Իսկ Քօմիսի խօսքին նայելով . — բունէն դեռ
նոր դուրս ելած մանկիկ մը , խելքէ եւ ստրկէ
դուրկ , մարմնով տկար , կամապաշտ , եւ խենթ
քան թէ իմաստուն անձերէ ընկերացած : — Ղեր-
ջապէս կուիչ իարտինիլ ալ խօսքին նայելով ,
որ իտալացի ըլլալուն՝ ըրած գատողութիւնը քիչ
մը կողմնակալ կրնայ ըլլալ . — մարդ կային գոր-
ծերէ յաւ հասկցող երիտասարդ մը , թագաւորելու
եւ փառք ստանալու մուռն բաղձանքէ յափշտակ-
ւած , այնպիսի բաղձանքէ մը , որ առաւել
իր ուժգնութեանն ու թէթեւարարոյութեան
քան թէ հանճարին ու դիտակցութեանը վրայ
հիմնուած : Ամեն յոգնութեանց եւ ամեն գործի
թշնամի էր . երբ որ մտադրութիւն ընելու փորձ
կ'ընէր , գրեթէ միշտ խօհեմութենէ ու գատո-
ղութենէ զուրկ կը տեսնուէր : Աթէ քան մը
առջի նայուածքով գովութեան արժանի երե-
ւէր աչքին , մօտանց քննելով կը տեսնուէր թէ
այն քանը՝ աւելի մոլութեան քան թէ առա-
քինութեան կը մօտենար : Ազատամիտ էր ի-
րաւցնէ , բայց անխորհրդաբար , առանց չափի
ու զանազանութեան : Երբեմն անգրողուելի էր
իր կամքին մէջ , բայց յամառութենէն եւ չէ

թէ հաստատամտութենէն : յւր շողոքորթնե-
րուն իր վրայ բարեարտութիւն կոչածն աւելի
անդգայութիւն էր թշնամանաց, որ հոգւոյ տը-
կարութիւն կոչուելու արժանի էր :

Իսկ իր Ֆիզիքական պատկերը, եթէ պէտք
է նոյն հեղինակին խօսքին հաւատալ, աւելի
տգեղ էր, եւ մտքին ու բարոյից տկարութեա-
նքն սքանչելապէս կը համապատասխանէր :
— Ինքը պզտիկ, գլուխը մեծ էր : վիզը հաստ
ու կարծ, կուրծքն եւ ուսերը լայն ու վերե-
լած, բարձքն ու սրունքը երկայն ու բարակ-
եւ որովհետեւ այս ամենուն հետ դէմքն ալ
աղեղ էր, ի բաց առեալ նայուածքը, որ ծան-
րութիւն ու կորով մ'ունէր, իր քոյր անգամ
ներն ալ իրարու հետ համեմատութիւն չունե-
նալուն, աւելի հրէշի մը քան թէ մարդու ե-
րեւոյթ ունէր : —

Այսպէս էր այն մարդը՝ զոր բաղգն աշ-
խարհակալ մը պիտի ընէր, եւ որուն երկինք
արժանաւորութենէն աւելի փառք պատրաս-
տած էր :

Ահա այս էր Գաղղիոյ վիճակն ալ :
Գերմանիոյ կայսերութիւնը Ֆրեաներիկոս
Պի ձեռքն էր, որ իրաւամբ խաղաղասէր կոչ-
ւած էր, չէ թէ միշտ խաղաղութիւն պահե-
լուն, այլ անդադար յաղթուելուն ու խաղա-
ղութիւն խնդրելուն համար : Այս փիլիսո-
փայական համբերատարութեան առաջին փոր-
ձը Ղուովմ ճանապարհորդած ասենը ցուցը :

ցած էր, ուր օծուելու կերթար: Ապինեան լեռ-
ներէն անցած աստնն աւաղակները վրան յար-
ձակելով իր ամեն բաները կաղոպտեցին,
բայց ինքը ամենեւին անոնց ետեւէն չինկաւ:
Ուստի սղտիկ գողերուն օրինակէն ու անպա-
տիժ մնայէն մեծերն ալ քաջաւերուելով գործ
տեսնել սկսան: Սուլթան Մուրատ շունգա-
րիոյ մէկ մասին տիրեց. Մաթիաս Գօրվէն սառ-
րին Աւստրիան առաւ, ու Ֆրեաներիկոս այս
կորուստներուն վրայ հետեալ առածը կրկնե-
լով միտիթարուեցաւ: Արտաւորէն թեզ խոս-
նալ էր Մեր հասած միջոցին, յիսունուերեք տա-
րի թագաւորելէ ետեւ իր Մաքսիմիլիանոս որ-
դին Մարի Տը Պուռլոյնի հետ նշաներ էր. իր
փեսան՝ Պալիէրայի Ալպէրթ իշխանն ալ իրա-
ւունքներէն ձգած էր՝ Թիրօլի երկիրը պա-
հանջելուն համար: Ուստի ընտանեկան գործ-
քերով սաստիկ սարապած ըլլալուն՝ չէր կրը-
նար իտալիոյ վրայ խորհիլ: Մնաց որ Աւստ-
րիոյ տան համար նշանաբան մը գտնելու ե-
տեւէ էր, որ Ֆրեաներիկոս Գի պէս ժարդու մը
հաժար մեծ գրադմունք մ'էր: Աերջապէս այն
նշանաբանը՝ որ կարողոս հինգերորդ պիտի գոր-
ծադրէր, գտնուեցաւ ի մեծ ուրախութիւն ծե-
րուի կայսեր, որ խորհելով թէ այսպիսի նըր-
բամտութեան վերջին փորձէ մը ետեւ, ալ երկ-
րիս վրայ ընելիք բան մը չունէր, 1493 օգոստոս
19ին մեռաւ, կայսրութիւնը իւր Մաքսիմիլիա-
նոս օրդւոյն թողլով:

Նշանաբանը պարզապէս Ա. Է. Ի. Ը. Ե. հինգ ձայնաւորներէն կը բաղկանար, որ հետեւեալ հինգ բառերուն սկզբնատառերն են .

ԱՒՍՏԻՐՈՅ Է ԻՇԽԵԼ ԸՆԴՀԱՆՂԻՐ ԵՐԿՐԻ

Այս էր տնայ Գերմանիոյ վիճակն ալ :

Հիմա որ աչքերնիս այն չորս ազգերուն վերայ ձգեցինք, որք՝ ինչպէս ըսինք՝ Եւրոպական մեծ տէրութիւններ ըլլալու կը ձկտէին, նայւածքնիս մէջ մ'ալ երկրորդական տէրութեանց վրայ դարձունենք, որք Հսոմի բոլորտիքը մերձաւորապէս չըջանակ մը կը կազմէին, եւ աշխարհի հոգեւոր թագուհւոյն գրեթէ գրահիտեղ պիտի ծառայէին, եթէ մեր նկարագրած քաղաքական հոկայներէն մէկը՝ ծովերը կամ լեռները, Ազրիական ծոցը կամ Ալպեան լեռինքը, Միջերկրականը կամ Ապինկան լեռներն անցնելու ու անոր վրայ յարձակելու համարձակէր :

Ասոնք էին Նաբոլիի թագաւորութիւնը, Միլանի դքսութիւնը, Ֆլորէնցայի մեծաշուք հասարակապետութիւնը, կամ Վենետիկոյ մեծապայծառ հասարակապետութիւնը :

Նաբոլիի թագաւորութիւնը ձերունի Ֆերաինանտի ձեռքն էր, որոյ ծնունդը ոչ միայն ապօրինաւոր էր, այլ նաեւ հաւանականաբար աղգապիղծ : Իր հայրը, Արակօնի Ալֆօնս իշխանը, թաղը Նաբոլիի ժաննայէն ըն-

դունած էր, որ զայն իրեն յաջորդ ընելու հա-
մար որդեգրած էր: Բայց որովհետեւ թա-
գուհին ժառանգորդ չունենալու վախէն՝ մահ-
ուան անկողնին մէջ մէկին տեղ երկու հոգւոյ
անուն տուած էր: Ալֆօնս պարտաւորեցաւ
Ռէնէի դէմ իւր իրաւունքը պաշտպանել: Եր-
կու նախանձորդք ատեն մը հոռուցան թափն
համար: Ա. Երջապէս Արակոնի տունը Տ'Անժուի
տան յաղթեց, եւ 1442 ի միջոցին Ալֆօնս բոլո-
րովին հաստատուեցաւ աթոռին վրայ: Քիչ ա-
տենէն պիտի տեսնենք որ Կարոլոս Ը՛ վաճառած
թեկնածուին իրաւունքը պիտի պաշտպանի:

Պերտինանա՝ ոչ ճօրը քաջութիւնն ունէր
եւ ոչ հանճարը. այսու ամենայնիւ հեղուհեղ
իր ամեն թշնամիներուն յաղթեց, երկու հակա-
ռակորդ ունեցաւ, որոց երկուքն ալ իրմէ
դերազանց էին արժանեօք: Մէկը Լը Վիան
Կոմսն էր, իր եղբորորդին, որ հօրեղբօրն ամե-
թալի ծնունդը փաստ բռնելով բոլոր Արակո-
նացի մասը շահած էր: Միւսը Քալասորի Ժան
դուքսն էր, որ բոլոր Անժվենական մասը շա-
հած էր: Այսու ամենայնիւ երկուքն ալ հե-
ռացուց, ու իւր կորովամիտ խոհեմութեամբը,
որ մինչեւ կեղծաւորութեան կը հաւասարէր,
դահին վրայ հաստատ կեցաւ: Միտքը մշակ-
ուած էր, գիտութեանց՝ եւս ստաւել օրէնքա-
գիտութեան տեղեակ էր: Միջահասակ էր,
մեծ ու վայելուչ գլուխ մ'ունէր, բաց ճա-
կատով եւ սպիտակափայլ գեղեցիկ մազերով:

որք մինչև ուսերուն վրայ կկնային : Մէկ
խօսքով , թէպէտ քիչ անգամ իր մարմնական
ուժը զէնքով վարժած էր , բայց եւ այնպէս
այնչափ ուժեղ էր , որ օր մը Նաբօլիի նոր վա-
ճատանոցին հրապարակը գտնուելով , փախած
գուլ մը եղջիւրէն բռնեց ու կանգնեցուց , եւ ա-
նասունը բոլոր ճիգը թափելով չկրցաւ ձեռ-
քէն պրծիլ : Սակայն Աղեքսանդրի ընտրութիւ-
նը իրեն մեծ անհանգստութիւն պատճառեւ էր
այնպէս որ իր խոհեմութեամբը հանդերձ չկր-
նալով գինքը զսպել , ընտրութեան լուրը բե-
յողին ըսաւ . — Այդ ընտրութեան վրայ ես չու-
րախանայէս դատ կը կարծեմ թէ եւ ոչ մէկ
քրիստոնեայ մը կրնայ ուրախանալ , որովհետեւ
Պօրճիա՝ միշտ շար մարդ մ'եղած ըլլալով ան-
տարակոյս վատ քահանայատեալ մը պիտի ըլլայ :
Ընաց որ , աւելցուց , այդ ընտրութիւնը եթէ
խիստ լաւ ու ամենուն հաճելիալ ըլլայ , Արա-
կոնի տան համար միշտ գէշ է , թէ եւ անոր
հայտակ ծնած ու իր բաղդին աղբիւրն ու
յառաջդիմութիւնն անկէ ստացած ըլլայ . քան-
զի ուր որ տէրութեան շահ կը մանէ , արեան
ու աղգակիանութեան զգացմունքը կը հալած-
ուին , եւս ատաւել հպատակութեան եւ կ-
րախոտագիտութեան պարզ յարաբերութիւննե-
րը :

Յերտինանտ , ինչպէս որ կը տեսնուի , իւր
սովորական ուշմութեամբը կը դատէր Աղեք-
սանդր Զ պապը . բայց եւ այնպէս ամենէն

առաջ ինք զաշնակցութիւն կնքեց անոր հետ ,
ինչպէս որ քիչ մը ետքը պիտի տեսնենք ,
Միլանի գքութիւնը՝ անուամբ Ֆրանսոս ,
Սֆորցայի թոռանը՝ ժան կալէասի ձեռքն էր :
Յ. Սֆորցա բանութեամբ գրաւեր էր զայն 1450
վերաբ. Ձին եւ իր կալէաս Մարի որդւոյն՝ այ-
սինքն թագաւորող իշխանին հօրը կտակեր էր :
Անուամբ կրսենք , որովհետեւ Միլանի երկրին
բուն տէրը այն ժամանակ օրինաւոր ժառանգը
չէր , այլ անոր Աւգոստին հօրեղբայրն էր , թըթա-
ղարդ անուանեալ , որովհետեւ ղէնքերուն վը-
րայ թթենի նկարել տուած էր , իր երկու եղ-
բարցը հետ աքսորուելով , Փիլիպպոսի՝ որ 1471
ին թուեաւորեալ մեռաւ , եւ Ասկանիոսի՝ որ կար-
ղինալ եղաւ , 1476 սեպտեմբեր 26ին Ս. Ստե-
փաննոսի մայր եկեղեցւոյն մէջ Մարի կա-
լէասի սպանուելէն քանի մ'օր ետքը Միլան
զարձաւ , ու նորասի գուքսին խնամակալ ե-
ղաւ , որ այն միջոցին ութ տարեկան էր : Այն
ատենէն 'ի վեր , թէպէտ եղբօրօրդին քսան-
ւերկու տարու եղած էր , Աւգոստին կառավա-
րութիւնը շարունակեր էր , եւ հաւանականա-
բար տակաւին երկայն ժամանակ պիտի կռաւ-
վարէր . քանզի խնդհ երիտասարդ գուքսը՝ իշ-
խանութիւնը ձեռքն առնելու բաղձանքը յայտ-
նելէն քանի մը օր ետքը հիւանդացեր էր , եւ
բարձրաձայն կրտուէր թէ ոչ քայց անվրէպ
մեռցնող թոյներէն մէկը տրուած էր իրեն , որ
ըստ այն տակնուան իշխանները շատ կը գոր-

Ճածէին . այնպէս որ եթէ հիւանդութիւն մը
ընական ալ ըլլար , մեծ շահու մը հետ կապակ-
ցութիւն ունեցած ցուցնելու պատճառ մը կը
փնտռուէր միշտ : Ինչ եւ իցէ , Վուգովիկ իւր
եղբորորդին այնուհետեւ դքսութեան գործե-
րուն գրաւելու կարող չըլլալուն համար Բա-
վիայի ապարանքը դրկեր էր , ուր օր քան զօր
կը հալէր իր Նզապէլլա կնոջ աչքին առջեւ ,
որ Նաբօյի թագաւորին աղջիկն էր :

Վուգովիկի դաւով , փառասէր եւ միանգա-
մայն քաջասիրտ ու խորամանկ էր , սուրին ու
թոյնին հետ միապէս ընտանի էր , գորս ըստ
պարագային անխորաքար եւ փոփոխակի կը
գործածէր , եւ միտքը դրած էր որ իր եղբոր-
որդին մեռնէր կամ չմեռնէր , անոր իշխանու-
թիւնը ժառանգէ :

Տխորէնցա , թէպէտեւ հասարակապետու-
թեան մը անունը պահած էր , կամաց կամաց
ամեն ազատութիւնները կորսնցուցեր էր , եւ
եթէ ոչ իրաւամբ՝ գոնէ իրօք Վիէա Մէտիչիի
ձեռքն էր , որուն կտակած էր Վուէն իրրեւ
հայրենի պտաղուածք , ինչպէս որ տեսանք , հո-
գին կորսնցնելու վտանգն իսկ աչքն առնելով :
Գժքաղցարար որդին հօրը խելքն ունենալէ
շատ հետո էր գեղեցկարգէմ էր , իրաւը խօ-
սելով , մինչդեռ Վուէն՝ ընդ հակառակն՝ շատ
սղեղ էր : Երբ ժալուր ու ներգաշնակ ձայն
մ'ուներ , մինչդեռ Վուէն ռնգախօս էր : Յու-
նական ու Վասինական լեզուաց հմուտ էր
հեշտ ու հաճելի խօսակցութիւն մ'ունէր , եւ

ՄանեթիՖիլքին պէս յանպատրաստից ստանաւոր-
ներ կը յօրինէր : Թէպէտ քաղաքական գործոց
տղէտ էր , բայց դիպցողներուն հետ գոտողու-
թեամբ եւ շրթաբար կը վարուէր : Զուարճու-
թեանց սիրահար , կանանց համար տարփամուլ ,
անզազար մարմնոյ մարդերով զբաղեալ , որ
զինքն անոնց աչքին կրնային փայլեցնել . զըլ-
խաւորապէս զնտախաղի կը պարապէր , որոյ
մէջ խիստ քաջ էր : Միտքը դրած էր որ սղա-
ւորութիւնը անցնելուն պէս՝ ոչ միայն Ֆիօրէն-
ցա , այլ բոլոր Իտալիա իւր արքունեաց պեր-
ճութեամբն ու տօնահանդէսներուն շոինդովն
զբաղեցնէ : Բիւռ Մէտիչի այսպէս որոշած էր ,
բայց երկինք ուրիշ կերպ տնօրինեց :

Իսկ Ղենեակոյ մեծօրտա հասարակապե-
տութիւնը , որոյ մեծ դուքսը Օգրատինսս Պար-
պարիկօն էր , մեր այս պատմութեան ժամա-
նակը զօրութեան ու փառաւորութեան բարձ-
րագոյն աստիճանը հասած էր : Քառիքսէն մին-
չեւ Փալուս — Մէտիչիէն աւաճանագիտ մըչկար
որ իւր հազարաւոր նաւերուն առջև բացօձ
չըլար : Իտալիոյ մէջ ճահիճներուն ծովեզերք-
ներէն եւ Ղենեակոյ հին դքսութենէն զատ՝
Պերկամոյի , Պրէչիայի , Քրէմայի , Վերօնայի ,
Ղիչէնցայի , Փատուայի գաւառներն իր ձեռ-
քն էին նմանապէս Մարքէ — Թրէվիզան , որուն
մէջ կը պարունակին Ֆելտրէն , Պելլուսօս ,
Գատորին , եւ Թօվիկեան — Բօլէցին ու Ռա-
վեննայի իշխանութիւնը : Յրիօլ ալ իր ձեռքն

էր՝ բաց 'ի Աքուիլէէ, Իսթրիա՝ բաց 'ի Թրիւ-
էստէէ : Աղբիականի արեւելեան ափանց վրայ
Զասարա, Բալաթրօ եւ Ալպանիոյ եղերքն իր սե-
փականութիւնն էին : Յունական ծովուն մէջ
Զանթայի ու Քօրֆոլի կղզիները : Յունաս-
տանի մէջ Էէփանթէ ու Պատրաս քաղաքները .
Մօռայի մէջ Մօռօն, Գօռօն, Ռումանեան Նա-
բօլի ու Արգոս : վերջապէս Արշիպեղապոսի մէջ
բազմաթիւ ծովեղերեայ քաղաքներէ ու հաս-
տատութիւններէ զառ՝ Վանախայի կղզին եւ
Կիպրոսի թագաւորութիւնը :

Ուստի Բօզեան բերնէն սկսեալ մինչև
Միջերկրականի արեւելեան ծայրը մեծափառ
հասարակապետութիւնը բոլոր ծովեղերաց ար-
բուհին էր, այնպէս որ Խաալիա եւ Յունաստան
կարծեա թէ վենետիոյ արուարձաններն էին :

Նաբօլիի, Միլանի, Ֆիօրէնցայի ու Վե-
նետիոյ մէջ տեղուանքն աղաատ ձգուած մանր
մունք երկիրներուն մէջ փոքրիկ բռնաւորներ
հաստատուած էին, որք իրենց երկրին վրայ
բացարձակ վեհապետութիւն կը բանեցնէին .
այս կերպով Քօլօնաները Օսթրի ու Նէթուոնյի,
Մօնթէֆէլթրիները Ուրպինի, Մանֆրէտինները
Յայէնցայի, Պէնթիլօլեիները Պօլօնիայի, Մա-
լադէսդաները Ռիփինի, Վիդէլլիները Զիթա
ափ Քասթէլօյի, Պալիոնինները Բէրուզայի, Օր-
սինները Վիքովարոյի, եւ Էսթի իշխանները
Ֆէրրարայի կիշխէին :

Վերջապէս, այս մեծամեծ տէրութիւննե-

րէ , երկրորդական կտուալարութիւններէ ու
մանր բռնաւորներէ բազկացեալ ընդարձակ
չրջանակին կեդրոնը Հոովմ բարձրացած էր ,
ոչորտագծին զազաթին վրայ , ամենէն բարձր ,
բայց ամենէն տկար , առանց ազգեցութեան ,
առանց երկրի , առանց բանակի եւ առանց դը-
րամի :

Այս ամենն անոր վերադարձնելը նոր քա-
նանայապետին գործը պիտի ըլլար : Տեսնենք
ուրեմն ինչպէս մարդ էր Աղէքսանդր Զ՝ այս-
պիտի գործի մը ձեռք վարնելու եւ զլուխ հա-
նելու համար :

Ռոտերիկ Լէնցիօլի՝ Սպանիոյ վայէնցա
քաղաքը ծնած էր 1430 կամ 1431ին : Մօրը
կողմանէ , ինչպէս որ քանի մը պատմիչք կը
հաստատեն , թագաւորական ցեղէ սերեալ ըն-
տանիքէ մը կիջնէր : Աչքը պապական թագին
վրայ ձգելէ առաջ՝ Արակօնի ու վայէնցայ
թագերը ձեռք բերելու փափաքած էր : Տղա-
յութենէն սքանչելի նրբամտութեան նշաններ
տուած էր , եւ մեծնալով՝ դիտութեանց քա-
ջայարմար հանճար մը ցոյց տուած էր , մա-
նաւանդ իրաւագիտութեան : Հետեւաբար նախ
իրբեւ փաստաբան նշանաւոր եղաւ , արհեստ
մը , որուն մէջ ամենէն փշոտ գործերու վրայ վի-
ճաբանելու յաջողակութիւնը քիչ ատենէն
իւր համբաւը մեծցուց : Բայց այս ասպարէզէն
չուտ ձանձրանալով՝ յանկարծ թողուց եւ հօրը
պէս դիմուէց հետեւեցաւ : Սակայն քանի մը կախ-

ներէ ետեւ , ուր իր քաջասրտութիւնն ու անխորտով պաղարիւնութիւնը ցուցուց , ասկէց ալ զգուեցաւ : Եւ որովհետեւ այս զգուանքն սկըսած ժամանակ հայրը բազում հարստութիւն թողլով մեռաւ , Ռոտերիկ միտքը դրաւ որ ալ բան մը չընէ , եւ միայն իր հաճոյից ու յօժարութեանց համեմատ ապրի : Այս միջոցին այրի կնոջ մը սիրահարեցաւ որ երկու ազջիկ ունէր : Այրին մեռաւ , Ռոտերիկ ազջիկներն իւր ինամակալութեան տակ առաւ . մէկը վանքի մը մէջ փակեց , միւսն այ՛ որովհետեւ շատ գեղնցիկ էր , իրեն սիրուհի պահեց : Այն էր հրաշակաւոր Ռօզա վանօցցա , որմէ հինգ զաւակ ունեցաւ . Զրանսօս , Սէզար , Ալեքսէս ու Արիֆրի . հինգերորդին անունը չգիտցուիր :

Ռոտերիկ հասարակաց գործերէ քաշուած՝ բոլորովին իր տարփանքին ու հայրութեանը առեւած էր ինքըզինքը , երբոր իմացաւ թէ հօրեղբայրը , որ զինքը որդւոյն պէս կը սիրէր , կալիքստոս անուամբ պապ ընտրուեր էր : Բայց այս միջոցին նրիտասարգ Ռոտերիկ այն աստիճան սիրահարեալ էր , որ տարփանքը փառասիրութիւնը լռեցուց , եւ զրեթէ զարհուրեցաւ հօրեղբօրը պապ ըլլալուն վրայ , որ անուշազինքը հասարակային գործոց մէջ մտնելու պիտի ստիպէր : Հետեւաբար , փոխանակ Հոգով վաղելու , ինչպէս որ իր տեղն ուրիշ ով ըլլար պիտի ընէր , բաւական սեպեց նամակ մը գրելու նորին սրբութեան , որով իր բարեարտու-

Թեան շարունակութիւնը կը խնդրէր, եւ երկայնակեաց ու բարեբաստիկ քահանայապետութիւն մը կը մտայնէր :

Իր եղբորորդւոյն այս զգուշաւորութիւնը, որ նոր քահանայապետն իր ամեն քայլափոխին առջեւ գտած փառասիրութեանց միջոցին կը տեսնէր, կալիքստոս Գ ի զարմանք պատճառեց : Իր երիտասարդ եղբորորդւոյն արժէքը կը ճանչէր, եւ միջակ խելքի տէր մարդոց ամեն կողմանէ զինքը շրջապատած ժամանակ, այս հանճարեղ երիտասարդին համեատութեամբ հեռու կեննայն աւելի մեծցուց զայն իր աւքին առջեւ : Ուստի Ռոտերիկի նամակին անմիջապէս պատասխան գրեց թէ իր նամակն ստանալուն պէս Սպանիայէն ելնէ Հռովմ գայ :

Այս նամակը կը խախտէր Ռոտերիկն իր բարեկեցութեան կեդրոնէն, ուր գուցէ հասարակ մարդու մը պէս պիտի ննջէր մնար, եթէ բազմը չեղթար այսպէս ձեռքէն բռնելով դուրս չքաշէր : Ռոտերիկ երջանիկ էր . Ռոտերիկ հարուստ էր . իր բնական չար կիրքերը՝ եթէ չէին մարած՝ գոնէ թմրած էին : Ինքն ալ մէկէն՝ ի մէկ զարհուրեցաւ խորհելով որ իւր վարած քաղցրիկ կեանքը փառասէր եւ յուզեալ կեանքի մը հետ պիտի փոխանակէր : Ուստի փոխանակ հօրեղբորը հնազանդելու, ճանապարհորդութեան պատրաստութիւններն ուշացուց, յուսալով թէ կալիքստոս զինքը կը մոռնայ : Բայց այնպէս չեղաւ . քահանայապետական նա-

մակէն երկու ամիս ետքը, Հոռմայեցի եպիս-
կոպոս մը՝ Ռոտերիկի տարեկան քսան հազար
մաճառ ոսկի եկամուտ բերող պաշտօնի մը
դրուած ըլլալու եւ շուտով իր պաշտօնին եր-
թալու հրամանագրով վալէնցա հասաւ :

Ալ եա քաշուիլ չէր ըլլար, ուստի Ռօտե-
րիկ ալ հնազանդեցաւ . բայց որովհետեւ չէր
ուզեր ութ տարիէ 'ի վեր երջանկութիւն քա-
ղած աղբիւրէն բաժնուիլ, Ռօզա վանօցցա
ալ ճանբայ ելաւ, եւ երբ Ռօտերիկ Հոռմ
կերթար, Ռօզա ալ վենետիկ գնաց երկու հա-
ւատարիմ ծառայներու հետ, եւ Մանուէլ Մեկ-
քիոր անուն սպանիացի ազնուականի մը պահ-
պանութեան ներքեւ :

Բազդը Ռօտերիկի տուած խոստմունքը յիս-
փին կատարեց . պապը զինքը դաւկին պէս ըն-
դունեց եւ հետզհետէ վալէնցայի արքեպիս-
կոպոս, կարդինալ—սարկաւագ եւ փոխ—գի-
ւանապետ անուանեց : Այս ամեն շնորհներուն
վրայ կալիքստոս քառսուն հազար տուքաթ
ալ եկամուտ աւելցուց . այնպէս որ Ռոտերիկ
երսունուհինգ տարուան հասակին մէջ թագա-
ւորի մը շափ հարուստ ու հզօր եղաւ :

Ռօտերիկ կարգինալութեան աստիճան ըն-
դունելու դժկամակութիւն ցուցուց, քանզի
Հոռմի մէջ փակուած պիտի կենար . աւելի
լաւ կը համարէր եկեղեցւոյ ընդհանուր մեծա-
ւոր ըլլալ . պաշտօն մը՝ որ մեծ ազատութիւն
կուտար սիրուին ու ընտանիքը անսնելու

բայց կալիքատու օր մը իւր յաջորդն ըլլալու կարելիութիւնը նշմարել տուաւ իրեն , ու նոյն վայրկեանէն թագաւորաց եւ ժողովրդոց գերագոյն գլուխ ըլլալու գաղափարն այնպէս տիրեց Ռոտերիկի վրայ , որ ալ աչքին առջեւ հօրեղբօրը ցոյց տուած նպատակէն զատ բան մը չունէր :

Այն օրէն սկսեալ , երիտասարդ կարգի-նալին մտքին մէջ այն կեղծաւորութեան զօրութիւնը ծնաւ , որ զինքը երկրիս վրայ սատանային ամենակատարեալ անձնաւորութիւնն ըրաւ : Ռոտերիկ առջի մառդը չէր , բոլորովին փոխուած էր : Խոնարհութեան ու ապաշխարութեան խօսքեր միայն կային բերանը . ճակատը կարծես թէ անցեալ յանցանքներուն ծանրութենէն խոնարհած էր . ունեցած հարստութիւնները կարհամարհէր , որոնք աղքատաց ինչքն ըլլալով՝ վերստին աղքատաց պէտք է դառնայ կրսէր . կեանքը եկեղիցիներու վանքերու կամ հիւանդանոցներու մէջ կանցունէր . մինչեւ անգամ իր թշնամեաց առջեւ իմաստութեան մասին Սոզոմոնի , համբերութեան մասին Յորայ , Ատուծոյ խօսքն հրատարակելու մասին Մովսէսի համբաւն ստացաւ , կրսէ իր պատմագիրը : Աշխարհի մէջ միմիայն Ռօզա վանօցցա կրնար բարեպաշտ կարգինալին այս օրինակ սքանչելի դարձին բուն արժէքը ճանչնալու կշտել :

Ինքզինք այսպէս սրբակրօն ցուցնելը շատ

օգտակար եղաւ Ռօտերիկի : Իր պաշտպանը երեք տարի երեք ամիս ու տասնեւինն օր թագաւորելէ ետեւ մեռաւ : Ռօտերիկ իր անձնական արժանաւորութեամբը միայն կրցաւ ինքզինք պաշտպանել այն բազմաթիւ թշնամեաց դէմ, զորս իր արագ յաջողութիւնը յարուցեր էր իր դէմ : Պիոս Բի գահակալութեան օրով շարունակ գործէ քաշուած ապրեցաւ, եւ միայն Սեքստոս Դի օրով նորէն երեւան ելաւ, որ Սուպիաքօյի վանքն ընծայեց իրեն, եւ Արակօնի ու Փօրթուկալի թագաւորներուն քով նրւիրակ զրկեց : Վերագարծին, Իննովկենաիոս Ը քահանայապետ եղած ըլլալով, ընտանիքը Հոովմ բերել որոշեց Տօն Մէլքիօրի ձեռօք, որ այն վայրկեանէն Վանօցցայի էրիկը կարծուելով Բասթիլի Ֆէրտինանտ կոմս կոչուեցաւ : Ռօտերիկ կարդինալն այն ազնուազարմ Սպանիացին իբրեւ հայրենակից ու բարեկամ ընդունեց . եւ ինքը՝ որ բոլորովին քաշուած կեանք մը անցունել կուզէր, Տիրերիս գետին ափանցը վրայ Բէճինա Չէլի եկեղեցւոյն մօտ Լուսկարա փողոցին մէջ տուն մը վարձեց . եւ բոլոր օրը ազօթքով ու բարեպաշտական գործերով անցունելէ ետեւ՝ իրիկունները հօն գիմակը մերկանալու կերթար : Այն ժամանակ, կըսէին, թէ եւ ոչ ոք կրցաւ ապացոյց մը տալ, այն տան մէջ պժգայի խայտառակութիւններ կը կատարուէին, հօրն ու աղջկան, երկու եղբարց ու քրոջ մէջ . այնպէս որ տարածուիլ

սկսած այս գայթակելի զրոյցները դադրեցը-
նելու համար՝ Ռօտերիկ իր Կեսար որդին Բի-
զա ուսման պարապելու զրկեց, Լուքրէս ալ
Արակոնացի երիտասարդ ազնուականի մը հետ
ամուսնացուց, եւ տանը մէջ միայն Վանօցցա
ու կրկու որդիքը մնացին: Գործերն այս վի-
ճակին մէջ էին՝ երբ Իննովկէնտիօսը մեռաւ,
ու Ռօտերիկոս Պօրճիա պապ ընտրուեցաւ:

Ընտրութեան ինչ կերպով կատարուիլը տե-
սանք: Այն հինգ կարդինալները՝ որք այս սի-
մոնականութեան չէին մասնակցած, այն է
Նաբօլիի, Սիէնի, Փօրթուկալի, Բորթիքեան
Սէնթ—Մարիի, եւ Լիէնեան Սէն—Բիէրի
կարդինալները, բողոքեցին այս ընտրութեան
դէմ՝ ըսելով թէ խարդախութեամբ եղած էր:
Բայց Ռոտերիկ որ եւ է միջոցաւ մեծագոյն
մասը շահած եւ Սուրբ Պետրոսի երկուհարիւր
վեշտասաներորդ յաջորդն եղած էր:

Աղեքսանդր Զ որչափ ալ իւր նպատակին
հասեր էր, 'ի սկզբան չհամարձակեցաւ կար-
դինալ Պօրճիայի այնչափ երկար ժամանակ կրած
դիմակը ձգել: Իր ընտրութիւնն իմացած ա-
տեն զգացած ուրախութիւնը չկրցաւ ծածկել.
ձեռուրները երկինք վերցնելով գոհացեալ փա-
ռասիրութեան ձայնիւ մը գոչեց.

— Հիմա ես Պանս եմ, Քրիստոսի յաջորդն
եմ, քրիստոնէական աշխարհի կամարին բանա-
լի՞ն եմ:

— Այո՛, հայր սուրբ, պատասխանեց Աս-

Կանիօ Րաֆորցա կարդինալը , որ փակարանին մէջ իր կողմն ունեցած ինը քուէները չորս ջորի արծաթի փոխարէն Ռօտերիկի ծախած էր :
— Կը յուսամ որ ձեր ընտրութիւնն Աստուծոյ փառք , եկեղեցւոյ խաղաղութիւն ու քրիստոնէութեան ուրախութիւն պիտի պատճառէ . քանզի Ամենակայն ինքնին ընտրեց ձեզ իբրև ամենէն արժանաւոր ձեր եղբարց մէջ :

Այս պատասխանը թէպէտ եւ կարճ էր , բայց նորընտիր պապը ինքըզինքը զսպելով , խոնարհ ձայնիւ եւ ձեռքերը կուրծքին վրայ կապելով .

— Կը յուսամք , ըսաւ , որ Աստուած , առանց մեր տկարութեան նայելու , իւր ամենակարող օգնութիւնը մեզ պիտի շնորհէ , եւ առաքելոյս ըրածը մեզ ալ պիտի ընէ , երբոր ժամանակաւ երկնից բանալիներն անոր ձեռաց մէջ դրաւ եւ եկեղեցւոյ կառաւարութիւնն անոր յանձնեց , կառավարութիւն մը՝ որ առանց Աստուածային օժանդակութեան մանկանացուի մը համար խիստ ծանր բեռ մ'է . բայց Աստուած ինքնին խոստացաւ թէ իւր հոգին պիտի առաջնորդէ անոր . մեզի ալ այնպէս պիտի ընէ կը յուսամ . ձեր կողմանէ ալ տարակոյս չունիմ որ եկեղեցւոյ գլխոյն պարտք եղած սուրբ հնադանս դութիւնը պիտի ունենաք . ինչպէս որ Քրիստոսի հօտը առաքելոց իշխանին հնազանդելու պարտաւորեալ էր :

Այս բանախօսութենէն վերջը , Աղէքսանդր

քահանայապետական զգեստներ հաղաւ, եւ վատիկանու պատուհաններէն թուղթի կտորուանք նետել տուաւ, որոնց վրայ Վատիկանէն իր անունը գրուած էր, եւ որք հովէն յափըշտակուելով՝ կարծես թէ Նտալիա կերպարանափոխ ընելիք մեծ գէպքին լուրը բոլոր աշխարհ պիտի տարածէին :

Նոյն օրը, Եւրոպիոյ ամեն արքունեաց սուրհանդակներ զրկուեցան :

Կեսար Պօրճիա իր հօրն ընտրութիւնը Բիզայի համալսարանին մէջ իմացաւ : Իր փառասիրութիւնը մերթ ընդ մերթ այսպիսի բաղդաւորութիւն մը երազած էր, եւ սակայն ուրախութիւնը շատ զգալի չեղաւ : Այն միջոցին քսանուերկու կամ քսանուչորս տարեկան երիտասարդ մ'էր, մարմնոյ եւ զինուց ամեն մարդերու մէջ յաջողակ : Ամենէն խստերախ ձիերուն վրայ առանց համետի կը հեծնէր, եւ ցուլի մը գլուխը սուրի մէկ հարուածով կը թոցնէր . միւս կողմանէ, գոռոզ, նախանձոտ, կեղծամիտ, ու թօմազիյի ըսածին նայելով՝ ամբարշտաց մէջ մեծ էր, ինչպէս որ իր եղբայրը՝ Ֆրանսօս՝ մեծերուն մէջ՝ բարի էր : Գէմքին գալով, նոյն իսկ ժամանակակից պատմիչք բոլորովին անհամաձայն նկարագիր մը թողած են, քանզի ոմանք իբրեւ տղեղութեան հրէշ մը կը նկարագրեն, մինչդեռ այլք ընդհակառակն գեղեցկութիւնը կը գովեն . այս հակառակութեան պատճառն այս է որ տարւոյն մէկ

քանի ժամանակները, մանաւանդ գարնան օրերը դէմքը պալարներով կը ծածկուէր, որք տեսնողին զգուանք կը պատճառէին, մինչդեռ ուրիշ ժամանակ սեւահեր գլխով դեղնած դէմքով ու խարտեաշ մօրուքով Թարատեսիլ երիտասարդ մ'էր. ինչպէս որ Ռափայէլի թողուցած ճարտարակերտ կենդանագիրը կը ներկայացնէ: Սակայն պատմագիրք ժամանակագիրք եւ պատկերհանք համաձայն են իւր անթարթ եւ ազդու նայուածքին վրայ, որուն մէջ մշտապառ բոց մը կը փայլէր, եւ դժոխային ու գերբնական երեւոյթ մը կուտար անոր: Այսպէս էր անառայն մարդը, որոյ բաղդն ամեն յոյսերը կը ընուր, եւ որոյ նշանաբանն այս էր. — Կէսը կէսը: —

Կեսար իր քանի մը մտերիմներուն հետ սուբրանդակով ճամբայ ելաւ, ու Հոովմի դռներուն քով ճանչցուելուն պէս, իրեն ցուցուած մեծարանքներէն իր բախտին փոփոխութիւնը նշմարեց: Վատիկանի մէջ մեծարանքը կրկնապատկեցաւ. մեծամեծները խոնարհեցան անոր առջեւ իրրեւ իրենցմէ մեծադունի: Ուստի անհամբերութեամբ, առանց մօրն եւ իր ընտանիքէն ուրիշ մէկու մ'այցելութեան երթալու, ուղղակի հօրը՝ պապին՝ քով ելաւ ոտքերը համբուրելու. հայրը, անոր գալուն լուրը յառաջագոյն իմացած ըլլալով, կարդինալներու մեծաշուք ու բազմախումբ ժողովի մը մէջ անոր կոպասէր, եւ իր երեք եղբարքը՝ այլ իր ետեւը ոտքի վրայ կեցած էին:

Իւր սրբութիւնը զայն քաղցր գէմքով մ'ընդունեց . բայց , առանց հայրական սիրոյ ցոյցեր տալու՝ ծռեցաւ ու անոր ճակատը համբուրեց , որպիսութիւնը եւ ինչպէս ճանապարհելը հարցուց :

Կեսար իր քաջալաւութիւնն ու իւր Սրբութեան ծառայելու պատրաստ ըլլալը յայտնեց . իսկ ճանապարհորդութեանը մէջ կրած փոքրիկ անհանգստութիւններն ու կարճատեւ յոգնութիւնը չափէն աւելի վարձատրութիւն կը գտնէր այն ուրախալի խորհրդածութեամբ , թէ քահանայապետական սուրբ աթոռին վրայ ամենէն արժանաւոր անձը պաշտելու կարող պիտի ըլլար :

Այս խօսքերուն վրայ պատշաճ զայն միշտ ծունկի վրայ թողլով՝ ինքը նորէն նստաւ , քանզի զայն համբուրելու համար ոտքի վրայ ելեր էր , յետոյ ծանր ու լուրջ գէմք մը կեղծելով՝ հետեւեալ խօսքերն ըսաւ , բաւական բարձր ձայնիւ , որպէս զի ամենն ալ լսեն , եւ բաւական ծանրութեամբ , որպէս զի ներկայ գտնուողներուն ամենն ալ կարենան իր խօսքերը կշռել ու ճշդիւ միտք պահել :

— Քաջ համոզուած եմք , կեսար , որ դուք զարմանալի կերպիւ կուրախանաք մեզ այս դերագոյն իշխանութեան կատարը տեսնելով , որ մեր արժանաւորութենէն շատ բարձր է , եւ ուր Աստուածային բարեբարութիւնը հաճեցաւ մեզ հանել : Այդ ուրախութիւնն իդ մեզ ցու-

ցընելու արարտաւոր էիք նախ այն սիրոյն փո-
խարէն՝ զոր վաղուց ՚ի վեր ունեցած ենք եւ
ուենինք ձեր վրայ . եւ յետոյ ձեր խակ օգտին
համար , որովհետեւ կրնաք ձեր բարեգործու-
թեանց արժանի վարձքը մեր քահանայապետա-
կան ձեռքէն ընդունելու վտահութիւն ունե-
նալ , Բայց եթէ ձեր ուրախութիւնը , եւ այս
խօսքը ձեզ ալ կրսեմ , ինչպէս որ ձեր եղբօրն
ըսինք , ուրիշ հիմանց վրայ հաստատուած է ,
մեծապէս կը սխալիք , Աեսար , եւ ձեր ակըն-
կալութիւններն ՚ի դերեւ կելնեն : Խոնարհարար
կը խոստովանիմք ամենուն առջեւ , որ թերեւս
չափէն աւելի լղձանօք քահանայապետական
խշխանութեան փափաքեցանք , եւ անոր հաս-
նելու համար մարդկային ճարտարութեան մեղի
ցոյց տուած ամեն ճամբայներէն անցանք . այն
այնպէս ըրինք , երգումընելովոր մեր նպատակին
հասնելէ ետեւ այնպիսի համբայ մը բռնենք որ ըզ
մեզ Աստուծոյ լաւագոյն ծառայութեան եւ սուրբ
աթոռին գերագոյն փառացը առաջնորդէ , որ-
պէս զի մեր առջի բրած գործերուն ամօթա-
լի յիշատակը մեր ընելիք բարեգործութեանց
փառաւոր յիշատակովը ջնջուի : Այնպէս որ
կարենանք մեր յաջորդներուն այնպիսի ճան-
բայ մը թողուլ , ուր եթէ սուրբի մը հետ-
քերը չգտնեն , գոնէ քահանայապետի մը քայ-
լերուն կարենան հետեւիլ , Աստուած՝ որ միջոց-
ներուն մէջ մեզի օգնեց , արգիւնք կը պահան-
ջէ մեզնէ , եւ մենք ալ պատրաստ ենք լինել

առջեւ յանձն առած մեծ պարտականութիւն-
նիս լիովին հատուցանել . ասոր համար է որ
չենք ուզեր մեր նենգուպատիր գործերով ա-
նոր արդարութեան խստութիւնները զարթու-
ցանել : Մէկ արգելք մը միայն կրնայ մեր բա-
րի դիտաւորութիւնները խափանել , այն է ձեզ
մեծցնելու եւ հարստացնելու բուռն բաղձանք
մ'ունենալ : Ասոր համար յառաջուց մեր սիրոյն
դէմ դրան զգեցանք եւ Աստուծոյ օգնակա-
նութիւնը խնդրեցինք , որպէս զի ձեր պատ-
ճառաւ շաթաքինք , քանզի շնորհաբաշխու-
թեան ճամբուն մէջ քահանայապետ մը չկրնար
սահիլ՝ առանց իյնալու , եւ չկրնար իյնալ՝ ա-
ռանց սուրբ աստուծոյն մեծ միաս հաս-
ցընելու : Մինչեւ մեր կենաց վերջը պիտի ող-
բանք այն սխալմունքները՝ որ այս ճշմարտու-
թեան փորձը տուին մեզ : Աստուած տայ որ
մեր բարեյիշատակ կալիքստոս հօրեղբայրն այս
օրուան օրս քաւարանին մէջ իր մեղքերէն ա-
ւելի մեր մեղքերուն ծանրութիւնը չկրէ : Ա-
ւանդ , ամեն տեսակ առաքինութեամբք հա-
րուստ էր , բարի դիտաւորութեամբ լի էր ,
բայց իրենները շատ կը սիրէր եւ մասնաւորա-
բար զմեզ . այնպէս որ այս եւ ընտանեացը
վրայ ունեցած բուռն սէրէն կուրաբար մշուե-
լով , շատ մարդոց արժանիքը վարձատրելու
սահմանուած շնորհներն ու առաւելութիւննե-
րը քանի մը պլուխներու վրայ միայն դիզեց ,
որք նուազ արժանաւորներն էին թերեւս . քան-

զի մեր տան մէջ պահեց այն գանձերը՝ զորս
պէտք չէր ժողովէր աղքատները զրկելով, կամ
պէտք էր լաւագոյն բանի մը դործածէր : Եկե-
ղեցական պետութենէն, որ արդէն տկարա-
ցած ու նեղցած էր, Աբօլէտօյի դքսութիւնը
եւ ուրիշ քանի մը հարուստ երկիրներ զատեց
մեզի կալուած տուաւ, մեր տկարութեան վը-
րայ բեռնաւորեց փոխ—գիւանապետութիւնը,
Հոովմի փոխ—քաղաքապետութիւնը, եկեղեց-
ւոյ ընդհանուր տեսչութիւնը, եւ ուրիշ ամե-
նէն մեծ պաշտօնները, որք փոխանակ մեզնէ
զբաւուելու՝ իրենց վաստակօքն արժանաւորա-
գոյն հանդիսացողներուն պէտք էր տրուէին :
Վանուեցան այն ատեն ոմանք, որ մեր յանձնա-
բարութեամբը գերագոյն պաշտօններու բարձ-
րացան, որք անոնց հասնելու համար մեր շնոր-
հած կողմնասէր պաշտպանութենէն զատ ու-
րիշ արժանիք չունէին, մինչդեռ ուրիշ շատե-
րը՝ որք իրենց ստոյգ արժանաւորութիւններով
մեր նախանձը կը շարժէին, եւ ձգուեցան : Աբա-
կօնի Ֆէրիսնանտ դուքսը Նաբօլիի թագաւոր-
ութենէն զրկելու համար ահագին պատե-
րազմ մը յարոյց, որուն յաջող վախճանը մեր
հարստութիւնը պիտի բազմապատկէր, իսկ ձա-
խող վախճանը սուրբ աթոռին ամօթ եւ վնաս
պիտի բերէր :

Վերջապէս, հասարակաց օգուան իրենց
անձնական շահուն զոհող մարդոցմէ կառավար-
ուելով, մեծամեծ վնասներ հասոյց ոչ մի-

յս քահանայապետական գահին ու իւր անուանը, այլ որ առաւել չարաշուքն է, իւր խղճմտանքին ալ, Բայց Աստուծոյ դատաստանն ամենիմաստ է. մեզ հարոտացնելու համար այնչափ ջանքով ու յարատեւութեամբ աշխատելէն ետեւ, մեր հիմա գահակալած գերագոյն ասթուր պարապ ձգելուն պէս, մեր ելած բարձրութենէն վար ինկանք՝ ժողովրդին կատաղութեանն ու Հռոմայեցի պարոններուն վրէժխորնդիր ատելութեանը մատնուելով, որք իրենց թշնամեաց նկատմամբ մեր ցուցըցած բարեկամական կողմնակցութիւնն իրենց թշնամանք համարելով թշնամացած էին մեզ: Այնպէս որ ոչ միայն մեր մեծութեան բարձունքէն ու օքերնուս ներքեւ մեր հօրեղբօրը սփռած հարստութիւններէն ու պատիւներէն գահավէժ ինկանք, այլ նաեւ կեանքերնիս աղատելու համար՝ զմեզ ու մեր բարեկամները կամաւոր աքսորի դատապարտեցինք, եւ միայն անոր շընորհիւ մեր չափազանց բարեբաղդութեան յարուցած փոթորկէն կրցանք ազատիլ: Այս յայտնի փորձ մ'էր, որ Աստուած անիրաւ դիտաւորութիւնները ճանչնալով կը ծիծաղի անոնց վրայ: Քահանայապետներուն համար մեծ սխալ մ'է միակ տան մը օգտին զբաղիլ, որ հազիւ քանի մի տարի կրնայ տեւել, քան թէ՛ ՚ի վառըս եկեղեցւոյ, որ յաւիտենական է: Նմանապէս մեծ յիմարութիւն է այն քաղաքագէտներուն ըրածը, որք ոչ իրենց եւ ոչ իրենց յա-

Ջորդաներուն համար ժառանգական չեղող տէ-
րութեան մը կառավարութիւնը ձեռքերնին ու-
նենալով, իրենց մեծութեան հիմը փոխանակ
ամենուն օգտին համար գործուած բարձր ա-
ռաքինութեանց վրայ դնելու, ուրիշ հիմանց
վրայ կը հաստատեն, եւ իրենց բաղդին տեւո-
ղութիւնն ապահովցնելու համար՝ փոխանակ
այն անակնկալ մարիկները զսպելու, որք հան-
դարտութեան մէջ ելնելով կրնան փոթորիկ մը
յարուցանել, ուրիշ միջոցներու կը դիմեն, այ-
սինքն շատ մը թշնամիներ կը պատրաստեն,
որոց մէկ հատը եթէ սրտի մտօք աշխատի,
հարիւր բարեկամներու խաբուսիկ ցոյցերուն
նպաստէն աւելի մնաս կրնայ հասցնել իրեն։
Արդ թէ որ դունու եղբարքդ՝ մեր բացած գո-
վելի ճանրուն մէջ մտնէք, քալէք, ձեր ամեն
բաղձանքն անյապաղ կը կատարուի, բայց ե-
թէ հակառակ ճամբան բռնէք, եթէ կործէք
որ մեր սէրը ձեր անկարգութեանց հաճոյ ա-
պաւէն մը կըլլայ, շուտով պիտի հասկնաք թէ
մենք եկեղեցւոյ՝ եւ ոչ թէ տան համար քա-
հանայապետ եմք, եւ թէ իբրեւ Քրիստոսի
փոխանորդ, ինչ որ քրիստոնէութեան օգտա-
կար դատիմք, այն միայն պիտի կատարեմք եւ
ոչ թէ ձեզ համար ձեր օգտակար դատածը։
Ասոնք լաւ հասկնալէ ետեւ, կեսար, ընդունէ
մեր քահանայապետական օրհնութիւնը։

Այս խօսքերն ըսելով՝ Աղէքսանդր Զ ոտ-
քի վրայ ելաւ, ձեռքերը որդւոյն գլխոյն վրայ

դրաւ, որ միշտ ծնկան վրայ եկած էր, եւ յետոյ իւր բնակարանը քաշուեցաւ առանց զայն իր հետ հրաւիրելու :

Նրխատասարդն ապշեր մնացեր էր այս անակնկալ խօսքերուն վրայ, որք մէկէն 'ի մէկ իւր սիրելի յոյսերը կը կործանէին : Ուստի գինով մարդու մը պէս դանդաշելով ռաքի վրայ ելաւ, եւ իսկոյն Ղաթիկանէն դուրս ելնելով մօրը տունը վազեց, զոր առաջ միտքն անգամ չէր բերած, բայց հիմայ ճարը հատնելուն համար կը յիշէր : — Վանոցցա՛ Սպանիացի պալատական տիկնոջ մը ամեն մուտքիւններն ու միանգամայն առաքինութիւններն ունէր. տիրուօր նկատմամբ ունեցած ջերմեռանդութիւնն աւելորդապաշտութեան, որդւոցը նկատմամբ ունեցած գորովը տկարութեան, Ռոտերիկոսի նկատմամբ հաճոյակատարութիւնը ցոխութեան կը հասնէին. բայց գրեթէ երեսուն տարիէ 'ի վեր գործածած իշխանութեան ուժին վրայ սիրտովը վստահ եւ մանաւանդ օձի պէս աներկմիտ էր, որ եթէ նայուածքովը չկրնար ապշեցնել, իր գալարուն ծալքերուն մէջ կրնար խեղդել : Վանոցցա իր հինաւուրց տարփառորին խորամանկ կեղծաւորութիւնը գիտէր, հետեւաբար գիւրութեամբ Աեսարի սիրտը հանդարտեցուց :

Աեսար տուն հասած ատեն, լուքօէս՝ Վանոցցայի քօմն էր : Այս երկու հարազատները մօրերնուն աչքին առջ՛ւ ազգապիղծ

համբոյր մը փոխանակեցին իրարու հետ, եւ բաժնուելէ առաջ՝ Վեսար մի եւ նոյն իրիկուան համար ժամադրութիւն ըրեր էր Նուքրէսի հետ, որ էրկընէն բաժնուած, եւ Սոտերիկոս ալ իրեն թոշակ մը կապած ըլլալով, Շան տէ Զէտոնի դիմացն իր Վիա Տէլ Բէլէկրինօյի սպալատին մէջ ազատօրէն կապրէր :

Իրիկունը, որոշեալ ժամուն, Վեսար Նուքրէսի տունը դնաց, բայց իր Ֆրանսօս եղբայրը հոն գտաւ : Այս երկու երիտասարդներն ամենեւին իրար չէին սիրեր : Սակայն, որովհետեւ սիրտերնին շատ տարբեր էր, Ֆրանսօսայի ատելութիւնն այժեամբն որսորդէն զգացած բրնածին երկիւղին կը նմանէր, մինչդեռ Վեսարի ատելութիւնը՝ վրէժխնդրութեան այն սկիւղն ու արիւնարբութեան փափաքն էր՝ որ հանապազ վագրին սրտին մէջ կապրի : Այսու ամենայնիւ երկու եղբայրներն իրար համբուրեցին, մին բարեմտութեամբ, միւսը կեղծաւորութեամբ : Բայց իրար տեսած ժամանակնին, իրենց հօրերնուն ու քոյրերնուն սիրտը դրաւելու կրկին նախանձորդութեան զգացումէն Ֆրանսօսայի երեսը կարմրած եւ Վեսարինը կապուտցած էր : Երկու երիտասարդները նստան, մտքերնին դնելով որ առանց իրարու դուրս չելլեն. բայց դուռը զարնուեցաւ, եւ ուրիշ հակառակորդի մը դալն իմաց տրուեցաւ, որուն առջեւ երկուքն ալ ետ քաշուելու ստիպուած էին : Եկողն իրենց հայրն էր :

Աննոցցա իրաւունք ունեցեր էր Աեսարի
տիրար քաջալերելու : Արդարեւ Աղեքսանդր Զ,
ընտանեկան զեղծ ուժները խտրել կշտամբած
ժամանակ՝ միանդամայն հասկցած էր որ իր որդ-
ւոցմէն ու աղջիկնէն քաղաքական մեծ օգուտ-
ներ կրնար քաղել . քանզի դիտէր որ ամեն բա-
նի մէջ կրնար՝ Յրանսօոայէն ու Արիֆրիյէն աւե-
լի՝ Լուքրէսի ու Աեսարի վրայ վստահիլ : Եւ յի-
րաւի , այս կողմանէ քայրը եղբօրմէն վար չէր
մնար : Արեւակայութեամբ անառակ , բնու-
թեամբ ամբարիշտ , հաշուով փառասէր , Լուք-
րէս՝ դուրծութեանց , գովեստից , պատիւնե-
րու , ոսկւոյ , գոհարներու , մետաքսեայ բե-
հեղներու եւ փառաւոր պալատներու բուռն
պէտք մ'ունէր : — Խարտեաչ մազերով Սպա-
նիացի , անմեղ դէմքով փաղաքուչ , Ռափայէլի
նկարած տիրամօր պատկերի մը գլուխն ու Մէ-
սալինի սիրտն ունէր : Ուստի եւ իբրեւ դուստր
ու տարփուհի կրկնապէս սիրելի էր Ռոտերիկո-
սի , որուն ամեն կիրքերն ու մոլութիւնները մո-
գական հայելոյ մը պէս կը ցոլացնէր : Լուքրէս
ու Աեսար իւր սրտին սիրելիներն էին , եւ այն
սատանայական երրորդութիւնը կը կազմէին որ
տանուամէկ տարի քահանայապետական աթո-
ռին վրայ կեցաւ , իբրեւ սրբապիղծ հակապատ-
կեր մը երկնային երրորդութեան :

Ի սկզբան Աղեքսանդր՝ Աեսարի հետ ըրած
խօսակցութեան մէջ յայտնած սկզբունքներուն
դէմ չգործեց . քահանայապետութեան առջի

տարին՝ իւր ընարութեան ժամանակ Հոռոմայեցոց
յղաչած յոյսերը գերազանցեց : Հասարակաց
համբարանոցներն այնպիսի առատաձեռնու-
թեամբ լցուց , որ այն աստիճան օքան շէլի լի-
ութիւն մ'երբէք տեսնուած չէր . եւ որպէս զի
բարեկեցութիւնը մինչեւ ժողովրդեան յեանն
դասերուն իջնէ : Իր անձնական գոյքէն մեծա-
գուժար նպատաներ բաշխեց , որով ազքատ-
ներն ալ ընդհանուր սեղանին մասնակցեցան ,
ուսկից երկայն առնէ 'ի վեր դուրս ձգուած
էին : Քաղքին ապահովութիւնը վերահաստատ-
ւած էր , գահակալութեան առջի օրերէն սկըս-
եալ , աչալուրջ եւ զօրեղ ստիկանութեան մը
եւ չորս անստգիւտ համբաւ վայելող վարդա-
պետներէ բաղկացեալ ատեանի մը ձեռօք , ո-
րոյ պաշտօնն էր նախօրդ քահանայապետին
օրովը սովորական եղած գիշերային եղեռ-
նագործութիւնները գատել ու սպառօնել ,
որք խիստ շատ ըլլալնուն համար անպատու-
հաս մնացեր էին : Նորակազմ ատեանը մէկէն
'ի մէկ այնպիսի խստութիւն ցոյց տուաւ , զոր
յանցաւորաց ոչ աստիճանը եւ ոչ հարստութիւ-
նը կրցան մեղմացնել : Այս ընթացքը մեծ հա-
կապատկեր մը կը ներկայացնէր նախօրդ կա-
ռավարութեան զօշաքաղութեանը քով , ուր
փոխ — սենեկապետը գատաատաններուն կաշա-
քահուրութիւնը կշտանաբողներուն յայանապէս
կը պատասխանէր ըսելով . « Աստուած մեղաւորին
մահը չուղեր , այլ ապրիլն ու վճարելը » :

Վերջապէս քրիստոնէութեան աշխարհին մայրաքաղաքն ինքզինք վայրկեան մը քահանայապետութեան առջի գեղեցիկ օրերուն դարձած կարծեց : Տարի մը թագաւորութենէ ետքը , Աղեքսանդր Չ նախորդներուն կորսնցուցած հոգեւոր համարումը նորէն գտեր էր : Ար մնար իր հսկայական խորհուրդներուն առաջին մասը կատարելու համար իւր քաղաքական համարումը հաստատել : Նպատակին հասնելու երկու միջոց կար , խնամութիւն կամ աշխարհակալութիւն : Ուստի հարկ եղաւ խնամութիւններ ընելու աշխատիլ : Արակոնացի ազնուականը որ Նուքրէսը կնութեան առած էր երբոր կարգինալ Ռոտերիկոս Պորճիայի աղջիկն էր , ծնունդով հարբստութեամբ ու հանճարով զօրաւոր մարդ մը չըլլալուն , չէր կրնար Աղեքսանդր Չ լգապին խորհրդոցը մէջ ազգեցութիւն մ'ունենալ : այս պատճառաւ բաժանումն արձակման փոխուեցաւ , ու Նուքրէս Պորճիա կրկին ամուսնանալու ազատութիւն ունեցաւ :

Աղեքսանդր Չ երկու քահակցութեան մէկէն ձեռք զարկաւ : Չինքը պատող աէրութեանց քաղաքականութեանը վրայ հսկելու կարող գայնակցի մը պէտք ունէր : Ժան Սֆօրցա , Աղեքսանդր Սֆօրցայի թոռը , Միլանի Ծրանսօս Ա. մեծ դքսին եղբայրը , Փէզարոյի իշխան էր : Այս ծովեղերեայ երկրին Ծիօրէնցայի ու Վենետիկոյ մէջ տեղ ունեցած տեղադրական զիւրքը իրեն շատ կը յարմարէր : ուստի նախ աչքն

անոր վրայ ձգեց . եւ որովհետեւ երկու կողման շահերը մի եւ նոյն էին , ժան Սֆօրցա քիչ ատենէն խուքրէսի երկրորդ ամուսինն եղաւ .

Մի եւ նոյն ժամանակ , Նաբօլիի թաղին մերձաւորագոյն ժառանգ Արակօնացի Ալֆօնս իշխանին առաջարկութիւններ եղան՝ իւր բընական գուետը պապին երրորդ որդւոյն Ալֆրիյի հետ ամուսնացնելու համար . բայց ձեռունի Ֆէրտինանտ այս խնամութենէս կարելի եղածին չափաւելի օգուտ քաղել ուզելով , գործը երկնցուց առարկելով թէ երկու տղայքն ալ դեռ չափահաս չէին . հետեւաբար , որչափ որ այս խնամութիւնս իրօն պատիւ պիտի բերէր , նշանտուութիւնը փութացնելու հարկ չկար : Գործը հոն մնաց՝ 'ի մեծ դժգոհութիւն Աղեքսանդր Զի , որ այս յապաղման պատճառն աղէկ հասկցաւ , եւ ցոյց տրուած երկարածը գութիւնն իբրեւ մերժում ընդունեց : Ուստի Աղեքսանդր ու Ֆէրտինանտ առջի կացութեան մէջ մնացին , եւ երկուքն ալ՝ քաղաքականութեան մէջ հաւասարապէս վարպետ , սպասեցին անանելու թէ դէպքերն իրենցմէ որուն կը նպաստեն : Աղեքսանդրի բաղդը յաջողեցաւ :

Իտալիա , թէպէտ եւ խաղաղ էր , բայց կ'զգաք որ այս խաղաղութիւնը փոթորկէ մը առաջ տիրող թմրութիւն մ'էր միայն : Իտալիա հարուստ ու երջանիկ ըլլալով՝ անշուշտ ուրիշ ազգաց նախանձը կը շարժէր իր վրայ : Արդարեւ Ֆիօրէնցայի հասարակապետութեան անհոգու-

Թիւնն ու նախանձը դեռ Բիդայի դաշտավայրերը ճահիճ դարձուցած չէին . Գօլօննաներուն ու Օրսինիններուն պատերազմները դեռ Հոռմայի առատաբերն դաշտերն անմշակ անապատի մը փոխած չէին . Մարինեան մարքիզը դեռ Սիէնի հասարակ սպետութեան մէջ միայն հարիւր քսան զուղ հիմնայատակ ըրած չէր . Վերջապէս Մարէմի ծովեզերքը թէպէտ արդէն վատառողջ էր , բայց մահաբեր չէր , եւ Յլավիօ Պլօնտօ՝ 4450 ին՝ Օսթին նկարագրած ժամանակ , որ այսօր երեսուն բնակիչ միայն ունի , Հրաովմայեցւոց ժամանակէն նուազ ծաղկեալ էր ըսելով գոհ կըլլայ , որ այն ատեն 5(),000 բնակիչ ունէր :

Իտալիոյ գիւղացիները՝ երկրին երջանկագոյն բնակիչներն էին . դաշտերու մէջ ցիր ու ցանն ու իրարմէ հեռու ապրելու տեղ , իրենց հունձքերը ոչխարներն ու գործիքները պահպանող պարսպապատ գիւղաքաղաքներու մէջ կը բնակէին . իրենց տուները , գոնէ այն ժամանակէն մնացածները կը ցուցնեն , որ մեր այսօրուան քաղաքացիներէն աւելի բարեկեցութեամբ արուեստիւ եւ ճաշակով կ'ապրէին . Վերջապէս հասարակաց շահու միութիւնն եւ ամրապարիսպ գիւղերու մէջ անհատից գումարումը կամաց կամաց իրենց կարեւորութիւն մը տուած էին , զոր Գաղղիոյ շինականներն ու Գերմանիոյ ստրուկները չունէին . դէնք , հասարակային գանձ , ընտրեալ իշխաններ ունէ-

ին, եւ պատերազմած ժամանակնին գոնէ հայ-
րենիք մը կը պաշտպանէին :

Վաճառականութիւնն ալ երկրագործու-
թենէն պակաս ծաղկեալ չէր : Իտալիա այն մի-
ջոցին գործարաններով ծածկուած էր, ուր մե-
տաքս, բուրդ, կանեփ, մորթեղէնք, պաղլեղ,
ծծումք ու կուպր կը գործուէին : այս բերքե-
րէն որոնք որ իրենց երկիրը չէր բերեր, Սեւ
ծովէն, Եգիպտոսէն, Սպանիայէն ու Գաղ-
ղիայէն կը բերուէին իւր նաւահանգիստները,
եւ շատ անգամ աշխատութեամբ եւ արուես-
տով գիներնին կրկնապատկուելէ ետեւ տեղեր-
նին կը դառնային : Հարուստն իւր վաճառքնե-
րը, աղքատն իւր ճարտարութիւնը կը բերէր :
Մէկը վստահ էր աշխատաւորներ ունենալուն,
միւսն ալ առանց գործի չմնալուն :

Գեղարուեստն ալ հա մնացած չէր : Տանթէ,
Ճիօթթօ, Պրունէլէսքի, Տօնաթէլլօ մեռած է-
ին : Բայց Արիօսթօ, Ռաֆաէլ, Պրամանթէ ու
Միքէլ—Անժ ծնած էին : Հոովմ, Ֆիօրէնցա,
Եսթօլի հին ժամանակի ընտիր գործերը ժա-
ռանգած էին : եւ Եսթիղէսի, Սոփոկլի ու Եւ-
րիպիղէսի ձեռագիրները՝ Մէհէմէտ Բի աշ-
խարհակալութեան շնորհիւ Իտալիա դացեր,
Քսանթիպոսի Փիդիասի եւ Պրաքսիպեղօսի
արձաններուն հետ միացած էին :

Իտալիոյ գլխաւոր վեհագեաններն՝ այս պա-
րարտ հունձքերուն, հարուստ գիւղերուն,
ծաղկեալ գործարաններուն, ու հրաշակերտ

եկեղեցիներուն վրայ աչքերնին դարձնելով ,
ետքն ալ զիրենք պատող բարբալոս աղքատ
ու պատերազմասէր ժողովրդոց վրայ նայելով
հասկցած էին թէ օր մը չէ նէ օր մը ուրիշ
ազգերուն համար նոյն բանը պիտի ըլլային ,
ինչ որ Ամերիկա Սպանիոյ համար եղեր էր ,
այսինքն բանեցնելու ընդարձակ ոսկւոյ հանք
մը : Հետեւաբար 1480էն Նարուի , Միլան ,
Ֆիորենցա ու Ֆէրրարա յարձակողական ու
պաշտպանողական դաշնակցութիւն մը կնքած
էին , ներքին եւ արտաքին թշնամեաց , թե-
րակողականներուն ու անդրալեւնականներուն
դէմ դնելու համար : Լուի Սֆօրցա , որ այս
դաշնադրութեան հաստատ մնալէն մեծ շահ
ունէր , վասն զի Գաղղիոյ աւելի ժօա էր , ուս-
կից նախ փոթորիկը վախ կուտար , նոր պա-
պին ընտրութեանը մէջ ոչ միայն այս դաշ-
նադրութիւնն ամրացնելու , այլ նաեւ Սերո-
պիոյ աչաց դայն հզօր եւ սերտ երեւցնելու
նոր միջոց մը նկատեց :

Ամեն նոր Պապի գահակալութեան ժա-
մանակ սովորութիւն կար որ ամեն քրիստոն-
եայ տէրութիւնները հանդիսաւոր դեսպա-
նութիւն մը կը զրկէին Հոմ , իւրաքանչ-
իւրին կողմէն սուրբ հօրհպատակութեան եր-
զումը նորոգելու համար : Լուի Սֆօրցա խոր-
հեցաւ չորս տէրութեանց դեսպանները մէկ
տեղ բերել , որպէս զի մի եւ նոյն օրը Հոմ
մանեն , ու անոնցմէ մէկը՝ օրինակի աղագաւ

Նարոյի թագաւորին դեպանը՝ ամենուն
անուամբը խօսի :

Գժբաղդարար , այս խորհուրդը Բիէն Տէ Մէ-
տիչի փառաւոր խորհուրդներուն չէր համաձայ-
ներ : Այս գոռոզ երիտասարդը Ֆիօրէնցայի հա-
սարակապետութեան դեպան ընտրուելով , հայ-
րենակիցներուն իրեն յանձնած պաշտօնին մէջ
իւր պերճութեան փայլը ցուցնելու եւ հարբա-
տութիւնները պարզելու առիթ մը նշմարած
էր : Ընտրուած օրէն սկսեալ՝ պալատին մէ-
ջէն դերձակներ , ակնավաճառներ եւ կերպա-
սի վաճառականներ պակաս չէին : Ընտանեա-
ցը գանձէն հանած ծանրագին քարերով բան-
ւած փառաւոր զգեստներ շինել տուած էր
իրեն համար : Իւր գոհարները , որք թերեւս ի-
տալիոյ մէջ ամենէն ծանրն էին , մանկլաւիկ-
ներուն զգեստուց վրայ ցանուած էին , իր եւ ա-
նոնցմէ մէկը որ իր սիրելին էր , մարդարտէ
քառամանեակ մ'ունէր , որ հարիւր հազար տու-
քաթ կարժէր , այսինքն մէկ միլիոնի չափ ֆը-
րանք : Իսկ ձէնթիլէ , Արէցցոյի եպիսկոպոսը ,
որ Լօրէն Տէ Մէտիչի դասատուն էր , ան-
ւանեալ երկրորդ դեպանն էր , եւ ինքը պի-
տի խօսէր : Ձէնթիլէ՝ խօսելիք ճառը պատ-
րաստած ըլլալով , իր ճարտարխօսութեամբն
ունկնդրաց լսելիքը զմայլեցնել կը յուսար ,
ինչպէ՞ որ Բիէն Տէ Մէտիչի ալ իր հարստու-
թեամբ աչերը շացնել կը յուսար : Արդ , ե-
թէ Նարոյի թագաւորին դեպանը խօսէր ,

Հէնթիլէյի յոյսն 'ի գերեւ պիտի ելնէր . նմա-
նապէս Բիէռ Տէ Մէտիչիի փառաւորութիւնն
ալ անտեսանելի պիտի մնար , եթէ միւս գեա-
պանաց հետ խառն Հռոմ մտնէր : Այս երկու
ծանր շահերը Միլանի դքսին առաջարկութեամբ
վտանգի մէջ իմալով բոլոր Նաւիոյ դէմքը
փոխեցին :

Լուի Սֆօրցա արդէն Ֆէրտինանտէն խօսք
առած էր իր երեւակայած ուրուագծին հա-
մաձայնելու . բայց ծերունի թագաւորը Մէտի-
չիի թախանձանօքն յանկարծ իր խոստումն ետ
առաւ : Սֆօրցա այս փոփոխութեան պատճառը
հասկնալ ուղելով իմացաւ որ Բիէռի ազդեցու-
թիւնը յաղթեր էր իրեն : Այս հակառակու-
թեան իրական պատճառները չկրնալով հասկը-
նալ , իր դէմ գաղտնի միաբանութիւն մը նը-
կատեց , եւ քաղաքականութեան այս փոփո-
խութիւնը Լօրէն տէ Մէտիչիի մահուան տը-
ւաւ : Սակայն ինչ որ ըլլար պատճառը , յայտ-
նապէս վնասակար էր իրեն : Ֆիօրէնցա , Մի-
լանի վաղեմի գաշնակիցը , զինքը կը թողուր
ու Նաբօլիի հետ կը միանար . ուղեց հակակշիռ
մը ձգել նժարին մէջ : Բիէրի ու Ֆէրտինանտի
քաղաքականութիւնն Աղեքսանդրի յայտնեց
եւ յարձակողական ու պաշտպանողական դաշ-
նադրութիւն մ'առաջարկեց , որուն հետ վե-
նետկոյ հասարակապետութիւնն ալ պիտի մի-
անար : Հէրքիւլ Գ Ֆէրրարայի դուքսին ալ
բտիպողական առաջարկութիւն պիտի ըլլար

երկու գաշնակից կողմերէն մէկուն հետ միա-
նալու : Ազեքսանդր Զ. Յէրտինանտի բնթացքէն
վերաւորուելով՝ Վուի Սֆորցայի առաջարկու-
թիւնն ընդունեց, եւ նիդակակցութեան գաշ-
նադիրը, որով նոր գաշնակիցը հասարակաց
խաղաղութիւնը պահելու համար քսան հազար
ծիաւոր ու տասն հազար հետեւակ զօրք հա-
նելու խօսք կուտային, 1493 ասպրիլի 22 ին-
ստորագրեցաւ :

Յէրտինանտ այս գաշնակցութիւնը տես-
նելուն պէս վախցաւ, բայց կարծեց թէ կըր-
նար ասոր արդիւնքը ոչնչացնել՝ Վուի Սֆոր-
ցայի իշխանութիւնը վրայէն առնելով, որ
առանց բոլորովին յախշտակուելու՝ որոշեալ
ժամանակէն աւելի երկնցած էր : Քանզի իր
թոռը կրտսեր Ապէաս քսաներկու տարեկան
եղեր էր, Վուի Սֆորցա դեռ ինամակալութենէ
չէր հրամարած : Հետեւաբար Յէրտինանտ ո-
րոշապէս հրաւէր կարգաց տնօր, որ գերա-
գոյն իշխանութիւնը եղբօրորդւոյն յանձնէ, ա-
պա թէ ոչ՝ զինքը յախշտակիչ պիտի հրատարակէ :

Հարուածն ահաւոր էր, բայց կրնար նաև
Վուի Սֆորցա քաղաքադիտական այնպիսի հր-
նարքներու մղել, որք իրեն ընտանի էին, եւ
որոց առջեւ ետ չէր քաշուեր՝ որչափ եւ վը-
տանգաւոր բլլային : Իրօք այնպէս ալ եղաւ :
Սֆորցա իր գրտութեան վտանգը տեսնելով,
ինքն ալ Յէրտինանտի թագաւորութեան վը-
տանդ սպառնալ որոշեց :

Ասկէ զիւրին բան չկար . կարոյնս ըիւ պա-
սերազմատէր բարքը կը ճանչնար . Գաղղիոյ
արքունեաց Նաբօլիի վրայ ունեցած պահան-
ջութիւնները գիտէր : Երկու դեսպան զրկեց երկ-
տասարդ թագաւորին , եւ Անժուի տան յափը-
տակեալ իրաւունքն Արակոնի տունէն պահան-
ջելու հրաւիրեց . եւ այս հեռաւոր ու վտան-
գալից ձեռնարկութեան զանիկայ համագելու հա-
մար իր պետութեան երկիրներուն ձեջէն բարե-
կամարար զիւրին ճանբայ մ'ալ նուիրեց անոր :

Կարոյնս ըիւ բնաւորութիւնն ունեցող մարդ
մը չէր կանար այս օրինակ առաջարկութիւն մը
մերժել . Արգարեւ կարծես թէ զիւ թական զօ-
րութեամբ սքանչելի հորիզոն մը կը բացուէր իր
ասջեւ . վասն զի Նուի Աֆօրցայի առաջարկածը
Միջերկրականի տիրապետութիւնն ու բոլոր
խտալիոյ պաշտպանութիւնն էր . վերջապէս Նա-
բօլիէն ու վենետիկէն ճանբայ մը կը բացուէր ,
որ կրնար զինքը մինչեւ Տաճկաստանի կամ սուրբ
տեղեաց նուաճման առաջնորդել . Նիկոպօլսոյ
կամ Մանսուրայի ձախորդութեանց վրէժն առ-
նելու : Առաջարկութիւնն ընդունուեցաւ . Նուի
Աֆօրցայի կողմանէ Շառլ տէ Աէլճիօթօզօ ու
Գայացցօ կոմսերը , եւ կարոյնս ըիւ կողմանէ ալ
Աէն Մալօ եպիսկոպոսն ու Պօքէն ոսնեսկալը
միջնորդ գրուելով՝ զաղանի դաշնադրութիւն
մը ստորագրուեցաւ , որոյ պայմաններն էին .

Գաղղիոյ թագաւորը Նաբօլիի թագաւորու-
թեան տիրելու ձեռք պիտի զարնէր :

Միլանի դուքսն իր երկիրներուն մէջէն
ճանրայ պիտի տար Գաղղիոյ թագաւորին , ու
հինգ հարիւր նիզակաւորով անոր պիտի ընկե-
րանար :

Միլանի դուքսը թող պիտի տար Գաղղիոյ
թագաւորին՝ որ ձէնովայի մէջ ուզածին շափ
պատերազմական նաւ զինուորէ :

Վերջապէս՝ Միլանի դուքսը երկու հար-
իւր հազար տուքաթ փոխ պիտի տար Գաղղիոյ
թագաւորին , ետ դարձած ժամանակ վճարե-
լու պայմանաւ :

Կարոլոս Ը ալ իր կողմանէ կը խոստանար .

Միլանի դքսու թեան վրայ Նուի Սֆօրցայի ու-
նեցած անձնական իշխանութիւնը պաշտպանել ,
եթէ ո եւ իցէ մէկը զայն կապտելու փորձ փորձէր :

Ասթիի մէջ , որ իր մեծ մօրմէն՝ Վալէնթին
Վիսքօնթիէն Օռլէանի դքսին ժառանգու-
թիւն մնացած քաղաք մ'էր , երկու հարիւր
գաղղիացի նիզակաւոր ձգել՝ Սֆօրցայի գեր-
դաստանին միշտ օգնելու համար :

Վերջապէս Նաբօլիի թագաւորութիւնը նը-
ւաճելուն պէս Թարէնթէի իշխանութիւնն իր
դաշնակցին թողուլ :

Այս դաշնադրութիւնը հազիւ կնքուեր էր ,
Կարոլոս Ը անոր շահերն աւելի մեծ նկատե-
լով , իր արշաւանքն ուշացնող կամ արգիլող
ամեն խոչնդոտներէ շուտով ազատ ըլլալ ու-
զեց : Այս զգուշութիւնը հարկաւոր էր , քանզի
առաջին կարգի իշխանութեանց հետ ունեցած

յարաբերութիւններն իր բաղձացած վիճակին մէջ չէին :

Ստուգիւ , Հենրիկոս է անաւոր բանակով մը Գալէ ելած էր , եւ նորէն Ղազղլիա մըտնել կսպառնար :

Ֆէրտինանտ ու իզապէլ , Ստանիոյ թագաւորները , որչափ որ Անժուի գերդաստանին անկմանը պատճառ չէին եղած , այսու ամենայնիւ իրենց զբամով ու զօրքովն Արակօնի ճիւղին օգնած էին :

Վերջապէս կարոլոս Ը՛ Մարկէրիթ Տը Պուրկոյնը իր Մաքսիմիլիանոս հօրը զրկելով եւ Աննը Տը Պրըթայնի հետ ամուսնանալով , Հոսլմայեցւոց թագաւորին հետ ունեցած պատերազմը նոր զօրութիւն մ'առած էր :

1492 Նոյեմբեր 3 թուականաւ Էթարլի դաշնադրութիւնը կնքելով Հենրիկոս է Հոսլմայեցւոց թագաւորին դաշնակցութենէն բաժնուեցաւ , եւ իր աշխարհակալութիւններն յառաջ շտանելու խօսք տուաւ :

Այս դաշնադրութեամբ կարոլոս Ը եօթն հարիւր քառասուն եւ հինգ հազար ոսկի սկուզ վրնաս կրելու եւ Պրըթայնի պատերազմին ծախքը վճարելու հարկադրեցաւ :

1493 Յունուար 19ին Պարսըլօնի դաշնադրութեամբ Ֆէրտինանտ 1ը Գաթօլիք եւ իզապէլ հարկադրեցան իրենց հօրեղբորորդւոյն Նաբօլիի Ֆէրտինանտին ամենեւին չօգնել եւ Դազղլոյ թագաւորին իսալիոյ վրայ ունե-

ցած դիտաւորութեանց ալ բնաւ արդեւ չլու-
լալ : Ասոր փոխարէն կարողոս ը Բերբրինեա-
նէն, Ռուսիլիօնի դքսութենէն ու Աերաայնէն
հրաժարեցաւ, զորս Արահոնի ժան իշխանը լուի
ժԱի գրաւ տուած էր երեք հարիւր հազար
աուքաթի փոխարէն, եւ լուի ժԱ ալ չէր ու-
ղած որոշեալ ժամանակին այս գումարն ստա-
նալով գրաւը ետ դարձնել, վասն զի այն ծե-
րունի աղուէս թագաւորն աղէկ զխէր Պիրեն-
եան լերանց վրայ բացուած այս գոներուն կա-
րեւորութիւնը, զորս պատերազմի ժամանակ
ներսէն կրնար գոցել :

Վերջապէս Աէնլիսի դաշնադրութեամբ,
1493 մայիս 23 թուականին՝ Մաքսիմիլիանոս՝
Գաղղիոյ թագաւորէն ընդունած նախապինքը
ներելու զիջաւ :

Ասոր համար ալ կարողոս ը Պուրկոյնի Ար-
թօայի ու Շարօլէի կոմսութիւններէն ու Նօ-
այէի իշխանութենէն հրաժարեցաւ, զորս Մար-
կէրիթ աը Պուրկոյնէն իբրեւ օժիտ ընդունած
էր. ասոնցմէ զատ էր, իր Հէստէն եւ Պէթիւն
քաղաքներն Աւստրիոյ Ծիլիի իշխանին դարձնե-
լու խօսք տուաւ, անոր չափահաս ըլլալուն օրը :

Այս զոհողութիւններով երիտասարդ թա-
գաւորն իր բոլոր դրացիներուն հետ հաշտուե-
ցաւ, եւ լուի Սֆօրցայի առաջարկած գործին
կրցաւ ձեռնամուխ ըլլալ, որուն արդէն թե-
լադրուած էր, ինչպէս արդէն ըսինք, դես-
պանութեան ծրագրին մերժուելուն վրայ. մեր-

ժուժմը՝ որ Քիէր տէ Մէտիչիի՝ իր թանկադին
ազամանդները ցուցնելու, եւ ճէնթիլէյիալ՝ իր
պատրաստած ճառն արտասանելու շախազանց
փախաքէն յառաջ եկած էր :

Այսպէս ահա գառատուի մը սնախառու-
թիւննու աշակերտի մը գոռոզութիւնն աչխար՝ ք
պիտի դղրդէին Քարէնթէյի ծոցէն մինչեւ Պի-
րենեան լեռները :

Աղեքսանդր Զ, այս ընդարձակ երկրաշար-
ժիս կեդրոնը կեցած, որոյ առաջին ցնցումնե-
րը դեռ խտալիս զգացած չէր, մաքերուն քը-
նազգեցիկ զբաղմունքէն օգուտ քաղեց, եւ
մեր յիշած հռչակաւոր ատենարանութիւնն ա-
ռաջին անգամ սուտ հանեց՝ իւր Յովհաննէս
Պօրճիա եղբորորդին կարդինալ ձեռնագրելով,
որ նախորդ քահանայապետութեան օրով Մօն-
րէպի արքեպիսկոպոս եւ շոովի կառավա-
րիչ եղած էր : Այս ձեռնագրութիւնը՝ ձեռ-
նագրեալին անցելոյն պատճառաւ սուանց արբ-
տունջի կատարուելով տեսակ մը փորձ եղաւ
Աղեքսանդր Զի համար, եւ յաջողելովը քա-
ջալերուեցաւ քիչ ատենէն կեսար Պօրճիայի ալ
Վալանսի արքեպիսկոպոսութիւնը տալ, որոյ
արդիւնքն ինք ալ վայելած էր քահանայապե-
տութեան բարձրանալէն առաջ : Բայց այս ան-
գամ դժուարութիւնը շնորհքն ընդունողին կող-
մէն եկաւ : Բոցեռանդ երիտասարդը, որ զինուո-
րական հրամանատարի մը ամեն մոլութիւններն
ու միտումներն տնէր, մեծ դժուարութեամբ

եկեղեցականի մը առաքինութեանց արտաքին երեւոյթն իսկ կրնար զգենուլ, բայց հօրը բերնէն լսած էր թէ աշխարհական գերապոյն աստիճաններն իր մեծ եղբօրը վերապահուած էին . ուստի վախնալով որ այս ալ կը կորսնցընէր, իրեն արուածը վերջապէս ընդունեց . միայն թէ Տրանսուլայի վրայ ունեցած ասելութիւնը կրկնապատկեցաւ . քանզի այն օրէն ըսկըսեալ կրկնապէս հակառակորդ էր իրեն, հակառակորդ սիրոյ մէջ, հակառակորդ փառասիրութեան մէջ :

Յանկարծ Աղեքսանդր Չ՝ չյուսացած միջոցին տեսաւ որ ծերունի Տէրտինանա թագաւորն իրեն դարձաւ : Պապը խորամանկ քաղաքաքէտ մ'ըլլալով չէր կրնար այս դարձն ընդունիլ առանց պատճառն իմանալու, եւ վերջապէս Գաղղիոյ արքունեաց կողմէն Նարօլիի թագաւորութեան դէմ նիւթուած մեքենայութիւնն իմացաւ, եւ ամեն բան երեւան ելաւ :

Հիմա պայ Լաններ դնելու կարգն իրեն էր : Պահանջեց որ իր երրորդ որդւոյն Ալֆրիի ամուսնութիւնը՝ Ալֆօնսի բնական դստերը Տօնա Սանչիայի հետ կատարուի :

Պահանջեց որ Տօնա Սանչիա՝ իր ամուսնոյն օթիտ բերէ Աքուիլաչէի իշխանութիւնն ու Քարիաթիի կոմսութիւնը տասն հազար տուքաթի եկամտով ու նօտարասլետի աստիճանով, որ թագաւորական իշխանութենէն անկախ եօթն մեծ պաշտօններէն մէկն էր :

Իր անդրանիկ որդւոյն համար ալ, զոր
Յէրտինանտ Քաթօլիք կանտիի գուքս անուա-
նած էր, Բրիքարիքօի իշխանութիւնը, Քիարա-
ճօնթէյի Լաուրիայի եւ Քարինօլայի կոմսու-
թիւնները խնդրեց, հանդերձ տասներկու հա-
զար տուքաթ եկամուտով ու եօթն մեծ պաշ-
տօններէն առաջինով, երբոր դատարկ մնար:

Պահանջեց որ Նաբօլիի արքունեաց քով
նստող իր դեսպանին՝ Աիրճինիօ Օրօնիյին՝
սպարապետի աստիճան տրուի, որ եօթն մեծ
պաշտօններուն երրորդն ու ամենէն փառա-
ւորն էր:

Աւերջապէս պահանջեց, որ Յուլիանոս Ռօ-
վերէ, իր ընտրութեան դէմ բողոքող հինգ
կարտինալներէն մէկը, որ Օսթիա ամրացած
էր, քաղքէն վճնտուի եւ քաղաքն ալ իրեն
յանձնուի:

Աղեքսանդր Չի այս ամեն պահանջածնե-
րը տրուեցան իրեն:

Ասոնց փոխարէն Աղեքսանդր Չ ալ խոս-
տացաւ իր նախորդներէն Արակոնի գերդաս-
տանին տրուած Նաբօլիի թագաւորութեան ա-
ռանձնաշնորհութիւնը երբէք յետս չկոչել: Յի-
րաւիքիչ մը սուղ կը դնուէր այս խոստումը, քայց
կիթ պահուելու ըլլար, Յէրտինանտի իշխանու-
թեան օրինաւորութիւնն ասկէ կախում ունէր:
որովհետեւ Նաբօլիի թագաւորութիւնը սուրբ
աթոսին վիճակն էր, պապը միայն իրաւունք
ունէր այն գահին վրայ պահանջում ունեցող:

ներուն արգարութիւնը վճակու . ուրիմն այ-
տաանձնաչնորհութեան շարունակումը խիստ
հարկաւոր էր Արակոնի գերդաստանին , երբ որ
Անժուի տունը զինու զօրութեամբ զայն կնր-
դել կապանար :

Ահա հաղիւ տարիէ մ'ի վեր Աղեքսանդր
Չ. գահ ելած էր , իւր ժամանակաւոր իշխա-
նութեան սահմանն ընդարձակելու ճանքան բըռ-
նած էր : Արդարեւ . անձնագէտ խալիկան եր-
կիրներուն խիստ փոքր մասն իր ձեռքն էր ,
բայց իր Առքրէս աղջիկը Բէզարոյի իշխանին
հետ ամուսնացնելով , արդէն մէկ ձեռքը մին-
չեւ ղ ննեայիկ երկնցուցած էր . մինչդեռ Բս-
քուիլլայէ իշխանին Տօնա Սանչլայի հետ ամուսնութեամբն եւ Աանտիյի դուքսին շնորհ-
ւած երկիրներովը՝ միւս ձեռքն ալ մինչեւ Գա-
լապրիայի վերջին սահմանները կը հասցնէր :

Այս շահաւէտ դաշնադրութիւնն ստորա-
գրուելէ ետեւ . կեսար , որ հայրական շնորհու-
րաշխութեանց մէջ միշտ մոռցուած բլլալուն
վրայ կը տրտնջէր , Սանթա—Մարիա—Նօվիլլայի
կարգինալ անուանեցաւ :

Միայն թէ , որովհետեւ պոռնկորդույ մը
կարողինալութեան ծիրանի հագնիլը եկեղեցույ
մէջ դեռ տեսնուած բան չէր , սլապը չորսսուտ
վիպայ գտաւ , որք հառտատեցին թէ կեսար
Քասթիլի Ֆէրտինանտ կոմսին որդին էր : Ինչ-
պէս որ արդէն տեսանք , տօն Մանուէլ Մէլքի-
օրի պատուական անձ մ'էր , որովհետեւ նոյն

լըջութեամբ որ ամուսնի գեր խաղացած էր ,
հօր գերն ալ խաղաց :

Իսկ երկու պոսնկորդիներուն հարսնիքն ալ
թագաւորութեան եւ եկեղեցւոյ կրկին հան-
դէսներով փառաւորապէս կատարեցաւ : Յետոյ,
որովհետեւ Պասլը հաճութիւն առած էր որ
երկու նորապսակ ամուսիններն իր քովը պիտի
բնակէին , Աեսար Պօրճիա՝ նորընտիր կարգի-
նալը՝ անօնց Հոսմ մանեկուն ու ընդունուելուն
հանգիսին արարողապետ կարգեցաւ : Առքրէս
ալ՝ որ պապական արքունեաց մէջ իր հօրը քով
անլուր պատիւ եւ շնորհներ կը վայելէր , ու-
ղեց իր կողմանէ ալ այն ընդունելութեան փա-
ռաւորութիւնն աւելցնել . ուստի մէկը իշխա-
նաց եւ կարգինալներու մեծահանդէս թափո-
րով երիտասարդ ամուսնեքը դիմաւորելու գնաց .
մինչդեռ միւսը Հոսմի ամենէն գեղեցիկ եւ
տղնուատոհմ տիկնանց հետ Աատիկանի մէկ քը-
րահին մէջ զանօնք կատասէր : Հոն Պասլին
համար փառաւոր գահ մը պատրաստուած էր , ո-
րոյ ոտքերուն առջեւ Առքրէսի ու Տօնա Սան-
չիայի համար բարձեր դրուած էին : Այն-
պէս որ , կըսէ թօմաղօ—թօմաղի , այս ա-
կումբը տեսնողն եւ հոն քանի մը ժամ եղած
խօսակցութիւնները լսողն՝ ինքզինք առաւել
հին Ասորեստանի թագաւորներէն մէկուն չը-
քեզապանծ եւ հեշտալից ընդունելութեանը
ներկայ կեցած կը կարծէր , քան թէ հոռմէա-
կան քահանայօրայիտի մը լուրջ ատեանին , որ

իւր ամեն գործերուն մէջ իր անուանն արժա-
նի սրբութիւն պէտք է փայլեցնէ : Բայց, կը
յաւելու նոյն պատմադիրը . եթէ Պենտէկոս-
տէի նախատօնակն այս արժանավայել պաշտա-
մամբ անցաւ, յաջորդ օրուան արարողութիւն-
ները, որով Հոգւոյն—Սրբոյ գալուստը տօնե-
ցին, ոչ նուազ պարկեշտ եւ ոչ նուազ եկե-
ղեցւոյ ոգւոյն համեմատ կերպիւ կատարուե-
ցան : Ասան զի արարողապետն իւր հանա-
պաղօրեայ օրագրութեանց մէջ այսպէս կըսէ .

« Պատը Սուրբ—Առաքելոց մայր եկեղեցին
եկաւ, եւ իր մօտ՝ մարմարեայ դրակալին վը-
րայ՝ ուր սովորաբար Սուրբ Պետրոսի կանո-
նիկոսներն Առաքելոց թուղթերն ու Աւետա-
րանը կը կարդան, Լուքրէս աղջիկն ու Սան-
չիա հարօր բազմեցան, ու անոնց բոլորախօս-
ալ, 'ի մեծ ամօթ եկեղեցւոյ եւ 'ի չարաչար
դայթակղութիւն ժողովրդեան, Հոովմայեցի
կանանց բազմութիւ ամբոխ մը, որք աւելի Մես-
սաղինէի աւանը քան թէ Սուրբ—Պետրոսի քա-
ղաքը բնակելու արժանի էին : »

Ուստի Հոովմի եւ Նաբօլիի մէջ կարծես
թէ ամեն մարդ մերձակայ կործանման մը ա-
կընկալութեան մէջ կը ննջէր Ճամանակը կանց-
նէր ու ոսկին ամբարտաւանութեան սին ծու-
խերով զուր տեղ կը մօխուէր, մինչդեռ Քաղ-
ղիացիք արթնցեր՝ իտալիա բռնկցնելու համար
իրենց պատրաստած ջահերը կը տատանէին :

Իրաւցընէ, կարողոս Ը.ի աշխարհակալ դի-

աւարութիւններն աներկրայելի էին : Երիտա-
սարդ թագաւորը՝ Բէրրօն աը Պաշի, Պրիքօնէ,
Տ'Օպինելի, եւ գաւառական խորհրդարանին նա-
խագահը գեսպան զրկեր էր Իտալիոյ զանազան
պետութեանց : Այս գեսպանութեան պաշտօնն՝
Անժուի գերդաստանին Նաբօլիի թագաւորու-
թեան վրայ ունեցած իրաւունքը վերահաստա-
տելու համար՝ Իտալական իշխաններուն գոր-
ծակցութիւնը խնդրել էր :

Գեսպանութիւնը նախ վննետկեցւոյ դի-
մաց, ու իր արտօջն ու թագաւորին համար օգ-
նականութիւն ու խորհուրդ խնդրեց : Բայց
վննետկեցիք, հաւատարիմ իրենց քաղաքա-
դիտական գրութեանը, որուն պատճառաւ
քրիստոնէութեան հրեայները կոչուած էին,
պատասխան տուին թէ, Տաճկաց դէմ միշտ
պատրաստ կենալու հարկադրուած ըլլալով չէ-
ին կրնար իրենց օգնութիւնը խոստանալ երի-
տասարդ արքային : Իսկ խորհուրդ տալու մա-
սին՝ պատասխանեցին թէ այնպիսի փորձառու
զօրավարներէ եւ իմաստուն պաշտօնեայներէ
չըջապատեալ թագաւորի մը խորհուրդ տալը
չափազանց յանդդնութիւն մը կըլլար իրենց հա-
մար :

Բէրրօն աը Պաշի ուրիշ պատասխան չկըր-
նալով ստանալ, դէպ ՚ի Ծիօրէնցա դարձաւ :
Բիէն տէ Մէտիչի մեծ ժողով մը գումարած՝
անոր կսպասէր, քանզի այս հանդիսաւոր ընդու-
նելութեան համար ոչ միայն եօթանասունները

հրաւիրած էր, այլ նաեւ բոլոր այն ասպետները՝ որք վերջին երեսուն ու չորս տարիներուն մէջ երեսօթիսանական ժողովին մէջ բազմած էին: Գաղղիոյ գեսպանն իր խնդիրը առաջարկեց, այսինքն հասարակապետութիւնը Գաղղիական բանակին ճամբայ տայ իր նահանգներուն մէջէն անցնելու, եւ խոստանայ կանխիկ դրամի փոխարէն պէտք եղած պարէնն ու խոտը մատակարարել: Աեծաշուք հասարակապետութիւնը պատասխան տուաւ, որ եթէ կարոլոս Ղ՝ փոխանակ Ֆերտինանտի վրայ արշաւելու՝ Տաճկաց վրայ արշաւէ, հասարակապետութիւնն իր ամեն ուղածը կուտայ. բայց Արակոնի գերդաստանին հետ դաշնագրութեամբ կապուած ըլլալով, չկրնար զայն մատնել՝ Գաղղիոյ թագաւորին խնդիրը կատարելով:

Գեսպանները դէպ ի Սիէն ճամբան ելան: Խեղճ փոքրիկ հասարակապետութիւնը, բանի մը տեղ դրուած ըլլալուն պատիւէն սարսափելով, պատասխանեց թէ իւր բազձանքը կատարեալ չէզոքութիւն մը պահել էր, եւ չափազանց ակար ըլլալուն չէր կրնար կանխաւ այնպիսի հակառակորդաց մէկուն կամ միւսին կողմը բռնել, որովհետեւ բնականաբար հզօրագունին հետ միանալու պիտի հարկագրուէր: Այս անկեղծ պատասխանն ընդունելով՝ գաղղիական գեսպանները դէպի Հոռովմ դիմեցին, եւ Քապին արջեւ ելնելով՝ իրենց թագաւորին համար Նա-

բօլիթի թագաւորութեան առանձնաշնորհութիւնը խնդրեցին :

Աղեքսանդր Զ պատասխան տուաւ թէ իր նախորդներն այն առանձնաշնորհութիւնն Արապոնի տան ի շխաններուն տուած ըլլալով, ինքը չէր կրնար անոնց ձեռքէն խլել մինչեւ որ չհաստատուի դատաստանաւ թէ Անժուի գերդաստանն անոնցմէ աւելի իրաւունք ունէր : Յետոյ Բէրբօն Զը Պաշի յիշեցուց թէ Նարօլի սուրբ աթոռին մէկ կալուածն էր, եւ միայն Պապին կիյնար անոր վեհապետն ընտրելու իրաւունքը : հետեւաբար Նարօլի թագաւորին դպչիլը նոյն իսկ եկեղեցւոյ դպչիլ էր :

Գեսպանութեան արդիւնքը՝ ինչպէս որ կը տեսնուի՝ մեծ օգնականութիւն մը չէր խոստանար Արարոյս Ը ի . ուստի յոյսը մի միայն լուի Սֆորցա դաշնակցին վրայ դնել որոշեց, ու միւս խնդիրները զինուց բաղդին թողուց :

Այս միջոցին լուր մը գալով՝ իր ըրած որոշումը զօրացուց : Ֆերաինանտորսէ դարձած ատեն սաստիկ հաղէ մը բռնուելով՝ երկու օրուան մէջ վերջին կէտը հասաւ, եւ վերջապէս 1449 յունուար 25ին վախճանեցաւ եօթանասուն տարուան հասակին մէջ, երեսունուվեց տարի թագաւորելէ ետքը : Սթոու Ալֆօնս անդրանիկ տղուն թողուց, որ անմիջապէս անոր յաջորդ կոչուեցաւ :

Ֆերաինանտ իր երջանիկ փառոսք սուտ չէր հանած : Բաղդն իր ընտանիքէն երեսու դար-

ձուցած ատեն՝ ինքն ալ աշխարհէս մեկնեցաւ :

Նոր թագաւորը՝ Ալֆօնս՝ զինուց մէջ անվարժ չէր : Յիօրէնցացիներուն ու վենետկեցոց հետ քաջութեամբ պատերազմած եւ տաճիկներն Օդրանթէն վռնտած էր : Ասկէ զատ, այն ատեններն խաալիոյ արքունեաց մէջ դորձածուած մանուածոյ քաղաքադիտութեան մէջ հօրը չափ վարպետ ու նրբամիտ էր : Հազիւ թէ կարոլոս Ը ի դիտաւորութիւնն իմացաւ, իւր գաշնակիցներուն կարգը անցուց նոյն իսկ այն թշնամին՝ որոյ հետ կը պատերազմէր, այսինքն է Պայազիտ Բ :

Հետեւաբար իր հաւատարիմ պաշտօնեայնեղէն մէկը՝ Գամիլլօ Բանտօնէ՝ Օսմանեան կայսեր զրկեց իմաց տալու թէ Գազզիոյ թագաւորին խաալիա քալելն Օսմանեան երկիրներուն մօտենալու պատճառանք մ'էր, եւ անգամ մը Ատրիակոսն ծովը մտնելէ ետեւ՝ կարոլոս Ը՝ մէկ երկու անուր նաւարկութեամբ Մակեդոնիա կը հասնէր, ուրկէց ալ կրնար կոստանդնուպօլսոյ վրայ քալել : Ուտի իրենց հաւասար շահերը պաշտպանելու համար Պայազիտէն վեց հազար ձիաւոր ու նոյնչափ հետեւակ կը խնդրէր, խաալիա գտնուած ատեննին անոնց թոշակը վճարել խոստանալով : Ըորձ Պուչչիարտա՝ Աղեքսանդր Զ ի դեսպանն ալ թարէնթէի մէջ Բանտօնէյի հետ տեսութիւն մ'ընելով՝ Պապին կողմանէ թուրքաց օգնակա-

նութիւնը պիտի խնդրէր քրիստոնէից դէմ : Սակայն , մինչեւ որ Պայագլիտէն պատասխան դար, որ քանի մ'աճսոյ կը կարօտէր , Ալֆոնս տեսակցութիւն մը խնդրեց Ռիէո տէ Մէտիչիի եւ Պասլին հետ՝ ստիպողական գործոց վրայ խորհելու համար : Ժամադրութեան տեղը Ռիվօլիի մօտերը վիքօվարօ քաղաքն էր , եւ որոշեալ օրը երեք իշխանները հոն 'ի ժողով գումարուեցան :

Ալֆօնս՝ որ Նարսիէն ճամբայ ելած ժամանակ իր ծովային զօրութիւնը կարգադրած , եւ իր Զրեատերիկ եղբօրը երեսուն ու հինգ ջրահանաւէ , տասն եւ ութ մեծ եւ տասներկուք ալ վօքր նաւերէ բաղկացեալ նաւատորմիղի մը հրամանատարութիւնը յանձնած էր , որպէս զի լիվօնօ երթալով Կարոլոս Բ ին ձէնօվայի նաւահանգստին մէջ զինած նաւատորմիղին վրայ հսկէ , ինքն ալ ցամաքային բանակներուն գործողութեան ընթացքը կարգի պիտի դնէր իր դաշնակիցներուն հետ : Իր ձեռքին տակ արդէն պատրաստ ունէր , առանց իր դաշնակիցներէն դալիք օգնական դունդերը հաշուելու , հարիւր գումարտակ սպառազէն հեծեալ , ամեն մէկ գումարտակը քսան հողիէ , եւ երեք հազար ալ նետածիգ թեթեւ ձիաւոր :

Ուստի կը մտածէր անմիջապէս Վօմպարաիա արշաւել , 'ի նպաստ իր Կալէաս եղբօրորդւոյն յեղափոխութիւն մը հանել , եւ լուի Սֆորցա Գաղղիայէն օգնութիւն դանելէ թոռաջ Միլա-

նէն վանտել, այնպէս որ կարողութեամբ Ալպիան լեռներէն անցած ատեն՝ իրեն ճամբայ մարդ եւ ստակ խոստացող դաշնակցի մը տեղ պատերազմելու պատրաստ թշնամի մը գտնէր:

Այս մտածութիւնը միանգամայն հմուտ քաղաքագէտի եւ յանդուգն զօրապետի խորհուրդ մ'էր. բայց որովհետեւ գումարեալ երեք իշխանաց իւրաքանչիւրն իր մասնաւոր շահուն եւ ոչ հասարակաց օգտին մտադիր էր, այս առաջարկութիւնը պաշտօնէամբ ընդունուեցաւ Բիէռ Տէ Մէտիչիէն, քանզի տեսաւ որ դեպանութեան մէջ իրեն սպառնացեալ դերը պիտի խաղար պատերազմին մէջ ալ: Աղէքսանդր Զ ալ չընդունեց այս առաջարկութիւնը, վասնզի Ալֆօնսի զնդերն իւր մասնաւոր շահուն դործածել կը յուսար: Աւստի յիշեցուց Նաբօլիի թագաւորին թէ խոստացած անանձնաշնորհութեան մէկ պայմանն ալ Յուլիանոս Ռօլէրէ կարգինալն Օսթի քաղաքէն վանտելու քաղաքն իրեն յանձնելն էր, ինչպէս որ արդէն որոշուած էր: Ասկէց զատ Ալֆրէնիօ Օրսինիին Նաբօլի դեսպան երթալով ստացած շնորհներն՝ Աղէքսանդր Զ ի այս սիրելւոյն դէմ գրգռել էին Բոսսէրն ու Յայրիչէ Գօլօննան, որք Հռովմայ բողոքութիւնը դանձուղ գրեթէ ամեն գիւղերուն աչքն էին: Արդ՝ Պապը չէր կրնար այնպիսի զօրաւոր թշնամիներու մէջ ապրիլ: Աւրեմն ամենէն կարեւոր բանը զինքը թէ ասոնցմէ եւ թէ անոնցմէ ոչ ոք տեսնելն էր: Քան-

զի հարկ էր որ ինքը մանաւանդ հանգիստ ըլ-
լար , որովհետեւ դաշնակցութեան հողին ու
գլուխն էր , մինչդեռ միւսները մարմինն ու
անդամներն էին : Թէպէտեւ Ալֆօնս՝ Բիէն Տէ
Մէտիչիի պաղութեան պատճառը կատարե-
լապէս իմացաւ , եւ Աղեքսանդր Զ ալ միտքն
ինքիրմէն յայտնած էր , բայց եւ այնպէս դաշ-
նակիցներուն կամացը համաձայնելու պարտա-
ւորեցաւ , թողլով մէկը՝ որ Քաղզիացոց դէմ
Աբենեան լեռները պաշտպանէ , եւ միւսին
ալ օգնելով որ իր Ռօմայնցի զբացիներէն ա-
զատի : Հետեւաբար Օսթիի պաշարուժ սաստ-
կացուց , եւ Վիրճինիօի ալ՝ որ սրդէն պապին
երկու հարիւր զինուորացը կը հրամայէր , իր
թեթեւ հեծելազօրաց մէկ մասը տուաւ : Այս
փոքրիկ բանակն Հոովմի բոլորաթիքը պիտի կե-
նար եւ Քօլօննաները հնաշանդութեան մէջ
պիտի պահէր : Մնացած զօրքերն ալ երկուքի
բաժնեց , մէկ մասն իր Ֆէրաինանտ որդոյն
յանձնեց , որ երթայ Ռօմանիան պառախեւ փոք-
րիկ իշխանները զօրաժողով ընելու եւ խոստա-
ցած օգնականութիւննին տալու ստիպէ , իսկ
ինքը մնացած մասով Ապրուցցօյի կիրճերը պիտի
պաշտպանէր :

Ապրիլի 23ին , առտուան ժամն երեքին ,
Աղեքսանդր Զ իր գլխաւոր ու բուն թշնա-
միէն ազատեցաւ : Յուլիանոս Ռօվէթ տեսնե-
լով որ Ալֆօնսի զօրքերուն չէր կրնար այլ եւս
դիմանալ , նաւ մը նստելով Սալօնա գնաց :

Իսկ Վիրճինիօ Օրսինի, այն օրէն սկսեալ կողմնակիցներու այն հռչակաւոր պատերազմին, ձեռք դարկաւ, որ Հոռմի դաշտերն աշխարհիս մէջ գտնուող ամենէն բանաստեղծական անապատն ըրաւ:

Այս միջոցին կարողոս Ը Վիօն կեցած, ոչ միայն իտալիա մտնելու համար բռնելիք ճամբուն վրայ անստոյգ էր, այլ եւ այսպիսի արշաւանքի մը կեղակարծ վախճանին վրայ խորհիլ կսկսէր: Լուի Սֆօրցայէն զատ ուրիշ բրնաւ տեղէ մը համակրութիւն չէր գտեր. այնպէս որ, հաւանական կերեւէր իրեն թէ ոչ միայն Նաբօլիի թագաւորութեան, այլ եւ համայն իտալիոյ հետ պիտի պատերազմէր: Պատերազմի պատրաստութեան համար ձեռքէն եկածին չափ ստակ վատնեց. Պօժէօ արկինն ու Պուրպօնի դուքան իր այս ձեռնարկութիւնը յայտնապէս կը կշտամբէին. Պրիքօնէ, որ այս խորհուրդը տուած էր իրեն, ալ չէր համարձակեր զինքը քաջալերելու: Վերջապէս կարողոս Ը վերջին ծայր տատամսութեան մէջ մնալով, ճանբայ ելած գունդերէն մէկ քանիին ետ դառնալու հրաման տուեր էր: Նոյն միջոցին Յուլիանոս Ռօվէրէ կարդինալը՝ Պապին ձեռք իտալիայէն վանտուած՝ Վիօն հասաւ ու թագաւորին առջեւ ներկայացաւ:

Որսակալ կարդինալը լիյուսով Քաղզիա հասած ատեն՝ կարողոս Ը միտքը փոխելու վրայ դառաւ, բայց Աղեքսանդր Զի թշնամին իւր վը-

րէժիմնդիր յոյսը բոլորովին անոր վրայ հիմնած էր : Ուստի կարողոս ը ի թշնամեաց անհամաձայնութիւնը պատմեց եւ իւրաքանչիւրին իր անձնական շահուն միայն հետեւիլը ցուցուց անոր . Բիէռ տէ Մէտիչիին իր գոռոզութիւնը գոհացնելու փոյթը , Պապին ալ իր դերդասնը մեծցնելու անյադ 'վաճաքը : Վիլֆրանչի Մարտիլիոյ ու Ճէնովայի նաւահանդիսաներուն մէջ ունեցած զինեալ նաւատորմիդներն աչքին առջեւ դրաւ՝ ըսելով թէ անոնց բոլոր պատրաստութիւններն 'ի դուր պիտի կորսուին : Իւր Բիէռ Տ'իւրֆէ ախոռապեան Սրինօլայի ու Տօրիայի պալատներուն մէջ արժանավայել օթեւաններ պատրաստելու զրկած ըլլալը յիշեցուց : Վերջապէս այս տիեզերահռչակ ձեռնարկութենէն ետ կենալուն ամօթն ու խայտառակութիւնը ցուցուց , որուն համար շենրիկոս Է ի , Մաքսիմիլիանոսի , ու Ֆերտինանտ Քաթոլիկի հետ խաղաղութիւն ընելու մտօք երեք ծանր դաշնադրութիւն ստորագրեր էր : Յուլիանոս Ռովէրէ մեծ վարպետութեամբ վարուեր էր երիտասարդ թագաւորին գոռոզութեանը զըսչելով : Ուստի կարողոս ը ալ վայրկեան մը չը վարանեցաւ : Հօրեղբօրորդւոյն , Օսլէանի դըքսին , որ յետոյ Լուդովիկոս Ժ.Բ կոչուեցաւ , հրամայեց որ Քաղղլիական նաւատորմին հրամանատարութիւնը վրան առնլով Ճէնովա երթայ : Անթուան Պէսսէյ Բիքասթէլ պարոնին ալ սուրհանդակ մը փութացուց , որպէս զի գումա-

բած երկու հազար Զուիցցերացի հետեւակազօ-
րով Ասթի երթայ . վերջապէս ինքն ալ Տօֆինէ
նահանգին Վիէն քաղքէն ճամբայ ելաւ 1494
օգոստոս 2 ին, Ժընէվի վրայէն Ալպեան լեռնե-
րն անցաւ առանց իր դէմն արգելք մը տես-
նելու , եւ Բիէմօնթէ ու Մօնֆէրրաթօ իջաւ ,
որ այն ատեն երկու խնամակալներու , Շառլ—
Ժան—Էմէ եւ Կիյեօմ—Ժան իշխաններուն կա-
ռավարութեան ներքեւ էր . այս երկու իշխա-
նութեանց վեհապետներէն մէկը վեց՝ միւսն
ութ տարուան էր :

Երկու խնամակալները շքեղափայլ եւ բազ-
մաթիւ պալատականաց գլուխն անցած եւ ի-
րենց թանկագին գոհարներով ու անդամանդ-
ներով պճնազարդեալ, մէկը Թուրինի՝ միւսն ալ
Գազալի մէջ կարողոս Ը ը գիմաւորեցին : Կա-
րողոս Ը՝ այս բարեկամական ցոյցերը տեսած
ժամանակ , թէպէտ եւ երկուքին ալ իր թըշ-
նամուռն՝ Նարօլիի Ալֆօնսին հետ դաշնադրու-
թիւն կնքած ըլլալը գիտէր , բայց եւ այնպէս
երկուքին հետ ալ վերջին ծայր քաղաքավա-
րութեամբ վարուեցաւ . եւ որովհետեւ բարե-
կամութիւն կը խոստանային իրեն , ինք ալ ա-
զաչեց անոնց որ փորձ մը տան , այսինքն զի-
րենք ծածկող գոհարեղէնները փոխ տան իրեն :
Երկու խնամակալներն հրամանի չափ զօրու-
թիւն ունեցող այս հրաւէրին հնազանդելու
հարկադրեցան : Մանեակ , մատնի , օղ , ամենն
ալ հանեցին տուին : Կարողոս Ը մանրամասն

ընկալագիր մ'անոնց տալով, 24,000 տուքաթի
փոխարէն այն գոհարները գրաւի գրաւ : Այս
գրամը ձեռք անցունելէ ետեւ ճանքայ ելաւ
դէպ 'ի Ասթի, որոյ վեհապետութիւնը՝ ինչպէս
որ ըսինք՝ Օռլէանի դուքսը պահած էր : Հոն
եկան իրեն հետ միացան լուրի Սֆորցա եւ իր
աները Ֆէրրարայի դուքս Հէրքուլ Տ'Էսթ իշ-
խանագունը : Ասոնք ոչ միայն իրենց խոստա-
ցած դօրքն ուստակը կը բերէին, այլ եւ խոս-
լիոյ ամենէն գեղեցիկ կանանցմէ բազկացեալ
արքունիք մը :

Պարահանդէսները, խրախճաններն ու նի-
զակախաղութիւններն սկսան այնպիսի շքեղու-
թեամբ, որուն նմանը տեսնուած չէր խալիոյ
մէջ : Բայց ամեն բան թագաւորին հիւանդու-
թեամբն յանկարծ ընդմիջեցաւ : Առջի անգամն
էր որ Քրիստոփոր Գօլօմպոսի Նոր—Աշխարհէն
բերած տարափոխիկ հիւանդութիւնն խալիոյ
մէջ երեւան ելաւ, զոր խալացիք գազզիական
ախտ՝ Գաղղիացիք ալ խալական ախտ անուա-
նեցին : Շատ հաւանական է որ Քրիստոփոր
Գօլօմպոսի նաւատիրներուն մէկ մասը ճէնո-
վայէն ու մերձակայ քաղաքներէն ըլլալով՝ Ա-
մերիկայի ոսկեհանքներուն այս տարօրինակ եւ
անդուծ փոխարինութիւնն արդէն հետերնին
բերած էին :

Սակայն թագաւորին հիւանդութիւնն 'ի սկըզ-
բան վախցուածին չափ չծանրացաւ : Քանի
մը շաբթուան մէջ առողջանալով՝ դէպ 'ի Բա-

վիս ճանապարհորդեց, ուր դեռահասակ կա-
լէաս դուքսը մեռնելու վրայէր: Քաղղիոյ թա-
գաւորն անոր հետ մօրաքեռորդի ըլլալով՝ չէր
կրնար զայն չտեսնել: հետեւաբար այցելու-
թեան գնաց անոր դղեակը, ուր աւելի իբրեւ
բանտարկեալ՝ քան թէ իբրեւ իշխան կը բը-
նակէր: Անկողնի մը մէջ կէս մը պառկած գը-
տաւ զայն, հալած ու սպառած, ըստ ոմանց
հեշտութեան չափազանցութենէ, ըստ այլոց
այլոց ալ յամր ու մահառիթ թոյնէ մը: Խեղճ
պատանին՝ որչափ եւ գանգալի կուզէր, չհա-
մարձակեցաւ բան մ'ըսելու, որովհետեւ Լուի
Սֆօրցա հօրեղբայրը բնաւ չհեռացաւ Քաղղիոյ
թագաւորին քովէն: Այսու ամենայնիւ, երբ
վարդուս Ը իրմէ բաժնուելու համար ոտքի վը-
րայ կեխէր, գուռ մը բացուելով ծաղկահա-
սակ կին մը տեսնուեցաւ, որ եկաւ թագա-
ւորին ոտքն ինկաւ: ասիկա տարաբաղդ Ժան
կալէասի կինն էր, որ կուգար անոր մօրա-
քեռորդւոյն աղաչելու որ չըլլայ թէ իր Ալ-
ֆօնս հօրն ու Ֆէրտինանտ եղբօրը վնաս հասցնէ:
Այս տեսնելուն պէս Սֆօրցայի ճակատը կնճուե-
ցաւ եւ մտահոգ ու սպառնալից երեւոյթ մ'ա-
ռաւ, քանզի դեռ չէր գիտեր թէ այս տեսարանն
իւր դաշնակցին վրայ մեծ չէր ազդեցութիւն
կրնար ընել: Բայց շուտով իմացաւ: Կարոլոս պա-
տասխանեց թէ հիմա շատ առաջ դացած ըլլա-
լով՝ չէր կրնար ետ քաշուիլ: Իր անուան փառ-
քըն եւ իր թագաւորութեան շահը չէր կրնար

վասնդի մէջ ձգել, եւ այս երկուքն ալ այնպիսի պատճառներ էին որ իր դգացած գթութեանը չէին կրնար զոհուիլ, որչափ խոր եւ անկեղծ ալ ըլլար: Ողորմելի մանկամարդուհին, որ իր վերջին յոյսն ասոր վրայ դրած էր, յանկարծ ելաւ կանգնեցաւ, ու հեծնծելով դնաց երկանը թեւերուն մէջ ինկաւ: Կարողո՞ս ը ու լուի Սֆօրցա գուրս ելան: Ժան Կալէաս գառապարտուած էր:

Երրորդ օրը Կարողո՞ս ը իր դաշնակցին հետ ճանրայ ելաւ 'ի Ֆիօրէնցա. բայց հազիւ Բարմա հասան, սուրհանգակ մը գալով լուի Սֆօրցայի եղբօրորդւոյն մահուան գոյժը բերաւ: Լուի Սֆօրցա Կարողո՞ս ըէն ներում խնդրեց զինքը մինակ ձգելուն համար, եւ իմացուց թէ անձնական ամենակարեւոր շահեր իր Միլան գտնուիլը կը պահանջէին, եւ թէ այնպիսի պարագայի մը մէջ չէր կրնար օր մ'ալ հեռիկէնալ: Արդարեւ իր սպաննած եղբօրորդւոյն յաջորդութիւնը պիտի ժառանգէր:

Կարողո՞ս ը որչափ ալ ճամբան կը շարունակէր, այսու ամենայնիւ մտատանջութենէ ազատ չէր: Մահամերձ երիտասարդ իշխանին տեսքը Կարողո՞սի սիրտը սաստկապէս շարժեր էր. քանզի սրտովը համոզուած էր որ զայն սպաննողը լուի Սֆօրցա էր. մարդասպան մը մատնիչ ալ կրնար ըլլալ: Անծանօթ երկրի մը մէջ յառաջ կերթար. դիմացը յայանի թշնամի մ'ու ետեւն ալ կասկածելի բարեկամ մ'ունէր: Բանակը

լեռնային երկիրներու մէջ մանեւ սկսած էր ,
եւ օրական պարէնէն աւելի պաշար շունենա-
լով , եթէ լեռներուն մէջ քիչ մը ժամանակ
կ'ենալու հարկադրէր , սովամահ պիտի ըլլար Պի-
մացը Ֆիլիցցանօ Սարծանէ ու Բիէթրա-Սանթա
քաղաքները կային , որք անառիկ բերդեր համար-
ուած էին . սակէ զատ այնպիսի երկիր մը կը մըտ-
նէր , որուն օդը շատ գէշ էր , մանաւանդ հոկտեմ-
բերի մէջ , եւ որոյ մինակ բերքը ձէթ էր , ու պէտք
եղած ցորենը չբշակայ գաւառներէն կառնուր ,
Ուստի ամբողջ բանակ մը կրնար հոն քանի մ'ա-
ւուր մէջ ջարդուիլ սովէն ու օդին գէշութե-
նէն , ինչպէս նաև երկրին դժուարութիւննե-
րէն , որ ամեն քայլափոխի մէջ գէժ կելնէր :
Վերջապէս կարողոս Ղ վտանգաւոր վիճակի մը
մէջ էր . բայց Բիէք Տէ Մէտիչի փառասիրու-
թիւնն անոր բողբին նորէն օգնութեան հա-
սու :

Ինչպէս որ ընթերցողը կը յիշէ , Բիէք Տէ
Մէտիչի Թօսկանայի մուտքը Քաղղիացւոց առ-
ջև գոցել խոտացած էր . սակայն երբոր թըշ-
նամուոյն Ալպեան լեռներէն իջնելը տեսաւ ,
իր զօրութեանը չվտահելով Պապէն օգնու-
թիւն խնդրեց . բայց հաղիւ ան յրաւեանական
արշաւանքին ձայնը Ռօմանիոյ մէջ տարածե-
ցաւ , Պօլօննաները զիրենք Քաղղիոյ թագա-
ւորին զինուոր հրատարակեցին , եւ իրենց բո-
լոր զօրութիւնը համախմբելով եւ Օսթի քաղ-
քին տիրելով , զաղղիական նաւատորմին կըս-

պատէին , որպէս զի Հոովմի ճամբան զիւրա-
ցրենն անոր : Այն ժամանակ Պապը հարկադ-
րեցաւ փոխանակ Յիօրէնցա զօրք զրկելու .
իր բոլոր զօրութիւնը մայրաքաղաքին բոլոր-
տիքը դուժարել , եւ պատասխան զրկեց Քիէո
Մէտիչիի , որ եթէ Պայաղիտէն խնդրուած զօր-
քերը հասնին , զանոնք ամենն ալ իր արա-
մադրութեան ներքեւ պիտի դնէ : Ինչո՞ Տէ
Մէտիչի դեռ ինչ ընելիքը չորոչւած՝ երկու սար-
սափելի լուր առաւ : Նախանձ գրացի մը , Ռօր-
տինօփօ մարքիզը՝ Յիվիցցանօյի բերդին մէկ
տկար կողմը ցուցուցեր էր գազդիացւոց , ա-
նոնք ալ յարձակմամբ տիրեր էին բերդին եւ
մէջը դառնուած զինուորներն ու բնակիչները
սուրէ անցուցեր էին :

Միւս կողմանէ ժվիպէո ար Մօնբանսիէ՝ որ
Գազդիական բանակին ու նաւահամրին հազոր-
դակցութիւնը անխափան պահելու համար իր
զօրագունդովը ծովեզերքը կը պաշտէր , գունդ
մը զօրականաց պատահելով , զորս Քօլ Օոսինի
Սարժանէ քաղաքին օղնութեան կօ զրկէր ,
ժամ մը կտուելէ ետեւ ջարդեց կոտորեց : Գե-
րի բռնուողներուն ալ չխնայեց . ձեռքն ին-
կածը չարաչար սպաննեց :

Առջի անգամն էր որ հնդկտասաներորդ
գարուն ասպետական պատերազմներուն վար-
ժուած Իտալացիք ստրատիելի անդրալեոնակա-
նաց հետ դէմ առ դէմ կէլնէին , որք քաղա-
քակրթութեան մէջ անտնցմէ պակաս յառաջ-
* 4 ?

դիմած ըլլալով պատերազմը դեռ ճարտարար-
ուեստ խաղ մը չէին սեպեր, այլ մարդախոշոչ
կռիւ մը: Այս պատճառաւ, այս երկու անխնայ
ջարդերուն լուրն խալիոյ ամենէն հարուստ
ամենէն վաճառաչահ եւ ամենէն արուեստա-
դէտ քաղաքին՝ Ֆիօրէնցայի մէջ՝ մեծ սոսկու-
սփռեց, եւ ամեն մարդ Վաղղիացիներն այն
հին բարբարոսները կը կարծէր որք կրակն ա-
րիւնով կը մարէին. ուստի եւ Սալօնարօլէի
մարդարէութիւնները, որ անդրալեռնականաց
արշաւանքն ու անոնց ետեւէն գալիք աւե-
րումը նախագուշակեր էր, ամենուն միտքը
գալով, այնպիսի մեծ յուզմունք եւ գրգռու-
թիւն մ'ելաւ, որ Յիէն Մէտիչի անպատճառ
խաղաղութիւն ձեռք բերել որոշեց. հրաման
առաւ հասարակապետութենէն՝ որ դեսպան-
ներ զրկէ յաղթողին, եւ ինքզինք Վաղղիոյ
թագաւորին ձեռքը յանձնելու համար դես-
պանութեան անդամ ըլլալ ուզեց: Հետեւա-
բար չորս ուրիշ պատգամաւորներու հետ Ֆի-
օրէնցայէն ելաւ, ու Սանթա—Յիէթրա հասած
ժամանակ՝ կարողոս Ըէն իր անձին համար
ապահովագիր մը խնդրեց: Խնդրոյն երկրորդ
օրը Պրիքօնէ ու տը Յիէն եկան զինքը գտան
եւ կարողոս Ը ի առջեւ տարին:

Յիէն Մէտիչի, որչափ եւ անուանի ու
ազդեցութեան տէր մարդ մ'էր, գաղղիացի աղ-
նուականաց առջեւ՝ որ գեղարուեստից եւ ճար-
տարութեանց պարապիլն անպատուութիւն կը

համարէին, հարուստ վաճառական մը կը հա-
մարուէր, որուն հետ քաղաքաւարութեան օ-
րէնքները ճշգիւ պահպանել աւելորդ էր: Ուս-
տի կարողոս Ը ճիւղ վրայ գինքն ընդունեց,
ու խորխոր ձայնով մը, որպէս թէ տէրը ծա-
ռային հետ կը խօսէր, Թօսկանայի ճանքան
իր առջեւ գոցելու յանդգնելուն պատճառը
հարցուց: Բիէն Մէտիչի պատասխանեց թէ
լուգովիկոս ԺԱին հաւանութեամբ իր Լօրէն
հայրը Նարոլիի Ֆէրտինանտին հետ դաշնակ-
ցութիւն մ'ըրած ըլլալով, ինքն ալ այն խոս-
տումները պահելու ստիպուած էր, բայց Ա-
րախոնի տան նկատմամբ ունեցած անձնուի-
րութիւնն եւ Պաղղիոյ արքունեաց հետալ հա-
կառակութիւնն աւելի առաջ քշել չուզելով,
կարողոս Ըի ամեն պահանջածն ընելու պատ-
րաստ էր: Թագաւորը, որ այն աստիճան խո-
նարհութիւն չէր յուսար իր թշնամոյն կող-
մանէ, առաջարկեց որ Սարժանէ քաղաքն ի-
րեն յանձնուի: Բիէն Տէ Մէտիչի անմիջապէս
հաճութիւն տուաւ: Այն ժամանակ յաղթողը
տեսնել ուղելով թէ մեծաշուք հասարակապե-
տութեան դեպքանը մինչեւ ուր կը հասցնէր խո-
նարհութիւնը, պատասխան տուաւ թէ այս գի-
ջումը բաւական չէր, այլ պէտք էր Բիէթրա—
Սանթա, Բիզա, Լիպրաֆաթթա ու Լիվօրնօ
քաղաքներուն բանալիներն ալ իրեն յանձնուէին:
Բիէն Մէտիչի, Սարժանէյի պէս ասոր ալ դէմ
չկեցաւ. բայց խոստում ուղեց որ կարողոս Ը

Նարօլին նուածելէ ետեւ՝ այս քաղաքները վերստին իրեն վերագարձնէ : Վերջապէս կարողոս Ը տեսնելով որ իրեն զրկուած դեռպանը խիստ դիւրահաւան էր, վերջին պայման մ'ալ առաջարկեց, առանց որոյ չէր կրնար իր թագաւորական պաշտպանութիւնը խոստանալ . այսինքն թէ մեծաշուք հասարակապետութիւնը երկու հարիւր հազար ֆիօրինի գումար մը վտխտաց իրեն : Բիէն, որ քաղաքները տալու դիւրութեամբ դանձն ալ բաշխելու պատրաստ էր, պատասխան տուաւ թէ իւր քաղաքակիցներն երջանիկ կը համարին զիրենք այսպիսի ծառայութիւն մ'իրենց նոր գաշնակցին մատուցանելով : Այն ատեն կարողոս Ը դայն ձի հեծցընելով հրամայեց որ առջեւէն երթայ, որպէս զի խնդրած չորս բերդաքաղաքներն իրեն յանձնելու խոստումը կատարել սկսի : Բիէն Մէտիչի հնազանդեցաւ, եւ գաղղիական բանակը՝ Վօզմ Լը կռանի թոռան եւ Լօրէն Լը Մանեիֆիքի որդւոյն առաջնորդութեամբ իւր յազմական ընթացքը Թօսկանայի երկրին մէջէն շարունակեց :

Բիէն Մէտիչի Լուքա հասած ժամանակ իմացաւ որ իր Վաղղիոյ թագաւորին ըրած զիջումները՝ Ֆիօրէնցայի մէջ սաստիկ զրգռութիւն յարուցեր էին : Մեծաշուք հասարակապետութիւնն այնպէս կը կարծէր որ կարողոս Ը պարզապէս իր հողէն անցնել միայն պիտի պահանջէր . այս պատճառաւ դժգոհութիւնն ընդ-

հանուր էր, եւ դեսպաններուն վերադառնալէն ետեւ աւելի մեծցաւ. որովհետեւ Բիէռ Մէտիչի իր ընկերներուն կարծիքն անգամ չէր հարցուցած : Բիէռ Մէտիչի ալ իր ետ դառնալը հարկաւոր դատելով՝ կարողոս ը կէն հրաման խնդրեց որ առաջ ինք մտնէ Ֆիօրէնցա : Եւ որովհետեւ փոխատուութենէն զատ ուրիշ ամեն խոտուումները կատարուած էր, եւ փոխատութիւնն ալ Ֆիօրէնցայի մէջ միայն կրնար ըլլալ, թագաւորն անպատեհութիւն մը չտեսաւ այս առաջարկութեան մէջ. ուստի Բիէռ՝ կարողոսի բանակէն բաժնուելով, նոյն իրիկունը ծպտեալ իր վիտա Վարկայի պալատը մտաւ :

Երկրորդ օրը աւագածողովին ներկայանալ աւելելով, երբոր Հին-Պալատին հրապարակը հասաւ, Եւքօսլ Նէրլի ասպետը զիմացն ելնելով՝ ըսաւ իրեն որ աւելի առաջ չերթայ, ու Վուքա Գօրսինին ցուցուց՝ որ սուր 'ի ձեռին դրանն առջեւ կեցեր էր զինեալ պահապաններու հետ, եւ զինքը ներս թող չսլխտի տար : Բիէռ Մէտիչի այս ընդգիմութեան վրայ զարմացած, որովհետեւ կենացը մէջ առաջին անգամն էր որ այսպիսի բան մը կը տեսնէր, ամենեւին ընդգիմանալ չուղեց : Տունը քաշուեցաւ, եւ իր Բօլ Օրսինի աներձագին գրեց որ զինուորներովը դայ զինքը դանկ : Գժրազգաբար նամակը ձեռք անցաւ : Աւագածողովն այս գործին մէջ ասպատամբութեան փորձ մը նշմարելով՝ քաղաքացիներն օգնութեան կանչեց :

ամեն մարդ արտորնօք զէնք առին , բազմութեամբ դուրս ելան ու պալատին հրապարակը դուժարուեցան : Սոյն միջոցին՝ ժան Մէտիչի կարգինայլ ձի հեծած՝ յուսալով որ Օրսինի զինքը պիտի պաշտպանէր , Ֆիօրէնցայի փողոցներուն մէջ կը պտրտէր իր ծառայից հետ , եւ իւր պատերազմական նշանաբանը կը հնչեցընէր : Բայց ժամանակը փոխուած էր , ալ այն ձայնը արձագանգ չէր դառներ : Երբոր կարգինայլ Գալցանօլի փողոցը հասաւ , ժողովուրդն այնպիսի մռնչիւններով պատասխանեց , որ ժան Մէտիչի հասկցաւ թէ Ֆիօրէնցան ոտք հանելու փորձ փորձելու տեղ , աւելի խելացութիւն էր խռովութիւնը չմեծցած՝ քաղքէն հեռանալ իսկոյն պալատը քաշուեցաւ , յուսալով որ Պետրոս եւ Յուլիանոս եղբայրները հոն կը գրտնէր : Բայց անոնք Օրսինիի եւ անոր զինուորներուն պաշտպանութեամբ Սան — կալլօյի դռնէն փախած էին : Վտանգն անհրաժեշտ էր . ժան Մէտիչի անոնց օրինակին հետեւիլ ուղեց , բայց ամեն անցած տեղերն սպառնալից ազդակներով կընդունէին զինքը : Վերջապէս տեսնելով որ վտանգը կը մեծնար , ձիէն իջաւ ու բաց դուռ մը դառնելով ներս մտաւ : Բարեբաղդաբար այն տունը Ֆրանչիսկեան կրօնաւորաց վանքին հետ հաղորդակցութիւն ունենալով , եղբայրներէն մէկը իր զգեստը հաննց իսլամականին տուաւ , ու կարգինայլ այն խոնարհ կերպարանափոխութեան շնորհիւ Ֆիօ-

րէնցայէն ելաւ , ու Ապրինեան լերանց մէջ իր
եզրարց քով հասաւ :

Նոյն օրը Մէտիչիները մատնիչ եւ անպստամբ
հրատարակուեցան , եւ Քաղղիոյ թագաւորին
նոր դեսպաններ զրկուեցան : Ասոնք Քիզայի
մէջ գտան դայն , երբոր ութսուն եւ եօթն
տարիէ ՚ի վեր Ֆիօրէնցացւոց իշխանութեան
ներքեւ ինկած այս քաղաքին ազատութիւն կը
չորհէր : Կարողոս Ղ պատգամաւորներուն ու-
րիչ պատասխան չտալով պարզապէս ըսաւ թէ
Ֆիօրէնցայի վրայ պիտի քալէ :

Այսպիսի պատասխան մը , ինչպէս յայտնի
էր , մեծաշուք հասարակապետութիւնը սար-
սափեցուց : Ֆիօրէնցա ոչ պատրաստութիւն
տեսնելու եւ ոչ ալ դէմ կենալու դօրութիւն
ունէր : Այսու ամենայնիւ ամեն հարուստ ու
մեծ տուն իր ծառաներնու հպատակները զին-
ւորելով բոլորաբար ժողովեց , եւ սպասեց որ-
պէս զի եթէ Քաղղիացիք յորձակնու ըլլան ,
ինքզինքնին պաշտպանեն : Արոշուեցաւ որ եթէ
միահաշոյն դէնք տոնուլ ու տաք ելնել հարկ
ըլլար , քաղաքին այլ եւ այլ եկեղեցեաց մէջ
զանգակներուն բարձրածայն հնչումը նշան հա-
մարուի : Այս որոշումը գուցէ ուրիշ քաղաք-
ներէ աւելի Ֆիօրէնցայի մէջ ահաւոր էր : Այն
օրէն մնացած պալատներն անառիկ բերդերու
կը նմանին : Կուէլֆեանց ու Ճիպէլեանց մըշ-
արնջենաւոր կռիւները թօսկանացիները փողոց-
ներու պապերապմին ընտանեցուցած էին :

Նոյեմբեր 17 ին իրիկունը թագաւ որը Սան
Յրիանօ դրան տաջեւ ներկայացաւ : Յիօրէն-
ցայի աշնուականութիւնը շքեղագարգ զգեստ-
ներ հագած , կզերը երգերով , եւ ժողովուրդն
ալ զօւարթութեամբ զինքը զիմաւորեցին յա-
սալով որ Մէտիչիներուն անկմամբ ազատու-
թեան վերապառնայը պիտի տեսնէին : Ատրուս
Ն իրեն համար պատրաստուած օսկեղօծ ամպ-
հովանիի մը տակ կանկ առաւ , աւազանւոյն
ուղղած բարեմաղթութեանց քանի մը խուսա-
փող պատասխաններ տուաւ . յետոյ նիզակն
ուղեւով իր ազդրին վրայ կրթնցուց , եւ քա-
ղաքը մտնել հրամայեց , որուն մէջէն անցաւ
զնաց՝ զօրքերն ալ կտեւէն՝ զէնքերնին վեր
բարձրացուցած , եւ իրեն համար պատրաս-
տուած Մէտիչիներուն պալատն իջաւ :

Նրկորդ օրը բանակցութիւնն սկսաւ , բայց
խրաքանչիւր ոք հաշիւէն հետի էր : Յիօրէնցա-
ցիք Աարսուս Նը իբր հիւր ընդունած էին , բայց
անիկա իբրև յաղ Մող մտած էր : Նրքնք ա-
ւագածողովին պատգամաւորները Ռիէո Մէտի-
չիի գաշնադրութիւնը վտերացնելու խօսքը-
րին , թագաւորը պատասխան տուաւ թէ այն
գաշնադրութիւնն աւրուած էր , որովհետեւ
զայն ընողը վնասած էին , եւ թէ Յիօրէնցա
իրմէ նուաճեալ քաղաք մ'էր ինչպէս որ տա-
ջի իրիկունը նիզակի ի ձեռին քաղաքը մանկով
հասկըցուցած էր , եւ թէ անոր վեհապետութիւ-
նըն , իրեն վերապահած ըլլալով իր հաճոյից

համեմատ պիտի որոշէր : Հետեւ տրար իմաց
տուաւ անոնց որ կամ Մէտիչիները պիտի վե-
րահաստատէր . կամ իշխանութիւնն աւագա-
ժողովոյն պիտի յանձնէր . եւ պատուիրեց որ
հետեւեալ օրը դան ու իր վերջնագիրն ստա-
նան :

Այս պատասխանը Յիօրէնցա վհատութեան
մէջ ձգեց . բայց Յիօրենցացիք զիրենք պաշտ-
պանելու առաջադրութիւնը եւս քան զեւս հաս-
տատեցին : Արարուս Ը քաղքին կարգէ դուրս
բազմամարդութեանը վրայ զարժացաւ . որով-
հետեւ ոչ միայն անցած փողոցներն ամբո-
խալից էին , այլ նաեւ բոլոր տուները պա-
տըզամներէն մինչեւ մառաններու լուսանցքը
բնակիչներով կը վիստային : Յիրաւի Յիօրէնցա՝
բնակիչներուն հափազանց աւելնալուն շնոր-
հիւը գրեթէ հարիւր յիսուն հազար հոգի կը բ-
նար պարունակել :

Երկրորդ օրը , որոշեալ ժամուն պատգա-
մաւորները թագաւորին դացին , եւ անոր առ-
ջնւ ելնելով վիճաբանութիւնները վերստին
սկսան : Աերջապէս , որովհետեւ չէին կրնար
համաձայնիլ , թագաւորական քարտուղարը՝ որ
կարողուս Ը ի բազմած աթոռին ոտքին տակը
կանգուն կը կենար , թուղթ մը բացաւ , ու
յօդուած առ յօդուած Գաղղիոյ թագաւորին
պայմանները կարդալ սկսաւ : Բայց հաղիւ եր-
րորդ մասը կարդացեր էր , վիճաբանութիւնն
առջինէն աւելի բորբոքեցաւ ու կարողուս Ը ալ
* 144

պնդեց որ այնպէս պիտի ըլլար, ապա թէ ոչ
փողերը հնչեցնել սպառնացաւ : Պետրոս Գար-
բոնի հասարակապետութեան ատենադպիրը
որ Ֆիօրէնցայի Ալիպիոնը կոչուեցաւ, թաղա-
ւորական քարտուղարին ձեռքէն այն ամօթալի
դաշնագիրն յաիշտակեց ու կտոր կտոր ըրաւ :
« Օ՛ն ուրեմն, տէր արքայ, ըսաւ, շեփո-
ներուդ ձայնը հնչել տուր, մեք ալ մեր զան-
գակները կը հնչեցնենք : »

Յետոյ թուղթին կտորուանքն ապշեալ քար-
տուղարին երեսին նեանելով սենեկէն դուրս
վազեց այն սարսափելի հրամանը տալու, որ
Ֆիօրէնցա քաղաքը պատերազմի դաշա պի-
տի դարձնէր :

Սակայն, ամեն արտաքին երեւոյթներուն
հակառակ, այս յանդուգն պատասխանը քա-
ղաքն ազատեց : Քաղղիացիք, որ մինչեւ այն
ժամանակ ընդդիմութիւն մը չէին տեսած, այս-
պիսի համարձակ պատասխան մը ընդունել-
նուն վրայ կարծեցին թէ Ֆիօրէնցացիք դօրու-
թեան ապահով միջոցներ ունէին որ իրենք չէ-
ին գիտէր : Քանի մը խոհական մարդիկ՝ որ թա-
ղաւորին վրայ ազդեցութիւն ունէին, խոր-
հուրդ տաին որ իր պահանջումները մեղմացնէ :
Իրաւցընէ կարօլոս Ը աւելի բանաւոր պայման-
ներ առաջարկեց, որ ընդունուելով երկու կող-
մէն ստորագրուեցան, ու նոյեմբեր 26ին պա-
տարագի ատեն Սէնթ—Մարի—Տէ—Ֆէօր մայր
եկեղեցւոյն մէջ հրապարակուեցան :

Ահաւասիկ պայժմանները :

Աւագածողովը՝ դրամական օգնութեան անուամբ հարիւր քսան հազար Ֆիօրինի դու- մար մը պիտի տար երեք անգամ վճարելի :

Աւագածողովը Մէտիչիներուն ընչից դրաւ ու- մը պիտի վերցնէր ու անոնց մահուան դատա- կնիքը յետս կոչէր :

Աւագածողովը Բիզացւոց նախատական ըն- թացքը պիտի ներէր, որով նորէն Ֆիօրէնցաց- ւոց հպատակութեան ներքեւ պիտի մտնէին :

Վերջապէս աւագածողովը Միլանի դքսին Սարծանէյի ու Բիէթրա—Սանթայի վրայունե- ցած իրաւունքը պիտի ճանչնար, եւ ճանչուելէն ետեւ իրաւարարի միջոցաւ խնդիրը պիտի դառ- ւէր :

Անոր փոխարէն, Գաղղիոց թագաւորն իրեն յանձնուած ամրոցները ետ դարձնել կը խոս- տանար, թէ Նարօլի քաղաքին տիրելէն ետեւ, թէ պատերազմը հաշտութեամբ կամ երկամեայ զինադադարով վերջացնելէ ետեւ, եւ թէ վերջապէս որ եւ է պատճառանօք խալիսայէն մեկնելու ըլլար :

Այս յայտարարութենէն երկու օր ետքը, Կարոլոս Ը՝ ի մեծ ուրախութիւն աւագածողո- վին, Ֆիօրէնցայէն ելաւ ու Բօճճիպօնտիի եւ Սիէնի ճանքով գէպ ՚ի Զոովմ յառաջացաւ :

Պապն ալ սկսաւ ընդհանուր սարսափին մասնակցիլ . Ֆիլիցցանօյի, Լունիճիանէյի ու Իսօլայի կոտորածը լսած էր, գիտէր որ Բիէս

Մէտիչի Թոսկանայի ամբոցները կարողոս ըլ մատ-
ներ էր, Ֆիօրէնցա անձնատուր եղեր էր, եւ
կատարինէ Մֆորցա ալ յաղթողին հետ դաշնա-
դրութիւն բրեր էր: Նաբօլիի յաղթուած դուն-
դերուն մնացորդները կը տեսնէր որ յուսարելի
Հոովմ կանցնէին ու Ապրուցցայի մէջ իրարու
հետ միանալու կերթային, այնպէս որ դէպ 'ի
Հոովմ յառաջացող թշնամւոյն ձեռքը կիյնային,
որ բոլոր Ռօմանիան մէկ ծովէն մինչեւ միւսը
ծածկած էր, ու Բիօմպլինօյէն մինչեւ Անքօնա
մէկ գծի վրայ կը քալէր:

Այս միջոցիս էր որ Պայազլիտի պատաս-
խանը Աղէքսանդր Զի հասաւ: Այսչափ ուշա-
նալուն պատճառն այն էր որ քահանայապե-
տական պատգամաւորն ու Նաբօլիի դեսպա-
նը՝ Յուլիանոս կարդինալին եղբօրմէն՝ Ժան Ռօ-
վէրէյէն բռնուեր էին Վինիկալիա ելած ասեն-
նին Գուռը բերնով պատասխան տուեր էր իրենց
թէ Սուլթանը նոյն միջոցին երեք պատե-
րազմով զբաղած ըլլալուն, մէկը Նզիպտոսի
Սուլթանին, միւսը Մաճառաց թագաւորին,
ու երրորդը Մակեդոնիոյ ու Նպիրոսի յունաց
հետ, չէր կրնար զինու զօրութեամբ Պապին
օգնել, թէ եւ շատ կը փափաքէր: Բայց Սուլ-
թանին սիրելիներէն մէկն ասոնց ընկերացած
էր՝ մասնաւոր նամակ մը բերելով Աղէք-
սանդր Զի, որուն մէջ Պայազլիտ դրամով օգ-
նել կը խոստանար քանի մը թէութեամբ: Թէ-
պէտ եւ պատգամաւորները բռնուեցան, ինչ-

այլք որ ըսինք, այսու ամենայնիւ տածիկ նա-
մակարերն իրեն յանձնուած պաշտօնագիրը Պա-
պին հասցնելու միջոցը գաւաւ : Հոս տեղ նա-
մակին պատճէնը կը գնենք իւր բնական պար-
զութեամբը :

« Սուլթան Պայագլիա, Մէհէմէտ Բ ի որդի՞ն,
չնորհիւն Աստուծոյ կայսր Ասիոյ եւ Եւրոպիոյ,
առ հայրն եւ տէրն ամենայն քրիստոնէից, Ա-
ղէքսանդր Չ, Աստուածային նախախնամու-
թեամբ Ղառմայ Պապ քահանայապետին, Ի բո-
լոր սրտէ մեր պարտուպատշաճ ողջոյնը ձեզ
տալէ ետեւ, էլիմացնենք ձեր մեծութեանը, որ
ձեր պատգամաւոր ճօրճի Պուչչիարտայէն ձեր
քաջառողջութեան լուրը առինք, որ մեծ ու-
րախութիւն ու մխիթարութիւն պատճառեց
մեզ. ուրիշ շատ բաներէ զատ՝ վերոյիշեալ
Պուչչիարտայէն իմացանք թէ Գաղղիոյ թագա-
ւորը ձեր մեծութեան վրայ կը քալէ, սւ ձեր
իշխանութեան տակ եղող մեր ձէմ եղբայրը
ձեռքն անցունել կուզէ : Այս բանս ոչ միայն
մեր կամացը գէմ է, այլ նաեւ ասկէ ձեր մե-
ծութեան եւ բոլոր քրիստոնէութեան մեծ վը-
նաս կրնայ գալ : Ձեր ճօրճ պատգամաբերին
հետ այս նիւթիս վրայ խորհելով՝ ձեր մեծու-
թեան հանգստութեանը, շահուն ու պատուոյն,
եւ միանգամայն մեր անձնական դոհութեանը
համար գերազանց միջոց մը գտանք : Լաւ է որ
մեր ձէմ եղբայրը, որ իբրեւ մարդ մահուան
ենթակայ է, եւ ձեր մեծութեան ձեռքին մէջն

է, ժամ առաջ վախճանի. քանզի այս մահը որ իր գանուած վիճակին մէջ բարիք մ'է, ձեր տէրութեան խիստ օգտակար, ձեր հանդստութեանը զխրացուցիչ, ինծի ալ խիստ հաճելի կրնայ ըլլալ, որ քու բարեկամդ եմ: Եթէ այս առաջարկութիւնս, ինչպէս որ կը յուսամ, ձեր մեծութեան մեղ հաճելի ըլլալու բաղձանաց համեմատ ձեզ ընդունելի ըլլայ, ձեր մեծութեան օգտին ու մեր անձին ալ գոհ ըլլալուն համար աւելի աղէկ է որ այս գործս ուշ կամ կանուխ անվրէպ միջոցով մը կատարել բարեհաճիք, ու ձէմ աշխարհքիս տաքնապնակէն լաւագոյն ու խաղաղ աշխարհ մը փոխարտի, ուր հուսկ յետոյ հանգստութիւն պիտի գտնէ. եթէ ձեր մեծութիւնն այս խորհուրդս գործադրէ ու մեր եղբօր մարմինը մեզ դրկէ, խօսք կուտամք՝ մենք վերոյիշեալ Սուլթան Պայազիտ, ձեր մեծութեան ուղած տեղը, ձեր պատշաճ դատած մարդուն ձեռքով, երեք հարիւր հազար Մաճառ ոսկիի գումար մը դրկել, որով ձեր որդւոցը գեղեցկաչէն պալատ մը կրնաք գնել: Այս առուտուրը զխրացնելու համար, մինչև գործին կատարուիլը կը հաճինք որ երեք հարիւր հազար Մաճառ ոսկին երրորդական ձեռք մը յանձնուի, որպէս զի ձեր մեծութիւնը որոշեալ օրը զայն ստանալու ապահով ըլլայ մեր եղբօրը մարմնոյն փոխարէն: Բաց ասկէ, ձեր տէրութիւնը գոհ ընելու համար կը խոստանամք թէ, որ-

չափ տոնն որ քահանայապետական դահին վը-
րայ կենար, ոչ իմիններէս, ոչ ծառայներէս
եւ ոչ հայրենակիցներէս ամենափոքր վնաս մը
չհասնի քրիստոնէից, ինչ աստիճանէ ու վի-
ճակէ որ ըլլան, ոչ ծովու եւ ոչ ցամաքի վը-
րայ: Չեր մեծութիւնն աւելի դո՛հ ու ասպանով
ընելու եւ խոստմանցս կատարմանը վրայ ամե-
նեւին տարակոյս չմնալու համար, ձեր Պուչչիար-
տա պատգամաւորին ներկայութեամբ երգում
ըրի այն ճշմարիտ Աստուծոյն վրայ զոր մեք
կը պաշտեմք, որպէս զի այս ամեն խոստում-
ներս երկիւղածութեամբ ծայրէ ծայր կատարեմ:
Արդ, ձեր մեծութիւնը համոզելու նոր ու կա-
տարելագոյն փորձ՝ մը տալ ուղեւով, որպէս զի
ձեր սրտին մէջ տարակոյսի տեղ չմնայ, ու
ներքին կերպով 'ի խորոց սրտէ համոզուիք, ես',
վերոյիշեալ Սուլթան Պայազիտ, կերդնում յա-
նուն ճշմարիտ Աստուծոյն որ երկինքը ու եր-
կիրս ստեղծեց այն ամեն բաներով որ անոնց
մէջ կը գտնուին, կերդնում, կըսեմ, յանուն
մէկ հափիկ Աստուծոյն որուն կը հաւատամք
ու կը պաշտեմք, խղճի մտօք ամեն վերոյիշ-
եալ ըսածներս կատարել, ու ասպագային մէջ
ձեր մեծութեանը գէ՛մ ձեռնարկութիւն ու գործ
մ'ընել չտալ: Գրեցաւ 'ի կոստանդնուպօլիս,
մեր պալատին մէջ, 12 սեպտեմբեր 1494 յա-
մի ծննդեան Քրիստոսի: »

Այս նամակը մեծ ուրախութիւն պատճառեց
Ս. Զօր, իր գտնուած պարագայներուն մէջ չորս

հինգ հազար տաճիկ զօրաց օգնականութիւն մը անբաւական էր եւ քրիստոնէութեան պլուխն աւելի մեծ վտանգի մէջ կը գնէր, մինչդեռ երեք հարիւր հազար սակիի դումար մը՝ սանձ ժամանակ շահաւոր էր: Իրաւ է թէ, քանի որ ձէժ կապրէր, Աղեքսանդր հարիւր ութսուն հազար ֆրանքի եկամուտ մը կստանար, որ գրեթէ երկու միլիոն ֆրանքի գրամագլխոյ մը տոկոսը ըսել էր, բայց երբ ստակի կարօտութիւն կայ, գրամագլխէն կտրելու զոհողութիւնը կրնայ ըլլալ: Սակայն եւ այնպէս Աղեքսանդրը Զ՝ պարագայներուն համեմատ գործել միտքը գրած ըլլալուն՝ որոշում մը չըրաւ:

Բայց ուրիշ ստիպողագոյն որոշում մ'ընելու հարկ կար, այն է Քաղզիոյ թաղաւորին հետ վարուելու եղանակը: Քաղզիացւոց Իտալիոյ մէջ յաջողելուն չէր հաւտացեր, եւ ինչպէս որ տեսանք, իր ընտանեացն ապագայ մեծութեան հիմունքը բոլորովին Արակոնի տան հետ ըրած գաշնակցութեան վրայ հաստատած էր: Բայցահա Արակոնի տունը կերերար, ու Վեսուզիէն աճուելի հրաբուխ մը Նաբոլին լափել կապառնար: Ուրեմն քաղաքակառնութիւնը փոխել ու յաղթողին հետ միանալ հարկ էր, այս ալ գիւրին չէր: Կարողոս Ը իրմէ զլացած ու Արակոնացոց պարգեւած թագաւորական առանձնաշնորհութեան պատճառաւ սաստիկ ռիսկահած էր Պապին դէմ:

Ուստի Ֆրանսուա Բիքքօլօմինի կարողինալը

գաղղիոյ թագաւորին դեսպան զրկեց : Այս
ընտրութիւնն առջի բերան ձախորդ երեւցաւ ,
որովհետեւ այս դեսպանը Պիոս Բ. պապին եղ-
բորորդին էր , որ Անժուի տան դէմ անխնայ
կռուած էր . բայց Աղեքսանդր Չ. այսպէս ը-
նելով ծածուկ միտք մ'ունէր , որ զինքը չըր-
ջապատողները չէին կրնար թափանցել Իրաւ-
ցընէ գուշակած էր թէ կարուոս Ը զիւրու-
թեամբ չպիտի ընդունէր իր դեսպանը , եւ թէ
այս դժկամակութենէն ծագելիք բանակցու-
թեանց մէջ Բիքքօլօմինի 'ի հարկէ յարարե-
ութիւնն սլիտի ունենար այն մարդոց հետ՝ որ
երկուսասարդ թագաւորին դործերը կուզէին :

Արդ՝ Բիքքօլօմինի , իր առերեւոյթ դես-
պանութեան հետ՝ կարուոս Ը ի ամենէն մտե-
րիմ խորհրդականացը համար ալ դաղանի հրա-
շանգներ կը տանէր : Այս խորհրդականներն է-
ին Պրիքօնէ ու Ֆիլիք Տը Լիւքսէնպուրկ ,
Բիքքօլօմինի երկուքին ալ կարողնալական փե-
ղոյր խոստանալու հրաման ունէր : Ինչպէս
որ Աղեքսանդր Չ. նախատեսած էր , իր դես-
պանը կարուոս Ը ին չկրնալով ներկայանալ ,
դաին չըջապատողներուն հետ բանակցելու հար-
կադրեցաւ : Պապին ուղածն ալ այս էր : Բիք-
քօլօմինի Հոովմ դարձաւ թագաւորին մերժու-
ղական պատասխանովը , բայց Պրիքօնէէն ու
Ֆիլիք աը Լիւքսէնպուրկէն խոստում ստանա-
լով որ իրենց բոլոր կարողութեամբը կարուոս
Ը ի քով պիտի աշխատէին 'ի նպատա սուրբ

Հօր , եւ նոր դեպքանութիւն մ'ընդունելու պի-
տի պատրաստէին :

Սակայն Գաղղիացիք հետզհետէ կը յառա-
ջանային՝ քաղքի մը մէջ քառասուն եւ ութ ժա-
մէն աւելի չկենալով , այնպէս որ կարողութի
հետ որոշում մ'ընելու պէտքը եւս քան զեւս
կը մեծնար : Թագաւորն առանց պատերազմի
Սիէնա ու Վիթէրպօ մտեր էր : Իվէս Տ'Ալէկրու
լուի ար լինելի՝ Օսթրիա քաղաքը Գօլօննայի
ձեռքէն ընդունեցան . Չիվիթա—Վէքիա ու
Գօրնէթօ իրենց դռները բացին . Օրսինիները
հպատակեցան . վերջապէս Ժան Սֆօրցա , Պա-
պին փեսան , Արակոնի տան դաշնակցութե-
նէն ետ քաշուեցաւ , Աղեքսանդր տեսնելով
որ դաշնակցէն բաժնուելու ժամը հասեր էր ,
Քօնքօրտիայի ու Քէրնիի եպիսկոպոսներն ու իր
խոստովանահայր կրթիան գերապայծառը կա-
րողոսի դրկեց : Ասոնք հրահանգ առած էին Պը-
րիքօնէյի ու Ֆիլիք Տը լիս քսէնպուրկի կարղի-
նալութեան խոստումը նորոգելու , եւ լիազօր
իշխանութիւն ունէին իրենց տիրոջը անուամբ
բանակցութիւն ընելու , թէ կարողութեամբ
Բը դաշնակցութեան մէջ ընդունիլ չուզէր , եւ
թէ Պապին հետ միայն դաշնադիր մատրագ-
րել ուզէր : Կարողութեամբ կը տատանէր , մէկ կող-
մէն Յուլիանոս Ռօվէրէի համոզիչ խօսքերուն՝
որ Պապին սիմօնականութեանը վկայ ըլլալով
կը յորդորէր որ աիեղերական ժողով դուժարէ
ու Էկեղեցւոյն գլուխն իշխանութենէ ձգէ :

եւ միւս կողմանէ Մանսի ու Սէն—Մալոյի եւ պիսկոպոսներուն իրեն նուիրել խոստացած գաղանի պաշտպանութեան խորհուրդներուն մէջ, այնպէս որ թագաւորը պարագաներուն բերմանցը նայիլ եւ կանխաւ որոշում մը չընել միտքը դնելով, ճամբան շարունակեց, Ուստի Պետլին դեսպանները ետ ճանքեց՝ հետեւին ժիէ մարաջախար, Պօքէր սենեսկալը ու ժան Տը կանէ Փարիզի խորհրդարանին առաջին նախագահը դնելով, որոնք պատէր ընդունած էին հետեւեալ առաջարկութիւնները Պապին ընելու :

1. Թագաւորը կուզէր ամեն բանէ առաջ առանց ընդդիմութեան Հռովմ մտնել, այսպիսի կամաւոր անկեղծ ու անխարդախ ընդունելութեամբ մը միայն սրբազան Հօր իշխանութիւնըն ու եկեղեցւոյ առանձնաշնորհութիւնները յարդել կը խոստանար :

2. Թագաւորը կը փափաքէր որ ճէմ իրեն յանձնուի, որպէս զի Սուլթանին դէմ զէնք մը ընէ դայն երբոր Մակեդոնիոյ կամ Տաճկաստանի եւ կամ Սուրբ—Երկրին մէջ պատերազմ լինէ :

3. Ուրիշ պայմաններն այնչափ կարեւորութիւն չունենալով՝ առաջին բանակցութեան մէջ կընային զերնալ :

Գեսպաններն աւելցուցին թէ Գաղղիական բանակը Հռովմէն երկու օրուան ճամբայ հեռու ըլլալով, երբորդ օրուան իրիկունը հաւա-

նականարար կարօլոս Ը ինքնին Ա. Պապին պատասխանն ուղեւու պիտի գար :

Այսպէս արագ գործ տեսնող իշխանի մը հետ ըլլալիք բանակցութեանց վրայ վստահութիւն չէր կրնար դրուիլ : Աղեքսանդր իմաց տուաւ Ֆէրտինանտի որանձնական ապահովութեանը համար ժամ մ'առաջ Հոովմէն ելնէ : Բայց Ֆէրտինանտականջ կախել չուղեւով պատասխանեց թէ երբոր կարօլոս Ը քաղցին մէկ դռնէն ներս մտնէ , ինք ալ միւսէն դուրս կ'ելնէ : Սակայն , երկար ատեն չկեցաւ : Երբորդ օրը , առտուան ժամը տասնումէկին , Հրեշտակասկեալի բերդին վրայ դրուած պահանորդը , ուր Պապը քաշուած էր , թշնամւոյն յառաջապահ գնդին հորիզոնին վրայ տեսնուիլը գուժեց : Իսկոյն Աղեքսանդր Զ եւ Քալապրիայի դուքսը՝ բերդին վրայ նայող պատշգամն ելան , եւ պահապան գինուորին տուած գոյժն իրենց աչօքն ստուգեցին : Այն ատեն ահա Քալապրիայի դուքսը ձի հեծաւ , եւ ինչպէս որ ըսած էր , Սան Ալեպասթիանօի դռնէն դուրս ելաւ , մինչդեռ Քաղղիական յառաջապահ գունդը ժողովրդեան դռնէն հինգ հարիւր քայլ հեռու կանգ կառնէր : 1434 սեպտեմբեր 31 ն էր :

Կէս օրէն երեք ժամ ետքը բոլոր բանակը Հոովմի առջեւ հասած էր . յառաջապահ գունդը դրօշները պարզած՝ թմբուկ զարնելով առաջ քալել սկսաւ : Այն գունդը , կըսէ Բօլ Ժօվէ սկանատեա Վկան իր պատմութեան

բ գրքին 44 էջին մէջ, — այն գունդը՝ կարճ նեղ
ևւ երկններանգ զգեստներով Զուիցցերներէ ու
Գերմանացիներէ կը բաղկանար . հին Հռովմա-
յեցւոց պէս կարճ սուրերով զինեալ էին , եւ
տասն ու ք երկայնութեամբ սայրասուր նիզակ-
ներ կը կրէին : Չորրորդ մասը միայն նիզակի
տեղ գեղարգ կը կրէին , որուն երկաթը աւ-
պարածու էր եւ վրան չորեքանկիւն սլաք մ'ու-
նենալով կրնար միանգամայն թէ կտրելու եւ
թէ խոցելու գործածուիլ : Ամեն զնգին առա-
ջին կարգը սաղաւարտ ու դրահ հագած էր ,
որք զլուխը կը պահպանէին ու կուրծքը կը
ծածկէին , այնպէս որ , երբ զինուորները պա-
տերազմի մէջ կը մտնէին , իրենց թ չնամեացը
երկարգեան երկաթէ նիզակներ կը ներկա-
յացնէին , որք ոչնիի մը սլաքներուն պէս կելնէ-
ին ու կիջնէին : Հազար զինուորի հեա հարիւր
հրացանակրի դումարտակ մը դրուած էր : Իսկ
հրամանատարները՝ զինուորներէն որոշուելու
համար՝ իրենց սաղաւարտին վրայ բարձր փե-
տուրներ ունէին :

Զուիցցերացի հեախակազօրէն ետեւ կաս-
կոն աղեղնաւորները կուգային : Ասոնք հինգ
հազար հոգի էին , եւ իրենց պարզ զգեստը
Զուիցցերաց ճոխ զգեստներուն քով զարմա-
նալի հակապատկեր մը կը ձեւացնէր , որոց
ամենէն կարծահասակն իր բոլոր գլխովն անոնց-
մէ բարձր էր , սակայն բնաիր , արագաչարժ
ևւ քաջասիրտ զինուորներ էին , եւ մանաւանդ

իրենց երկաթեայ աղեղները լարելու եւ նետու
լու մասին հռչակաւոր :

Ասոնց ետեւէն հեծելագորը կուգար , այ-
սինքն Գաղղիական ազնուականութեան ծաղի-
կը , ոսկեզօծ սաղաւարտներով ու մանեակնե-
րով , թաւիչէ ու մետաքսէ թիկնոցներով , տեսակ
տեսակ սուրերով , որոց ամեն մէկը տարբեր
անուն կը կրէր , վահաններով , որոց իւրաքան-
չիւրն իշխանական երկիր մը կը ներկայացնէր ,
երթնապոյն հանդերձներով , որոց ամեն մէկ
գոյնը կիրք մը կը նշանակէր :

Այս պաշտպանողական զէնքերէն զատ ,
իւրաքանչիւր հեծեալ , Խաւաքի պահապան
զինուորաց պէս ամրապինդ եւ ակօսաւոր սլա-
քով նիղակ մը կը կրէր , ու թամբին գունտին
վրայ ալ երկու կողմէն սլաքազարդ զէնքերու
կոյտ մը կար : Զրեքնին յաղթանդամ ու զօրեղ,
բայց Գաղղիացւոց սովորութեան համեմատ
ականջնին ու սյուներնին կտրած էին : Այս ձի-
երը , Խաւաքի հեծելագորաց պէս ելած սե-
կէ ծածկոց չէին կրեր , որով առաւել հարուա-
ծոց ենթակայ էին : Իւրաքանչիւր ասպետ ե-
րեք ձի ունէր , մէկուն վրայ իրեն պէս զիննող
մանկլաւիկ մը , երկուքին վրայ ալ զինափորներ
նստած էին , որք կողմնական օժանդակ կը կոչ-
ուէին , որովհետեւ կռուի մէջ իրենց տիրոջն
աջ ու ձախ կողմէն կը պատերազմէին : Այս
հեծելագունդը ոչ միայն բանակին շքեղագոյն
այլ նաեւ ամենէն նշանաւոր մասն էր . քանզի

երկու հազար հինգ հարիւր ասպետ կար, որոց
ամեն մէկուն Ետեւէն գացող երեք սպասա-
ւորներն ալ համբելով տասն հազար մարդ կը-
նէր :

Ասոնցմէ ետքը հինգ հազար թեթեւազէն
հեծեալք կուգային, անդդիացի աղեղնաւորաց
պէս վայտէ խոշոր աղեղներով զինեալ, որ եր-
կայն նետեր կարճկէին հեռուն : Ասոնք պա-
տերադմի մէջ շատ օգտակար էին, որովհե-
տեւ շուտով պէտք եղած տեղերն օգնութեան
կը հասնէին . վայրկենի մէջ մէկ թեւէն միւս
թեւը, վերջապահէն յառաջապահը կը թրո-
չէին . յետոյ երբ նետերնին կսպառէր, ձիար-
շաւ կը հեռանային, այնպէս որ ոչ հետեւա-
կազօրը եւ ոչ ծանր հեծելազօրը ետեւէն կըր-
նային հասնիլ : Երէնց պաշտպանողական զէնքը
սաղաւարտն ու կիսազրահն էր . ոմանք կարճ
նիզակ մ'ալ ունէին՝ տապալեալ թշնամիները
դետինը դամելու համար : Ամենն ալ ժապաւէն-
ներով ու արծաթեայ թիթեղներով զարդար-
ւած երկայն վերարկու կը կրէին, որոյ մէջ տե-
ղն իրենց գլխաւորին զինանշանը կը փայլէր :

Վերջապէս երիտասարդ թագաւորին պա-
հապանները կուգային, չորս հարիւր աղեղնա-
ւոր, որոց մէջ հարիւր Սկովտացի ճանբուն եր-
կու կողմէն կերթային, մինչդեռ երկու հարիւր
ասպետ՝ աղնուականութեան ամենէն ընտիր մա-
սը՝ թագաւորին քովէն հետի կը քալէին, ու-
սերնուն վրայ ծանր զէնքեր վերուցած : Այս

չքեզ ուղեկցութեան մէջ տեղէն կարողութեամբ
կը յառաջանար . թէ ինքն եւ թէ երիվարը
փաստար գրահով մը ձած կուած էին . աջ ու ձախ
կողմէն կը քալէին կարգինալ Ասքանիօ Սֆօր-
ցա , Միլանի գքսին եղբայրը , եւ Յուլիանոս
Ռօվէրէ կարգինալը , որուն վրայ արդէն շատ
անգամ խօսեցանք , եւ որ կարէն Յուլիոս Ռ
կոչուեցաւ : Անանց ետեւէն Գօլօննա ու Ասփէլլե
կարգինալները կուգային , եւ ապա Բրօսէր ու
Տապրիս Գօլօննա , ինչպէս նաեւ այն բոլոր
Խաւաւացի իշխաններն ու գորավարները՝ որք
յաղթողին բաղդին յարեր էին , եւ Վաղղիօյ մե-
ծամեծաց հետ խառն կը քալէին :

Այս նոր ու աքօրինակ անդրալեռնեայ
զինուորները տեսնելու համար գումարուած
ժողովուրդն անհանգիստ սրտով խօսք շշնկոյ
մը կը լսէր՝ որ երթալով կը մօտենար , եւ
որոտման գոտալուն կը նմանէր . շատ շանցաւ՝
կարծես թէ երկիրը գողալ սկսաւ , պատահան-
ներուն ապակիները կը սարսէին , Թագաւորու-
կան գնդին ետեւէն տեսան որ որոտընդոտա
կառքերու վրայ հաստատուած երեսուն ու վեց
պղնձէ թնդանօթ կուգար , որոց ամեն մէկը
վեց դօրեղ երիվար կը քալէին : Այս թնդանօթ-
ներուն երկայնութիւնը ութ տոնաչափ էր , եւ
բերանին մարդու գլուխ սեղմելու չափըն-
գարձակ ըլլալով , Խաւաւացիք՝ որոնց այս սար-
սախելի մեքենաները գրեթէ անձանօթ էին ,
այնպէս կարծեցին թէ իւրաքանչիւրը վեց հա-

զար լիարի չափ պիտի կշռէր : Թնդանօթներուն
ետեւէն տասն եւ վեց ոտնաչափ երկայնու-
թեամբ օձածեւ ուրմրկէններ ու պարզ թնդա-
նօթներ կուգային , որոց փոքրագոյնը նուրի
մեծութեամբ գնտակ կարծրկէր : Այս ահար-
կու հրածիր գունդը՝ որ վերջապահ զօրքը կը
կազմէր , գաղղիական բանակը կը լրացնէր :
Վեց ժամ էր որ բանակին գլուխը քաղաք մը-
տած էր , բայց վերջապահ գունդը դեռ նոր կը
մտնէր . արդէն գիշերը ըլլալով վեցական ում-
բածիգի գլուխ գինուոր մը ջան կը մը կրէր : Այս
ջաները ախուր լոյս մը կը սփռէին , որուն ար-
դիւնքը չէին կրնար ունենալ արեգական ճա-
ռագայթները : Արիտասարգ թագաւորն իր բը-
նակութեան համար Վենետիոյ պալատը ընտ-
րելով բոլոր թնդանօթները հրապարակին ու
մերձակայ փողոցներուն մէջ շարեց , բանակին
մնացեալ գունդերը քաղքին մէջ ցրուեցան :

Նոյն իրիկունը Քաղղիոյ թագաւորին ա-
ւելի պատիւ ընելու՝ քան թէ անձին ասպահո-
վութեանը վրայ գինքն անդորրացնելու համար՝
Հոսովի ու Պէլվէտէրէ—Պարտէզին դրան բա-
նալիները բերին : Այսպէս նաեւ ըրած էին
Քալապրիոյ գքսին :

Պասլը , ինչպէս որ ըսինք , վեց կարգինա-
լով Հրեշտակապետի բերգը քաշուած էր . այն-
պէս որ երիտասարգ թագաւորը հոն հասնելուն
երկրորդ օրը՝ եկեղեցւոյ գլխոյն ունեցածէն
խիստ տարբեր մեծաշուք արքունիք մ'ունե-

ցաւ իր շուրջը : Այն ժամանակ նորէն երեւան ելաւ տիեզերական ժողով գումարելու խնդիրը , որպէս զի Ազեքսանդրի սիմօնականութիւնը հաստատելով իշխանութենէ ձգէ զայն : Բայց թագաւորին գլխաւոր խորհրդականները , ինչպէս որ ըսած էինք , արդէն կաշառեալ ըլլալով , խորհուրդ տուին թէ , այնպիսի ատեն մը՝ որ օտարակրօններու վրայ արշաւելու կը պատրաստուէին , եկեղեցւոյ մէջնոր հերձուած յարուցանելը խիստ վտանգաւոր էր : Թագաւորին անձնական կարծիքն ալ այսպէս ըլլալուն , շուտով զինքը համոզեցին , եւ Պապին հետ դաշնադրութիւն մ'ընել որոշուեցաւ :

Հազիւ բանակցութիւնք սկսած էին՝ ընգմիջեցան . որովհետեւ կարօլոս Ը ամեն բանէ առաջ Սուրբ Հրեշտակապետի բերդը պահանջեց . բայց Պապը տեսնելով որ այն բերդն իր մէկ հատիկ ապաստանարանն էր , ամենէն վերջը տալ կուղէր զայն : Երկու անգամ կարօլոս Ը երխտասարդական անհամբերութեամբ բռնի առնուլ ուղեց զայն , եւ թնդանօթները Ս. Հօր բնակարանին վրայ ուղղեց . բայց Պապը անըզգայ կեցաւ այս ցոյցերուն առջեւ , եւ այս անգամ Վաղղիոյ թագաւորը՝ թէ եւ խիստկամակոր էր , տեղի տուաւ :

Ուստի այս պայմանը մէկզի ձգելով հետեւեալ պայմանները որոշեցին :

Վաղղիոյ Վ. թագաւորին եւ Ս. Հօր մէջ սոյն ժամէն սկսեալ՝ անկեղծ բարեկամութիւն

եւ սերտ դաշնակցութիւն մը պիտի հաստատուէր :

Մինչեւ որ Նաբոլիի թագաւորութիւնն ամբողջապէս նուաճուէր, Գաղղիոյ թագաւորըն իր բանակին հանդստութեան ու օգտին համար Չիլիթա—Վէքիայի, Թէրրաչինոյի եւ Սբօլէթօյի ամրոցներն իր ձեռքը պիտի ունենար :

Վերջապէս կարգինալ Վալէնթինօ (կեսար Պորճիա այսպէս կը կոչուէր իւր Վալանտի արքեպիսկոպոսութեան պատճառաւ) իբրեւ առաքելական նուիրակի կամ մանաւանդ իբրեւ պատանդ կարողոս ը թագաւորին հետ պիտի ելլէր :

Այս պայմանները որոշուելով տեսակցութեան արարողութիւնը կարգադրեցին : Կարողոս ը՝ Վենետիկի պալատէն ելաւ ու գնաց Վատիկան բնակեցաւ : Որոշեալ ժամանակին, պալատին կից եղող պարտէզին մէկ դռնէն ներս մտաւ, մինչդեռ Պապը՝ որ սուրբ Հրեշտակապետի բերդէն դեռ չէր ելած, մէկ պալատէն միւսը տանող նրբաշաւղին միջոցաւ ուրիշ դռնէ մը նոյն պարտէզը իջաւ : Այս կարգադրութեան շնորհիւ թագաւորը մէկ վայրկենի մէջ Պապը նշմարեց եւ առաջին անգամ ծնկան վրայ եկաւ . քայց Պապը զայն չտեսնել կեղծեց, այնպէս որ թագաւորը քանի մը քայլ առնելէ ետեւ՝ երկրորդ անգամ ծունկի վրայ եկաւ : Եւ որովհետեւ նոյն միջոցին Նորին սրբութիւնը ծառակոյտի մ'ետեւ ծածկուած էր :

նորէն պատճառ ունեցաւ թագաւորը չնչմարելու . այնպէս որ թագաւորն ամբողջ արարողութիւնը կատարելով, դարձեալ ոտքի ելաւ, ու քանի մը քայլափոխ եաքը երբորդ անգամ Պապին դիմաց ծունր կրկնեց, որ հուսկ ուրեմն զինքը նշմարելով՝ դէպ անոր եկաւ, եւ իբր թէ թագաւորը ծունկ չոքելէ արգելուի ուղելով, գդակը հանեց ու զայն թեւերուն մէջ սեղմելով՝ գեանէն վերցուց, խանդաղատանօք ճակատը պագաւ, ու գլուխը ծածկել չուզեց մինչեւ որ թագաւորը գլխարկը չգրաւ, որուն Պապըն ալ իր ձեռքովը օգնեց: Այն ատեն վայրկենի մը չափ ոտքի վրայ քանի մը քաղաքավարական ու բարեկամական խօսքեր փոխանակեցին, եւ թագաւորը թախանձանօք Նորին սրբութեան ազաչեց որ Ալեյեօմ Պրիքօննէ՝ Սէն-Մալօյի եպիսկոպոսը՝ Ս. Ժողովին մէջ ընդունիլ բարեհաճի: Եւ որովհետեւ արդէն Պապին ու այն եկեղեցականին մէջ որոշուած բան մ'էր այս, թէպէտ եւ թագաւորը չէր գիտէր, Ազէքսանդր Զ թագաւորին խնդիրն անմիջապէս ընդունած ըլլալը ցուցնել ուղելով, իսկոյն հրամայեց սպասաւորի մը որ երթայ իր որդւոյն՝ կարգինալ Վալէնթինօյի տունէն՝ փիլոն մ'ու փեղոյր մը բերէ: Այս ընելէ ետեւ՝ Պապը Գաղղիոյ թագաւորին ձեռքէն բռնեց ու Բէրրօքէ կոչուած սրահը տարաւ, ուր նորընտիր կարգինալին ընդունելութեան արարողութիւնը պիտի կատարուէր: Իսկ այն հնազանդութեան

հանդիսաւոր երդումը՝ զոր կարողոս ը պիտի
ընէր Պապին՝ իրրեւ քրիստոնէական եկեղեց-
ւոյ գերագոյն զլիւոյն՝ երրորդ օրուան մնացի

Այս հանդիսաւոր օրը հասաւ : Հոսիմի ազ-
նուականութեան , կղերին ու զինուորութեան
հզօրագոյն մասը Նորին սրբութեան բոլորախօր
մողովեցան : կարողոս ը ալ՝ իշխանազուննե-
րու , բարձրաստիճան եկեղեցականներու եւ զօ-
րապետներու շքեղախաչ խումբով մը գէտ 'ի
վաթիկան կը յառաջանար :

Պալատին դրան սեմին վրայ չորս կար-
դինալ զինքը գիմաւորեցին . երկուքը քովէն ,
երկուքն ալ ետեւէն , եւ բոլոր իր ուղեկիցներն
ալ անմիջապէս ետեւէն գալով բաղմաթիւ-
յարկերէ ու սրահներէ անցան , որոց ամենն ալ
պահապան զինուորներով ու սպասաւորներով
լեցուն էին , եւ ընդունելութեան սրահը հասան ,
ուր Պապը գահին վրայ բաղմած էր , եւ կե-
սար Պօրճիա որդին ալ ետեւը կեցած : Գաղ-
ղիոյ թագաւորը սրահին գուռը հասնելուն ,
սովորական արարողութիւնը կատարել սկսաւ .
ծնրադրութենէ ետեւ՝ Պապին ոտքը ձեռքն
ու ճակատը հետզհետէ համբուրելով՝ ոտքի վը-
րայ կեցաւ : Նոյն միջոցին Փարիզի խորհրդա-
բանին առաջին նախագահը քանի մը քայլափոխ
յառաջանալով՝ բարձրաձայն կարդաց .

«Ամենասուրբ Հայր .»

«Ահաւասիկ իմ վեհ . թագաւորս Ձեր սրբու-

Թեանը պարտաւոր եղած հնազանդութեան եր-
դումն ընելու պատրաստ է . բայց զազդիւն
մէջ սովորութիւն մը կայ, որ իր ակրոջը հը-
պատակութիւն խոստացողը՝ փոխարէն խնդ-
րած շնորհներն ալ կընդունի : Աւստի, Նորին վե-
հախառութիւնը ջեր սրբութենէն ստացած շը-
նորհներէն աւելի առատաձեռնութեամբ ձեր հե-
վարուելու խոստումն ընելով, երեք շնորհ կը
խնդրէ՝ ձեզնէ : Այս երեք շնորհաց առաջինը՝
Թաղաւորին անձին՝ Թաղուհոյն եւ արքա-
յորդուոյն արդէն արուած առանձնաշնորհու-
թեանց վերահաստատութիւնն է . երկրորդ՝ Նա-
բոյիի Թաղաւոր ընտրուելու առանձնաշնոր-
հութիւնն իրեն եւ յաջորդացը տրուի . երրորդ
Տաճկաց Սուլթանին ճէմ եղբայրն իրեն յանձ-
նուի : »

Այս ճառին վրայ Պատը սպշեցաւ մեաց
քանդի երեք շեր յուսար որ կարոյոս Ը հրա-
պարակաւ այս երեք խնդիրն ընելով՝ զլանա-
լու ամեն միջոց վերցնէր իր ձեռքէն : Բայց
շուտով ինքզինք ամփոփելով՝ պատասխանեց
Թաղաւորին թէ իր նախորդներէն զազդիւն տան
տրուած առանձնաշնորհութիւնները սիրով կը
կը հաստատէ . ուստի առաջին խնդիրը գրե-
թէ շնորհուած կընար համարուիլ : Նաբոյիի
Թաղաւորութեան գալով, պէտք էր որ կար-
դինալներու ժողովին ներկայանար, բայց ին-
քը ամենք շանք ընել կը խոստանար որպէս զի
Թաղաւորին բաղձանքը կատարուի : Իսկ Սուլ-

Թանին եղբօրը խնդրոյն վրայ բարեպատեն ժամանակ մը Ս. Ժողովին հետ խորհիլ խոստացաւ, հաստատելով թէ Սուլթանին եղբօրն իրեն յանձնուիլը՝ թէ քրիստոնէութեան օգուան եւ թէ խաչակրութեան մը յաջողութիւնն ապահովելու նպատակաւ ըլլալուն ինք համոզուած ըլլալով, այս մասին ալ թագաւորին փափաքը կատարուելուն համար ամեն ջանք 'ի դործ պիտի դնէր :

Այս պատասխանիս վրայ կարողոս Ը գոհութիւնը յայտնելու կերպով խօնարհեցաւ, ու Պատկին դիմացը կանգուն ու գլխաբաց կեցող առաջին նախագահն ալ նորէն խօսիլ սկսաւ այսպէս .

« Ամենասուրբ Հայր .

« Քրիստոնեայ թագաւորներուն եւ մասնաւորաբար Գաղղիոյ ամենաքրիստոնեայ արքայից վաղեմնական սովորութիւնն է՝ իրենց դեսպաններուն միջոցաւ Ս. Աթոռոյն եւ Աստուածային Նախախնամութենէն ընտրուած գերագոյն քահանայապետներուն իրենց խորին յարգանքը յայտնել . բայց ամենաքրիստոնեայ թագաւորը՝ ոչ դեսպանի, ոչ ալ պատգամաւորի միջոցաւ, այլ ինքն անձամբ սուրբ առաքելոց գերեզմանին այցելելու բաղձալով, այս կրօնական սուրբ պարտքը կատարել ուզեց :

Այս պատճառաւ, ամենասուրբ հայր, Գաղղիոյ վեհափառ թագաւորն զձեզ Քրիստոսի

հշմարիտ փոխանորդ , Սուրբ Պետրոս եւ Պա-
ղոս առաքելոց օրինաւոր յաջորդ կը ճանչնայ ,
եւ որդիական յարգանքը կերգնու ու խօսք
կուտայ , ինչպէս որ իւր նախորդներն ալ սո-
վորութիւն ունէին , բոլոր զօրութեամբ ձեր
սրբութեան ծառայութեանը պատրաստ , եւ
Ս . Աթոռոյն իրաւանց պաշտօնան հանդիսա-
նալ : »

Պապը ուրախութեամբ տաք ելաւ , վասն
զի այս հրապարակային երդումը Տիեզերական
ժողովին վախը կանհետացներ . ուստի սոցն վայ-
կեանէն Վազգիոյ թագաւորին խնդիրը կատա-
րելու պատրաստ ըլլալով , անոր աջ ձեռքէն
բռնեց , եւ կարճատե քարեկամական պա-
տասխան մը տալով՝ զայն եկեղեցւոյ անդ-
րանիկ որդի անուանեց : Արարողութեան վեր-
ջանալուն , սրահէն դուրս ելան , Պապը միշտ
թագաւորին ձեռքէն բռնած , եւ այսպէս մին-
չեւ պահաբանը գացին . հոն Պապը մինչեւ թա-
գաւորին սենեակը ընկերանալ կեղծեց , բայց
թագաւորը յանձն չառնելով՝ դարձեալ մէկզմէկ
ողջունեցին եւ իրենց բնակարանը քաշուե-
ցան :

Թագաւորը դեռ ութ օր Ալատիկան կենա-
լէ ետեւ՝ Սուրբ—Մարկոսի պալատը դարձաւ
Ռեթ օրուան մէջ կարողոս ըլին ամեն խնդիր-
ները քննուելով՝ ուղածին պէս կարգի դրուե-
ցան : Մանսի եպիսկոպոսը կարգինալ ձեռնադ-
րեցաւ . Նարօլի թագաւորութեան իրաւուն-

քը յաղթականին խոստացուեցաւ . վերջապէս որոշուեցաւ որ Գաղղիոյ թագաւորին ճամբայ ելած ժամանակ Պապը հարիւր քսան հազար ֆրանքի փոխարէն Կոստանդնուպօլսոյ Սուլթանին եղբայրը իրեն յանձնէ : Պապը հիւրընկալութեան ամեն պարագը կատարելու համար, ձէմը՝ իր նոր պաշտպանին հետ Հոովմէն բաժնուելուն օրը՝ կերակուրի հրաւիրեց :

Երթալու օրը, Կարոլոս Ը ձի հեծաւ սպառազինեալ, եւ շքեղափայլ ու բազմաթիւ ուղեկիցներով Վատիկանու պալատը գնաց : Գրբան առջեւ հասած ժամանակ ձիէն իջաւ, եւ թիկնապահ գունդը Ս. Պետրոսի հրասարակը ձգելով քանի մը մեծամեծաց հետ վերելաւ : Ս. Պապը սենեկին մէջ կսպասէր՝ աջ կողմը կարդինալ Վալէնթինոն, ձախ կողմն ալ ձէմը առած, որ ինչպէս ըսինք՝ կերակուրի հրաւիրուած էր . բոլորաբն ալ 13² կարդինալ : Կարոլոս Ը իսկոյն ծունկի վրայ դալով՝ սուրբ Հօր օրհնութիւնը խնդրեց, եւ ծոեցաւ որ ոտքը սլագնէ, բայց Աղեքսանդր Զ չթողուց, ու զայն բազկացը մէջ առնելով, հօր մը բերնով եւ թշնամոյ մը սրտով խանդազատանօք ճակատը պագաւ : Այն ժամանակ Պապը Կարոլոսի ներկայացուց Սուլթան Մէհէմէտ Բի որդին, որ ազնիւ գեղեցիկ ու թագաւորավայել դէմքով երիտասարդ մ'էր, եւ որոյ արեւելեան շքեղութեան զգեստները՝ քրիստոնէից նեղ ու պարզ հագուստին քով զարմանալի հակապատկեց մը կը ներկա-

յացնէին: Ճէմ վեհութեամբ՝ բայց առանց գոռու-
թեան՝ դէպ ՚ի կարօլոս Ը յառաջացաւ՝ իր-
րեւ թագաւորի մը հետ տեսակցող կայսրորդի,
եւ նախ անոր ձեռքն եւ ապա ուսը համբուրեց .
յետոյ Ս, Հօր դառնալով, խաղերէն լեզուաւ՝
զոր խիստ աղէկ կը խօսէր, ըսաւ թէ մաս-
նաւորապէս կաղաչէր իւր Ս. Հայրութեան, որ
զինքը մեծ թագաւորին յանձնէ, որ զինքն իր
պաշտպանութեան ներքեւ առնուլ կը բարե-
հաճէր. եւ ապահովցուց քահանայապետը թէ
իրեն աղատութիւն շնորհելուն վրայ ամենեւին
չպիտի զղջար: Յետոյ կարօլոս Ը ի դառնալով
ըսաւ թէ երբոր Նարօլին նուաճելէ ետեւ Յու-
նաստան անցնի, ինչպէս որ գիտաւորութիւն
ունէր, իրմէ շատ դո՛ս պիտի ըլլար: Այս խօս-
քերն այնչափ արժանաւայել եւ միանգամայն
քաղցր կերպով ըսաւ Ճէմ, որ Գաղղիոյ թա-
գաւորն անկեղծաբար ձեռքն անոր երկնցուց
իրրեւ զինուորակցի մը: Յետոյ կարօլոս Ը վեր-
ջին անգամ Պատէն հրաժեշտ առնլով հրապա-
րակն իջաւ: Հոն կարդինալ Վալէնթինօի սպա-
սեց, որ ինչպէս արդէն ըսինք՝ իրրեւ պատանդ
իրեն պիտի ընկերանար, եւ հօրը հետ քանի
մը խօսք ընելու համար ետ մնացեր էր: Վայրկեան մը ետքը կեսօր Պօրճիա տեսնը-
ւեցաւ՝ փառաւոր ջորի մը հեծած, եւ ետե-
ւէն ալ վեց ընտիր նժոյգ բերելով, զորս սուրբ
Հայրը Գաղղիոյ թագաւորին կընծայէր: Կա-
րօլոս Ը իսկոյն անոնցմէ մէկուն վրայ հեծաւ՝

Պատկին տուած ընծան պատուելու համար, եւ մնացեալ զօրքովը Հոովմէն գուրա ելնելով դէպ 'ի Մօրինօ ճանապարհորդեց, ուր նոյն իրիկունը հասաւ :

Հոն խմացաւ որ Ալֆօնս՝ իւր հմուտ քաղաքագէտի ու քաջ զօրապետի համբաւին հակառակ՝ իր բոլոր գանձերովը չորս նաւէ բազկացեալ տորմիզով մը ճամբայ ելեր էր, տէրութեան կառավարութիւնն ու պատերազմին հոգը իւր Ֆէրտինանա որդւոյն թողլով : Ասանկով ամեն բան Այարուոս Ը ի յաղթական արշաւանքին կ'օգնէր . քաղքի մը մօտենալուն պէս դռներն իրենցմէ կը բացուէին, թշնամիներն առանց իրեն սպասելու կը վախչէին, եւ առանց պատերազմ մ'ընելու՝ արդէն աշխարհակալի սնուն ստացած էր :

Երկրորդ օրը՝ առտուանց կանուխ բանաւ կը ճանբայ ելաւ, ու բոլոր օրը քալելով իրիկունը Վէլլէթրի կեցաւ : Հոն թագաւորը՝ որ առտուընէ 'ի վեր կարդինալ Վալէնթինօի ու ձէմի հեա ձիավարած էր, առաջինն իր բնակարանը ձգեց, երկրորդն ալ հեան առնլով իր բնակարանը քաշուեցաւ : Կեսար Պօրծիա՝ որ բանակին մէջ քսան սայլ լեցուն կահ կարասի ունէր իր հեա, անոնցմէ մէկը բանալ տուաւ, ու արծաթեայ անօթներով փառաւոր սեղանի սպասներ հանեց, եւ առջի իրիկուան պէս ընթրիք պատրաստել հրամայեց : Այն միջոցին գիշերը վրայ հասնելով՝ առանձին սեն-

եակ մը քաշուեցաւ ու կարդինալական հան-
դերձը հանելով ձիագանի զգեստ հագաւ : Այս
ծպտեալ կերպարանքով իրեն բնակութեան յատ-
կացած տունէն դուրս ելաւ առանց ճանչցուե-
լու , եւ փողոցներէն ու դռներէն անցնելով
դաշտն ելաւ : Քաղաքէն դրեթէ մզոն մը հե-
ռու՝ սպասաւոր մը երկու արագընթաց երի-
վարով զինքը կսպասէր : Աեսար՝ որ խիստ ա-
ղէկ կը ձիավարէր , մէկէն հեծաւ , ընկերին
հետ ճամբայ ելաւ եւ առաւօտուն կանուխ շը-
ռովմ հասաւ : Աեսար Պօրճիա Պ. Ֆլօրէսի տու-
նըն իջաւ , որ շոտովի իրաւարանական առ-
եանին անդամ էր , ու հոն ձին փոխելով՝ եւ վա-
յելուչ զգեստներ հագնելով աճապարեց մօրը
տունը գնաց : Մայրը դայն տեսնելուն պէս ու-
րախութեան ճիշ մ'արձկեց , որովհետեւ կար-
դինալն իւր այսպէս շուտով վերագարձին վրայ
ոչ մէկուն՝ եւ ոչ իսկ մօրը խորհուրդ տուած
էր :

Անօցցայի իւր որդին տեսած ժամանակ
արձրկած ուրախութեան ձայնը վրէժխնդրու-
թեան՝ քան թէ սիրոյ ձայն մ'էր՝ Նրիկուն մը՝
երբոր Աատիկանի մէջ խրախճաններ կը տըր-
ւէին , եւ կարողոս Ը ու Աղեքսանդր Զ փոխա-
գարձ բարեկամութիւն կուխտէին , որ երկու-
քին ալ սրտէն հեռու էր , եւ կանխաւ զըր-
ժեայ երդումներ կընէին , Աանօցցայի կողմանէ
թղթաբեր մը Աեսարին նամակ մը բերեր էր , ո-
րուն մէջ կաղաչէր իրեն որ շուտով իւր Աուն-

կարա փողոցի տունը դայ : Աեսար թղթարերը հարցափորձեր էր , բայց անիկայ պատասխան տուեր էր թէ ինք բան մը չէր կրնար ըսել , եւ թէ Աեսար անձա՛նք գալով ամեն բան մօրը բերնէն կրնար իմանալ : Աեսար՝ ազատ ժամանակ մը գտածին պէս՝ աշխարհականի զգեստ հագած ու լայն վերարկուի մը մէջ պ'լուելով՝ վատիկանէն դէպ 'ի Բէճինա—Քօէլի եկեղեցին գիմնց , որուն մօտ կը բնակէր տարփուհին , ինչպէս կը յիշեն ընթերցողք :

Աեսար՝ մօրը տանը մօտեցած ժամանակ՝ աւերման տարօրինակ նշաններ տեսաւ : Փողոցը կարասիներու փեկօրներովու թանկազին բեհեզներու ծուէններով ծածկուած էր ,

Գրան առջեւի փոքրիկ պատշգամին տակ հասնելով տեսաւ որ պատուհանները կոտորած էին , եւ պատուած վարագոյրներն իր առջեւ կը ծածանէին : Այս խառնաշփոթ տեսարանէն բան մը չհասկընալով՝ տունէն ներս մտաւ եւ եւ բազմաթիւ աւերեալ ու ամայի սենեակներէ անցաւ : Ա'երջապէս խուցի մը մէջ լոյս նըշմարելով՝ ներս մտաւ ու հոն մայրը գտաւ արծաթապատ ու փղոսկրազարդ եբենոսէ սընտուկի մը բեկօրներուն վրայ նստած : Աեսարը տեսածին պէս , ելաւ կանգնեցաւ հերարձակ ու դալկադէմ , եւ եզած աւերումն իր ձեռքովը ցուցնելով՝

—Տես , Աեսար , ըսաւ , ահանոր բարեկամներուդ դործը :

— Ի՞նչ կայ, մայր իմ, հարցուց կարգի-
նալը, այս խառնաշփոթութեան պատճառն
ի՞նչ է :

— Պատճառն այն է որ, պատանխանեց Վա-
նոցցա կատաղութենէն ակրաները կրճտելով,
ձեր տաքցուցած օձն իր ակրաները ձեր վրայ
կոտրելէ վախնալով եկաւ զիս խայթեց :

— Ո՞վ է այդ, գոչեց Վեսար, ըսէ ինձ, մայր
իմ, կերդնում յանուն Աստուծոյ որ կրկնապա-
տիկը կը հատուցանեմ անոր :

— Ո՞վ պիտի ըլլայ, ըսաւ Վանոցցա, Վա-
րդուս Ը թագաւորն է, որ իւր հաւատարիմ դաշ-
նակից Զուխցեբրնեբուն ձեռքով այս բանն ը-
րաւ : Իմացեր են որ Մէլքիօրի ճամբորդու-
թիւն կընէ, ու ես ալ քանի մը խեղճ սպա-
սաւորաց հետ մինակ կը բնակիմ, եկան տանս
դռները խորտակեցին, որպէս թէ Հոովմ քա-
ղաքն յարձակմամբ առեր էին, եւ մինչդեռ կար-
դինալ Վալէնթինօ իրենց տիրոջը կոչունք կու-
տար, իրենք անոր մօրը տունը կողոպտեցին
այնպիսի լրբութեամբ եւ նախատանօք, որոց-
մէ աւելի չէին կրնար ընել տաճիկներն ու սա-
րակիւնոսները :

— Աղէկ, աղէկ, մայր իմ, ըսաւ Վեսար,
հանգիստ եղիր, այդ նախատինքն արիւնով պի-
տի լուացուի. Մեր այդ կորուսածը բան մ'ը-
սել չէ այն մեծ կորուստին քով որ կրնայինք
ընել. հայրս ու ես, անտարակոյս եղիր, քեզնէ
առաձնուն բաղմասպատիկը կուտանք քեզ :

— Ես խոստմունք չեմ ուզեր, դոչեց վա-
նոցցա, այլ վրէժխնդրութիւն :

— Մայր իմ, ըսաւ կարդինալը, կամ քու
վրէժդ կառնում, կամ որդւոյ անունը կը կոր-
սունցնեմ :

Այսպէս կեսար մայրը ապահովցնելով Վիւք-
րէսի պալատը տարաւ, որ Բէզարօ իշխանին
հետ ամուսնանալէն 'ի վեր ազատ կապէր, եւ
ինքը Վատիկան դարձաւ հրաման ընելով որ
մօրը տունն առջինէն աւելի շքեղութեամբ
զարդարուի : Հրամանը ճշդութեամբ կատար-
ուեցաւ, եւ այս նոր պերճութեան միջոցին էր
որ կեսար իւր մայրն առաջուան պէս քինալից
գտաւ : Ասկէց առաջ կուգար կեսարը տեսնե-
լուն պէս արձկած ուրախութեան ձայնը :

Որդին ու մայրը քանի մը խօսք միայն փո-
խանակեցին, յետոյ կեսար ձի հեծնելով Վա-
տիկան մտաւ, ուրկից երկու օր առաջ իբրեւ
պատանդ դուրս ելած էր : Աղեքսանդր այս փա-
խուստն առաջուց գիտնալով ոչ միայն հաւանու-
թիւն տուած, այլ նաեւ իբր դերագոյն քահա-
նայապետ իւր որդին կանխաւ արձկած էր ընելիք
երդմնագանցութեան մեղքէն . ուստի ուրա-
խութեամբ ընդունեց զայն, բայց խրատ տը-
ւաւ որ պահւըտի, քանզի շատ հաւանական
էր որ կարողոս Ը իւր պատանդը պահանջէր :

Արդարեւ առաւօտուն կարդինալ Վալէն-
թինօ չէր երեւցեր Վէլէթրի մէջ :

կարողոս Ը զայն չտեսնելուն վրայ անհան-

զիտա ըլլալով՝ մարդ զրկեց իմանալու թէ ինչ պատճառաւ իր քով չէր երթար : Ահաարի բընակած տունն երթալով իմացան որ իրիկուան ժամը երկուքին անկէ էլիւր ու ալ չէր դարձեր : Այս լուրը թագաւորին ականջը հասածին պէս՝ անոր փախած ըլլալը կասկածեց , եւ սաստիկ զայրացմամբ երգմնագանցը բսլոր բանակին իմացուց : Այն ժամանակ զինուորները քսան լեցուն սայլերը յիշեցին , որոնց մէկուն մէջէն կարգինալն ամենուն աչքին առջեւ ոսկեղէն ու արծաթեղէն անօթներ հանած էր , եւ կարծելով որ միւսներուն մէջ ալ այնպիսի թանկագին բաներ կը գտնուին , սայլերուն վրայ խուժեցին եւ ամենն ալ կտոր կըտոր ըրին , բայց անոնց մէջ միայն աւագ ու քար գտան : Այս բանը կարգինալին փախուստը երկար ժամանակէ 'ի վեր նիւթուած ըլլալուն ապացոյց մ'ըլլալով , թագաւորին բարկութիւնը կրկնապատկեցաւ Պապին դէմ : Առանց ատեն կորսնցնելու՝ Ֆիլիբ ար Պռէս գերապայծառը , որ յետոյ Սալօայի գուքս եղաւ , Հոովմ զրկեց՝ իրեն նկատմամբ ցոյց տրուած խարդախ ընթացքին վրայ դժգոհութիւնը Սուրբ հօր յայտնելու համար : Բայց Պապը պատասխանեց թէ իւր որդւոյն փախուստէն ամենեւին տեղեկութիւն չունէր , եւ իւր սրտին անկեղծ ցաւը Նորին մեծափառութեան յայտնելով՝ կիմացնէր թէ անոր ուր ըլլալը չէր գիտէր , բայց որ եւէ պարագայի մէջ կրնար զին-

քրն ապահովցնել թէ Հոովմ չէր : Պապը այս
անգամ շիտակ կը խօսէր : Ահսար՝ կարգինալ
Պրահնօրի հետ իր հողերէն մէկը քաշուած՝ ե-
րեսը կը սլահէր : Պապին երկու պատգամա-
ւորները , Նէվի ու Վութրի եպիսկոպոսները ,
այս լուրս կարողոս Ը ի տարին : Ժողովուրդն
ալ իր կողմանէ թագաւորին դեսպան մը զըր-
կեց : Այս դեսպանը Հոովմի եկեղեցական ա-
տեանին գահերէց Բորքարի գերապայծաան էր :
որ կարողինալին երդմնադանցութեան վրայ հը-
ռովմայեցւոց զգացած ցաւն ու գժգոհութիւնը
սլիտի յայտնէր : կարողոս Ը ունայն խօսքերով
չէր կրնար գոհ ըլլալ , բայց կարեւորագոյն
գործոց զբաղելու հարկադրած ըլլալով առանց
կենալու ճամբան առաջ տարաւ դէպ 'ի Նարօ-
լի , ուր 1493 փետրուար 22 կիրակի օրը մը-
տաւ :

Չորս օր ետքը թշուառ ձէմ՝ որ Գափուա
հիւանդացած էր , Նոր բերդ կոչուած տեղը
վախճանեցաւ : Աղեքսանդր Զ անկէ բաժնուած
ատեն հրաժեշտի կոչուենքին մէջ այն հոչակա-
ւոր թոյնին փորձը ըրած էր , զոր յետոյ կար-
դինալներուն վրայ ալ փորձել կը մտածէր , բայց
արդարադատ վերագարձով մը ինքն ալ վեր-
ջապէս անոր արդիւնքը սլիտի տեսնէր : Այս
կերպով Պապը երկու ձեռքէ ալ ստակ կառ-
նէր : Թշուառ երիտասարդին վրայ կրկնապէս
չահիլ ուղեւով , անոր կեանքը հարիւր քսան
հաղար ֆրանքով կարողոս Ը ի , մեռելն աջ

Երեք հարիւր հազար Մաճառ ոսկիով Պայազի-
տի ծախեր էր :

Բայց երկրորդ վճարքը քիչ մը ուշացաւ .
որովհետեւ Տաճկաց ինքնակալը , ինչպէս որ
ընթերցողք կը յիշեն , եղբայրասպան ոսկին դի-
ակին փոխարէն պիտի տար . բայց ճէմի մար-
մինը կարօլոս Ը ի հրամանաւ Ասյէթա թաղուած
էր :

Երբ Աեսար Պօրճիա այս լուրերն իմացաւ ,
մտածեց որ Գաղղիոյ թագաւորն իր նոր մայ-
րաքաղաքին մէջ հաստատուելու զբաղած եւ
բաղմադիմի մտածմանց մէջ ընկղմած ըլլալով
իրեն ետեւէն իյնալու ժամանակ չունէր . ուս-
տի Հռովմ գարձաւ , ու մօրը տուած խօսքը
կատարելու փութալով իւր վերադարձը վրէժ-
խընդրութեան գործերով նշանաւոր ըրաւ :

Կարգինալ Վալէնթինօ Սպանիացի մը կը
պահէր , որ իր հաճոյակատար սրիկաներուն
գլուխ կարգած էր . ասիկա երեսուն ու հինգ
կամ քառսուն տարեկան մարդ մ'էր , որոյ կեան-
քըն ընկերական ամեն օրինաց դէմ անդադօր
ապստամբութիւն մ'էր . բանէ մը չէր քաշուեր .
քաւական էր որ աշխատութեան վարձքն ըն-
դունէր : Տօն Միքէլ Գօրէլիա , որ իր արիւն-
արբու գաղանութեամբ հռչակաւոր եղաւ Մի-
քէլօթթօ անունով , Աեսարի պէտք եղած մարդն
էր : Միքէլօթթօ անստահման անձնուիրութիւն
մ'ունէր Աեսարի . նմանապէս Աեսար ալ Մի-
քէլօթթօյի վրայ անստահման վստահութիւն մ'ու-

նէր : Արէժինդրութեան մէկ մասը կարդինալն :
անոր յանձնեց , միւսն իր վրայ առաւ :

Տօն Միքէլ Ղոտվմի մերձակայքը դտած բո-
լոր Գաղղիացիները խողխողելու հրաման ստա-
ցաւ , եւ խկոյն այս գործին ձեռք զարնելով ,
քիչ օրուան մէջ խիստ դոհացուցիչ կերպով 'ի-
զլուխ հանեց : հարիւրէն աւելի Գաղղիացի կո-
ղոպտուելով սպաննուեցան : Ասոնց մէջն էր նա-
եւ Սէն—Մալօ կարդինալին որդին , որ Գաղղիա-
կը դառնար , եւ որոյ վրայէն Միքէլօթթօ ե-
րեք հազար սկուդի դումար մը գտաւ :

Զվիցցերներուն կոտորածը կեսար իրեն
պահած էր , քանզի Զվիցցերներն էին վա-
նօցցայի տունը կողոպտողները : Պասլը այս
ազգէն հարիւր յիսուն զինուորի չափ ու-
նէր իր ծառայութեանը մէջ , զորս ընտանեօք
Ղոտվմ բերել տուած էր , եւ որոնք թէ՛ իրենց
ամսականներովն եւ թէ՛ ճարպիկութեամբ հա-
րըստացած էին : կարդինալն անոնց ամենն ալ
ճամբելով հրամայեց որ մինչեւ քսանուչորս ժամ
Ղոտվմէն , եւ մինչեւ երեք օր ալ հատվմէական
երկիրներէն դուրս ելնեն : խեղճերն՝ այս հրա-
մանին հնազանդելու համար իրենց կնիկներո-
վը տղոցմովը եւ կահ կարասեօքը Սուրբ Պետ-
րոսի հրապարակը ժողովուած էին , յանկարծ
կարդինալ վալէնթինօ զանոնք երկու հազար
Սպանիացիներու պաշարել տալով՝ հրաման ը-
բաւ օր անոնց վրայ հրացան պարպեն եւ ա-
մենն ալ որոյ հարուածներով սպաննեն :

Կեսար ու մայրն ալ պատուհանէ մը այս
Նարդը կը գիտէին : Այսպէս յիտուն վաթսուն
հոգի սպաննուեցան . բայց մնացածները միանա-
նալով սպանիչներուն դէմ կեցան , եւ կռուե-
լով տուն մը քաշուեցան : Հոն ամրանալով ի-
րենք զիրենք քաջութեամբ պաշտպանեցին մին-
չեւ որ Պապն այս առիւննուչա կոտորածն ի-
մանալով իւր պահապան զօրաց հրամանատա-
րը զրկեց , որ գունդ մը զօրքով գնաց զանոնք
քաղքէն դուրս հանեց քառսուն հոգիի չափ
անձինք : Մնացածը հրատարակին կամ այն
տան մէջ սպաննուած էին :

Բայց այս ճշմարիտ վրէժխնդրութիւն մը
չէր , քանզի Կարոլոս Բ ի ամենեւին վնաս մը
չէր տար , որ տարիէ մ'ի վեր Պապին եւ անոր
ընտանեաց քաշած տառապանքին բուն եւ մի-
ակ հեղինակն էր : Ուստի Կեսար այս հասարակ
մեքենայութիւնները թողուց , որպէս զի աւե-
լի բարձր շահերով զբաղի , եւ իր բոլոր հանճա-
րովն իտալացի իշխանաց դաշնակցութիւնը վե-
րանորոգելու աշխատեցաւ , որ Աֆօրցայի բա-
ժանմամբը , Բիէնի աքսորմամբը ու Ալֆօնսի
փախչելովն աւրուած էր :

Այնպէս զիւրութեամբ այս գործը կատար-
ուեցաւ որ Պապն իսկ չէր յուսար : Վենետիկ-
ցիք Կարոլոս Բ ի խիստ մօտէն անցնիլը դողա-
լով տեսեր էին , եւ կը վախնային որ Նաբօլիի
տիրելէ ետեւ իտալիոյ մնացեալ մասն ալ նուա-
ճելու կելնէ : Միւս կողմանէ Վուդովիկ Սֆօր-

ցա՛ Գևորգիոյ թագաւորին այնպէս շուտով Արակոնի տունը տապալելը տեսնելով՝ վախնալ սկսեալ էր որ Աարուոս իւր դաշնակիցներուն ու թշնամեացը մէջ ալ զանազանութիւնն չդրնելու : Մաքսիմիլիանոս ալ այնչափ զիջումներով շնորհած վայրկենական խաղաղութիւնն աւրելու պատճառ մը կը փնտռէր : Աւերջապէս Ֆէրաինանա ու Իզապէլ Արակոնի կործանեալ տոհմին դաշնակից էին : Այնպէս որ, ամենն ալ՝ թէպէտ եւ տարբեր շահերով վախնալ սկըսան, ու Աարուոս Ը թագաւորը ոչ միայն Նաբոլէն՝ այլ բոլոր Խալիպայէն վանտելու պէտքը միախորհուրդ որոշեցին, եւ գործն ՚ի գլուխ հանելու համար ամեն հնարաւոր միջոցներով, դաշնակցութեամբ, դաւով, զինու զօրութեամբ աշխատելու ուխտ քրին : Ֆիօրէնցացիք միայն այս խորհրդին մասնակից ըլլալ չուզեցին : ու տուած խօսքերնուն հաւատարիմ կեցան :

Գաշնակցաց որոշած պայմաններուն համեմատ՝ դաշնակցութիւնը 23 տարի պիտի տեւէր, եւ արտաքին նպատակն էր Հոսովմի քահանայապետին մեծափառութիւնն եւ քրիստոնէութեան շահերը պաշտպանել : այնպէս որ այս պատրաստութիւնները Տաճկաց գէմ խաչակրութիւն մը կրնային համարուիլ՝ թէ որ Պայաղիտի դեսպանն ամեն որոշմանց ներկայ չգտնուէր : բայց քրիստոնեայ իշխաններն ամչնալով չհամարձակեցան Արստանդնուպօլսոյ ինքնակալին անունը դաշնագրին մէջ անցունելու : Գաշնակիցք

երսուներ չորս հազար հեծելազօր ու քսան հա-
զար հետեւակէ բանակ մը պիտի յարուցանէ-
ին, եւ իւրաքանչիւր տէրութիւն իր բաժինը
պիտի ունենար, այնպէս որ Պապը չորս հա-
զար, Մաքսիմիլիանոս վեց հազար, Սպանիոյ
թագաւորը՝ Միլանի դուքսը՝ եւ Վենետիոյ
հասարակապետութիւնը՝ ամեն մէկը ութ հա-
զար ձիաւոր պիտի տային: Ամեն մէկ դաշնակից
դաշնագրին ստորագրուելէն մինչեւ վեց շաբաթ
չորս հազար հետեւակ պիտի պատրաստէր: Ծո-
վեղերեայ տէրութիւնք ալ նաւատորմիդները
պիտի պատրաստէին. բայց բոլոր ծախքն ա-
մենուն մէջ պիտի բաժնուէր:

Պաշնագիրը 1493 ապրիլի 12 ին Շաղկա-
զարդի կիրակի օրը հրատարակեցաւ իտալիոյ
ամեն տէրութեանց եւ մասնաւորապէս Հռովմի
մէջ՝ մեծահանգէս տօներով: Յայտնի պայման-
ներուն հրատարակութենէն ետեւ՝ դաշնակիցք
գաղտնի պայմաններն ալ սկսան գործադրել:
Պաղտնի պայմաններուն համեմատ՝ Ֆէրտինանտ
եւ իզապէլ վեց հարիւր ձիաւոր եւ հինգ հա-
զար հետեւակ զօրքով վաթսուն ցռկանաւ իտ-
քիա պիտի դրկէին՝ Ալֆօնսի որդին հոնկէ առնե-
լու եւ վերստին Նաբօլիի գահը հանելու համար:
Այս դունդերուն հրամանատարութիւնը Քօրտո-
ւիայի Այօնզալվէ կոմսին պիտի յանձնուէր, որն որ
կրրընառայի առժամբը Եւրոպիոյ առաջին զօ-
րապետի համբաւ ոտացած էր: Վենետիկցիք
ալ Անթօնիօ կրիմանիյի հրամանին տակ քառ-

սուն ցռկանաւէ բաղկացեալ նաւախուժքով մը
Գալապրիայի ու Նաբօլիի ծովափանցը վրայ
գտնուող Գաղղիացւոց բնակութիւնները պիտի
զարնէին : Միլանի դուքսը Գաղղիայէն հասած
ամեն օգնութիւն պիտի արգելուր եւ Օռլէանի
դուքսն ալ Ասթի քաղաքէն պիտի վռնաէր :

Իսկ Մաքսիմիլիանոս Գաղղիոյ սահմանները
պիտի քալէր . Պայազլտալ մերթ Վենետիկցւոց
եւ մերթ Սպանիացւոց պիտի օգնէր դրամով ,
նաւախուժքով եւ զօրքով , երբոր Պարպէրիկօ
կամ Ֆէրտինանտ իրմէ օգնութիւն ուզէին :

Այս դաշնակցութիւնը կարողոս Ը ի մեծ
ժտատանջութիւն պատճառեց , քանզի այն ե-
սանդը որով Իտալիոյ ժողովուրդները զինքը
ընդունած էին , յանկարծ մարած էր . ինչ որ
հասարակօրէն կը պատահի այն աշխարհակալ-
ներուն որ աւելի բաղդ ունին քան թէ հան-
ճար , կարողոսի ալ պատահեցաւ : Նաբօլիի ու
Գալապրիոյ մէջ արմատացած իշխաններէն ի-
րեն կողմնակիցներ վաստկելու տեղ , որ ասոնց
առանձնաշնորհութիւնները հաստատելով եւ
իշխանութիւնը մեծցնելով միայն կրնար ըլլալ ,
անոնց սիրտը խոցած էր , ամեն պատիւ պաշ-
տօն եւ կալուած Գաղղիայէն իրեն հետ եկող-
ներուն շնորհելով . այնպէս որ տէրութեան ա-
մեն պաշտօններն օտարներու ձեռք անցած էին
Հեաեւաբար դաշնագրութիւնը հրատարակուե-
լուն պէս , թրօքէ ու Ամէնթէա քաղաքները՝
զորոնք կարողոս Ը Բէսի իշխանին տուած էր ,

գլուխ վերուցին ու Արակոնի դրօշակը պար-
զեցին . նմանապէս հազիւ թէ Սպանիական
նաւախուժքը զարայրիայի առջեւ տեսնուե-
ցաւ . Բէճճիօ քաղաքը՝ նոր կառավարութենէն
հինէն աւելի դժգոհ ըլլալով , դոները բացաւ .
ասկէց դատ , տօն Ֆրէտէրիկ , Ալֆօնսի եղբայրն
ու Ֆէրասինանտի հօրեղբայրը , որ Պրինսիչլյէն
հեռացած չէր , Թարէնթօյի առջեւ տեսնուե-
լուն պէս՝ իբրեւ ազատարար ընդունուեցաւ :

Կարօլոս Ը այս ամենը Նարօլի մէջ իմա-
ցաւ՝ երբ որ արդէն ձանձրացնր էր իր նոր աշ-
խարհակալութենէն , դոր կարգի գնելու համար
իր կարողութենէն վեր աշխատութիւն կուզէր .
աչքերը դէպ 'ի Վաղղիա դարձուց , ուր յաղ-
թութեան եւ վերագարծի տօները ղինքը կըս-
պատէին : Իրեն արուած խորհուրդներուն հաւա-
նեցաւ , որ ղինքը կատիպէին դէպ 'ի Վաղղիա
ճամբայ ելնել , որովհետեւ Յիւսիսէն Վերմա-
նացիք ու հարաւէն ալ Սպանիացիք , ինչպէս որ
ըսինք , իւր տէրութեան զրայ յարձկիլ կ'սպառ-
նային : Ուստի Պուրտոնեան գերդաստանէն
ժխլպէր ար Մօնբանսիէն՝ փոխարքայ , Սկովտիոյ
Մթուարթ ընտանիքէն Տ'Օպինեիին՝ Քալապրիոյ մէջ
պեղատան , էթիէն տը վէզ՝ Վայէթայի հրամա-
նատար , տօն ժիւլիէն , Կապրիէլ տը Մօնֆօ-
քօն , Կիլեօմ տը վիլնէօվ , Ժօրթ տը Սիլլի ,
Պայլեի տը վիթրի ու Կրացիանօ Կուէրրա , Սան-
թօ—Անճելօյի , Մանֆրէտօնիայի , Թրանիյի ,
Չաթանձարօյի , Աքուիլայի ու Սուլմօնէյի կա-

աւարիչ անուանեց, Յետոյ Զվիցցերիներուն
կէսը, Կասքօններուն մէկ մասը եւ ութ հար-
իւր Գաղղիացի նիզակաւոր իր իրաւանց երես-
փոխանին, եւ հինգ հարիւր խաւացի գօրք ալ
Հռովմի քաղաքանկեալն, Բոսորէրի, Յասրիս
Գօլօննայի ու Անթօնիօ Սալէլլիյի հրամանա-
տարութեան տակ թողլով, ինքը մայիսի 20ին
կէս օրէն երկու ժամ ետքը Նարօլիէն նլաւ բա-
նակին մնացորդովը, որ ութ հարիւր գաղ-
ղիացի նիզակաւորէ, երկու հարիւր ազնուա-
կան անձնապահէ, հարիւր զինեալ խաւացի-
ներէ, երեք հազար Զուիցցերցի հետեւակէ,
հազար Գաղղիացիէ, եւ հազար Կասկոնէ կը
բաղկանար: Թօսքանայի մէջ ալ Գամիլ Ղիթէ-
լին ու անոր եղբայրները գտնելու յոյս ունէր,
որք իրեն երկու հարիւր յիսուն զինեալ մարդ
պիտի բերէին:

Կարողոս Ը Նարօլիէն ելնելէն ութ օր ա-
ռաջ իւքսէնպուրկի կարդինալին եղբայրը՝ Սէն
Քօլ գերապայծառը՝ Հռովմ շրկեր էր: Եր-
բոր անիկա ճանբայ կելնէր, Վիոնի արքե-
պիսկոպոսն ալ ետեւէն շրկեց: Այս երկուքն
ալ Աղեքսանդր Պապը պիտի ապահովցնէին
թէ Գաղղիոյ թագաւորը միշտ իր բարեկամն
ըլլալու անկեղծ փափաք ու հաստատ կամք ու-
նէր: Կարողոս Ը ի բաղձանքը՝ Պապը դաշնակ-
ցութենէն զատել էր, որով իրեն հոգեւոր ու
ժամանակաւոր նեցուկ մը կուեննար, բայց
այսպիսի տաքարիւն փառասէր ու քաջատիրա

Երիտասարդ թագաւոր մը՝ Աղեքսանդրի ուզած դրացին չէր կրնար ըլլալ։ Ուստի Պասպնականջ չկախեց կարողութիւննէն, եւ վենետիկ Տօփէն ու Լուդովիկ Սֆօրցայէն Հռոմի պաշտպանութեան համար խընդրած գնդերը բաւական ըլլալու չափ թուով ղրկուած չըլլալուն՝ Սուրբ Հրեշտակապետի բերդին մէջ շատ մը պաշար լցուց, զօրաւոր գունդ մը պահապան դրաւ հոն, եւ Սէնթ—Անասթաս կարդինալը կարողութիւն ընդունելու համար հոն թողլով ինքը կեսարի հետ Օրովիէթէ քաշուեցաւ։

Կարողութիւն միայն երեք օր Հռովմ կեցաւ Վասնզի տեսնելով որ Աղեքսանդր Զ՝ իր ազանաց հակառակ՝ զինքը չէր սպասեր, յուսահատութեան մէջ ինկած էր։ Այս երեք աւուր մէջ Յուլիանոս Ռովէրէյի խորհուրդը մտտիկ ընելու տեղ, որ ժողով մը գումարելու Պասլը գահընկէջ ընելու նորէն խորհուրդ կուտար, Ռոմանցի հրամանատարներու յանձնեց թէրրաչինօյի ու Չիլիթա—Վէքիայի բերդերը, եւ ինքը միմիայն Օսթին իր ձեռքը պահելով, որ Յուլիանոսի տալ խոստացեր էր, քաղցրութեամբ Պասլը քովը կանչել մտածեց։ Երեք օրէն ետեւ Հռովմէն ելաւ, եւ զօրքը երեք գունդ բաժնելով գէպ 'ի Թօսկանաքալեց, եկեղեցւոյ երկիրներէն անցաւ ու ամսոյն տասներեքին Սիէն հասաւ, ուր Ֆիլիբ Տը Գօմին եկաւ զինքը գտաւ, զոր վենետիկոյ հասար

կապեաութեան արտաքոյ կարգի դեպքան զըր-
կած էր : Անկէ շուր առաւ թէ թշնամիք քա-
ռասուն հազար զօրքով իր վրայ յարձակելու կը
պատրաստուէին : Այս լուրը թագաւորին ու-
րանակին ազնուականներուն չափէ դուրս ծի-
ծաղը շարժեց , որովհետեւ իրենց թշնամիները
մեծ դիւրութեամբ նուաճած ըլլալուն համար
անարգական աչօք կը նայէին անոնց վրայ : Ար
կարծէին թէ բանակ մը որչափ ալ բազմաթիւ
ըլլար՝ չպիտի համարձակէր իրենց ճանքան խա-
փանել :

Այսու ամենայնիւ Արարոյս ը իրաց բուն
վիճակը տեսնելու ստիպուեցաւ , երբոր Սան—
թէրանցօ հասնելով իմացաւ որ որ ձիէ մարա-
ջխտին հրամանատարութեան ներքեւ եղած
վեց հարիւր նիզակաւոր եւ հազար հինգ հարիւր
Ձուիցցերցի յառաջապահ զօրքը Յօրնօվօ հա-
սած ժամանակնին դաշնակիցներն իրենց դէմ
դտած էին՝ Արյատօլ ըսուած տեղը բանակած :
Մարաջխտն այս տեսնելուն պէս բանա-
կը կեցուց , եւ տեղւոյն բարձրութենէն ու
երկրին բնական ամուր դիրքէն օգուտ քաղե-
լով հոն նստաւ : Պէտք եղած առաջին կար-
գադրութիւններն ընելէ ետեւ , փողար մը զըր-
կեց թշնամւոյն բանակը՝ Մանթուայի Մար-
քիզ Ֆրանսուա Տը Կօնդակին , որ դաշնակից
դնդերուն ընդհանուր սպարապետն էր , որ-
պէս զի թագաւորին բանակին ազատ ճան-
քայ եւ արժան զնով պարէն տայ . միւս կող-

Քնն Կարողութիւն սուրհակեղակ մը փութացուց, որովհետ զի թնդանօթածիղ ու վերջագրակ գորքովը շուտհասնի Գաշնակիցք խուսափողական պատասխան մը տուած էին . քանզի վաշանմամբ կը խորհէին թէ արդեօք պատերազմով մը խառնիոյ համախուռն ղորութիւնը վրասանդի մէջ դնեն, թէ ամեն քան աշուրնին առնելով Գաղղիոյ թագաւորն եւ իր բանակը ջնջելու փորձ փորձեն եւ աշխարհակալն իւր նուաճած երկիրներուն աւերակաղը մէջ թաղեն . իսկ Կարողութիւն վերջին թնդանօթներուն Բօնթիչէլլիի լերան վրայէն անցնելը կը դնէր . այս գործս զիւրին չէր, որովհետեւ հոն կառուղի շրջալուռն, թնդանօթները բազկի ղորութեամբ վեր հանելու եւ վար իջեցնելու ստիպուած էին . իւրաքանչիւր թնդանօթ երկու հարիւր մարդու կարօտ էր : Աւերջապէս բոլոր թնդանօթներն անվնաս Աբինեան լեւանց միւս կողմն անցած ըլլալով, Կարողութիւն արտօրնօք գէպ 'ի Ծօրնօլօ ճամբայ ելաւ, ուր բոլոր բանակովը երկրորդ օրուան առտուն հասաւ :

Ճիշտ մարաշախալին բանակած լերան գագաթէն Գաղղիոյ թագաւորը թէ իր եւ թէ թշնամուոյն բանակը կրնար տեսնել : Արկուքն ալ թարօ գետին աջ եղերքին վրայ կեցած էին, ու բանակներուն վերջին սահմանը բլրակներու դօտիէ մը ամիլիթէատրոնի ձեւով շրջապատուած էր . այնպէս որ երկուքին մէջ

գտնուող միջոցն ընդարձակ աստիարակ մ'էր, որ ձմեռնային յորդահոս հեղեղներուն իրրեւ ստճման կը ծառայէր, բայց հիմա աւազուտ գաշտ մ'ըլլալով, թէ հեծելագօր եւ թէ հետեւակ գնդին հարկ եղած շարժամբ դղրդիլն անհնարին կըլլար: Բաց ասկէ, փոքրիկ անտառ մը՝ որ բլրակներուն արեւմտեան զառիւ վայրին կից էր, թշնամւոյն բանակէն դէպ 'ի Գաղղիացւոց բանակը կը տարածուէր, ու այն անտառին մէջն ալ Սթրատիացիք ամրացած ըլլալով այն երկու օրուան մէջ՝ թագաւորին սպասած միջոցնին՝ Գաղղիական գնդերուն հետ արգէն քանի մ'անգամ զարնուեր էին:

Ապահով դիրք մը չէր ասիկա. Ֆօրնօլօյի վրայ նայող լեռան գագաթէն՝ ինչպէս որ ըսինք՝ երկու բանակն ալ կը տեսնուէր, եւ դիւրութեամբ իւրաքանչիւրին թուական զանազանութիւնը կրնար համրուիլ: Ուստի Գաղղիական բանակը՝ իտալիոյ մէջ պահած քաղաքներուն ու բերդերուն պահպանութեան համար ձգած այլեւայլ գումարտակներէն տկարացած ըլլալով, հազիւ ութ հազար զինուորի կը հասնէր, մինչդեռ Միլանօ—Վենետիկցի բանակը երեսունըհինգ հազար մարդ անոնցմէ աւելի էր: Արարուս Ը հաշտութիւն ընել փորձելու ղեկով, Գօմինը, որ թօսքանայի մէջ՝ ինչպէս որ ըսինք՝ իրին ետեւէն հասած էր, Վենետիկցի հազարապետներուն խրկեց, զորս Գօմին իւր պատգամաւորութեան ատեն ձանչցած էր, եւ

անոնց վրայ մեծ ազդեցութիւն ունէր, քան զի ըստ արժանեացը զինքը կը յարգէին, Գօմին՝ յանուն Գաղղիոյ թագաւորին՝ թշնամի բանակին գլխաւորներուն պիտի խմացնէր որ իւր տէրը առանց մնասուելու եւ մնասելու սոսկ իր ճանբան շարունակել կը բաղձարուատի Ղոմպարտիոյ այն գեղեցիկ դաշտերուն մէջէն անարգել անցնիլ կը խնդրէր, որ իր գտնուած բարձունքէն մինչեւ Ալպեան լեւանց ոտքը կը տարածուէին :

Գօմին՝ դաշնակից բանակը մեծ երկպառակութեան մէջ գտաւ : Միլանցւոց ու Վենետկեցւոց միտքը թագաւորին անցնելու ճամբայ տալ էր առանց հետը դարնուելու . « զմեզ խիստ երջանիկ պէտք է սեպենք, կըսէին, թէ որ առանց ուրիշ մեծամեծ մնասներ հասցնելու խտալիայէն երթալու ըլլայ » . բայց Սպանիոյ ու Գերմանիոյ երեսփոխաններն իրենց դաշնակցաց պէս չէին խորհեր : Իրենց տէրը բանակին մէջ բնաւ գունդ չունենալով եւ պէտք եղած ծախքն ալ ըրած ըլլալով, պատերազմէ մը օգուտ քաղել կուզէին : Թէ որ պատերազմը վաստակէին, յաղթութեան պտուղը պիտի քաղէին . թէ որ կորսնցնէին, իրենց ամենեւին մնաս չը պիտի հասնէր : Այս կարծեաց հերձուածին պատճառաւ պատասխանը երկրորդ օրուան մընաց, եւ որոշուեցաւ որ գիշերը լիակատար իշխանութեամբ նախագահ մ'ընտրելով երկրորդ օրը ժողով գումարեն : Այս բանակ-

ցութիւնը երկու բանակին մէջ պիտի ըլլար :

Յազաւորը գիշերը մեծ անհանգստութեամբ անցուց : Բոլոր օրը երկինք անձրեւ կ'սպառնար , ու ինչպէս որ ըսինք Յարօ գեան արագութեամբ աճելով , եթէ այսօր ծանծաղ էր , վաղուան օրը կրնար մեծ արգելք մ'ըլլալ : ուստի եւ պայմանաժամն ալ դուցէ Գաղղիական բանակին վիճակը վատթարացնելու համար խընդրուած էր Գիշերուան հասնելուն ահուելի փոթորիկ մ'ելաւ որ գիշերային մթութեան մէջ Աբինեան լեռներն աղմուկով լեցուց , եւ երկինքը փայլակներով շողացուց : Առաւօտուն քիչ մը հանգարտած կերեւար , բայց Յարօն որ առջի իրիկուն առուակ մ'էր , արդէն հեղեղի մը կերպարանք առած՝ ափունքէն դուրս կը յորդէր : Առտուան ժամը վեցին՝ Յազաւորը գինեալ ու ձի հեծած՝ Գօմինը կանչեց ու հրաման տուաւ որ վէնետիկցի հազարապետաց որոշած ժամանադրութեանը դանուխի բայց հազիւ թէ այս հրամանս տուաւ , Գաղղիական բանակին աջ կողմէն բարձրագոյն աղաղաղակներ լսուեցան : Մթրատիացիք , երկու բանակին մէջ գտնուող անտառին անառիկ գիրքին վստահանալով՝ դօրաց կայանի մը վրայ յարձակած , դամննն ալ խողխողած էին , ու իրենց սովորութեան համեմատ մեռելներուն գլուխն իրենց ձիուն թամբին աղեղնածեւ գունտին վրայ դրած կը տանէին : Հեծելազօրաց դումարտակ մը ետեւէն ինկաւ , բայց վայրենի դազաններու

պէս իրենց պատասպարան եղող անտառաց մէջ
մտնելով աներևութացան :

Հաւանականաբար Սպանիացի ու Վերմա-
նացի զեասպաններէն գրգռեալ այս յարձա-
կուժը բոլոր բանակին միայ վառօղի վը-
րայ ինկած կայծի մ'արդիւնքն ունեցաւ : Գօ-
մին ու Վենետիկցի հազարապետները ի-
րենց կողմէն զուր տեղ ջանացին երկու բա-
նակին պատերազմական խանդը զսպել . թե-
թեւ գունդերը , զարնուելու պատրաստ , ու
ինչպէս որ սովորութիւն էր այն ատեն , սոսկ
անձնական քաջասրտութեան զգացման մտիկ
ընելով կարծես թէ զիրենք կրկէսի մը մէջ
կարծելով զինաչարժութեան փորձեր տալու
համար դաշան իջան ու մէկզմէկու հետ կը կրա-
ուէին : Երիտասարդ թագաւորն ալ անոնցմէ
օրինակ առնելով , սպարապետի պատասխա-
նատուութիւնը մոռցած եւ պարզ զինուորի
պէս վարուիլ սկսած էր , երբ ձիւ մարաջախ-
արը , Գլօտ տը լա Շաթր իշխանազունը եւ Պ. Պ.
տը կիզ ու Տը լա Թրիմուշլ այս առաջին ե-
ռանդը խափանեցին , ու կարողոս Ղին խոր-
հուրդ տուին որ իմաստութեամբ գործէ , որ-
պէս զի առանց պատերազմ փնտոնելու եւ ա-
սանց պատերազմէ փախչելու թարօ գետն անց-
նին , թէ որ թշնամին գետէն անդին անցնելով
իրենց համբան խափանել չուզէ : Ուստի թագա-
ւորն իր արիասիրտ զօրապետներուն ողջա-
միտ խորհրդին հետեւելով պատերազմական

վաշտերն այսպէս կարգադրեց :

Առաջին գունդը յառաջապահներէն եւ ուրիշ օգնական գունդէ մը կը բաղկանար . յառաջապահները երեք հարիւր յիսուն մարդ էին , եւ բանակին ամենէն ընտիր ու քաջասիրտ զինուորները կրնային համարուիլ ձիէ մարաջախախն ու ժաք Փրիվուլսի հրամանատարութեան տակ . — օգնական գունդն երեք հազար Զիլլցերցի էր՝ Անժէլպէրտը Չլէվի եւ թագուհւոյն մեծ՝ ակոտասպետ Վօրնէյի առաջնորդութեան ներքեւ : Ասոնցմէ ետեւ երեք հարիւր աղեղնաւոր կուդային , որք հեծելազօրաց մէջ տեղը կենալով անոնց պիտի օգնէին :

Երկրորդ գունդը՝ որ բանակին բուն իսկ մարմինն էր եւ թագաւորն անձամբ կը կառավարէր , ժամն աը Վակոանժի հրամանին տակ զբանուող թնդանօթածիգներէ , հարիւր ալնուական թիկնապահներէ , որոնց գրօջակիրն էր ժիլլ Գառօնէլ , էյմարտը Բրիյի հրամանին ներքեւ գտնուող արքունի տան պահապաններէն եւ Պ աը Գրիւսօյի առաջնորդութեան ներքեւ զբուած Սիւլտիացիներէ , երկու հարիւր ձիաւոր նետածիգէ եւ Գաղղիացի աղեղնաւորաց մնացորդէն կը բաղկանար :

Վերջապէս երրորդ կամ վերջապահ գունդը , որուն առջեւէն կերթար բանակին կարասին վեց հազար զբուստով , միայն երեք հարիւր զինեալ մարդ ունէր Պ Պ աը Վիդի ու աը լա թրիմույի հրամանատարութեան ներքեւ ,

ևւ այս գունդը բանակին ամենէն տկար մասն էր :

Այս կարգադրութենէն վերջը , կարօլոս ը յառաջապահ գնդին հրաման տուաւ որ գեան անցնի : Հրամանը անմիջապէս կատարուեցաւ : Պօրնօլօ աւանին դիմաց ջուրը ձիաւորաց մինչեւ բարձքը հասնելով , հետեւակներն ալ ձիերուն պօզէն բռնելով երթալու ստիպուած էին : Երբօր թագաւորը տեսաւ որ բանակին առաջին մասին վերջին դինուորները գեալին անդիկ կողմն անցան , ինքն ալ առաջ քալեց մի եւ նոյն ճամբան բռնելով եւ մի եւ նոյն հունէն անցնելով , ու Պ. Պ. կիդի ու տը լա թրիմուլի հրամայեց որ վերջապահ գնդով բանակին մարմնոյն ընթացքին հետեւին , ինչպէս որ բանակին մարմինը յառաջապահ գնդին հետեւած էր :

Հրամանը ճշդիւ կատարուեցաւ . առտուան ժամը տասնին բոլոր Գաղղիական բանակը թարօյի ձախ եղիւքին վրայ կը գտնուէր : Մի եւ նոյն կէտին , որովհետեւ թշնամեաց բանակին տրամադրութեամբը յանկարծ պատերազմ մը կրնար ժայթքիլ , կան կարասին որ Օսէ տը Աիպէրաք զօրապետին տեսչութեան յանձնուած էր , վերջապահ գնդէն բաժնուելով ձախ կողմըն անցաւ :

Պրանսօսա տը կօնդակ , որ դաշնակից գրնդերուն ընդհանուր հրամանատարն էր , իր բանակը Գաղղիոյ թագաւորին շարժմանց համեմատ կարգապարած էր . իր հրամանով Քայաց-

ցօ կոմսը շօքս հարկեր զինեալ մարդով ու երկու հազար հետեւակով վենետիկցի գնդին վերի կողմէն Թարօ գեան անցած՝ ու Գաղղիացւոց յառաջապահ գնդին հետ զարնուելու վրայ էր, մինչդեռ ինքը աջ եղերքէն մինչեւ Ֆորնօփօ յառաջանալով կարողոս Ը ի ճամբէն գեաը պիտի անցնէր ու անոր վերջապահ գնդին վրայ պիտի յարձըկէր : Վերջապէս Աթրատիացիներն այս երկու ճամբուն մէջ տեղ կայնեցուց, ու պատուիրեց որ եթէ Գաղղիական բանակը գլխէն ու ետեւէն յարձկուած տեսնեն, մէկէն գեան անցնին եւ ուղղակի բանակին կողերուն վրայ արշաւեն : Բաց յայս կարգադրութիւններէն Ֆրանսօսա տը կօնզակ ետ քաշուելու առթին մէջ ալ ամեն բան առաջուց ապահովուցած էր : Միւս ասիուէքին վրայ երեք պահեստի գումարտակ, որոնց մէկը բանակը պիտի սահպանէր վենետիկցի հազարապետաց վարչութեան տակ, ու միւս երկուքը՝ առաջինը Անթուան տէ Մօնթէֆէլթրօյի ու երկրորդը Աննիպալ Պէնթիփօլիօյի հրամանատարութեամբ՝ մէկմէկու փոփոխակի օգնելու եղանակաւ շարուած էին :

կարողոս Ը բոլոր այս պատրաստութիւնս նշմարեց . տեսաւ խտալացւոց խորագէտ պատերազմական շարժումները՝ որով այս ազգը աշխարհիս առաջին եւ ամենէն հռչակաւոր ռազմագէտները կը յարուցանէր . բայց վտանգէն խոյս տալու միջոց մը չգտնելով, Թախան-

յնը անցնիլ եւ իրենց ճամբան շարունակել հրա-
ժամայեց: Յանկարծ Վաղղիական բանակը՝ Վա-
շացցո կոմսին՝ որ չորս հարիւր զօրքով ու եր-
կու հազար հետեւակով ճամբան կը խափանէր,
ու Ֆրանսոս տը կօնզակին մէջ բռնուեցաւ,
որն որ մեր ըսածին պէս վերջապահ գնդին
հետեւէն ինկած էր վեց հարիւր զինեալ մար-
դով՝ որ բանակին ընտիր մասն էր: Աթրատի-
ցի գումարտակով մը, եւ հինգ հազարէն աւելի
հետեւակով: Արնակ այս գունդը բոլոր Վաղ-
ղիական բանակէն հզօրագոյն էր:

Այսու ամենայնիւ, երբ Պ. Պ. ար կիզ ու
Տը լա թրիմույլ զիրենք աչսպէս նեղը մտած
տեսան, իրենց երկու հարիւր զինեալ մարդոց
հրաման տուին որ մէկէն ՚ի մէկ ետ դառնան,
մինչդեռ բանակին հակառակ ծայրը, այսինքն
գլուխը, ձիէ մարաջախտին ու թրիվիւլտին հրա-
մանաւ զօրքն անշարժ կենալով նիզակնին կան-
գուն կը բռնէին: Այս միջոցին, սովորութեան
համեմատ, թագաւորը բանակին կեդրոնը կեցած,
ազնուականաց ասպետութեան զէնքեր կը բաշ-
խէր, որք իրենց անձնական քաջութեամբը կամ
թագաւորին հետ ունեցած մտերիմ բարեկա-
մութեան առթիւ այս շնորհքին արժանանալու
իրաւունք ստացած էին:

Յանկարծ անուիլի բախիւն մը լսուեցաւ ե-
տեւէն: Վաղղիացի վերջապահ գունդը Ման-
թուայի մարքիզին հետ կը զարնուէր: Այս
կողմին ատեն, իւրաքանչիւր ոք նիզակախա-

զուժեանց մէջ եղածին պէս, մէկ մարդու մը հետ միայն կը մարտնչէր . շատ մը նիզակ ջախջախեցաւ, մահաւանդ խաւացի ասպետաց ձեռքին մէջ . քանզի ասոնց նիզակը թեթեւ ըլլալու համար մէջը պարապ էր . հետեւաբար ալ նուազ գիմացկունն Զինաթափ եղողը սուրը կը քաշէր, եւ որովհետեւ մերիններէն խիստ բազմաթիւ էին, թագաւորը տեսաւ որ իր աջ թեւը մէկէն խորտակելով կրնային դալ ու զինքը պաշարել : Աի եւ նոյն կէտին բանակին մէջ անզէն սոսկալի աղաղակներ ելան . Աթրատիացիք գետն անցնելով բանակին վրայ յարձկիլ կուղէին :

Թագաւորը վայրկենի մէջ իր դունդը երկուքի բաժնեց, ու մէկ մասը Պուրպօնի աղջկորդուոյն տուաւ, որպէս զի Աթրատիացւոց դէմ դնէ . միւսովն յառաջապահ գնդին օգնութեան հասաւ, եւ խառնամբոխ կռուին մէջ նետուելով թագաւորի պէս հարուածներ կուտար, բայց յետին գորավարի մը պէս կը պատերազմէր : Աւերջապահ գունդն ասկէ գորանալով քաջութեամբ դէմ կեցաւ . թէպէտ եւ թշնամին մէկին դէմ հինգ էր, բայց այսու ամենայնիւ կռիւը տարօրինակ գազանական կատաղութեամբ շարունակեց :

Պուրպօնի աղջկորդին ընդունած հրամանին համաձայն Աթրատիացւոց վրայ դիմեց . բայց երբվարը չկրնալով սանձել, թշնամեաց բազմութեան մէջ մանելով աներեւոյթ եղաւ :

Ջօրապետին այս կորուստը՝ նոր հակառակորդաց արտաքոյ կարգի կերպարանքին ու մարտնչելու զարմանալի կերպին հետ միանալով, Գաղղիացի ընդդիմամարտներուն վրայ մեծ աղդեցութիւն բրաւ . այնպէս որ վայրկենական շփոթ մ'ինկաւ բանակին կեդրոնը, եւ ձիււորներն ամիտի կենալու եւ դէմ առ դէմ պատերազմելու տեղ ցիր ու ցան եղան : Այս սխալ շարժումը վտանգաւոր հետեւանք կրնար ունենալ թէ որ Սթրատիացւոց մեծագոյն մասը՝ անտէր եւ անպաշտպան մնացած կահ կարասին տեսնելով թշնամւոյն ետեւէն իյնալու տեղ՝ աւարտութեան զբաղած չըլլային : Այսու ամենայնիւ գունդին հօրագոյն մասը կը մարտնչէր եւ Գաղղիացի ասպետները նեղը կը ձգէր՝ իրենց ահաւոր վաղակաւորոջն անոնց նիզակները կոտրելով : Բարեազգաբար թագաւորը Մանթուայի մարքիդին յարձակումը ետ մղելով՝ իր ետեւը պատահածը տեսաւ, ու մէկէն ձիարշաւ բանակին կեդրոնին օգնութեան թռաւ, եւ արքունի տան ազնուականաց հետ Սթրատիացւոց ետեւէն ինկաւ : Նիզակը խորտակած ըլլալուն՝ երկայնութիւն իր բոլորտիքը փայլակի նման կը շողացնէր, այնպէս որ կամ ձին զինքն առնել տանելով Պուռպոնեան աղջկորդւոյն պէս, կամ թէ քաջասրտութեան վերջին ճիգ մը թափելով զինքը մէկէն՝ ի մէկ Սթրատիացւոց մէջ զնտաւ : Իր հետ միայն ունենալով ութ նորընտիր ասպետներ, իր զինակիրներէն մէկը՝ Անթուան

Տէղ—Ամպրառու իր գրօշակակիրը, եւ իր ցըր-
ուեալ աղնուականներն իր քով ժողովելու համար
Գւլլէ՛, Գւլլէ՛, կը դոչէր. անոնք ալ վը-
տանգը կարծածնուն չափ մեծ չտեսնելով, վը-
րէժինդ իր կասաղութեամբ պատերազմիլ սկը-
սան, եւ Աթրատիացւոց տուած հարուածները
տոկոսեօք ետ կը դարձնէին:

Յառաջապահ գնդին գործն ալ կը յաջողէր:
Գայացցօ մարքիզը, Գաղղիացւոցմէ խիստ ա-
ւելի բազմաթիւ բանակի մը գլուխ անցած՝ ա-
նոնց վրայ պիտի յարձկէր: Խսկզբան սարսափե-
լի կատաղութիւն ցոյց տուաւ, բայց առաջին
եռանգը շուտով պաղելով՝ տասն կամ տասներ-
կու քայլ Գաղղիացւոց գունդէն հեռու կեցած
զարնուելէ ետքը, առանց նիզակ մ'անդամ խոր-
տակելու ետ դարձաւ: Գաղղիացիք ետեւէն իյ-
նալ ուղեցին, բայց թիէ մարաջախտը վախ-
նալով որ չըլլայ թէ ասիկա յառաջապահ գուն-
դը կեդրոնէն հեռացնելու դարան մ'ըլլայ, ան-
չարժ կենալ հրամայեց: Բայց Զուիցցերցիք
ու Գերմանացիք՝ այս հրամանս չհասկնալով
կամ իրենց համար չկարծելով, մէկէն թըշ-
նամուոյն ետեւէն դիմեցին: Թէպէտ եւ ոտքով
կը քալէին, այսու ամենայնիւ հասան անոնց,
ու հարիւրի չափ մարդ սպաննեցին: Աս բանս
իրենց մէջ մեծ շփոթութիւն մը ձգելու բաւա-
կան եղաւ: Ոմանք դաշտին մէջ հոս հոն ցըր-
ւեցան, ոմանք ալ ջուրը նետուեցան գետն անց-
նելով իրենց բանակը հասնելու համար: Թիէ

նարաջախանայս տեսնելուն պէս՝ հարիւր զինեալ
հարզ զրկեց թագաւորին օգնելու համար, որ
սնլուր քաջութեամբ պատերազմը շարունակե-
լով մեծամեծ վտանգներու մէջ կիյնար, եւ
տղնուական թիկնապահներէն այնպէս բամբը-
ւած էր որ չէին կրնար իր ետեւէն հասնիլ,
որովհետեւ վտանգ եղած տեղը կը գիմէր Գու-
շէ՝ գոչելով, առանց նայելու թէ արդեօք ի-
րեն կը հետեւէին: Ալ սրովը չէր մարտնչեր,
որովհետեւ այն ալ նիզակին պէս խորտակած
էր. պատերազմական ծանր տապար մը ձեռ-
քըն առած կը կռուէր, որուն թէ սուր կողմովը
եւ թէ ծայրովը տուած հարուածը հաւասար
բապէս մահաբեր էր: Աթրատիացիք թագաւո-
րական տան պաշտօնեայններուն յարձակմանը
չկրնալով դէմ կենալ, ալ զիրենք պաշտպանե-
լու ճարերնին հատնելով փախստեան գիմեցին:
Այս միջոցին թագաւորը մեծ վտանգի մէջ էր,
քանզի փախստականաց ետեւէն չափէ գուրս
կյնալուն, յանկարծ զինքը անոնցմէ շրջապա-
տեալ տեսաւ, որոնք եթէ սրտասարսուռ ար-
հաւրօք մ'ապշած չըլլային, յանկարծ միանա-
լով կրնային թէ թագաւորը եւ թէ իւր ձին
կոխել եւ խզել: Բայց ինչպէս որ Գօմին կը-
սէ, — Աստուած պահածը աղէկ կը պահէ, —
Աստուած Գաղղիոյ թագաւորը կը պահէր:

Սոյն միջոցին վերջապահ գունդն ալ սաս-
տիկ նեղութեան մէջ էր. թէպէտ եւ Պ. Պ. կիզ
ու թրխմույլ կարելի եղածին չափ հաստատու-

Թեամբ զէ՛մ կը կենային , բայց հաւանականա-
բար թշնամեաց բազմութենէն պատի ընկճէին՝
եթէ նոր օգնութիւն մը չհասնէր : Նախ՝ կա-
բոլսու Ը հասաւ , որ ալ փախստականաց հետ
գործ չունենալով՝ դարձեալ պատերազմողնե-
րուն մէջ նետուեցաւ : Արկրորդ՝ բանակին սպա-
տաւորներն հասան , որք Աթրատիացւոց յար-
ձակումէն ազատած ըլլալով եւ թշնամեաց փա-
խստոր տեսնելով , ծառ կտրելու կացիներով
գիծեալ՝ պատերազմողներուն մէջ նետուեցան :
ձիերուն սրունքը կտրելով եւ դեանաթաւաջ
ձիաւորաց զրահը ջախջախելով :

Խառաջիք չկրցան այս կրկին յարձակմանց
դիմանալ :

Գաղղիական կատաղութիւնը բազմադիտա-
կան ամեն հնարաւոր հաշիւները կոչնչացնէր :
Գրեթէ դար մը կար որ Խառաջիք այսպիսի
արիւնալից ու մոլեգին կոիւները մոռնալով
տեսակ մը նիզակախաղութեան փարժուէր է-
ին , որուն պատերազմի անուն կուտային . այն-
պէս որ Յռանսօստ Աճնդակի ջանից հակառակ
Խառաջացոց վերջապահ գունդերն ալ փախ-
չիլ սկսան խուճապաւ , եւ մեծ աշխատութեամբ
հեղեղը կանցնէին , որ պատերազմին ժամանակ
իջած յորդ անձրեւէն առաւել եւս աճած էր :

Ոմանք կուզէին յաղթուողներուն կտուէն
իյնալ ու հալածել , վասն զի այն աստիճան
չիոթութիւն ինկած էր մէջերնին , որ Գաղղի-
ացւոց ձեռքը մնացած պատերազմական դաշ-

աէն կը տեսնուէր խառն 'ի խուռն ամեն կողմ
փախչելին , որով Բարսայի ու Պէրչէթթօյի
ճամբայներն ամբողջով լցուած էր : Բայց թիէ
մարաջախան ու Պ. Պ. կիզ ու թրխույլ՝ որք
երեւակայական վտանգէ մը փախչելու կաս-
կած չէին կրնար տալ , թչնամին հալածելու
եռանդն արգիլեցին՝ դիտողութիւն ընելով որ
թէ՛ մարդիկ եւ թէ՛ անասունները շատ յոգ-
նած ըլլալով՝ հալածումն աւելի առաջ մղել
ուզելը՝ ձեռք բերուած յաղթութիւնը կրնար
վտանգի մէջ ձգել : Այս վերջին խորհուրդն ըն-
դունուեցաւ՝ Թրիվիւսի, Գամիլ Ղիթէլիյի ու
Ֆրանչէսկօ Աէքքօյի կարծեաց հակառակ , որք
յաղթութիւնն աւելի առաջ տանիլ կուզէին :

Թագաւորը Թարօյի ձախեղերքին վրայ փոք-
րիկ գիւղ մը գնաց , ու աղքատիկ տնակ մը քաշ-
ուելով զէնքերը մերկացաւ : Թերեւս ինքն ա-
մեն զօրապետներէն ու զինուորներէն աւելի
քաջութեամբ պատերազմած էր :

Գիշերը հեղեղն այնչափ աճեցաւ , որ եթէ
Իտալական բանակին սարսափը փարատած ալ
ըլլար , չպիտի կրնար Գաղղիական բանակին
ետեւէն իյնալ : Թագաւորը՝ այս յաղթութենէն
ետեւ փախչելու կերպարանք ունենալ չուզե-
լով բոլոր օրը պատերազմի պատրաստ վիճա-
կի մէջ կեցաւ , ու երեկոյին Մէտէչէնա գնաց
պառկելու , որ առջի գիշերը իջեւանած գիւ-
ղակէն մղոն մը հեռու ուրիշ փոքրիկ գիւղ
մ'էր : Բայց գիշերը մտածելով որ իր զինուոյ

պատիւը բաւական բարձրացուցած էր՝ քառապատիկ աւելի զօրաւոր բանակի մը յաղթելով, երեք հազար մարդ ջարդելով եւ օր ու կէս ալ թշնամւոյն միջոց տալով որ վրէժն առնու, ուստի լուսնալէն երկու ժամ առաջ կրակ վառել տուաւ, որպէս զի թշնամին զինքը միշտ բանակին մէջ կարծէ, եւ ամեն մարդ առանց ձայնի ձի հեծնելով, բոլոր Վաղղիական բանակը՝ որ եւ է վտանգէ ազատ՝ իւր ընթացքը դէպ 'ի Պոսկո—Սան Տօնիննօ շարունակեց :

Այս միջոցին Պապը Հռովմ մտած էր, ուր իր քաղաքականութեան յարմարաւոր լուրերը չուտով հասնիլ սկսան : Իմացաւ որ Ֆէրատիսնանտ՝ հազար կամաւոր զօրքով եւ խղապէլի ու Ֆէրտինանտի զրկած բազմաթիւ ձիաւոր եւ հետեւակ Սպանիացի գունդերով Աիկիլիայէն Վալայրիա անցեր էր, եւ հռչակաւոր կօնզալվէ Գօրտօվա ալ Իտալիա կը հասնէր, մեծ զօրապետի համբաւով, զոր Ալմինարայի պարտութիւնը քիչ մը պիտի նսեմացնէր Գրեթէ մի եւ նոյն միջոցին Վաղղիականնաւախումբն Արաւկոնացւոց նաւախումբէն զարնուեր էր : վերջապէս դաշնակցաց կորսնցուցած Թարօյի պատերազմը Պապին համար յաղթութիւն մ'էր, որովհետեւ արդիւնքը իւր սխերիմ թշնամին Վաղղիա վերադարձնել էր : Պապը հասկնալով որ ալ կարողոս Ղէն վախնալիք մը չունէր, կոնդակ մը զրկեց անոր, երբոր Նովարրայի օգնելու համար Թօրինօ կեցած էր, եւ իր քահանայապետ

տական իշխանութեամբը կը հրամայէր որ ինք
եւ իր բանակն Նտալիայէն դուրս ելնեն, եւ
Նարբոլիի տէրութեան մէջ ունեցած գունդերն
ալյետս կոչէ մինչեւ տասն օր, ապա թէ ոչ զին-
քը պիտի բանադրէր եւ անձամբ իր անջե-
զատուելու պիտի կոչէր :

Կարսլոս Ը պատասխանեց .

1. Պատը գաշնակցութեան գլուխ ըլլա-
լով ինչպէս կրնար հրամայել իրեն որ Նտա-
լիայէն դուրս ելնէ, մինչդեռ գաշնակիցք ոչ
միայն իրեն ձամբայ տալ չէին ուզած, այլ
նաեւ, ինչպէս Նորին սրբութիւնը իմացած էր,
իւր Գաղղիա վերադարձն ալ արգիլելու փորձ
մ'ալ ըրեր էին :

2. Նարբոլիէն իր դօրքերը ետ քաշելն ամ-
բարչաութիւն կը համարէր, որովհետեւ Նարին
սրբութեան հաւանութեամբն ու օրհնութեամ-
բը հոն մտեր էր :

3. Անձամբ քրիստոնեայ աշխարհին մայ-
րաքաղաքը գատաստանի ներկայանալու խօս-
քին վրայ չափէ դուրս կը զարմանար . որով-
հետեւ դեռ վեց շաբաթ առաջ Նարբոլիէն գա-
նալուն, երբոր Նորին սրբութեան հետ տե-
սակցիլ ուզեր էր իւր յարգանաց եւ հնազան-
դութեան փօրձերը տալու համար, Նորին սրբ-
ութիւնը՝ փոխանակ իր խնդրած շնորհը տա-
լու, իր մօտենալը լսելուն պէ՝ արտօրնօք շը-
ռովմէն փախեր էր, ու ինքը ետեւէն հասնե-
լու ամեն ջանք ըրեր ու պարագ ելեր էր :

Այս վերջին յօդուածին մէջ կարդոս կը խոստանաք Նորին սրբութեան, որ եթէ ինքն ալ այս անգամ իրեն սպասելու խօսք տար, իր տէրութեան գործերը գոհացուցիչ կերպով կարգադրելէ ետև Զոտիկ դասնայ եւ փափաքած հասուցումը ընէ :

Կարդոս Ը ի պատասխանը որչափ ալ խրոխտ ու հեզնական էր, այսու ամենայնիւ Պոպին տարօրինակ կանգակին ճատամբ մը հնազանդելու հարկագրեցաւ պարագաներէն : Կարդոս Ը ին Զվիցցերիայէն նոր օգնութիւն մ'ալ հասաւ . բայց իր ներկայութիւնը Վալդիայ մէջ անհրաժեշտ ըլլալուն, Առգովիկ Կիթօրցայի հետ խաղաղութիւն ընել տփպուեցաւ, որով Նովարրան ետ կուտար, մինչդեռ Ժիլպէս Մօնրանսիէ ու Օպինսի ալ՝ Վալապրիան, Պազիլիպթը ու Նարբոին չկրնալով պաշտպանել, երսունուերկու օր պաշարուէ վերջը 1496 յուլիս 20 ին Աթէլլայի գաշնադրութիւնն անորագրելու ըստփպուեցան, որ Նարբոիի ամեն քաղաքներուն ու բերդերուն Ֆէրաինանտ Բ Նարբոիի թագաւորին ետ դարձուիրը կը պահանջէր :

Ֆերաինանտ Բ այս ամենը հազիւ երեք ամիս կրցաւ վայելել, որովհետև յաջորդ սկստեմբեր 7 ին հեշտամոլութենէ սպառելով մեռաւ Աէսուվ լիբան ստորաօր Սօմմա բերդին մէջ . եւ զինքն անողջացնելու համար իւր կնոջ ամեն խնամքն անօգուտ եղան, որուն գեղեցկութիւնը միայն պատճառ եղեր էր

այս հիւանդութեան :

Իր Ֆրեանէրիկ հօրեղբայրը յաջորդեց իրեն , Աղեքսանդր օր քան զօր քահանայապետական գահին վրայ հաստատուելով՝ երեք տարուան միջոցին Նարօլիի աթոռին հինգ թագաւոր յաջորդելը տեսեր էր : Այսինքն Ֆերաինանտ Ա. Ալֆօնս Բ. կարօլոս Ը. Ֆերաինանտ Բ ու Ֆրեանէրիկ :

Բոլոր այս գահերու երերումն ու թագաւորներու արագ յաջորդութիւնը Աղեքսանդր Զ ի համար խիստ շահաւոր էր , որովհետեւ ամեն նորընտիր վեհապետ օրինաւոր թագաւոր սեպուելու համար քահանայապետական յատուկ օրհնութեան կարօտ էր : Ասկէ կը հետեւէր որ Աղեքսանդր՝ թէ իշխանութեամբ եւ թէ վարկուժով այս ամեն փոփոխութիւններէն օգուտ կը քաղէր , քանզի այնչափ սիմոնիականութիւններ ընելէ վերջը՝ չէ թէ միայն Միլանու դքսէն , Վենետիոյ ու Ֆիօրէնցայի հասարակապետութիւններէն , որ իր դաշնակիցներն էին , հետզհետէ եկեղեցւոյ գերագոյն գլուխ ճանչցուած էր , այլ նաեւ Նարօլիի գահին յաջորդող հինգ թագաւորներէն յաջորդաբար պաշտուած էր : Ուրեմն Պապը խորհեցաւ որ իր գերդաստանին իշխանութեան հիմունքը ձգգելու ժամանակն հասած էր , մէկ կողմանէ կանդիոյ դքսին վրայ կրթնելով , որ աշխարհային ամենէն բարձր աստիճանները սլիտի ընդունէր , մինչդեռ կեսար Պօրճիս ալ ամեն

եկեղեցական գերագոյն պաշտօններու պիտի կոչուէր : Պապն այս նոր խորհուրդը չորս Սպանիացի կարդինալ ձեռնադրելով ապահովցուց, որովհետեւ սուրբ ժողովին մէջ իւր հայրենակից կարդինալներուն թիւը քսաներկուքի հասնելով, քուէարկութեանց ատեն մեծաքոյն մասը կերպով մը ապահովապէս կրնար վասակիլ :

Քահանայապետական քաղաքականութեան առաջին պէտքն էր՝ Հռովմայ բոլորովքը մաքրել այն ամեն փոքրիկ իշխաններէն՝ որք եկեղեցւոյ փոխանորդք կը կոչուէին, եւ զորս Աղեքսանդր պապութեան ձեռնակապքը կանուանէր : Արդէն տեսանք որ այս գործիս ձեռք զարկած էր Օրսինիները Գօլօննաներուն դէմ յարուցանելով, երբ Կարոլոս Ը ի ձեռնարկութիւնը զինքն ստիպեց իր խելքին եւ տէրութեան բոլոր զօրութիւնը մէկտեղ ժողովելով իւր անձին ապահովութիւնը հոգալ :

Բայց Օրսինիները՝ որ Պապին հին բարեկամներն էին, անխոհեմութեամբ Գաղղիացւոցմէ կաշառուելով՝ անոնց հետ մէկտեղ Նաբօլիի տէրութեան մէջ մտած էին, այնպէս որ Վիրձինիօ, այս հզօր գերշատանին գլխաւորներէն մէկը, պատերազմի ատեն բռնուելով Ֆէրաինանտ Բ ին քով գերի ինկեր էր : Ասիկա Աղեքսանդրի համար բարեպատեհ առիթ մ'էր : Նաբօլիի թագաւորն ըստիպեց որ իր 1496 յունիս 1 էն 'ի վեր ապրե-

տամբ հրատարակած մարդը թող չտայ, եւ յաջորդ
հոկտեմբեր 26ին, այսինքն Ծրեւոերթիկի թագա-
ւորս թեան սկիզբները, որուն իրմէ թագաւորա-
կանասանձին իշխանութիւն ստանալու պէտքը
դիակէր, գաղտնի ժողովին մէջ Վիճիթիօ Օրսի-
նիկի ու անոր բոլոր գերդաստանին ընչիցը յար-
քունիս գրաւուելուն վճիռը առաւ : Անչքերը
գրաւուած հրատարակելը բաւական չէր, կալ-
ուածառէրերն ալ արտաքսել հարկ բլլալով,
Գօլօնեաներուն հրակէր կարգաց ըսելով թէ
իւր բարեկամութեան մէկ փորձը տալ ու գերով
իրենց, այս վճիռը՝ իր որդւոյն՝ Ծրանաստի,
Աանախոյ գրքին հրամանին տակ իրենց վաղեմի
թշնամեացը գէժ գործագրելու հրաման կուտար
իրենց : Ասանկով իր գրացիներն իրարու ձեռքով
կը տկարացնէր, մինչեւ որ անխանց կարենար
յաղթագն ու յաղթուողը բնաջինջ ընել :

Գօլօնեաները առաջարկութիւնն ընդունե-
ցին, ու Աանդիոյ գաւքնը եկեղեցւոյ սպարա-
պետ անձանեցաւ : Իշխանութիւն ժը, որոյ
պատուանշաններն իւր հայրը քահանայապե-
տական գղեւտներն հաղած շոտով Ա. Պետրոսի
եկեղեցւոյն մէջ իրեն յանձնեց :

Գործերը նախ Ազեքսանգր Չի յուսացածին
պէս առաջ գացին, ու գեւ. տարին չվերջացած՝
քահանայապետական բանակը Օրսինիներուն
սեփական պալատներուն ու բերդերուն մեծ
մասին արեւց. այնպէս որ, ասոնք զիրենք բաւորա-
փն կորուսեալ կը համարէին, եւ առանց մեծ

յոյս մ'ունենալու Աարուս Ը ի գիմած էին .
բայց անիկայ որչափ ալ որ իրանձնական գոր-
ծերովը զբաղած էր եւ գինու զօրութեամբ
չէր կրնար նստասեղ, այսու ամենայնիւ օգնու-
թեան հասաւ , իրենց քով զրկելով Ա իրճի-
նիօյլի որդի Աարուս Որսինին՝ որ իր քով գե-
րի էր , ու Գաթէլ Ա իթէլլիյի եղբայրը Վ իթէ-
լօցցօ Ա իթէլլին , այն երեք խտալացի քաջ զօ-
րավարներէն մէկը՝ որք վարձով իրեն գինուորած
ու թարօյլի անցքին ժամանակ պատերազմած
էին : Այս երկու զօրավարները , որ քաջու-
թեան ու ճարտիկութեան կողմէ խիստ հռչա-
կաւոր էին , Աարուս Ը ի առատաձեռնու-
թեան շնորհիւ մեծագումար ստակ կը բերէին
հետերնին . այնպէս որ Չ իթթա Տէ Գաթէլլօ
հասնելուն պէս , որ իրենց փոքրիկ իշխանու-
թեան կեդրոնն էր , զօրաժողովի հրաւեր կար-
գացին , եւ ահա բոլոր ժողովուրդը խմբովին
իրենց գլուշակին տակ ժողովեցաւ : Աստի քիչ
աւուր մէջ փոքրիկ բանակ մը կազմեցին . եւ
որովհետեւ Գաղղիացւոց քով դանուած ատեն-
նին մասնաւոր ուսմունք բրած էին անոնց
զինուորական կազմութեան վրայ , որով խտա-
լացիներէն շատ գերազանց էին , մի եւ նոյն
կարգադրութիւններն իրենց բանակին մէջ մը-
տուցին : Այսինքն թնդանօթները գործածելու
կերպը գիւրացուցին , եւ հասարակ դէնքի տեղ՝
Զ վիցցե ըացւոց գործածածին նման՝ ըայց երկու
ոտք աւելի երկայն՝ նիզակներ տուին իրենց

զօրաց ձեռքը : Այս փոփոխութենէն ետքը Ախթէլոցցո Ախթէլի երեք չորս ամիս իր մարդիկը նոր զինուց գործածութեանը վարժեցուց, Յետոյ երբոր զանոնք բաւականապէս կրթուած գտաւ, Բէրուզ, Թօսի, Նարնի քաղաքներէն ալ օգնութիւն գտնելով, որոնք կը վախնային որ Օրսինիներէն ետեւ կարգը իրենց կուգայ, ինչպէս որ Գօլօննաներէն ետեւ կարգը Օրսինիներուն եկած էր, Պրաչչիանօյի վրայ քաւեց, զոր Խւրպէնի դուքսը պաշարած էր, եւ զոր վերոյիշեալ դաշնադրութեան շնորհիւ առժամանակեայ կերպիւ Աննետիկցիք պապին տուած էին :

Աննետիկցի զօրապետը՝ Ախթէլոցցո Ախթէլիի իր վրայ գալը իմանալուն պէս, աճապարեց, եւ ճամբուն կէսը անոր խնայելով ինքնախ անոր դէմ ելաւ : Երկու բանակները Սօրիանօյի ճամբուն վրայ իրար դիմաւորելով յանկարծ սաստիկ կռիւ մը սկսան : Քահանայապետական բանակն ութ հարիւր Գերմանիացիներու գունդ մ'ունէր, որուն վրայ Խւրպէնի ուկանդիոյ դքսերը բոլոր յոյսերնին դրած էին, որովհետեւ աշխարհիս ամենէն քաջամարտիկ զինուորներն էին : Բայց Ախթէլոցցո Ախթէլի այս ընտիր զօրաց դէմ իր հետեւակազօրը դըրաւ, որք իրենց ահարկու նիզակներովը զանոնք կը շամբրէին, որովհետեւ Գերմանացեաց դէնքերը չորս ոտք աւելի կարճ ըլլալով չէին կրնար ասոնց հարուածին դէմ հար-

ուած հատուցանել : Միանդամայն իր թիթեւ-
թնդանօթներն ալ բանակին կողերը կը ձեռնէին,
եւ արագընթաց շարժմամբ ու անվրէպ հար-
ուածներով թշնամեաց թնդանօթները կը լու-
ցընէին : այնպէս որ երկար ընդդիմօթենէ մ'ե-
տեւ , որ այնպիսի հզօր միջոցներու դէմ կը ու-
ուող բանակէ մը չէր յուսացուէր . քահանա-
յապետական զօրքերը փախչիլ սկսան դէպ 'ի
Թօնչիլիօնէ , իրենց հետ տանելով Վանգիոյ դուքսը՝
որ նիզակով մը դէմքէն վիրաւորուած էր , եւ
Ֆապրիս Գօլօննան ու Քահանայապետական նը-
ւիրակը : Իսկ Իւրպէնի դուքսը , որ բանակին
ետ քաշուիլը պաշտպանելու համար վերջապահ
զնդով կը պատերազմէր , յաղթեալ բանակին
բոլոր թնդանօթներուն ու կահ կարասեաց հետ
գերի բռնուեցաւ :

Այս մեծ յաջողութիւնը Վիթէլլօցօ Վի-
թէլլիին չփքացուց եւ իր գտնուած վիճակին
վրայ չկուրցուց . հասկցաւ որ ինքն եւ Օրօի-
նիներն այսպիսի պատերազմ մը յառաջ վարելու
համար խիստ տկարէին , եւ բանակին փոքրիկ
գանձն սպառելուն պէս՝ բանակն ալ պիտի ան-
հետանար : Ուստի իր յաղթելուն վրայ զղջա-
ցած ի պէս՝ այնպիսի առաջարկութիւններ ը-
րաւ , որ եթէ յաղթուած ըլլար՝ թերեւս չէր ըն-
դուներ : Առաջարկած պայմանները Պասպէն
խեղոյն ընդունուեցան , որ այն օրերը լուր ա-
ռեր էր թէ Թրիվիւլսի երեք հազար Չուիղցեր-
ցի զօրքով Ալպեան լեռներն անցեր ու նորէն

Խտալիա մտեր էր, և Կը վախճար որ շըւայ
թէ խաւացի զօրապետին բերած զօրքը Գաղ-
ղիոյ թագաւորին յառաջապահ դունդն ըլլար։
Ուստի որոշուեցաւ որ Օրսինիները Եօթանա-
սուն հազար Ֆիօրին վճարեն իբր պատերազմի
ծախք, ու բոլոր պատերազմի գերիները բաց
'ի դքսէն՝ իրարու ևտ տրուին առանց փրկա-
նաց։ Եօթանասուն հազար Ֆիօրինի վճարումն
սպահովցնելու համար՝ Օրսինիները Սնկուիլլա-
բայի և Զէրվէթթի բերդերն Սֆօրցա ու Սան—
Վէվէրինօ կարգինալներուն գրաւ տուին։ Բայց
որոշեալ օրը հասնելուն՝ պէտք եղած ստակը
չունենալով, իրենց քով գերի գանուող իւրպէն
դուքսը 40,000 տուքաթի տեղ հաշուելով, որ զը-
րեթէ խոստացեալ գումարն ըսել էր։ Աղեք-
սանդը Զի յանձնեցին, որ սյսանդամ պայմա-
նադրութեանց անաչառ պահպանող հանգիսա-
նալով, իւր զօրապետին վճարել տուաւ զն-
րոյիչեալ փրկանքը՝ որ իր թշնամիներուն տա-
լու պարտական էր։

Միւս կողմանէ Պապն ալ Վիրճինիօի դի-
ակը տուաւ կարոլոս Օրսինիյի ու Վիթէլլօցօ
Վիթէլլիյի, վասն զի տարօրինակ դիպուածով
մը գաշնադրութեան ստորագրութենէն ութ օր
առաջ այս խեղճ գերին վախճանած էր մի և
նոյն հիւանդութեամբ՝ որով Պայաղիաի եղբայրը
մեռած էր, և թէ նմանակցութենէն կրնայ դու-
շակուիլ։

Հաշտութեան դաշնագիրը նոր ստորագրուեր

էր, Բրօսքէր Բօյօննա ու Կօնզալվ աը Բօր-
տու՝ զորս Պապը Ֆրէտէրիկէն խնդրած էր,
Նարօլիցի ու Սպանիացի զօրքերէ կազմուած
բանակով մը Հռովմ հասան։ Աշէքսանդր ալ
էկրնալով զանոնք Օրսինիներուն դէմ գործա-
ծել, անօգուտ տեղը կանչած չըլլալու հա-
մար՝ Սսթի քաղաքը ետ առնելու գործածեց։
Կօնզալվ այս գործը յաջողութեամբ գլուխ հա-
նելուն փոխարէն Պապին ձեռքէն ոսկեղէն վար-
դէն ընդունելու արժանացաւ, որ նորին սրբու-
թեան շնորհած ամենէն մեծ պատիւն ըսել էր
Ասով Կօնզալվ Մաքսիմիլիանոս կայսեր, Բագ-
դիոյ թագաւորին, Վենետիոյ մեծ գրքին եւ
Մանթուայի մարքիզին պատուակից եղաւ։

Այս գէպերուն միջոցին վերափոխման աօ-
նը վրայ հասաւ որուն Կօնզալվ ալ մասնակից
ըլլալու հրաւիրուեցաւ։ Ուստի իր պալատէն
ելնելով քահանայապետական ձիաւորները դի-
մաւորելու եկաւ, ու կանդիոյ գրքին ձախա-
կողմը կեցաւ, որ իր անձնական գեղեցկու-
թեամբն ամենուն աչքը վրան կը քաշէր։

Իր մանկկաւիկներն ու սպասաւորներն այն-
պէս շքեղ հագուած էին, որ եկեղեցական մե-
ծաշուք հանդէսներու առաջին քաղաքն եղող
Հռովմ քաղաքին մէջ մինչեւ այն օրն երբէք
նմանը չէր տեսնուած։ Մանկկաւիկներն ու
սպասաւորները թաւիշէ ծածկոյթներով զգես-
տաւորեալ երիվարներ հեծած էին, որոնց ար-
ծաթաթել ծոպերուն մէջ տեղ տեղ մի եւ նոյն

մնտաղէ բոժոժներ կախուած էին : Իսկ ինքը,
ոսկեհուռ հանդերձ մը հազած էր , ու վիզն
արեւելեան ամենէն գեղեցիկ ու խոշոր մար-
գարխաներէ մանեակ մը կար , որ մինչեւ այն
ատեն քրիստոնեայ իշխանի մը վրայ տեսնուած
չէր , եւ գլխարկին բոլորաթիւր ոսկի շղթայ մը
կար , որուն վրայի աղամանդներուն ամենէն
փոքրը քսան հազար Մաճառ ոսկիէ աւելի կար-
ժէր : Այս կարգէ դուրս շքեղութիւնն աւելի
աչքի կը դարնէր Ահսար Պորճիայի պարզ եւ
անզարդ ծիրանիէ վերարկուն քով : Ասոր
արդիւնքն այն եղաւ , որ Ահսար առաւել եւս
նախանձելով իր եղբօրը վրայ , ատելութիւնն
ալ եւս աւելի բորբոքեցաւ , մանաւանդ երբ
անոր ամեն անցած տեղերէն գովեստներ լը-
սեց անոր գեղեցկութեանն ու պերճութեա-
նը վրայ : Այս վայրկեանէն Արարիւնալ Վա-
լէնթինօ մտքին մէջ որոշեց այս մարդուն կեան-
քը դաւել , որ իր փառասիրութեանը սիրոյն
ու ամբարտաւանութեան ճամբուն վրայ խո-
չընդոտ կըլլար : — Իսկ Աանդիոյ դուքսին գա-
լով , — կըսէ թօմազօ պատմագիրը , — ստու-
գիւ այն տարաբարդիկ երիտասարդը մեծ իրա-
ւամբ այս տօնին առթիւ՝ իր չնաշխարհիկ գե-
ղեցկութեան ու շքեղութեանն մեծ յիշատակ
մը ձգեց ժողովրդեան մէջ , որովհետեւ իւր
յուզարկուորութենէն առաջ վերջին հանդէսն
էր այս :

Աիւքրէս այս հանդէսին մասնակցելու պատ-

ճառանօք Հոովմ եկած էր, բայց իր բուն միտքը, ինչպէս որ պիտի անանենք քիչ մը ետքը, իւր հօրը ձեռքը փառասիրութեան նոր գործիք մ'ըլլալ էր:

Պապը իւր որդւոյն սոսկ արտաքնայարդար դոտոզ եւ ունայն յաղթանակովը գոհ չըլլալով, ու Օրսինիներուն պատերազմն ալ ուղածին պէս չյաջողելով, իր առջինեկին հարստութիւնը քաղմապատկելու համար, իր ատենախօսութեան մէջ կալիքստոս Պապին համար ըրած մեղադրանքը ինք գործադրել որոշեց, այսինքն եկեղեցական նահանգներէն Պէնէվէնթ, Թէրրաչինօ ու Բօնթէքօրվօ քաղաքներն անջատելով դքսութիւն մը կազմել, որ իբր սեփական վիճակ անոր պիտի տրուէր: Այս առաջարկութիւնը ժողովին մէջ ամենեւին ընդդիմութիւն չգտաւ, որովհետեւ ինչպէս որ արդէն ըսինք՝ այն միջոցին կարգինալներու ժողովը բոլորովին Աղեքսանդր Զ ի կողմնակից էր: Եղբօրը տրուած այս մեծ շնորհքը բոլորովին զայրացուց զԿեսար, որ հայրական շնորհաբաշխութեանց մէջ չմոռցուելով՝ Ֆրէտէրիկի քով ծիրանակիր նուիրակ կոչուած էր, եւ յանուն Պապին թագն իր ձեռքովն անոր գլխոյն վրայ պիտի դնէր:

Իսկ Լիւքքէս՝ այս տօնախմբութեան օրերը հօրն եւ եղբարցը հետ անցունելէն ետքը՝ Սուրբ Աքստոսի վանքը քաշուեցաւ, եւ այս առանձնութեան բուն պատճառը ոչ ոք կրցաւ գիտ-

նար : Ահեսարի պաղատանքն ալ զուր ելան , որ իր քրոջը վրայ տարօրինակ եւ անբընական սէր մ'ունենալուն , կաղաչէր անոր որ իր Նարսիի երթալուն երկրորդ օրը զսնէ աշխարհէն հրաժարէր : Քրոջը յամստութիւնը ղինքը խոր խօցեց , որովհետեւ Աանդիոյ զքսին թափորի ժամանակ ցըցուցած պերճութեան օրէն 'ի վեր ազգապիղծ սիրուհոյն իրմէ պաղլընչմարեց , եւ իր հակառակորդին զէմ ունեցած ատելութիւնն այնպէս սաստկացաւ , որ ալ ինչ եւ է կերպիւ անոր կեանքը վերցնել որոշելով նոյն իրիկունը իր օրիկայներուն զլխաւորը կանչել տուաւ :

Միքէլօթթօ վարժուած էր այսպիսի գաղտնածածուկ պաշտօններու , որք կամ սիրահարութեան մը նպաստելու եւ կամ վրէժխնդրութիւն մը կատարելու նպատակ ունէին : Այս երկու պարագայներուն մէջ ալ առատ վարձատրութեան յուսով ժամադրեալ միջոցին անվրէպ գնաց իր պաշտօնանը գտաւ :

Ահեսար Պօրճիա ընդարձակ կրակարանի մը մոյթին կրթնած ղինքը կազատէր : այս անգամ կարդինալական ծիրանուոյն ու փեղոյրին տեղ սեւ թաւչէ բաճկոնակ մը հագած էր , որոյ կիսաբաց ձեղքերէն մի եւ նոյն գունով սընդուսէ զգեստ մը կը տեսնուէր : Մէկ ձեռքը մեքենայաբար ձեռնոցներուն հետ կը խաղարխակ միւսը թունաւոր դաշոյնի մը երախակաւը կը շոյէր , զոր միշտ հետը կը կրէր : Ասի-

կայ կարդինալին գիշերային արշաւանաց ըզ-
գեստնէր : Միքէլօթթօ գինքն այն կերպարան-
քով տեսնելուն վրայ չզարմացաւ , միայն թէ
իր աչքերը սովորականէն աւելի շարագուշակ
բոցեր կարճկէլին , ու հասարակօրէն գունատ
այտերը կապուտակ գոյն մ'առած էին : Միքէ-
լօթթօ Աեսարու վրայ նայուածք մ'արձկելով
հասկցաւ թէ իր եւ անոր մէջ ահռելի գործ
մը պիտի կատարուէր :

Աեսար աչք ըրաւ որ դուռը գոցէ : Միքէ-
լօթթօ հնազանդեցաւ , ու վայրկեան մը լու-
թենէ ետեւ , որոյ միջոցին Պօրճիայի աչքերը
կարծես թէ գիմացը կանգուն ու գլխիբաց կե-
ցող անհոգ սրիկային սրտին խորերը թափան-
ցել կուզէին :

— Միքէլօթթօ , ըսաւ այնպիսի ձայնիւ մը ,
որուն մէջ սրտին յուզմունքը յայտնող միմիայն
նուրը եւ կծու հեգնութիւն մը կը նշմարուէր .
այս զգեստս ինչպէս կը գտնես :

Սրիկայն որչափ որ սովորած էր իր տիրո-
ջը պտուտաւոր խօսքերուն , զորս իր բուն միտ-
քը յայտնելէ առաջ կը գործածէր , այս անյու-
սալի հարցման առջև 'ի սկզբան լուռ կեցաւ ,
եւ հազիւ քանի մը վայրկենէ վերջը կրցաւ
պատասխանել :

— Խիստ աղէկ , տէր իմ . այդ զգեստով ձեր
վսեմութիւնը զօրապետի մը կերպարանքն ու-
նի , ինչպէս որ քաջասրտութիւնն արդէն ու-
նի :

— Ձեր այդ կարծեաց վրայ խիստ դո՛ւ եմ,
ըսաւ Կեսար: Գիտնա արդեօք ինչ պատճառաւ
այս զդեօտս մի միայն զիչերը կրնամ հաղ-
նիլ, իսկ ցերեկը կարդինալական հանդերձ ու
փեղոյր կրելու հարկադրեալ եմ, եւ եկեղեցիէ
եկեղեցի ու ժողովքէ ժողովք վազելով ժամա-
նակս կանցունեմ՝ փոխանակ պատերազմական
դաշտի մը վրայ փառաւոր բանակ մը կառա-
վարելու, որոյ մէջ դու քանի մը ողորմելի
սրիկաներու գլուխ ըլլալու տեղ, ինչպէս
որ գիտես, զօրավարի մը պաշտօն կրնաս վա-
րել:

— Այո՛, տէր իմ, — պատասխանեց Միքէ-
լօթթօ, որ Կեսարի առաջին խօսքերէն միտքը
հասկցեր էր. — այդ ամենուն պատճառը Մօն-
սինեօր Ծրանսօան է, Կանդիոյ ու Պէնէվանի
դուքսը, ձեր մեծ եղբայրը:

— Գիտնա, կրկնեց Կեսար դառն ժպիտով
մը եւ զլիսովը հաւանութեան նշան մը տալով
սրիկային. Գիտնա, միլ է այն որ հարստութիւն
ունի՝ բայց հանճար չունի, սաղաւարտ ունի՝
բայց գլուխ չունի, սուր կը գործածէ՝ բայց
ձեռք չունի:

— Գարձեալ Կանդիոյ դուքսն է, ըսաւ Մի-
քէլօթթօ:

— Գիտնա, շարունակեց Կեսար, միլ է այն
որ անդադար իմ փառասիրութեանս, բաղդիս
ու սիրոյս ճամբուն վրայ ինձ խոչընդոտ կըլ-
լայ:

— Գարձեալ կանգիոյ դուքսն է ըսաւ Մի-
քէլօթթօ :

— Ուրեմն ինչ պէտք է ընել, հարցուց կե-
սար :

— Պէտք է մեռցնել, պատասխանեց սրիկան
պաղութեամբ :

— Ես ալ այդպէս կը մտածեմ, Միքէլօթթօ,
ըսաւ կեսար քայլ մը դէպ անոր կողմը յառա-
ջանալով ու ձեռքէն բռնելով. կը ցաւիմ որ
այս բանս աւելի առաջ չխորհեցայ, որովհե-
տեւ եթէ անցեալ տարի Գաղղիոյ թագաւորին
իտալիայէն անցած ժամանակ՝ ձեռքս դաւա-
զան ունենալու տեղ՝ մէջքս սուր կրէի, հիմայ
ընդարձակ երկրի մը իշխան կըլլայի : Պատն
իւր գերդաստանը մեծցնել կուզէ, ասիկայ
յայտնի է . բայց ձեռք առած միջոցներուն մէջ
կը սխալի . զիս դուքս ու եղբայրս կարդինալ
անուանել պէտք էր : Եթէ զիս դուքս ըրած
ըլլար, տարակոյս չկայ որ իւր իշխանութեա-
նը հետ անվեհեր սիրտ մը միացուցած կըլլա-
յի . ով որ երկիրներ ու թագաւորութիւններ
ձեռք բերելու կեղնէ, ճամբուն վրայ գտնուած
արգելքները պէտք է առ ոտն կոխէ, եւ ան-
երկիւղ համարձակութեամբ՝ առանց իր մար-
մինը խնայելու՝ սայրասուր փուշերու վրայէն
անցնի : Պէտք է որ աչքերը գոցած, դէպ իր
բաղդն յառաջանալու համար, սրոյ կամ դա-
շոյնի հարուածներ տայ : Չեռքն իր արեանը
մէջ անգամ թաթաւելէ վախնալու չէ : Վեր-

Չապէս, Հոռմուլոսէն սկսեալ մինչեւ ցՊայազիտ, մեծամեծ տէրութեանց հիմնադիրնեբուն օրինակին հետեւելու է, որոց երկուքն ալ եղբայրասպանութեամբ միայն կրցան թագաւոր ըլլալ: Օն ուրեմն, Միքէլօթթօ, ևս ալ քու ըսածիդ պէս որոշեցի, վճիռս անդարձ է: Հիմա ըսէ նայիմ, գիտնա ինչու համար քեզ կանչել տուի. կրնամ քու վրայ վստահ ըլլալ:

Ինչպէս որ յայտնի կը տեսնուէր, Միքէլօթթօ, որ իր բաղդին յաջողին այս եղևունադործութեան վրայ դրեր էր, պատասխանեց Աեսարի թէ իր ամեն հրամանները կատարելու պատրաստ է, բաւական է որ սպանութեան ժամանակը տեղն ու կերպը ցուցնէ իրեն: Աեսար պատասխան տուաւ թէ բնականաբար ժամանակը խիստ մօտ ըլլալու էր, որովհետեւ ինքը Նաբօլի երթալու վրայ էր. իսկ տեղն ու կերպը պարագայներէն կախում ունէին, ուստի երկուքն ալ իրենց կողմանէ բարեպատեհ ժամ պէտք էր վնտոէին:

Այս որոշման երկրորդ օրը Աեսար իմացաւ որ իր ճանապարհորդութիւնը յունիս 15 հինգշաբթի օրն ըլլալ որոշուեր է. միանգամայն իր մօրմէն հրաւէր ստացաւ յունիս 14 ին իր տունը ճաշելու: Այս ճաշն իր մնաք բարով ըսելուն առթիւ ՚ի պատիւ իւր պիտի արուէր: Միքէլօթթօ դիշերուան ժամը տատնըմէկին պատրաստ դանուելու հրաման ընդունեց:

Սեղանը բացօթեայ տեղ մը Սէն—Րիէր—էս
—Լիէնի քով վանօցցայի մէկ դեղեցիկ այդիին
մէջ պատրաստուած էր : Կոչնականներն էին
Կեսար Պօրճիա՝ այս հանդէսին ղիւցազնը ,
Կանդիոյ դուքսը , Ըսքուիլլաչէյի իշխանը , ա-
նոր կինը Տօնա Սանչիա , Մօն—Րէալ կարդի-
նալը , Ֆրանսոս Պօրճիա , Կալլիքստոս Գի որ-
դին՝ տօն Ռօտրիկ Պօրճիա՝ առաքելական պա-
լատին հրամանատարը , տօն Կօտֆրօս՝ Ժան
Պօրճիա կարդինալին եղբայրը , որ այն ատեն
Բէրուզ նուիրակ էր , եւ վերջապէս տօն Սլ-
ֆօնս Պօրճիա՝ Պապին եղբօրորդին : Ուստի
բաց 'ի Լիւքրէսէն , որ իր առանձնութիւնը ձը-
գել չէր ուզեր , Պապին բոլոր ընտանիքը հոն
էր :

Ճաշը խիստ փառաւոր էր : Կեսար զինքը
սովորականէն աւելի զուարթագէմ ցուցուց :
Իսկ Կանդիոյ դուքսն երբէք այնպէս ուրախ ե-
րեւցած չէր :

Կերակուրին միջոցին ղիմակաւոր մարդ մը
նամակ մը բերաւ անոր . դուքսն ուրախութե-
նէն կարմրելով՝ նամակին կնիքը բրցուց ու կար-
դալէ ետեւ ըսաւ . — Պիտի երթամ : — Յետոյ
զգուշութեամբ բաճկոնակին գրպանին մէջ պա-
հեց : Բայց որչափ որ ամենուն աչքէն դայն
ծածկելու փութաց , այսու ամենայնիւ Կեսար
դադտագողի նայուածք մը նետելով կրցաւ իր
քրոջը Լիւքրէսի գիրն ըլլալը ճանչնալ : Նա-
մակաբերն այս պատասխանն առնելով կտրաչ-

ւած էր, բայց կեսարէն զատ ոչ ոք ուշադրութիւն ըրած էր իրեն: Այն ատենները սովորութիւն կար որ սիրոյ նամակները կամ դիմակաւոր մարդիկ եւ կամ քողածածուկ կանայք կը բերէին:

Ճամբ տասնին սեղանէն ելան, ու մեղմիկ հովմը փչելուն համար քիչ մ'ատեն ալ Վանօցցայի տունը հովանաւորող յաղթ սոճիներուն տակ պտրտեցան. բայց կեսար վայրկեան մ'ալ իր եղբայրն աչքէ չկորսնցուց: Ճամբ տասնեւմէկին կանդիոյ դուքսը մօրմէն հրաժեշտ խնդրեց. կեսար ալ նոյնպէս ըրաւ, պատճառ բռնելով որ այն իրիկունը Վատիկան երթալով իր հրաժարական ողջոյնը Պապին պիտի մատուցանէր. որովհետեւ առաւօտուն կանուխ ճամբայ ելնելու ստիպուած ըլլալուն՝ չպիտի կրնար իր պատաւորութիւնը հետեւեալ օրը կատարել: Այս պատճառանքը հաւանական էր, որովհետեւ Պապը միշտ կէս դիշերէն երկու երեք ժամ ետքը կը պառկէր:

Երկու եղբարք մէկտեղ դուրս ելան, ու դրան առջեւ սպասող երիվարները հեծնելով, քովէ քով մինչեւ Պօրճիայի պալատը հասան, ուր այն ատեն Ասկանիօ Սֆօրցա կարդինալը կը բնակէր. քանզի Աղեքսանդրի Պապ ընտրուելուն առջի օրն ընծայ ընդունած էր անկէ: Հոն կանդիոյ դուքսը եղբօրմէն բաժնուեցաւ խնդալից դիմօք ըսելով անոր թէ տուն երթալէ առաջ քանի մը ժամ պիտի անցունէր:

գեղեցիկ տիկնոջ մը հետ, որ իրեն կսպասէր :
կեսար՝ կանդիոյ դքսին պատասխանեց թէ ա-
զատ էր ուղածն ընելու, եւ գիշեր բարի մաղ-
թեց : — կանդիոյ դքսին բռնած ճամբան Սուրբ—
Սեբաստսի մենաստանը կելնէր, ուր՝ ինչպէս
ըսինք՝ Լիւքրէս առանձնացած էր : Այս տես-
նելուն պէս՝ իր կասկածներն ստուգուեցան եւ
ինքը վատիկան երթալով Պապէն հրաժեշտ ու
օրհնութիւն ընդունեց :

Այս վայրկեանէս սկսեալ, մեր պատմելիք
սոսկալի գէպքին բոլոր պարագաները մութ են՝
մութի մէջ կատարուելուն պատճառաւ : Բայց
ահաւասիկ ամենուն հաւտացածը :

կանդիոյ դուքսը կեսարէն բաժնուելէ ետեւ՝
իր քովը գտնուող մարդիկը ճամբելով սոսկ մէկ
հաւատարիմ սպասաւորը պահեց, որոյ հետ գէպ
'ի ճիւտէքքա հրապարակը ճամբայ ելաւ : Հոն
հասած ժամանակ զիմակաւոր մարդը գտաւ,
որ ճաշին ժամանակ իրեն հետ խօսած էր, ու
սպասաւորին հրամայեց որ ալ ետեւէն չգալով՝
հրապարակին մէջ զինքն սպասէ, եւ ըսաւ թէ
երկու ժամէն ինքը պիտի գայ ու մէկտեղ տուն
պիտի դառնան :

Որոշուած ժամուն կանդիոյ դուքսն եկաւ,
ու զիմակաւոր մարդը ճամբելով գէպի իր
պալատը ճամբայ ելաւ . բայց հաղիւ թէ հրէից
կէթթօ կոչուած փողոցին անկիւնը դարձաւ,
ձիււորէ մը առաջնորդեալ չորս հետեւակ իր
վրան յարձկեցան : կարծելով թէ գող են կամ

զինքն ուրիշ մէկը կը կարծէին , Կանդիոյ դուքսըն իր անունը տուաւ : Բայց այս անունը մարդասպաններուն դաշոյնի հարուածները դադրեցնելու տեղ կրկնապատկեց ՚, ու Կանդիոյ դուքսն իր սպասաւորին հետ արիւնջուայ գետին փռուեցաւ :

Այն ատեն ձիաւորը՝ որ անշարժ եւ անկարեկիր այս սպանութեան կատարուիլը տեսած էր , երկվարը ետ ետ քշելով դիակին մօտեցուց , ու չորս մարդասպանները դուքսին մարմինը ձիուն գաւակին վրայ դնելով , ու քովէն քաշելով որպէս զի չիյնայ , Սանթա—Մարիա—Ին—Մօնթրիչէլլի եկեղեցին հանող փողոցը մտան : Իսկ մեռեալ կարծուած ողորմելի սպասաւորը քարայտակին վրայ ձգեցին . սակայն քսնի մի վայրկեանէն սպասաւորը քիչ մ'ուժ առնելով , արձկած հեծութեան ձայներն աղքատ անակի մը բնակիչներէն լսուեցան , որ զինքը վերցնելով անկողնի ժը մէջ պատկեցուցին , եւ քիչ մը վերջը հողին փչեց , առանց կարենալու տեղեկութիւն մը տալ մարդասպաններուն եւ եղած սպանութեան վրայ :

Գուքսին պալատը բոլոր գիշերն եւ յաջորդ օրուան առտուն զինքը սպասեցին . յետոյ ակընկալութիւնն երկիւղի , եւ երկիւղն ալ իրարանցուծի փոխուեցաւ : Գնացին Պասպին իմաց տունին որ Կանդիոյ դուքսը մօրը տունէն ելնելէն ետեւ ալ իր պալատը չէր դարձած : Այսու ամենայնիւ Պասպն այն օրը մինչեւ իրի-

կուն ինքզինք քաջալերելու ջանաց յուսալով որ տղան սիրահարական արկածի մը մէջ գրանուելով ցերեկը վրայ հասեր էր եւ գանուած տեղէն ելնելու համար գիշերուան մութին վերադառնալուն կսպասէր . որպէս զի մարդմէ չտեսնուելով ետ դառնայ : Բայց գիշերն ալ ցերեկուան պէս առանց լուրի անցաւ , այնպէս որ երկրորդ օրը Պապը տանջուելով չարագուշակ նախազգացումներէ , եւ ժողովրդեան շքշուկէն՝ որ մեծամեծ աղէտները բարձրածայն կը գուժէ , խորին յուսահատութեան մէջ ինկաւ : Իր հառաչանաց ու հեծեծանաց ժամանակ առջեւն ելնողին ուրիշ բան մը չէր կրնար ըսել՝ բայց եթէ այն հազարումէկ անդամ կրկնուած խօսքերը . — Թող փնտռեն , թող փնտարեն , ու թող իմանան թէ դժբաղդ երիտասարդն ինչպէս մեռեր է :

Իսկոյն խուզարկութիւններն սկսան , որովհետեւ՝ ինչպէս որ ըսինք՝ Կանդիոյ դուքսն ամենուն սիրելի էր : Քաղքին մէջ որչափ ալ խուզարկութիւն ըրին , սոյաննուած մարդուն դքսին սպասաւորն ըլլալէն զատ ուրիշ բան չկրցան իմանալ : Տիրոջը՝ բնաւ հետքը չկար . ուստի մտածեցին իրաւամբ որ անոր մարմինը Տիրերիս գետը նետուած էր , եւ ՚իբէթթա փողոցէն սկսեալ գետեզերքն աչքէ անցուցին , թմեն նաւավարներն ու ձկնօրսները հարցաքննելով թէ արդեօք իրենց տունէն կամ նաւակէն կրցեր էին տեսնել նախընթաց երկու

գիշերներուն մէջ գետեզերքին վրայ պատահած գէպքերը : Առջի բերան ամեն հարցութեամբ պարագ ելաւ , բայց Յանթանօնէ փողոցին գլուխը հասնելուն՝ մարդ մը գտան որ ամսոյն 14 էն 15 ի գիշերուան մէջ իրենց խուզարկութեանց համապատասխանող գէպք մը պատահիր տեսեր էր : Ասիկայ ժէօրժ անուամբ Աքլավուն մ'էր , որ գետին վրայէն նաւակով Րիբէթթա փողոցը փայտ կը տանէր : Ահա իր խօսքերը .

« Զարեքչարթի իրիկուն , ըսաւ , փայտը նաւակէս գետնորը հանեցի , ու ես մակոյկիս մէջ գիշերային դովութենէն օգուտ քաղելով նստած կը հակելի որպէս զի չըլլայ թէ գետեզրը պարպած փայտս ուրիշ նաւակ մը բեռցնելով տանին : Աէս գիշերն երկու ժամ անցած , տեսայ որ Սէն—ժէրօմ եկեղեցւոյն ձախակողմեան նեղ փողոցէն երկու մարդ դուրս ելան , ու քալելով մինչեւ փողոցին մէջ աեղը հասան : Իրենց ամեն կողմը մտադիր զգուշութեամբ նայելէն յայանի կերեւէր որ հասկնալ կուզէին թէ փողոցէն մարդ կանցնէր . երբոր տեսան որ մարդ չկար , միւսանդամ նեղ փողոցը մտան , ուսկից երկու ուրիշ մարդիկ ելան , մի եւ նոյն զգուշութեամբ չորս կողմ նայեցան , եւ ամեն բան ուղածնուն պէս գտնելով՝ նշան ըրին իրենց ընկերներուն որ քովերնին դան :

Այն ատեն մարդ մը առաջ անցաւ՝ մոխրագոյն կարմրախայտ երկվար մը հեծած , ո-

րոյ դաւակին վրայ մեռելի դիակ մը դրուած էր, եւ գլուխն ու թեւերը մէկ՝ ու սաքերը միւս կողմէն կախուած էին, ու առջի եկող երկու մարդիկն անոր ձեռքերէն ու սաքերէն կը բռնէին: Երեք մարդիկ գետին քով մօտեցան, ու դեռեզերքին այն կողմը յառաջանալով, ուր քաղքին առուն ճիւղերէս կը թափի, ճիւղերը կրկնաբար զաւակը գէպ 'ի գետը դարձուց, ու բերկու մարդիկը որ իր քովն էին, մէկը սաքերէն միւսը ձեռքերէն դիակը բռնելով երեք անգամ ճօճեցին եւ ամենայն զօրութեամբ գետը նետեցին: Զիւղերը դիակին ջուրը իյնալուն ճողփիւնը լսելով հարցուց. — Ընցա՞ւ. — միւսներն — Այո՞ տէր, — պատասխանեցին: Այն ատեն ետին դառնալով տեսաւ որ մեռելին վերարկուն ծովուն վրայ կը ծփէր, այն լողացող սեւ բանին ինչ ըլլալը հարցուց. — Եր վերարկուն է, տէր իմ, ըսաւ անոնմէ մէկը: Այն ատեն միւսը քարեր ժողվելով վերարկուն տեսնուած տեղը մօտեցաւ, ու անոր վրայ նկատելով ջուրին տակն իջեցուց դայն: Այս ընելէն ետեւ ետ քաշուեցան ու վայրկեանի չափ մեծ փողոցը քաղելով Սէն—Ժաք հանողնեղ փողոցը մտան: Այսէ իմ ամեն տեսածս, եւ հետեւաբար ձեր ամեն հարցմանցը տալիք պատասխաններս: »

Այս խօսքերուն վրայ, որ ամենուն յոյսը կը ջրէր, Պապին սպասաւորներէն մէկը Սքլաւոնին դառնալով ըսաւ թէ ինչպէս կրնար ըլ-

լալ որ այսպիսի ոճըագործութեան մ'ականատես
ըլլալով կառավարութեան բան մը չէր իմա-
ցուցեր : Բայց անիկայ սլատասխանեց որ գետին
վրայ նաւավարութիւն ընելէն 'ի վեր հարիւ-
րաւոր անգամ մեռած մարդկանց մի եւ նոյն
կերպով Տիբերիս գետը ձգուիլը տեսեր էր , եւ
ոչ ոք անոնց վրայօք խուզարկութիւն մ'ըրած
էր : Ինքն այնպէս համոզուած էր օր այսդիւ-
կին ալ նոյնը պիտի պատահէր , եւ չէր ուզած
ասոր վրայ խօսք բանալ , կարծելով որ անց-
եալին պէս այս ալ անպիտոյթ մոռացութեան մէջ
պիտի իյնար :

Այս տեղեկութեանց վրայ , Պասլին սղա-
ռաւորները գետին վրայ նաւարկող առեն ձրկ-
նորսներն ու նաւավարները կանչեցին , ու դքսին
մարմինը գտնողին մեծ վարձք խոստացած ըլ-
լալով , հարիւրէն աւելի մարդ ասոր ետեւէն
եղան , ու նոյն օրը , որ ուրբաթ էր , իրիկուն
չեղած , ջուրէն երկու մարդ հանեցին , որոնց
մէկը տարաբաղդ դուքսն ըլլալը շուտով ճանչ-
ցուեցաւ :

Դիակը տեսնուելուն պէս մահուանը պատ-
ճառն ալ երեւան ելաւ : Ինն վէրք առած էր ,
գլխաւորաբար վիզէն , որուն շնչերակը կտրած
էր : Բայց զգեստներուն չէին դպած : Իր բաճ-
կոնակն ու վերարկուն վրան էր , ձեռնոցները
մէջքը , եւ ստակը քսակին մէջ : Ուրեմն դուք-
սը վրէժխնդրութեան դո՛ եղած էր եւ ոչ ա-
ւաղակութեան :

Գիտակը կրող նաւակը Տիրերիսի վրայէն մինչեւ Նուրբ — Հրեշտակապետի բերդը գալով մեռելը հոն հանեց , Շուտ մը դքսին պալատէն թափօրին օրը հազած շքեղազարդ հանդերձը բերին , զայն զգեցուցին եւ եկեղեցւոյ մեծաւորութեան պատուանշաններն ալ քովը դրին : Բոլոր օրը հոն մնաց , բայց յուսահատ հայրը չի համարձակեցաւ երթալ զայն տեանել : Աերջապէս երբոր գիշեր եղաւ , իր ամենէն հաւատարիմ ու արժանի սպասաւորները՝ պապորդիի մը արժանի եղած մեծաշուք յուղարկաւորութեամբ Տիրամայր — Դողովրդեան կոչուած եկեղեցին փոխադրեցին :

Այս միջոցին , Վեսար Պօրճիա , իր արիւնաթաթաւ ձեռօքը թագաւորական թագը Արալօնի Ծրէտէրիկ թագաւորին գլուխը կը դնէր :

Այս հարուածը Աղեքսանդր Զ ի սիրտն 'ի խոր խոցեց : Առջի բերան՝ որմէ կասկածիլը չգիտնալով՝ ամենասաստիկ հրամաններ հանեց որ մարդասպանները փնտռուին : Բայց կամաց կամաց արիւնոռչտ ճշմարտութիւնն իր առջեւ կանգնեցաւ : Տեսաւ որ իր տունը դարնող հարուածն իր տունէն կելնէր , այն ատեն յուսահատութիւնը մոլեգնութեան փոխուեցաւ : Խենթի նման Աատիկանի սենեակներուն մէջ վազվզել սկսաւ , ու պատահալ զգեստներով գլուխը մոխիր ցանած՝ կարգինալներուն ժողովատեղին երթալով՝ հեծեծանօք իր անցեալ կենաց անկարգութիւնները խոտովանեցաւ , եւ իր

արիւնէն իր արեան կրած հարուածն Աստուծոյ
արդար պատուհասը համարեց : Յետոյ պալա-
տին ամենէն առանձին ծածուկ ու մթին մէկ
սենեակը քաշուեցաւ ըսելով թէ անօթի կու-
ղէր մեռնիլ : Երաւցնէ վաթսուն ժամէն աւելի
ոչ կերակուր կերաւ , ոչ ալ գիշերը քնացաւ :
Եր կենացը խնայելու համար դուռը դարնելով
իրեն պաղատողներուն՝ կանացի հեծութեամբ
եւ առիւծի մռնչմամբ կը պատասխանէր : Գիւ-
լի Յառնէղէ՝ իր նոր հարճը՝ որ գեղեցիկ ձի-
ւիա կը կոչուէր , ալ չկրնալով զայն ամաքել ,
անոր կրկնակի սիրով սիրած Լուքրէս աղջիկը
գնաց բերաւ , որպէս զի գայ եւ հօրը մահա-
բեր յամառութեան յաղթէ : Լուքրէս ելաւ իր
առանձնարանէն , ուր կանդիոյ դուքսին վրայ
կուլար , եւ եկաւ իր հայրը մխիթարելու : Ի-
րօք ալ անոր ձայնէն դուռը բացուեցաւ , եւ
այն ժամանակ միայն Աէկովի կարդինալը՝ որ
մէկ օրէ՛ ի վեր դրան առջեւ ծունդ չողած կը
կենար աղաչելով նորին սրբութեան որ սիրտ
առնէ , կերակուր ու դինի բերող սպասաւոր-
ներուն հետ հազիւ կրցաւ ներս մտնել :

Պապը երեք օր ու երեք գիշեր Լուքրէսի
հետ առանձնացաւ . յետոյ հասարակութեան ե-
րեւցաւ , եթէ ոչ բոլորովին մխիթարուած ,
դոնէ հանդարտ դէմքով . վասն զի կարդինալ
Կուրչիարտինի կը հաստատէ թէ աղջիկն իրեն
խմաց տուած էր որ մարդասպանին առջեւ , որ
քիչ առենէն պիտի գար , զո՞՞ն , եղողին վրայ

ունեցած շափազանց սէրը ցուցնելը կրնար իրեն վտանգաւոր ըլլալ :

Այսու ամենայնիւ կեսար Պորճիա դեռ Նարոյի կը կենար , որպէս զի հօրը կսկիծը վարատելու ժամանակ տայ , միանգամայն իրեն յանձնուած նոր բանակցութիւն մը յաջողութեամբ գլուխ հանէ . որն որ ուրիշ բան չէր , բայց եթէ Լիւքրէսին ու Ալֆօնս Բի բնական որդի Սալէրնի իշխանն ու Պիշէլլիյի դուքս Արալօնացի Ծօն Ալֆօնսին հետ ամուսնացնելու առաջարկութիւն մը : Լիւքրէս՝ Բէզարօ իշխանին հետ ամուսնացեր էր , բայց այնպիսի հօր մը աղջիկ էր , որ երկինքէն կապելու եւ արծրկելու իշխանութիւն ընդունած էր : Ուստի նոր նշանած մը պատրաստուելուն պէս՝ առաջին ամուսնութիւնը պիտի քակուէր , եւ այս ալ մեծ բան մը չէր Պասլի մը համար : Ազեքսանդր քաջ քաղաքագէտ մ'ըլլալով իր աղջիկն անօդուտ փեսայի մը հետ ամուսնացած ձգել չէր ուզեր :

Օգոստոս ամսոյն վերջերն իմացուեցաւ որ քահանայապետական դեսպանը նորընտիր թագաւորին քով իր պատգամաւորութիւնը Պասլին ուղածին պէս լմնցուցեր՝ Հոսով պիտի դար , իրօք ալ սեպտեմբեր 5ին՝ այսինքն Կանդիոյ դքսին մահուրնէն հաշիւ երեք ամիս ետքը Հըսով մտաւ : Երկրորդ օրը՝ ամսոյն 6ին՝ Սանթա—Մարիա—Նօվէլլա եկեղեցիէն ելնելով , որոյ դրան առջեւ ըստ սովորութեան կարդինալ-

ներն եւ Սպանիոյ ու Վենետիկի դեսպանները ձի հեծած ղինքը կապասէին, Վատիկան գնաց, ուր Նորին սրբութիւնը ժողով գումարած էր, ժողովատեղին մտած ժամանակ՝ Պապէն սիրալիր ընդունելութիւն գտաւ, որ ըստ սովորութեան զայն օրհնելով համբուրեց: Յետոյ գարձեալ կարգինալներուն ու դեսպաններուն ընկերակցութեամբն իր բնակարանը տարուեցաւ, ուր առանձին մնալուն պէս, նորէն Պապին քով գնաց: Ժողովին մէջ ամենեւին չէին խօսակցած իրարու հետ, եւ որդին ուհայրը հազար ու մէկ բան ունէին իրարու զրուցելիք, բայց ոչ կանգիոյ դքսին վրայօք, ինչպէս որ ընթերցողք կրնան կարծել. վասն զի ոչ այն օրը եւ ոչ ետքը այն տարաբաղդ երիտասարդին խօսքը չեղաւ, որպէս թէ երբէք աշխարհ եկած չըլլար:

Բայց կեսար բարի լուրեր կը բերէր: Յրէտէրիկ թաղաւորն՝ առաջարկեալ ամուսնութեան կը հաւանէր: Ուստի Սֆօրցայի ու Ղուքրէսի ամուսնութիւնը լուծուեցաւ անկարողութեան պատճառանօք: Նաեւ ձէմի գիակը գերեզմանէն հանելու արտօնութիւն կը շնորհէր, որն որ, ինչպէս մեր ընթերցողք կը յիշեն, երեք հարիւր հազար Մաճառ ոսկի կարծէր:

Այն ատեն, կեսարի ուղածին պէս, կանգիոյ դքսին անդ ինքը Պապէն ետեւ ամենազօր եղաւ: Հռովմայեցիք քիչ ատենուան մէջ տեսան որ այս փոխարքայութեան շնորհիւ

Հոռվմ գէտ 'ի բարուց ապականութիւնն հըս-
կայաքայլ նոր ընթացքով մը կը յառաջանար :
Ամեն կողմ դիմակաւոր խումբեր , պարահան-
դէսներ ու խրախճաններ կը տեսնուէր . Աեսար
ալ կարդինալական ծիրանին մէկդի նեակելով ,
որոյ դոյնը դուցէ՛ զինքը կը յոգնեցնէր , գաղ-
ղիական զգեստներ հագած կը պտըտէր , թա-
գաւորի մը պէս ետևէն կարդինալներու դես-
պաններու եւ թիկնապահներու բազմութիւն
մը տանելով : Անանկ որ քահանայապետա-
կան քաղաքն իբրև պոռնիկ մ'իր գեղջտու-
թեանցն ու անառակութեանց մէջ թողուած ,
ոչ Ներսէսներու եւ ոչ Հէլիոկարալներու օ-
րով , կըսէ՛ Աթիէրպոյի կարդինալը , երբէք
այսչափ ստահակ , այսչափ գեղխ եւ այսչափ
արիւնարբու եղած չէր : Երբէք այսչափ չարիք
չէին տեղացած իր վրայ , երբէք այսչափ մատ-
նիչք զինքը չէին անպատուած , երբէք այսչափ
թիկարեաններ ու դահիճներ զինքը չէին ամըչ-
ցուցած : Գողերուն թիւն այնչափ մեծ եւ ա-
նոնց յանդգնութիւնն ալ այնչափ սաստիկ էր ,
որ մարդ չէր կրնար քաղքին դոներէն դուրս
եխել : Շատ չանցաւ քաղքին մէջ ալ ապահո-
վութիւն չմնաց : Ոչ առան եւ ոչ աշտարակ
կարող չէին մարդ պաշտպանելու : Իբաւունք
ու արդարութիւն չմնաց : Ոսկին , բռնութիւնն
ու հաճոյքը միայն կը թագաւորէին :

Այս հանդէսներուն պատճառաւ ոսկին իբ-
րև բովի մէջ կը հալէր , ու երկնից մէկ ար-

դարձադատ պատժովն Աղէքսանդր ու Կեսար
Քիւսան նոյն իսկ այն անձանց հարստութեանն
աչք տնկել, որոց սիմոնականութեամբն իրենք
այս բարձր աստիճաններուն հասած էին : Ըս-
տակ կոխելու այս առաջին նոր օրինակ փորձը
Գօզէնցայի կարգինալին վրայ ըրին : Ահաւասիկ
ինչ առթիւ :

Քանի մը ժամանակ առաջ Փօրթուկալի
թագին վերջին ժառանգն եղողուխտեալ մայ-
րապետի մ'ամուսնութեան արտօնագիր շնորհ-
ուած էր, որով մայրապետը Փօրթուկալի
վերջին թագաւորին անհարազատ որդիներէն
մէկուն հետ ամուսնացեր էր : Այս ամուսնու-
թիւնն Սպանիոյ Ֆէրտինանտ թագաւորին եւ
թագուհւոյն շահուցը խիստ վնասակար ըլլալով,
դեսպաններ զրկեցին Աղէքսանդր Զի եւ դառ-
նապէս գանգատեցան ճիշդ այն միջոցին որ
Արակօնի տան եւ Սուրբ—աթոռոյն մէջ խնա-
մութիւն մը հաստատուելու վրայ էր : Աղէք-
սանդր գանգատին պատճառն հասկնալով, գոր-
ծը կարգադրել խոստացաւ : Ուտի այն արտօ-
նագրէն տեղեկութիւն ունենալն ուրացաւ, ո-
րուն ստորագրութեանը համար 60,000 տուքադ
ստացեր էր, եւ առաքելական հրովարտակնե-
րու քարտուղար Գօզէնցայի արքեպիսկոպոսն
աժբաստանութեան ենթարկեց՝ իրրեւ սուս
արտօնագիր տուող : Այս ամբաստանութեամբ
Գօզէնցայի արքեպիսկոպոսը Սուրբ—Հրեշտա-
կապետի բերդը տարուելով բանտարկուցաւ :

Բայց որովհետեւ այս տեսակ ամբաստանութիւն մ'ապացուցանելը դիւրին բան չէր, մանաւանդ թէ որ արքեպիսկոպոսը յամառելով պնդելու ըլլար թէ արտօնագիրն իրօք Պապէն շնորհուած էր, ուստի խորհեցան այնպիսի դաւ մը գործածել, որ անտարակոյս կրնար յաջողիլ:

Իրիկուն մը կարդինալ Վալէնթին՝ արքեպիսկոպոսին բանտը գնաց մտաւ՝ այն անկեղծ ու սիրազգած գէմքով, զոր խնայ վարպետ կերպիւ գիտէր կեղծել՝ երբոր պէտք ըլլար, եւ Պապին գտնուած տագնապալից վիճակը յայտնելով, ըսաւ որ միայն ինքը՝ արքեպիսկոպոսը՝ զոր Նորին սրբութիւնն իր ամենէն մտերիմ բարեկամը կը ճանչնար, կրնար զինքը այն տագնապէն ազատել:

Արքեպիսկոպոսը սլատասխան տուաւ թէ պատրաստ էր Նորին սրբութեան ամեն հրամանները կատարել:

Այն ատեն կեսար Պորճիա սեղանին միւս կողմը նստելով, որուն վրայ բանտարկեալն արմուկը կրթնցուցած նստեր էր, Սուրբ—աթոսին դժուար ու նեղ կացութիւնն անոր առջև դրաւ: Արակօնի տան հետ Վիւքրէսի ու Ալֆօնսի ամուսնութեամբ ամենակարեւոր խնամամուլութիւն մը հաստատուելու ժամանակ՝ չէր կրնար Յէրտինանտի զրուցուիլ թէ Պապը քանի մը ողորմելի ոսկիներու համար այնպիսի արտօնագիր մը ստորագրեր էր, որ էրկանն եւ կը-

նաջը մէջ կը միացնէր թագի մ'ամեն իրաւունքները, որոց վրայ Ֆէրտինանտ ու Քղապէլ սոսկ աշխարհակալութեան իրաւունք մը կրնային ունենալ: Այսպիսի խոստովանութիւն մը կրնար բանակցութիւնները խզել, եւ քահանայապետական տունն ալ իր մեծութիւնն աւելցընելիք պատուանդանին զարնուելով կործանիլ:

Ասկէց կրնար Գօզէնցայի արքեպիսկոպոսը հասկընալ թէ Պապն ինչ կ'սպասէր իր անձնուէր բարեկամութենէն: Այսինքն սարղապէս խոստովանիլ որ այն արտօնագիրն ինք տուած էր: Եւ որովհետեւ այսպիսի յանցանքի մը վրէժիւր միայն Աղէքսանդր Զ'ի կիյնար տալ, ամբաստանեալը կրնար կանխաւ ապահով ըլլալ որ տրուելիք վճիռն ալ բոլորովին հայրական պիտի ըլլար: Ասկէց զատ՝ վարձատրութիւնն ալ վճռոյն հետ մի եւ նոյն ձեռաց մէջ էին, Յթէ վճիւրը հայրական էր, փոխարէն վարձատրութիւնն ալ թագաւորական պիտի ըլլար, վասն զի կարդինալի տիտղոսով եւ իբրեւ քահանայապետական նուիրակ՝ Լիւքրէսի ու Ալֆօնսի ամուսնութեան ներկայ պիտի գտնուէր: Այս շնորհն ալ խիստ արժանի էր իրեն, որովհետեւ մի միայն իր անձնութեամբը պիտի կրնար ամուսնութիւնը կատարուիլ:

Գօզէնցայի արքեպիսկոպոսը դիտէր ինչ տեսակ մարդոց հետ գործ ունենալը: Աղէկ հասկըցեր էր որ իրենց նպատակին հասնելու համար ամեն միջոց լաւ էր իրենց համար: Ա-

դէկ գիտէր որ տեսակ մը փոշի կը գործածէին
որ շաքարի համն ու հոտն ունէր, եւ կերակ-
րոց հետ խառնուած ժամանակ անհնարէր նշմա-
րել, եւ իրենց բաղձանաց համեմատ, առանց
յայտնի նշան կամ հետք մը ձգելու՝ արագ կամ
յամբ մահ մը կը պատճառէր։ Գիտէր այն թու-
նաւոր բանալիին գաղանիքը, որ միշտ Պապին
վառարանին վրայ կը կենար, այնպէս որ, երբ
Նորին սրբութիւնն իր գաղտնեացը հաղորդ
եզոզ սպասուորներէն կամ պաշտօնեայներէն
մէկն սպաննել ուզէր, կը հրամայէր անոր որ
այն բանալիով այս ինչ պահարանը բանայ Բա-
նալոյն երախակայն անտեսանելի սլաք մ'ունէր,
եւ պահարանին փականքն ալ դժուարութեամբ
բացուելուն, մարդը կ'ստիպուէր ուժով մը
բանալին դարձնել։ այն ատեն ձեռքը քիչ մը
կը սկրդէր։ բայց վէրքը մահացու էր։ Գիտէր
վերջապէս որ կեսար մատնի մը կը կրէր որ եր-
կու առիւծու գլխէ կը բաղկանար, եւ երբոր
բարեկամի մը ձեռքը սեղմէր, մատնիին քարը
ներս գառնալով առիւծին ակոսներն իժի ակ-
ոսայ կը գառնային, եւ բարեկամը Պօրճիան ա-
նիծելով կը մեռնէր։ Արքեպիսկոպոսն ասոնք
գիտնալով հանդերձ, կէս մը վախէն, կէս մ'ալ
վարձատրութեան յուսով շլացած, իրեն եղած
առաջարկութիւնը կատարեց։ Կեսար Վատիկան
դարձաւ այն թանկագին թուղթով, որուն մէջ
Գօզէնցայի արքեպիսկոպոսը կը խոստովանէր
թէ թագաւորագուն մայրապետին չ'որոշուած

արթօնադիրը մի միայն ինք տուած էր :

Երկու օր ետքը , Պապը՝ արքեպիսկոպոսին տուած ապացոյցներուն շնորհիւ՝ Հոովմիքաղաքապետին , առաքելական սենեկին ունկընդիր դատաւորին , փաստաբանին եւ արքունի գանձուց հոգաբարձուին ներկայութեամբ Գօզէնցայի արքեպիսկոպոսին վճիռը տուաւ , որով զայն իր ամեն եկեղեցական պատիւներէն ու շահերէն կը դրկէր , սատիճաններէն ու կարգէն կը ձգէր եւ ունեցած հարստութիւնն ալ յարքունիտ կը գրաւէր : Իսկ իր ածծը քաղաքական դատաւորին պիտի յանձնուէր : Երկու օր ետքը քաղաքական դատաւորը Պապէն ընդունած պատուէրը գործադրելու համար բանտը դնաց՝ հետը ատենադպիր մը , երկու սպասաւոր ու չորս ալ պահնորդ տանելով : Ատենադպիրը ձեռքը բռնած թուղթը բանալով դատակնիքը կարդաց : Երկու սպասաւորք ծրար մը քակեցին , ու բանտարկեալն եսիսկոպոսական զգեստներէն մերկացնելով , ճերմակ հաստ կտաւէ պատմուճան մը որ հազիւ ծունկերը կը հասնէր , նոյն կտաւէ վարաիք մը , եւ զոյգ մը խոշոր կոշիկ հագուցին : Ա՛ երջապէս պահնորդք ալ զինքը բռնելով Սուրբ — Հրեշտակապետի բերդին ամենէն խորունկ եւ խաւարին բանտը տարին , ուր գտնուած բոլոր կարասին՝ փայտէ խաչելութիւն մը , սեղան մը , աթոռ մը եւ անկողին մ էր : Զբաղանքի համար ալ կանդեղ մը , Աստուածաշունչ մ'եւ

Ժամագիրք մը տուին իրեն, Կերակուրը՝ երկու լիտր հաց ու տակառակ մը ջուր էր, նաեւ շիշ մ'ալ ձէթ կանդեղին համար, զորս երեք օրն անգամ մը կը նորոգէին:

Տարի մը դժբաղդ արքեպիսկոպոսը հոն մնալէ ետեւ յուսահատութենէն հոգեվարքի տաղնապին մէջ թեւերը կրծելով մեռաւ:

Այն խաւարտչին բանտն իջած օրէն Պապը դատապարտելոյն բոլոր հարստութիւնը Կեսար Պօրճիայի շնորհեց՝ այս դործն յայնպէս վարպետութեամբ առաջ տարած ըլլալուն համար:

Պապին եւ իր ընտանեաց զբօսանքը մինակ որսորդութիւն, սլարահանդէս եւ դիմակաւոր խաղերը չէին: Երբեմն տարօրինակ տեսարաններ ալ կուտային: Ասոնց երկուքը միայն յիշատակենք: Մէկը կտտամահ սպանութիւն մ'էր, միւսն ալ անասնազուգութիւն: Բայց երկուքին վրայ ալ այնպիսի մանրամասն պարազաններ կան, զորս չենք ուզեր որ մեր երեւակայութեան ծնունդ համարին: Ուստի բառ առ բառ Պիւրչարի անուն լատիներէն լրագրէն կը թարգմանենք:

« Այս միջոցիս (այսինքն 1499 տարւոյն սկիզբները), Գօրսէթթա անուն պոռնիկ մը բանտ դրուեցաւ: Ասիկա Մաւրիտանացի տարվաւոր մ'ունէր, որ կնկան զգեստ հագած զիւքը տեսնելու կուգար, եւ այս ծպտեալ կերպարանքին համար Սպանիացի Պարպարունի կը կո-

չէին զայն : Այս գայթակղութիւնը քառելու համար, երկուքն ալ քաղաք բերուեցան, կինն առանց շապիկի եւ վարտիքի՝ միայն Մաւրիտանացւոյն պատմուծանը հագած, որուն եւ ոչ մէկ կոծակը կոճկուած ըլլալուն՝ առջեւի կողմը բաց էր : Տարիաւորին ալ կնկան զգեստ հագուցեր, ձեռներն ետին կապեր, շրջադղեստը մինչեւ մէջքը վեր քաշեր էին, այնպէս որ մարմնոյն մեղապարտ մասն ամենուն աչքին առջեւ էր : Այս կերպով բոլոր քաղաքը պտըտելէ ետեւ՝ Գօրսէթթա Մաւրիտանացւոյն հետ ըսնալը զրկուեցաւ . բայց յաջորդ ապրիլ 7ին, Մաւրիտանացին դարձեալ բանտէն հանուելով երկու աւազակաց հետ Մազկադաշտ կոչուած տեղը տարուեցաւ : Երեք դատապարտելոց առջեւէն խոտորնակի էշ հեծած դահիճ մը կերթար, ձեռքը երկայն դաւազան մը բռնած, որուն ծայրը հրէի մ'արիւնայից ծննդական անդամները կախուած էին, զոր 'ի պատիժ քրիստոնեայ կնկան մը հետ հաղորդակցութիւն ունենալուն կտրեր էին : Սպանման տեղը հասնելով երկու գողերը կախուեցան : Իսկ թշուառ Մաւրիտանացին վիայտակոյտէ շրջապատեալ սիւնի մը կապեցին որ այրեն : Բայց յորդ անձրեւ մը վերայ գալով, դահճին կրակ տալու ամեն ճիգը պարապ հանեց : »

Աս յանկարծական գէպքը, զոր ժողովուրդը հրաշքի տեղ դրաւ, Ախքրէսը զրկեց սպանման ամենէն հետաքրքրաշարժ մասը տեսնելէ :

բայց հայրն այս զրկման փոխարէն զայն աւելի
զուարճացնելու համար ուրիշ տեսակ տեսարան
մը պատրաստած էր : Սակայն կանխաւ կիմա-
ցընենք ընթերցողին , որ այս յետագայ քանի
մը տողերը բարեմիտ Պիւրչար գերմանացւոյն
օրագրին թարգմանութիւնն են , որ ամենէն
արիւնալից ու լպիրշ գէտըներն իբրեւ օրըս-
տօրէական եղելութիւններ տեսնողսրի մը
անդգածութեամբ կը հրատարակէր՝ առանց իր
կողմէն դիտողութիւն կամ խորհրդածութիւն
մ'աւելցընելու :

« Նոյեմբեր տասնեւմէկին , գիւղացի մը
երկու մատակ ձիերու վրայ փայտ բեռացած
Հոովմ կը մանէր : Սուրբ—Պետրոսի հրապարա-
կէն անցած ժամանակ՝ Նորին սրբութեան ըս-
պասաւորները վաղեցին , մատակներուն փոկերը
կտրեցին , եւ անասնոց վրայի համետին հետ
փայտերն ալ գետինն ինկան : Աւին երկու մա-
տակներն եւ պալատին ու դրան մէջ տեղը
դանուած գաւիթը տարին : Անմիջապէս ակոս-
ներուն գոները բացուեցան , եւ ահա չորս
սանձարձակ երիվար մատակներուն վրայ սլա-
ցան , եւ սաստիկ վրնջմամբ՝ աքացելով խած-
նելով խեղճ մատակները վիրաւորելէ հտեւ՝ ա-
նոնց վրայ ելան : Պապն ու տիկին լիւքրէս
պալատին դրանը վրայի պատուհանէն այս կը-
սիւն եւ հետեւանքը տեսնելով շօփէ զուրո-
զուարճացան : »

Մենք ալ Պիւրչարի պէս խորհրդածու-

Թիւն չենք ընել այս դէպքին վրայ :

Սակայն Գօղէնցայի արքեպիսկոպոսին նը-
կատմամբ կեսար Պօրճիայի գործածած դուր՝
վախաքուած արդիւնքն առաջ բերաւ : Կա-
պէլ ու Յէրախնանա ալ չէին կրնար Աղեքսան-
դըր Զ ի վրայ ձգել այն արտօնադրին ստորագ-
րութիւնը՝ որուն համար զանգատած էին Աւստի
Լիւքքէսի ու Ալֆօնսի ամուսնութեան արգելք
չմնաց : Այս բանը մեծ ուրախութիւն պատճա-
ռեց Պապին , որ այս առաջին ամուսնութեան
մեծ կարեւորութիւն կուտար իրրեւ նախըն-
թաց երկրորդ ամուսնութեան մը , զոր կեսա-
րու ու Յրէտէրիկի Տօննա Գարլօթթա աղջկանը
մէջ կառարել կը յուսար :

Արդարեւ կեսար իր եղբօրը մահուընէն 'ի
վեր ըրած գործերովը ցուցուցեր էր որ եկե-
ղեցական կենաց համար կոչուած չունէր , այն-
պէս որ՝ մարդ չզարմացաւ երբոր առաւօտ մը
Աղէքսանդր Զ իր կարգինալներուն ժողովը գու-
մարած ատեն՝ կեսար ներս մտաւ , եւ հօրը
զատնալով ըսաւ թէ իր մանկութեան տարիներէն
'ի վեր իր բնական յօժարութեամբն ու
հանճարովն աշխարհական գործերու միտում
ունէր , եւ միայն Նորին սրբութեան բացար-
ձակ հրամանին հնազանդելու համար զինքը եւ
կեղեցւոյ տուեր , կարդինալական ծիրանին եւ
ուրիշ պատիւներն եւ վերջապէս սարկաւա-
գութեան սուրբ աստիճանն ընդունել էր , եւ
թէ հասկնալով որ իր հասակին եւ կացութեան

մէջ՝ որչափ անսպասե՛հ էր իր ցանկութեանցը հե-
տեւիլ, այնչափ ալ անկարելի էր անոնց գէժ
զնեւլ. խոնարհաբար կաղաչէր զՆորին սրբու-
թիւնը, որ իր անյաղթելի միտմանց զիջանե-
լով՝ հրաման տայ իրեն եկեղեցական աստիճան
ներն ու զգեստները թողուլ, եւ աշխարհային
կենաց մէջ մանելով՝ օրինաւոր ամուսնութիւն
մը կատարել: Միանգամայն խնդրեց բարձրա-
պատիւ կարգինալներէն որ իրեն համար միջ-
նորդեն առ Նորին սրբութիւնն, որուն իր ա-
ղատ կամօքն ետ դարձնել կը խոստանար բո-
լոր ընդունած եկեղեցական պատիւները, աս-
տիճանները, կալուածները, եկեղեցիներն ու
մենաստանները: Կարդինալները Կեսարի խընդ-
րանաց իրաւունք տալով՝ միաբերան Պապին
թողուցին այս գործոյս որոշումը: Պապը, ինչ-
պէս յայտնի է, իբրեւ բարեգութ հայր, որդ-
ւոյն բնական յօժարութիւնները բռնաբարել
չուզելով, անոր խնդրուածքն ընդունեց: Կե-
սար կարդինալական ծիրանին հանեց, որ ինչ-
պէս իր պատմիչը թօմաղօ կըսէ արեւան գոյնէն
զատ ուրիշ յարաբերութիւն մը չունէր անոր
հետ:

Այս հրաժարումը շատ հարկաւոր էր, եւ
կորսնցընելու ժամանակ չկար: Կարողոս Ը, օր
մը ուշ ատեն յօգնած որսէ գանձալով, գլու-
թը պաղ ջրով լուաց, սեղան նստաւ, եւ կե-
րակուրէն անմիջապէս ետքը կաթուածահար
մեռաւ, թագաւորական դահն իր յաջորդին՝

բարեմիտ լուգովիկոս ժԲի թողլով, որ երկու մեծ
տկարութիւն ունէր, երկուքն ալ իրարմէ ձա-
խորդ: Առաջինն էր աշխարհակալութիւններ
ընելու հաճոյքը. երկրորդն ալ զաւակներ ու-
նենալու քաղճանքը: Աղեքսանդր, որ ամեն քա-
ղաքական փոփոխութեանց ուշադիր էր, մէ-
կէն տեսեր էր որ լուգովիկոս ժԲի դահակա-
լութիւնէն մեծ օգուտ կրնար քաղել, որով-
հետեւ Քաղզիոյ նոր թագաւորն իր կրկին բաղ-
ճանաց կատարման համար իր ձեռնադրութեա-
նը կարօտութիւն պիտի ունենար: Իրօք ալ
լուգովիկոս ժԲ Պապին աշխարհական օգնու-
կանութեանը պէտք ունէր Միլանի դքսութեան
վրայ քաշելու համար, որուն վրայ ժառանգա-
կան իրաւունք ունէր՝ ինչպէս որ ըսինք՝ իր
մեծ մօրը Վալէնթին Վիսքօնթիի կողմանէ.
Եւ հոգեւորական օգնութեանն ալ պէտք ու-
նէր՝ իր կինն արձկելու համար, որ լուգովիկոս
ժԱին Յովհաննա աղջիկն էր, եւ չափէ դուրս
տղեղ ու ամուլ էր, բայց հօրմէն վախնալուն
համար ամուսնացեր էր անոր հետ: Աղեքսան-
դրը պատրաստ էր այս ամեն բաները լուգովի-
կոս ժԲի շնորհելու, եւ որ առաւելն է՝ կար-
գինալական փեղոյր մ'ալ անոր ժօրժ Ամպուազ
բարեկամին աալու, թէ որ Քաղզիոյ թագա-
ւորն իր բոլոր ազդեցութեամբ հաճեցնէր ծաղ-
կահասակ Տօնա Քարլօթթա օրիորդը, որ Քաղ-
զիոյ արքունեաց մէջ էր, իր կեսար որդւոյն
հետ ամուսնանալու:

Արդ, կեսար կարգինալութեան ծիրանին ձգած եւ իր փառասիրութեան վաղեմի եւ ան-
ՊՐԲՈՒՆԻ նպատակն եղող աշխարհական ըզ-
րեանն հազած օրն այս բանակցութիւնները շատ
յառաջացած ըլլալով, Վուդովիկոս ԹԻՒ ՂԵՍ-
պան Վիլնէօվ իշխանը՝ որ զկեսար Վաղղիա
պիտի տանէր, Հոովմ հասաւ ու անոր ներկա-
յացաւ, որ ամիսի մը չափ իր սովորական պեր-
ճասիրութեամբն եւ իրեն պէտք եղած անձանց
ցոյց տուած ամեն տեսակ փաղաքշանօք պատ-
ուեց զայն Հոովմի մէջ: Յետոյ ճանբայ ելան
Պապին սուրհանդակէն առաջնորդեալ, որ ամեն
անցնելիք քաղաքներն հրաման տարաւ որ-
պէս զի ամեն տեսակ յարգանաց եւ պատուոյ
ցոյցերով ընդունին: Վաղղիոյ մէջ ալ մի եւ նոյն
հրամանները արուած ըլլալով, բարձրատախճան
ուղեւորներուն այնպիսի բաղմաթիւ պահապա-
նաց խումբ մը արուած էր, եւ այնչափ խուռն
բազմութիւն մը զանոնք տեսնելու դիմած էր,
որ կեսարի ուղեկիցները զարիզէն անցնելէ ե-
տեւ՝ գրեցին Հոովմ թէ Վաղղիոյ մէջ ոչ ծառ,
ոչ տուն, ոչ պատ տեսած էին, այլ միայն
մարդիկ, կանայք եւ արեգական ճառագայթ-
ներ:

Թագաւորն որսի ելնելու պատրուակաւ
քաղքէն երկու մղոն հեռու իր հիւրն ընդու-
նելու գնաց: Հոն, որովհետեւ գիտէր որ կե-
սար կարգինալութեան ատեն կրած Վալէնթի-
նօ անունը շատ կը սիրէր, եւ ետքն ալ կոմ-

սի տխրոտով զայն կը կրէր, թէպէտ եւ այս պատուանունն իրեն շնորհող արքեպիսկոպոսութենէն հրաժարած էր, Տօֆինէ գաւառին Ալալանս քաղքին զքսութեան տխրոտը շնորհեց անոր քսան հազար ֆրանք եկամուտով, Այս փառաւոր ընծայն ընելէ ու երկու ժամուշափ հետը խօսակցելէ ետեւ՝ զատուեցաւ անկէ, որպէս զի պատրաստուած մեծաշուք հանդիսիւ քաղաք մտնէ :

1498 տարւոյն դեկտեմբերի տասնեւութերորդ չորեքշաբթի օրն էր որ Աեսար Պօրճիա Շինօն քաղաքը մտաւ՝ թագաւորի մ'աղջկան հետ ամուսնանալու գացող Պապորդուոյ մ'արժանավայել փառաւորութեամբ :

Թափօրը կը բաղկանար նախ քսանեւչորս ջորիէ, որք դքսին ղինանշաններովն ու շիկակարմիր ծածկոցներով զարդարուած էին, եւ քանդակագործ արկղեր եւ փղոսկրազարդ եւ արծաթապատ սնտուկներ կը տանէին : Ասոնց ետեւէն ուրիշ քսանեւչորս ջորիներ կուգային Գաղղիոյ թագաւորին ղինանշաններովն եւ դեղին ու կարմիր ծածկոյթներով զարդարուած : Ասոնց ալ ետեւէն ուրիշ տասն ջորի կերթային կարմրանիշ դեղին սնդոյով ծածկուած : վերջապէս ուրիշ տասն ջորիներ ալ կուգային ոսկերիղ բեհեզներով զարդարուած, որոց երիզներուն մէկը մանրաթել ոսկիէ եւ միւսը ողորկ ոսկիէ էր :

Թափօրի առջեւէն գացող այս եօթանա-

տուն ջորիներուն ետեւէն տասնեւվեց հատ դե-
ղեցիկ պատերազմական նժոյգներ կուգային՝
նայնչափ հետեւակ ախոռապետներէ ընկերաց-
եալ, որ անոնց երասանակէն բռնած քովերնէն
կերթային : Ասոնց կը յաջորդէր տասնեւութ
որսական գեղազաւաներ, որոնց վրայ տասնեւ-
չորսէն մինչեւ տասնեւվեց տարեկան տասն
եւ ութ մանկլաւիկ հեծած էին, որոց տասնեւ-
վեցը կարմիր թաւիչէ ու երկուքն ալ ոսկե-
հուն բեհեզէ զգեստներ հագած էին : Այս
երկու տղոց, որ ամենէն գեղեցիկն էին, հա-
մազգեստին ծանրագին պերճութիւնն եւ միւս-
ներուն վրայ տրուած առաւելութիւնն՝ ամե-
նուն մտքին մէջ, եթէ պէտք է հաւատալ Պը-
րանթօմի, տարօրինակ կասկածներ յարոյց :
Վերջապէս այս տասնեւութ երիվարներուն ե-
տեւէն վեց գեղեցիկ մատակ ջորի կուգային,
կարմիր թաւիչով համետեալ, եւ կարմիր թաւ-
չէ զգեստներով վեց սպասաւորներէ առաջ-
նորդեալ :

Նրբորդ խումբը կը բազկանօր նախ երկու
ոսկեթել բեհեզէ ծածկոյթով ջորիներէ, որոց
ամեն մէկը երկերկու սնտուկ կը կրէին . ա-
սոնց մէջ էին դուքսին գանձը, նշանածին բե-
րած անդամանգները եւ իր Ս. հօրը կողմէն
բարեմիա Ղուգովիկոս ԺԳի զրկուած մասունք-
ներն ու կոնդակները : Ասոնց ետեւէն կերթա-
յին ոսկեղէն ու արծաթեղէն զգեստներով քը-
ստն ազնուականք, որոց մէջ էին Բօլ Ժօրտան

Օրսինօ եւ քանի մ'ալ եկեղեցական կարգէ պարոններ ու ասպետներ :

Յետոյ երկու թմբկահար , երեքլարեան քնար մը եւ չորս զինուոր կուգային՝ արծաթէ շեփարհներ ու փողեր հնչեցնելով : Ասոնց ետեւէն կէս մը կարմիր թաւիշէ կէս մ'ալ դեղին մետաքսէ զգեստներ հագած չորս սպասաւորներու մէջ անգէն կուգային Յէօրթ Ամպուազու Վալանթինօայի պերճասպատիւ դուքսը , որ հիպարանոց ոսկեասրնժոյգի մը վրայ հեծած , եւ ոսկեով ու ծանրագին քարերով բանուած կարմիր մետաքսէ զգեստ մը հագած էր : Գլխարկին վրայ երկու կարգ սլոննաձև յակինթ քարերու շարքն այնպիսի փաղիւնն մը կարճկէր , որ աննողները Հագարուամէկ դիշերներուն մէջ յիշուած կարկեսանները կը կարծէին : Ասկէ դատ , սպրանոցը կրած մանեակն երկու հարիւր հազար ոսկի կարծէր : Անկ խօսքով , մինչեւ կոշիկները մարգրտով բանուած եւ ոսկի ժապաւէններով զարդարուած էին , խակ հեծած ձին հրաշարուեստ ոսկի անրեւներէ դրահով մը ծածկուած էր , որոց մէջէն ծաղիկներու պէս մարգրտէ փունջերու յակինթէ ողկոյզներ դուրս կը թափէին :

Վերջապէս այս փառաւոր թափորին իբրեւ վերջապահ՝ դքսին ետեւէն կարմիր ծածկոյթներով եւ իր զինանշաներով զարդարուած քսան եւ չորս ջորիներ կերթային , որք անոր արծաթէ սպասաները վրաններն եւ կարասիները կը կրէին :

Բայց այս հեճեալ թափորին հրաշալի շքեղութեան կերպարան մը տուողն այս էր, որ ջորիներուն ու ձիերուն ստուըններն ոսկիէ պայտեր գամուած էին՝ այնպիսի խախուտ կերպիւ, որ երեք չորրորդէն աւելին ճանբան մընացին: Ահասարի այս զեղխութիւնը շատ մարդ մեղադրեց, որովհետեւ թագաւորնրու թագին գործածուած մետաղ մը ձիերուն սաքին ներքեւ դնելը մեծ յանդգնութիւն կը համարէին:

Սակայն այս մեծաշուք հանդէսը չկըրցաւ այն նպատակին հասնիլ՝ որուն համար կը կատարուէր: Որովհետեւ երբ Տօննա Պարլոթթայի խնացուցին թէ Ահասար Պօրճիա իրեն հետ ամուսնանալու յուսով Պաղլիա եկած էր, պատասխան տուաւ թէ ինք երբէք յանձն չառնուր ամուսնանալ ոչ միայն քահանայի, այլ եւ քահանայի մը որդւոյն հետ, ոչ միայն մարդասպանի, այլ եւ եղբայրասպանի մը հետ. ոչ միայն ծննդեամբը վատանուն, այլ եւ բարուքն ու գործերովն աւելի վատանուն մարդու մը հետ:

Բայց Ահասար Պօրճիա, այս դողող արահուսուհւոյն տեղ ուրիշ ազնուատոհմ իշխանուհի մը գտաւ իրեն կին ըլլալու յանձնառու: Այն էր Նավարրայի թագաւորին աղջիկ տ'Ալպրէթ օրիորդը: Հարսնիքը մայիսի 10 ին կատարուեցաւ, այն պայմանով որ Պապը երկու հարիւր հազար տուքաթ պիտի աար հարսին, եւ եղբայրն ալ կարդինալ պիտի ձեռնադրէր շո-

զեզալստեան երկրորդ օրը Վալէնթինոս գոթոր
սը Արբոյն—Միքայէլի ասպետութեան կարգն
ընդունեցաւ, որ Լուզովիկոս ԺԱէն սահման
ուած, եւ այն ատենները Քաղղիոյ թաղաւո
րաց ամենէն յարզի պատուանշանն էր: Այս աս
մուսնութեան լուրը՝ որ Լուզովիկոս ԺԲի գաշ
նակցութիւնը կասպահովէր շտովմայ, մեծ ու
րախութեամբ ընդունուեցաւ Պապէն, որ իսկոյն
բոլոր քաղքին մէջ ճրագաւրոյց եւ հրախաղու
թիւն հրամայեց:

Լուզովիկոս ԺԲ՝ իր Ժան տը Ֆրանս կրնն
արձկելու արտօնութիւն ստանալուն համար
Պապին շնորհապարտ ըլլալէ զատ, Իտալիոյ վը
րայ սնուցած խորհուրդներն ալ առաջ տանե
լու համար Պապն իրեն դաշնակից ունենալն
անհրաժեշտ կը համարէր: Աւատի Վալէնթինոս
դքսին խոստացաւ որ Միլան մանեւուն պէս՝
երեք հարիւր նիզակաւոր սլիտի զնէր իր հրա
մանին տակ, որպէս զի Քաղղիոյ դաշնակից
ներէն զատ որու դէմ որ ուզէ՝ իր մասնաւոր շա
հրէց համար գործածէ: Իսկ Միլան քաղաքն
առնելու գործին գալով, անոր ալ ձեռք սլի
տի դարնուէր երբոր Լուզովիկոս ԺԲ վենե
տիկցւոց նիզակակցութեանը կամ չէզոքու
թեանը վրայ վստահութիւն ունենար: Արդէն
վենետիկցւոց դեսպաններ զրկելով խօսք տը
ւեր էր որ Լօմպարտիան նուաճելուն պէս՝
Գրէմօնէ ու Կիէրա տ'Ատտա քաղաքներն իրենց
դարձունէ:

Ամեն բան դրոշն Աղէքսանդր Չիվառա-
սէր քաղաքականութեան կողմէր, բայց աչ-
քը Գաղղիայէն իտալիոյ կեդրոնին վրայ դար-
ձընելու հարկադրեցաւ : Յիօրէնցայի մէջ մարդ
մը կար առանց իշխանութեան, առանց թագի-
առանց սրոյ, որ իր հանձարէն դատ դորու-
թիւն, իր վարուց մաքրութենէն դատ սպառա-
զինութիւն, խօսքէ դատ փաստղական ղէնք
մը շունենալով, ամեն թագաւորներէն դուք-
սերէն ու իշխաններէն աւելի իրեն փաստակար
ըլլալ կ'սկսէր : Այս մարդը Հերոնիմոս Սալո-
նարօլէ անուն խեղճ Գոմինիկեան կրօնաւորն
էր, որ Լօրան Մէտիչիի արձակում տալ չէր ու-
զած իր հայրենեաց աղատութիւն շնորհել չու-
ղելուն համար :

Հերոնիմոս Սալօնարօլէ անդրալեռնակա-
նաց իտալիա արշաւելը մարդարէացեր էր, եւ
կարողոս Ը Նարօլին նուաճեց : Հերոնիմոս Սա-
լօնարօլէ կարողոս Ը ին առաջուց իմաց տուեր
էր որ Աստուծմէ ընդունած աղատարարի պաշ-
տօնը չկատարելուն համար գլուխը մեծ չա-
րիք մը պիտի դար, եւ կարողոս Ը մեռաւ :
Վերջապէս այն մարդուն նման՝ որ սուրբ քաղ-
քին բոլորտիքը պտըտելով ութ օր բարձրաձայն
գոչեր էր. « վնյ քեղ Նրուսապէմ » եւ իննե-
րորդ օրն ալ « վնյ ինձ »՝ աղաղակեր էր, Սալօ-
նարօլէ իր անկումն ալ մարդարէացաւ : Բայց
վերահաս վաանդին առջեւ ընկրկելու անկարող
Ըլլալով, Յիօրէնցայի վերանորոգիչը սուրբ Պետ-

ժողովի դահին վրայ բազմող ապիրատութեան հսկային վրայ յարձկելէ ետ չկեցաւ . այնպէս որ, ամեն անգամ նոր անառակութիւն մը տեսածին սէս՝ որ լրբաբար յայտնապէս կը գործուէր կամ ամօթահար դիշերուան մութին մէջ կը ծածկուէր, ժողովրդեան մասնանիչ ցուցուցեր եւ իր նզովներովը հալածեր էր քահանայապետական զեղխութեան ու փառասիրութեան զաւակը : Այսպէս չարաչար խայտառակեր էր Աղէքսանդր Զի ձուլիա Ֆարնէզէ դեղուհույն հետ կապած նոր սէրը , որ ապրիլ ամսոյն մէջ զաւակ մ'ալ աւելցուցեր էր Պապին ընտանեաց մէջ . Կանդիոյ դքսին սպանութիւնը, ազգապղծի մը նախանձէն առաջ եկած այն եղբայրասպանութիւնն ալ տնիծելով դատապարտեր էր : Վերջապէս դաշնակցութենէ դուրս մնացած հայրենակիցներուն յայտնի կը ցուցնէր իրենց դիտուն գալիքը , երբոր Պօրճիաները՝ փոքրիկ դքսութիւններուն տիրելէ ետեւ՝ մեծ դքսութեանց ու հասարակապետութեանց վրայ յարձակէին : Ուստի կրօնաւորը միանգամայն հոգեւոր եւ քաղաքական թշնամի էր Աղէքսանդր Զի , եւ պէտք էր անոր ձանձրալի եւ սպառնալից ձայնն անպատճառ խնդրել :

Սակայն Պապին շօրութիւնը որչափ ալ մեծ ըլլար , այսպիսի խորհուրդ մը գործադրելը դիւրին բան չէր : Սովոնարօլէ ազատութեան խստակրօն սկզբունքը քարոզելով , նոյն իսկ հարուստ եւ հեշտառէր Ֆիօրէնցայի մէջ մեծ

կողմնակցութիւն մը շահեր էր՝ Ռիանճիօնի՝ այսինքն Ապաշխարողք անուամբ : Այս խումբը տէրութիւնն ու եկեղեցին վերանորոգելու փափաքող քաղաքացիներէ կը բաղկանար, որք Մէտիչիները հայրենեաց բռնաւոր եւ Պօրճիաներն ալ հաւատոյ խախտիչ ամբաստանելով կը խնդրէին որ հասարակապետութիւնն իր ժողովրդական սկզբան, կրօնքն ալ իր նախկին պարզութեան վերածուի : Արդէն այս կէտերուն առաջինին մէջ մեծ յառաջադիմութիւն ըրած էին, որովհետեւ հակառակ միւս կուսակցութեանց, որք էին Արրապսլիաթի կամ Աատաղիք ըսուածները, որ Ֆիօրէնցայի ամենէն հարուստ եւ ազնուագարմ երիտասարդներէն կը կը բաղկանային եւ սակաւապետական կառավարութիւն մը կուղէին, եւ Պիճի՝ այսինքն Վորչք ըսուածները՝ որ Մէտիչներուն վերադարձը կուղէին, եւ խաւարի մէջ մեքենայելնուն համար այսպէս կոչուեցան, հակառակ այս երկու կուսակցութեանց, այլ եւ այլ կառավարութեանց ներքեւ գործուած յանցանքներուն ու ոճիրներուն թողութիւնը, Պայլութեան ջնջումը, որ ազնուապետական իշխանութիւն մ'էր, հաշարութ հարիւր քաղաքացիէ գերադոյժ ժողովուրդ հաստատութիւնը, եւ վիճակարկուիւն կամ սակաւապետական ընտրութեանց օնը ժողովրդական ընտրութեանց հաստատութիւնը ձեռք բերեր էին :

Առաջին գործը որ Աղէքսանդր Զ ըրաւ

Վալօնարօլէի աճեցուն զօրութեան դէմ, զայն հերեաիկոս հրատարակել, եւ իրրեւ այն՝ քարոզութենէ արգիլելն եղաւ : Բայց Վալօնարօլէ այս արգելքը պարապ հաներ էր՝ իր տեղը Տոմինիկոս Պօնփիշինի Տէ Բէշիա աշակերան ու բարեկամը քարոզիչ դնել տալով : Ասով վարդապետին սկզբունքներն ուրիշ բերնով մը կը քարոզուէին, եւ նոյն սերմն ուրիշ ձեռօք ցանւելով դարձեալ պարարտ եւ բեղմնաւոր երկրի մը վրայ կիյնար : Ասկէ դատ, Վալօնարօլէ լուսթիւն սլահելէ յողնած՝ Պեղադիոս Պապին վճռոյն համեմատ՝ որ անիրաւ բանադրանքն ապարդիւն եւ անկէ զարնուողն արձակմանիսկ անկարօտ կը համարէր, ապագային մեծ օրինակ մը տուաւ, որուն լուսեր ալ յաջողութեամբ հետեւեցաւ՝ քսանուերկու ասորի ետքը Վիթթէմպերկի մէջ լեւոն Ժ Պապին բանադրանքի կոնդակն այրել տալով : Ուտի 1597 ին ծննդեան օրը հրատարակաւ յայտարարութիւն ըրաւ թէ իր գլխոյն բարուց ապականութեանը սլատճառաւ Տէրը ազգերէր իրեն որ հնազանդութեան լուծը թօթափէ, եւ նորէն քարոզ տալ սկսաւ մայր եկեղեցոյն մէջ՝ աւելի եւս յաջողութեամբ, վասն զի, անիրաւ հալածանքը՝ որ միշտ համակրութիւն կազդէ ժողովրդոց, իր խօսքերուն աւելի մեծ ազդեցութիւն մը կուտար :

Այլ քսանդր Չ ապոտամբը պատկելու համար Ֆիօրէնցայի արքեպիսկոպոսական վոյսանօրէ

Լէօնար Մէտիչիի գրեց . նա ալ Հոռովէն ընդու-
նած հրամանին հնազանդելով կոնդակ մը հրա-
տարակեց , որպէս զի հաւատացեալք Սալօնա-
բօլէի քարոզները մտիկ չընեն : Այն կոնդակին
խօսքին նայելով , բանադրելոյն քարոզը մտիկ
ընողները խոստովանանքէ եւ հաղորդութենէ
պիտի զրկուէին , եւ մեռած ատեննին ալ իբ-
րեւ հերեւտիկոս , սրովհետեւ հերեւտիկոսի մը
հետ հոգեւոր հաղորդակցութիւն ունեցած էին ,
մարմիննին վանդակի մը վրայ գեանաքարչ տար-
ւելով գերեզմանէ դուրկ պիտի թողուէին : Սա-
լօնաբօլէ իր մեծաւորին կոնդակին գէմ ժո-
ղովրդեան եւ աւազածոգովոյն բողոքեց , եւ
այս երկու իշխանութիւնները միանալով , 1498
տարւոյն սկիզբները արքեպիսկոպոսական փո-
խանորդին հրամայեցին որ երկու ժամուան մէջ
Ֆիօրէնցայէն դուրս ելնէ :

Լէօնար Մէտիչիի վնասուիլը Սալանաբօլէի
համար նոր յաղթութիւն մ'եղաւ : Ուստի իր
միշտ աճող ազդեցութիւնը բարուց լաւութեան
դործածել ուզելով , բարեկենդանին վերջին
օրը՝ որ մինչեւ այն ատեն աշխարհական զը-
ուարծութեանց նուիրուած էր , ապաշխարու-
թեան աւուր փոխարկել որոշեց : Իրօք ալ բա-
րեկենդանին յաջորդ երեքշաբթի օրը , բաղձա-
թիւ ազայոց ամբոխ մը մայր եկեղեցւոյն առ-
ջեւ ժողովուելով , խումբ խումբ բաժնուեցան
եւ բոլոր քաղքին մէջ տրւնէ տուն պտրակելով
անբարոյական գրքերը , հեշտագրիւ պատ-

կերները , քնարներն ու վիճերը , խաղի թուղ
թերն ու տապեղուլունքը , շպարներն ու ա
նուշանոտ նիւթերը , վերջապէս ասլականեայ
ընկերութեան մեւ քաղաքակրթութեան ար
տադրած այն հազարումէկ բաները , որոց օգնու
թեամբ երբեմն սատանան դրեթէ յաղթական
կերպիւ Աստուծոյ հետ կը պատերազմի , ասոնք
ամենն ալ պահանջեցին : Յիօրէնցայի բնակիչ
ներն այս պահանջման հնազանդելով , վերոյիշ
եալ հոգեկորոյս նիւթերն եկեղեցւոյն հրասպ
րակը բերին դիզեցին , եւ մեծ խարոյկ մը պատ
րասեցին , որուն մանկահասակ վերանորո
գիչները շարականներով ու սաղմոսերգութեամբ
կրակ առին : Հոն նաեւ Պօքքաչիօի եւ Մօր
կանթէ Մաճճիօրէյի գրուածքներէն բազմա
թիւ օրինակներ եւ Յրա Պարթօլումէյի պատ
կերներն այրեցան : Այս վերջինը նոյն օրէն
սկսեալ աշխարհային նկարչութենէ հրաժարե
լով վրձինը բոլորովին կրօնական պատկերնե
րու նուիրեց :

Այսպիսի վերանորոգութիւն մը Աղէքսանդ
րի համար սարգափեյի էր . ուստի միտքը դրա
որ Սալօնարօլէի հետ մարտնչելու համար անոր
գործածած դէնքերն՝ այսինքն պերճախօսու
թիւնը ձեռք առնու : Հետեւաբար անոր դէմ
անուանի քարոզիչ եղբայր Յրանսօս տը Բոյլժ
ընտրեց , որ Յիօրէնցա երթալով Սուրբ — Խաչ
եկեղեցւոյն մէջ քարոզել սկսաւ : Սալօնարօլէն
հերեափեցա ու ամբարիշտ ամբաստանելով :

Միանգամայն Պապը նոր կոնդակով մը աւա-
գածողովին իմաց տուաւ որ եթէ հերետիկո-
սապետին ձայնը չարգիլեն, քահանայապետա-
կան երկրին մէջ գտնուող Ֆիօրէնցացի վաճա-
ռականներուն բոլոր ինչքերը յարքունիս պիտի
գրաւուին, եւ հաստրակապետութիւնն ալ իր-
բեւ եկեղեցւոյ հոգեւոր եւ ժամանակաւոր թըշ-
նամի պիտի բանադրուի : Աւագածողովը Գաղ-
ղիայէն լքեալ, եւ տեսնելով որ Հռովմայնիւ-
թական զօրութիւնը հսկայաքայլ կը յառաջադի-
մէ, այս անգամուս ստիպուեցաւ տեղի տալ,
եւ Սալօնարօլէի հրամայեց որ քարոզելէ դադ-
րի : Սալօնարօլէ հնադանդեցաւ, եւ պերճա-
խօս ու անյողգող դատով մ'իր ունկնդիրնե-
րուն հրաժարական տուաւ :

Այսու ամենայնիւ Սալօնարօլէի քաշուիլը
փոխանակ յուզմունքը հանդարտեցնելու՝ աւե-
լի բորժոքեր էր : Վատարուած մարդարէու-
թիւններուն վրայ կը խօսէին : Վարդապետէն
աւելի եռանդուն հեաեւողներ, ներշնչութենէ
հրաշքի անցնելով, բարձրաձայն կըսէին թէ
Սալօնարօլէ իր հակառակորդին առաջարկերէ
մայր եկեղեցւոյ զեանադամբաններն իջնել 'ի
միասին, եւ իր վարդապետութեան ճշմարտու-
թիւններն ապացուցանելու համար մեռել մը
յարուցանել, եւ եթէ հակառակորդն ալ նոյն
հրաշքը գործէ, ինքզինք յաղթուած հրատա-
րակել : Այս զրոյցներն եղբայր Ֆրանսօսա Եր
Բոյլին ականջը հասաւ : Եւ որովհետեւ այնպի-

սի կրքոտ եւ մոլեռանդ մարդ մ'էր, որ իր
դատին համար կեանքն իսկ զոհելու պատրաստ
էր, խոնարհաբար յայտնեց որ Ղինքը մեծ մե-
ղաւոր մը ճանչցած ըլլալով, չէր կրնար յուսալ
որ Աստուած հրաշագործութեան շնորհ պար-
գեւած ըլլայ իրեն. բայց Սալօնարօլէի հեա՛
բորբոքեալ խարոյկի մը վրան ելնելու հրաւէր
կարգաց: Գիտէր թէ պիտի մեռնէր ինքը, բայց
գոնէ կրօնից վրէժը պիտի առած ըլլար, ա-
ղէկ գիտնալով թէ փորձիչն ալ իրեն հետ պի-
տի կորսուէր, որ իր եւ այնչափ հոգիներու
յաւիտենական կորստեան պատճառ կըլլար:

Եղբայր Ֆրանսօայի առաջարկութիւնը Սա-
լօնարօլէ իմացաւ, բայց առաջին հրաւէրն ին-
քը կարդացած չըլլալուն՝ երկրորդը չընդունե-
ցաւ. բայց իրաշակերտը՝ եղբայր Տոմինիկոս Պօն-
վիչինի՛ իւր վարպետին ղորութեան վրայ աւելի
վստահ, յայտնեց որ պատրաստ էր կրակի փոր-
ձը իր վարդապետին տեղ ընդունելու, ասլահով
ըլլալով որ Աստուած իւր մարդարէին բարե-
խօսութեամբ հրաշք մը կը գործէր: Իսկոյն բո-
լոր Ֆիօրէնցայի մէջ ձայն ելաւ որ մահացու
հրաւէրն ընդուներ է: Սալօնարօլէի կողմնա-
կիցները, որոց ամենն ալ ըսածնուն համոզ-
ւած էին, իրենց դատին յաղթանակելուն վրայ
չէին կասկածիր: Թշնամիներն ալ կուրախա-
նային տեսնելով որ հերետիկոս մը ինքզինք
հրոյ պիտի մատնէր: Վերջապէս անտարբերնե-
րն ալ այս հանդիսաւոր փորձին մէջ սարսա-

փեղի կերպիւ շահաւէտ տեսարան մը կը նկատէին :

Եղբայր Պօնփիչինի տէ Բէշիայի անձնուիրութիւնը եղբայր Ֆրանսօս տը Բոյլի բանին չէր դար . սոսկալի մահուամբ միտնելու կը յօժարէր : Բայց Սալօնարօլէն ալ հետը մեռցնելու պայմանաւ : Եղբայր Պօնփիչինի պէս անըջան աշակերտի մը մահն իրեն ինչ շահ կրնար բերել : Վարպետը դարնել պէտք էր . վարդապետութեան գլուխը պէտք էր իրեն հետ կործանել : Ուստի իմացուց որ միայն Սալօնարօլէի հետ խարոյկ ելնել կուզէ , եւ չընդունիր որ այսպիսի սարսափելի խաղ մ'ինք անձամբ խողացած ժամանակ , իր հակառակորդը փոխանորդի մը միջոցաւ խաղար :

Այս միջոցին անյուսալի բան մը պատահեցաւ : Եղբայր Ֆրանսօս տը Բոյլի տեղ , որ միայն վարպետին հետ մրցիլ կուզէր , երկու Ֆրանչիակեան կրօնաւորներ ելան ու աշակերտին հետ մրցիլ յանձն առին : Ասոնք էին եղբայր Նիքօլատէ Բիլլի ու եղբայր Անտրէ Բօնդինէլլի : Իսկոյն Սալօնարօլէի կողմնակիցներն իրենց հակառակորդներուն հասած այս օգնութիւնը տեսնելով , խմբովին իրենք ալ փորձը կրելու դիմեցին : Ֆրանչիակեանք ալ չուզեցին ետ մնալ . ամեն մարդ եռանդեամբ իր ուզած կողմը բռնել սկսաւ : Բոլոր Ֆիօրէնցա կարծես թէ յիմարանոց մը դարձեր էր . իւրաքանչիւր ոք խարոյկ կը փնտռէր , եւ կրակէ անցնիլ կուզէր :

Եւ ոչ միայն այրերն իրարու ասպարէզ կը կարգային, այլ եւ կանայք եւ տղայք հրափորձութենէ անցնիլ կուզէին: Ալ երջապէս աւագածողովն առաջին հակառակորդներուն իրաւունքը պահելով՝ հրամայեց որ այս տարօրինակ մենամարտը՝ միայն եզրայր Ռօմինիկոս Պօնտիֆիկոսի ու եղբայր Անդրէաս Րօնտիչէլիի մէջ տեղի ունենայ: Տասն քաղաքացի այս գործին պարագաները պիտի որոշէին: Իսկ օրն 1498 ապրիլ 7 եւ տեղն ալ պալատին հրապարակը որոշուեցաւ:

Այս սրցումին համար նշանակուած դատաւորներն ամեն բան խղճի մտօք պատրաստեցին: Անոնց խնամօքը սահմանեալ տեղը փայտակոյտ մը կանգնեցաւ, որուն բարձրութիւնն ինն, լայնքը տասն կէ երկայնութիւնն ութսուն ոտք էր: Փայտակոյտին վրայ, որ դիւրավառ խոխուկներով ու փայտի խուրձերով ծածկուած եւ փայտէ պատուարներով պարփակեալ էր, զրեթէ երկու ոտք լայնութեամբ եւ եօթանասուն ոտք երկայնութեամբ երկու նրբաշաւիղ շինուած էր: Որուն մուտքը լանցիներուն ժողովարանէն էր, եւ ելքը միւս կողմէն: Ժողովարանն ալ տախտակորմով մ'երկուքի բաժնուած էր, որպէս զի իւրաքանչիւր ախոյեան պատրաստուելու համար սենեակ մ'ունենայ, ինչպէս որ թատրունի մէջ իրաքանչիւր դերասան իր հագուելու խցիկն ունի: Միայն սա տարբերութեամբ որ հոս բացուելիք ողբերգութիւնը կեղծիք չէր:

Յրանչիսկեանք հրապարակը հասան, եւ
առանց կրօնական ցոյց մը տալու՝ իրենց համար
պատրաստուած սենեակը մտան, մինչդեռ Սա-
վօնարօլէ ընդհակառակն թափորով եւ եկեղե-
ցական զգեստով եկաւ՝ պատարազը նոր մա-
տուցած եւ տէրունական նշխարքն ալ ձեռքը
բռնած, որ բիւրեղեայ տասանակի մը մէջ դրը-
ւած ըլլալուն ամեն մարդ կրնար տեսնել : Իսկ
եզրայր Տոմինիկոս Բէշիա՝ այս հանդէսին դիւ-
ցազնը՝ ձեռքը խաչելութիւն մը բռնած՝ անոր
ետեւէն կուգար, ու բոլոր Գոմինիկեան կրօ-
նաորք ալ ձեռքերնին կարմիր խաչ մը բռնած
սաղմոս երգելով ետեւէն կը քալէին : Ասոնցմէ
եաքն ալ իրենց կողմնակից նշանաւոր քաղա-
քացիք ձեռքերնին ջահեր բռնած կուգային,
եւ իրենց դատին յաջողութեանը վրայ վըս-
տահ ըլլալով վայտակոյտը ձեռքովնին բռնկ-
ցընել կուղէին : Հրապարակին մէջ այնչափ մարդ
լցուած էր, որ հոն չսեղմելով շրջակայ փողոց-
ները կը քշուէին : Տուներուն դռներն ու պա-
տուհաններն իրարու վրայ դիզուած գլուխներէ
չէին երեւնար : Պատշգամները մարդով ծած-
կուած էին : Եկեղեցւոյն գմբեթին ու զանգա-
կատան սարահարթ տանիքին վրայ անգամ հե-
տաքրքիրներու բազմութիւն լցուած էր :

Սակայն փորձին կատարելու ատենը Յրան-
չիսկեանք այնպիսի դժուարութիւններ յարու-
ցին, որովք իրենց ներկայացուցած ախոյեանին
վախնալն ու տկարանալը յայտնի տեսնուէր :

Ասոնց առաջին վախն այն էր որ եղբայր Պօնովիչինի կրնար կախարդ մ'ըլլալ, ու վրան յուռութ կամ հմայ մ'ուենենալով ինքզինք կրակէն պահպանելը Ռուսոյ պահանջեցին որ իր ամեն զգեստները մերկանալով ուրիշ լաթեր հագնի եւ վկայներն ալ աղէկ մը դանոնք աչքէ անջընեն։ Այսպիսի նուաստացուցիչ կասկածանաց առջեւ եղբայր Պօնովիչինի երբէք չդժկամակեցաւ . շուտ մը շապիկը, զգեստն ու կնդուղը հանեց, Բայց երբ Ֆրանչիսկեանք անսան որ Սալօնարօլէ ձեռքի տապանակն անոր կը յանձնէր, սրբազան նշխարքն այրելու վտանգի մէջ դնելը սրբապղծութիւն է ազադակեցին ամենքը միաբերան, եւ թէ աւելիա իրենց պայմանագրութենէն դուրս բան մ'ըլլալով, եթէ Պօնովիչինի այս գերբնական օգնութենէն չհրաժարի, իրենք ալ հրափործութենէ ետ կը քաշուին : Սալօնարօլէ պատասխանեց թէ դարմանալու բան մը չկար . հաւատոյ ախոյեանն իր յոյսն Աստուծոյ վրայ դրած ըլլալով կրնար իր ազատիչ Տէրը ձեռացը մէջ կրել : Այս պատասխանը Ֆրանչիսկեանները գոհ չընելով իրենց պահանջումէն ետ չկեցան : Սալօնարօլէ ալ իւր իրաւանց մէջ անգրդուելի մնաց, այնպէս որ չորս ժամ վիճելէ ետքը, ոչ ոք զիջանիլ ուղեկոյով, գործերը մի եւ նոյն վիճակին մէջ մնացին : Այս միջոցին ժողովուրդը, որ արշալուսէն ՚ի վեր փողոցներուն մէջ, պատըզդասներուն ու տանիքներուն վրայ խանած'անո-

թի ծարաւ կ'սպասէր, կարճատիւ սկսաւ, եւ անհամբերութիւնը տրտունջի փոխուելով մինչեւ ախոյեաններուն ալանջը հասաւ, այնպէս որ Սալօնարօլէի կողմնակիցները՝ վստահ անոր հրաշագործութեան վրայ՝ կաղաչէին անոր որ ամեն զիջում ընէ :

Սալօնարօլէ պատասխան տուաւ որ եթէ ինքըն ընել ուզէր այս փորձը, դիւրութեամբ կը զիջանէր, բայց ուրիշ մ'իւր անձը վտանդի մէջ դնելուն համար ամեն զգուշութիւն պէտք էր գործածել : Երկու ժամ ալ անցաւ, որոյ միջոցին իր կողմնակիցքը զուր տեղ ջանացին զինքը համազելու : Վերջապէս իրիկուն ըլլալով՝ անհամբեր ժողովրդեան քրթմնջիւնը եւս քան զեւս մեծնալով, եւ սպառնալեաց փոխուելով, Պօնփիչինի իմաց տուաւ ժողովրդեան որ մինակ խաչելութիւն մը ձեռքը բռնած խարոյկին մէջէն անցնելու պատրաստ էր : Այս խընդիրը չէր կրնար մերժուիլ . ուստի եղբայր Թօնտինէլի ալ ստիպուեցաւ առաջարկութիւնն ընդունիլ : Ժողովրդեան իմաց տրուեցաւ որ ախոյեաններն համաձայներ էին եւ փորձը պիտի կատարուէր : Այս ծանուցման վրայ ամբողջ հանդարտեցաւ իւր երկար սպասման պարապ չելնելուն յուսովը : Բայց նոյն միջոցին ահեղ փոթորիկ մ'ելնելով՝ այնպիսի տեղափոխութիւն անձրեւ մը գալ սկսաւ, որ վայրկենի մէջ նորավառ խարոյկին կրակը մարեց, եւ ալ անկարելի եղաւ զայն վառել : Այն ժամանակէն

ժողովուրդը կարծելով որ խաղ մ'էր այս, ջերմեռանդութիւնը արհամարհանաց փոխուեցաւ, եւ փորձին կատարման այսչափ երկարելուն պատճառ եղող դժուարութեանց որ կողմէն դաւը չգիտնալով, պատասխանատուութիւնը երկու ակոյեաններուն վրայ ձգեց: Աւագա-ժողովն ասոր ներքեւէն ծագելիք անկարգութիւնները նախատեսելով հրամայեց բաղմամբոյ ժողովրդեան որ ետ քաշուին: Բայց ժողովուրդը մտիկ չընելով տեղէն իսկ չչարժեցաւ, ու յորդահոտան անձրեւին սաստկութեան հակառակ ակոյեաններուն դուրս ելնելը կը պահանջէր: Բոնտինէլի դուրս հանուեցաւ ու իր տեղը տարուեցաւ ծաղրական չչիւններու եւ աղաղակներու մէջէ անցնելով եւ քարկոծութեամբ հալածուելով: Իսկ Սալօնարօլէ՝ իր քահանայական զգեստին եւ ձեռքի սուրբ խորհրդին շնորհիւ ամբողջին մէջէն խաղաղութեամբ անցաւ, որ բորբոքեալ խարոյկին մէջէն անցնելու չափ նշանաւոր հրաշք մ'էր:

Բայց մի միայն Ա. խորհրդին վեհութիւնն էր որ զՍալօնարօլէ պաշտպաննց, վասն զի անկէ ետքը սուտ մարդարէի մը տեղ դրուեցաւ: Ժողովուրդը երկար ժամանակէ 'ի վեր Սալօնարօլէն ստախօս ու կեղծաւոր հռչակող Արապիաթներու կռօսակցութենէն դրդուեալ, ահամայ թոյլ տուեր էր զայն որ իւր վանքը վերագարձեր էր: Արկրորդ օրը որ Մաղկաղարգի կիրակին էր, Սալօնարօլէ ինքզինք արդա-

Յընելու համար բեմն ելաւ , բայց հայհուհնե-
րու , թշնամանաց , եւ ծիծաղալից աղաղակ-
ներու մէջ չկրցաւ վայրկեան մը լռութիւն ձեռք
բերել : Շատ չանցաւ ծաղրալից դոչիւններն
սպառնալեաց փոխուեցան Սալօնարօլէի ձայնը
տկար ըլլալով չէր կրնար այն ժխորին մէջ լը-
սելի ընել . ուստի ամպիոնէն իջաւ աւանդա-
տունը գնաց , անկէց ալ վանքը քաշուելով
խցիկին մէջ առանձնացաւ : Նոյն կէտին աղա-
ղակ մը լսուելով բոլոր հոն գանուողներէն կրկ-
նուեցաւ . — Սուրբ — Մարկոսի վանքը : Սուրբ
— Մարկոսի վանքը : Ապստամբական խռմ-
բը երթալով փողոցներուն մէջ ստուարացաւ
խաժամուժ ամբոխէն , եւ կոհակադէղ ծովու
նման վանքին սպառերը ծեծել սկսաւ : Շատ
չանցաւ վանքին դռները՝ որ ամբոխին մօտե-
ցած ժամանակ փակուեր էին , բազմութեան
բունն զօրութենէն խորտակեցան , վայրկենի
մէջ ամբոխը բոլոր վանքին մէջ տարածուե-
ցաւ , եւ Սալօնարօլէ ու իր երկու աշակերտ-
ները՝ Դոմինիկոս Պօնփիչինի ու Սեղբեսարոս
Մարուֆֆի՝ իրենց խուցերէն հանուելով խառ-
նամբոխ բազմութեան մէջէն բանտ տարուե-
ցան : Թողովուրդը՝ որ թէ իր համակրութեան
եւ թէ ատելութեան մէջ միշտ ծայրայեղ է ,
զանոնք կտոր կտոր ընել կուղէր , բայց զինքը
հանդարտեցուցին խօսք տալով որ բանտարկե-
լոց ինքնայօժար կամօք չուղած փորձը բռնի
գործադրել տան :

Աղէքսանդր Զ, ինչպէս որ գիւրին է գուշակել, այս արագ եւ տարօրինակ փոփոխութեան մէջ եթէ չ'անձամբ՝ դռնէ իր ազդեցութեամբը մատ ունէր: Սալօնարօլէի անկումըն ու բանտարկութիւնն իմանալուն պէս՝ պահանջեց դայն, իմացնելով թէ անոր դատատանը եկեղեցական իշխանութեան կը վերաբերէր: Պապն իր այս պահանջման հետ առաներողութիւններ ալ դրկած էր. բայց աւագաժողովը դարձեալ որոշեց որ Սալօնարօլէի դատը Ֆիօրէնցա տեսնուի, եւ յանցաւորը բոլորովին քահանայապետական իրաւասութենէն շորթած չերեւնալու համար, խնդրեց Պապէն որ Ֆիօրէնցայի դատատանական ատենին մէջ իր կողմանէ երկու եկեղեցական դատաւոր աւելցնէ: Աղէքսանդր Զ տեսնելով որ մեծաշուք հասարակագետութենէն ասկէց աւելի բան մը չպիտի կրնար ձեռք բերել, Աննետիկօի Յովակիմ Թուրրիանօն՝ որ Դոմինիկեան կրօնաւորաց ընդհանրական մեծաւորն էր, եւ Ֆլորանսօս Ռամօլինի իրաւադէտը Ֆիօրէնցա դարկեց: Ասոնք իրենց տալիք վճռոյն պատճէնը հետերնին տարին, որ Սալօնարօլէ եւ իր համախոհները հերետիկոս, հերձուածող, սուրբ եկեղեցւոյ հալածիչ եւ ժողովրդեան մօլորեցուցիչ կը հրատարակէր:

Մնաց որ, Ֆիօրէնցացւոց իբրեւ դատաւոր իրենց իրաւանց վրայ պնդելը՝ գործին երեւոյթըն ազատելու համար ունայն ցոյց մ'էր: Ատ-

հանն ու թ անդամէ կը բաղկանար , ամենն ալ
Սալօնարօլէի սաստիկ թշնամի : Դատաստանը
չարչարանք տալով սկսան , Սալօնարօլէ մարմ-
նով տկար , դիւրագրդիւ ու Չղային կազմը-
ւածք մ'ունենալով ճողանի սանջանքին չկրցաւ
հանդուրժել : Երբոր դահիճը դաստակներէն
կտալած գեանէն վեր բարձրացուց եւ երկու
ոտք բարձրութեամբ վար ձգեց , Սալօնարօլէ
ցաւին սաստկութենէն յաղթուած՝ քիչ մը հան-
գիտ գտնելու համար խոստովաներ էր թէ իր
մարդարէութիւնները պարզ կարծիքներ էին :
Բայց բանալը դառնալուն պէս բողոքեց այս
խոստովանութեան դէմ , ըսելով թէ իր գգա-
յարանաց տկարութիւնն եւ տանջանաց տկարու-
անկարողութիւնը բերնէն այդ սուտը դուրս
հաներ էին . ճշմարիտն այս էր որ Աստուած
չատանդամ իր մտաւորական յափշտակութեանց
մէջ իրեն երեւցեր եւ իր ըսած բաներն իրեն
յայտնէր : Այս նոր բողոքը դարձեալ դինքը
սանջանաց մասնեց . բայց չարչարանաց միջո-
ցին Սալօնարօլէ նորէն ցաւին սաստկութե-
նէն յաղթուեր եւ իր խօսքը ետ առեր էր : Եսկայն
կտպերէն արձակուելուն պէս՝ դեռ տանջանաց
մահճին վրայ սլառկած , նորէն ըսաւ թէ իր
խոստովանութիւնները դահիճներուն գործն ըլ-
լալով մեղքը անոնց գլխոյն վրայ կ'ընար : Իսկ
ինքն իր ամեն ըսածին եւ ըսելիքներուն դէմ նո-
րէն կը բողոքէր : Երօք խոշտանգանքն երբորդ
անգամ մ'ալ անոր բերնէն նոյն խոստովանու-

թիւնն առեր էր, եւ դադրելուն պէս դարձեալ նոյն բողոքը յաջորդէր էր. անանկ որ դատաւորները զայն ու իր երկու աշակերտները կրակի դատապարտելէ ետեւ, որոշեցին որ իր խոստովանութիւնն ըստ սովորութեան խարոյկին վրայ բարձրաձայն չկարդացուի, քանզի անտարակոյս էին որ այս անգամ ալ ուրիշ անգամներու պէս հրապարակաւ սուտ պիտի հանէր, որն որ ամբօխին յեղյեղուկ միաքք ճանչցողին համար գէշ արդիւնք մը կրնար ունենալ:

Մայիս 23ին ժողովրդեան խոստացուած փայտակոյտը պալատին հրապարակին մէջ դարձեալ կանգնեցաւ, եւ ամբօխը՝ երկար տտենէ 'ի վեր սպասած տեսարանէն այդ անգամ զուրկ չելնելուն հաւասար ըլլալով հոն դիմեց: Աստուան ժամը տասնեւմէկին միջոյները՝ Հէրոնիմոս Վալօնարօլէ, Դօմինիկոս Պօնալիչինի եւ Սեղրեսարոս Մարուֆֆի սպանման առողջ արուեցան, եւ եկեղեցական դատաւորաց ձեռք իրենց քահանայական աստիճաններէն ձգուելէ ետեւ, մեծ փայտակոյտի մը վրայ երեքն ալ մի եւ նոյն ցիցին կապուեցան: Այն ատեն Բանեանօլի եպիսկոպոսը դատապարտելոց իմաց արուաւ որ դիրենք եկեղեցիէն կը բաժնէր: «Չինւորեալ եկեղեցիէն», հարցուց Սալօնարօլէ, որ այն ժամէն մարտիրոսութեան շնորհիւ յաղթական եկեղեցին կը մտնէր: Այս եղաւ դատապարտելոց վերջին խօսքը: Վասն զի նոյն միջոցին Սալօնարօլէի անձնական թշնամի Սրատի-

աթոմը խարոյկին բոլորտիքը շարուած զինուոր-
ներուն կարգն անցնելով, դահճին ձեռքէն ջա-
նը յափշտակեց, ու ձեռքովը փայտակոյտին
չորս կողմէն կրակ տուաւ : Սալօնարօլէ եւ ա-
շակերտքը մօտիսն բարձրանալը տեսնելուն
պէս՝ սաղմասերգութիւն մ'սկսան . բոցերն ար-
դէն իրենց աւարաշէկ քողովը զանոնք ամեն կող-
մէ պատեր էին՝ կրօնական երգերուն ձայնը դեռ
կը լսուէր, որ գնաց անոնց համար երկնքի գու-
ռը բաղխեց :

Այսպէս Ազէքսանդր Զ իր ամենէն ոհաւոր
թշնամիէն աղաատեցաւ : Քահանայապետական
վրէժխնդրութիւնը՝ դատապարտեալները մինչեւ
իրենց մահուընէն վերջն ալ հալածեց : Աւագա-
ժողովը՝ Պապին թախանձանացը զիջանելով՝
հրաման տուեր էր որ մարգարէին եւ աշակեր-
տացը մօխիրներն Արնօ գետը նետուին . բայց
քանի մը կիսավառ ռակրներ գտնուելով նոյն խակ
զինուորներէն՝ որ ժողովուրդը խարոյկին մօ-
տենալէ արդիւնելու պաշտօնն ունէին, խնամով
պահուեցան, եւ այս սուրբ մասունքը, կրակէն
սեցած, մինչեւ ցայսօր հաւատացելոց ջերմե-
ռանդութեանը կը ներկայացուին, որք եթէ
Սալօնարօլէն մարգարէ չեն համարիր, դէթ իբ-
րեւ մարտիրոս կը յարդեն :

Սակայն գաղղիական բանակը ժաք թրի-
վիւլսի հրամանատարութեամբ երկրորդ անգամ
Ալպեան լեռներէն անցնելու կը պատրաստուէր
Լուդովիկոս ԺԲ թագաւորը՝ կեսար Պօրճիան

ու Յուլիանոս Ռօվէրէն բոնի հաշտեցուցած ըլլալով, մինչև Վիոն անոնց ընկերացաւ, եւ մայրս ամսոյն սկիզբները նախ յառաջապահ գունդը, քիչ մ'եաքն ալ բուն բանակը ճանբայ հաննց։ Այս երկրորդ աշխարհակալութեան համար Քաղզիոյ թագաւորին զօրութիւնը հազար վեց հարիւր նիզակաւոր, հինգ հազար Զուխցեցի, չորս հազար Ասաքոն եւ Քաղզիոյ ամեն կողմերէն ժողվուած երեք հազար հինգ հարիւր հետեւակ զօրքէ կը բաղկանար։ Օգոստոս ՎՅին, այս տասնեւհինգ հազարն չափ մարդէ կազմեալ բանակը, որ իր շարժումները վենեափկցւոց շարժումներուն համեմատ պիտի կարգադրէր, Արէցցոյի պարիսպներուն ներքեւ հասնելով քաղաքը պաշարեց։

Ղուդովիկ Ղսփօրցա՝ զաղզիացիներն Կոստիա հրաւիրելուն անխնուութեան պատիժը կը բերելով սարսափելի կացութեան մը մէջ կը գըտնուէր։ Դաշնակիցներուն վրայ դրած յոյսը բոլորովին պարծալ ելաւ։ Քանզի անոնցմէ ոմանք իրենց ներքին գործերով գրադեալ էին, ոմանք ալ Միլանի գքսին հզօր թշնամիէն կը վախնային։ Իրօք ալ Մաքսիմիլիանոս, որ իրեն չորս հարիւր նիզակաւոր զրկել խոստացեր էր, Ղուդովիկոս Վի հետ ընդմիջած թշնամութիւնները նորէն սկսելու տեղ, տէրութեան դէմ առաջադրուած Զուխցեցիներուն հետ պատերազմելու համար Սուսայի տկուժքին հետ դաշնակցեր էր։ Զիօրէնցացիք երեք հա-

րիւր ձիաւոր ու երկու հազար հետեւակ զօրք տալ խոստացեր էին թէ որ Բիղա քաղաքն ետ առնելու օգնէր իրենց , բայց Լուդովիկոսի ըստառնալիքէն վախնալով խօսքերնին ետ առին ու չէզոք մնալ խոստացան : Վերջապէս Յրէտէրիկ իր զօրքերն իր աէրութեան համար պահելով իր խոստմանը հակառակ ոչ մարդ , ոչ դրամ եւ ոչ ուրիշ օգնութիւն մը զրկեց . քանզի իրաւամբ կը մտածէր որ Միլան առնուելուն պէս Նաբօլին պաշտպանելու պիտի ստիպուէր : Աստի Լուդովիկ Սֆօրցա իր սեփնական զօրութեամբը միայն մնաց :

Բայց քաջ զէնք գործածող ու խորամանկ մարդ մ'ըլլալուն , մէկէն 'ի մէկ չվհատեցաւ . շուտով Աննօնէ , Նօվարա եւ Ալէքսանդրիա քաղաքներն ամրացուց , Քանի մը գունդ զօրքով Գայյացօն Միլանի դաւառին այն կողմը զրկեց՝ որ վենետիկի երկրին սահմանակից էր , եւ իր բոլոր ուժը Բօգեսին վրայ գումարեց : Բայց այս ամեն նախազգուշութիւնները դադրիական զօրաց թափին ուժգնութեան առջեւ անօգուտ եղան : Քանի մ'աւուր մէջ Արէցցօ , Նօնօնէ , Նօվարա , Վօկիէրա , Գասթէլնուօլօ , Բօնթէ — Գօրօնա , Թօրթօնէ ու Ալէքսանտրիա քաղաքներն առնուեցան , եւ Թրիվիւլս զօրապետը Միլանի վրայ քալեց :

Լուդովիկ Սֆօրցա գաղղիացւոց այս արագ աշխարհակալութիւնն ու անընդհատ յաղթութիւնները տեսնելով , եւ մայրաքաղաքին մ

դիմանալէ յոյսը կտրելով, որոշեց Գերմանիա
քաշուել իր որդւոցը, կարդինալ Աքքանիօ եղ-
բօրը եւ իր գանձուն հետ, որ ութ տարուան
մէջ մէկ միլիոն հինգ հարիւր հազար տուրա-
դէն երկու հարիւր հազարի իջեւր էր: Բայց
մեկնելէն առաջ Միլանի բերդին պահպանու-
թիւնը Աէրնարտինօ Տա Գօրթէյլի յանձնեց,
Բարեկամներն 'ի գուր ջանացին ղինքը համո-
զել որ այս մարդուն չվտանհի. 'ի գուր իր Ա-
քքանիօ եղբայրը յանձն առաւ մինչեւ յետին
չունչն այն բերդին մէջ դիմանալ: Առդովիկ
չուզեց միաքը փոխել, եւ սեպտեմբեր 2ին
ճանբայ ելաւ, երեք հազար հետեւակ եւ քանի
մ'ամիս պաշարման դէմ դնելու համար պէտք
կզածին չափ պաշար ստակ եւ ուտելիք թող-
լով բերդին մէջ:

Ճանբայ ելնելուն երկրորդ օրը դադրիա-
ցիք Միլան հասան, եւ տան օր ետքը Աէր-
նարտինօ Տա Գօրթէ՝ առանց իրեն դէմ թըն-
թանօթ մը նետուելու բերդը յանձնեց: Քսան
ու մէկ օր բաւական եղեր էին դադրիացւոց
Առդովիկ Սֆօրցայի մայրաքաղաքին բոլոր ամ-
բութիւններն ու անոր իշխանութեան երկիր-
ները գրաւելու:

Առդովիկոս ԺԲ Արոն քաղաքէն իր ղինուց
յաջողման աւետիսն առնելով՝ շուտով Միլան
եկաւ, ուր անկեղծ ուրախակցութեան ցոյցե-
րով ընդունուեցաւ: Ամեն աստիճանի քաղաքա-
ցիք դռներէն դուրս ելեր եւ երեք հազար

մզոն տեղ զինքը գիմաւորելու գացեր էին .
քառասուն տղայք ալ սակեճամուկ եւ մետաքս-
եայ զգեստներ հագած առջեւէն կերթա-
յին՝ յամանակին բանաստեղծներէն շինուած
տաղեր երգելով , որ զինքը փրկիչ թագաւոր ,
եւ ազատութեան հրեշտակ կանուանէին : Մի-
լանցւոց այս մեծ ուրախութեան պատճառը
լուղովիկոս ԹԲԻ կողմնակիցներուն յառաջուց
տարածած այն զրոյցն էր թէ Գաղղիոյ թա-
ղաւորը շատ հարուստ ըլլալուն՝ ամեն տուրք
տիրի վերցնէր : Իրօք ալ յաղթողը քաղաք
մտնելուն երկրորդ օրը արոց թեթեւ նուազում
մ'ըրաւ , բաղմամբիւ ազնուական Միլանցւոց
մեծամեծ շնորհներ բաշխեց , ու թրիվիւլանաբ
այս արագայաղթ եւ փառաւոր պատերազմին
համար վարձատրելու ղեկով Ալիպալանօ քաղա-
քն անոր տուաւ :

Կեսար Պօրճիա , որ իտալական մեծ կողո-
պոււէն բաժին մ'ունենալու համար Լուղովի-
կոս ԹԲԻ ետեւէն կը պարտէր , երբոր առա-
ջարկեալ նպատակին հասնիլը տեսաւ , իրեն ը-
րած խոստումը յիշեցուց : Գաղղիոյ թագաւորն
իր հանրածանօթ ուղղութեամբը փութացաւ
իր տուած խոստումը կատարել : Նոյն վայրկե-
նէն Կեսար Պօրճիայի արամադրութեան յանձ-
նեց երեք հարիւր նիզակաւոր՝ խլէս տ'Ալլէկրի
հրամանատարութեամբ , եւ չորս հազար Զուից-
ցերցի ալ Տիթօնի Պայլին հրամանիններքեւ դրաւ
եկեղեցւոյ փոխանորդներուն թիւը պակտեցնե-

լու գործին օգնելու համար :

Տեսարանն ելած այս նոր անձերուն սվլըլալը բացասրենք մեր ընթերցողաց :

Կէլֆեանց ու Յիպէլեանց անվերջանալի պատերազմներուն ժամանակ եւ Պապերուն ալ Ավինեօն քաղաքը տարագրուած բաղամանայ միջոցին , Ռօմանիոյ քաղաքներուն ու բերդերուն մեծագոյն մասը փոքրիկ բռնաւորներու ձեռք անցած կամ յափշտակուած էին , եւ տասնցմէ շատը Գերմանիոյ կայսրութենէն հաստատութիւն ստացած էին իրենց նոր ստացւածքը կառավարելու : Բայց Պերմանիոյ ազդեցութիւնն իտալիոյ վրայէն վերնալէ , եւ պապերուն ալ շոտվմը քրիստոնեայ աշխարհին կեդրոնն ընելէ 'ի վեր , բոլոր այս փոքրիկ իշխաններն՝ իրենց առջի նեցուկը կորսնցնելով Սուրբ—Աթոռին հետ միացեր , քահանայապետական ձեռքերէ իրենց իշխանութեան նոր հաստատութիւն ստացեր , եւ տարեկան տուրք մը վճարելով դքսի կոմսի կամ իշխանի տիրոջոսներն եւ եկեղեցւոյ փոխանորդի ընդհանուր անունը կրնդունէին :

Աղէքսանդր Զ՝ եօթը տարիէ 'ի վեր՝ այսինքն սուրբ Պետրոսի դահն ելնելէն 'ի վեր՝ այս պարօններուն ամեն մէկուն գործերն Եւ շարժումները մանրամասնաբար զններ , եւ իւրաքանչիւրին առ իրենց վեհապետն ունեցած հպատակութեան պայմաններուն եւ դաշնադրութեանց հակառակ մանր մունր դանցառու-

թիւնները դտեր էր : Աւտի այս գործիս համար
յատուկ ատեան մը կազմել տալով, իր զանգատ-
ներն անոր ներկայացուց եւ դատաւորներէն
վճիռ ստացաւ որ եկեղեցւոյ փոխանորդներն ի-
րենց արտօնութեանց պայմաններէն շեղած ըլ-
լալով իշխանութենէ կիյնային եւ իրենց ձեռքն
եղած երկիրները Աւերբ—Աթոռին կը դառնային :
Բայց որովհետեւ Պասին այնպիսի մարդոց հետ
գործ ունէր, որոց համար այնպիսի վճիռ տա-
լը դիւրին բայց գործագրելը շատ դժուարին
էր, ուստի նորընտիր վալէնթինօս գուքան
ընդհանուր զօրապետ անուանելով վճռոյն գոր-
ծագրութիւնն անոր յանձներ էր :

Այս իշխաններն էին՝ Բիմիրի Մալաթէս-
թիները, Բէզարօյի Ըսֆօրցաները, Ֆայէնցայի
Մանֆրէտիները, Իմօլայի ու Ֆօրլիյի Բիարդի-
ները, Վամէրինօյի վարանիները, Խւրպէնի
Մօնթէֆէլթրիները, ու Սէրմօնէթթայի Վայէ-
թանօները :

Սակայն վալէնթինօս գուքսը, իր ազգա-
կան եւ դաշնակից Լուդովիկոս ԺԲին իր վրայ
ուսեցած քարեկամութիւնը ջերմ պահելու հա-
մար, ինչպէս որ ըսինք, անոր Միլան քաղա-
քը գտնուած ժամանակ հետը կեցեր էր : Բայց
ամսէ մ'ետքը Վազդիոյ թագաւորը դէպ իր
մայրաքաղաքն ուղևորելով, վալէնթինօս
գուքսը իրամայեց իր ձեռքն եղած զինուորնե-
րուն եւ Չուիցերցիներուն որ Բարմայի ու Մօ-
տէնայի մէջ տեղն երթան եւ իրեն սպասեն :

Յսկ ինքը սուրհանդակով Հոռով գնաց իր ունե-
ցած գիտաւորութիւնները բերնով հօրը յայտ-
նելու եւ անոր վերջին որոշումն ստանալու հա-
մար :

Հոռով հասած ժամանակ իր Վիքրէս քրո-
ջը փարթասութիւնը չափէ դուրս մեծցած դը-
սաւ , ոչ թէ իր Ալֆօնս էրկանը կողմէն , ո-
րուն ապագան Վուդովիկոս ԺԲ թագաւորին յա-
ջողութեանց շնորհիւ ապահովցած էր , եւ այս
բանս Աղէքսանդրի եւ անոր մէջ պազութեան
պատճառ եղած էր , այլ իր հօրը կողմանէ , ո-
րուն վրայ Վիքրէս այս միջոցիս սքանչելի ազդե-
ցութիւն մ' ունէր : Պասլը՝ Վիքրէս Պօրճիան Սթօ-
լէթէ քաղքին ու դքսութեան կառավարչուհի
անուաներ էր՝ անոր վերաբերեալ ամեն իրա-
ւունքներով հարկերով ու մուտքերով : Այս
պաշտօնն անոր զօրութիւնն ու դիրքն անչափ
մեծցուցեր էր , որ դուրս ելած ժամանակ եր-
կու հարիւր ազնուական տիկնայք եւ ասպետ-
ներ ուղեկից ունէր իրեն , ամենն ալ հեծեալ :
Սակէց զատ հօրն իր վրայ ունեցած կրկնակի
սէրն ալ դազանիք մը չըլլալով , Սկեզեցւոյ ա-
ռաջին կարգի աստիճանաւորները , Վատիկանի
յաճախորդները , եւ Նորին սրբազնութեան մտե-
րիմներն անոր ամենախոնար՝ ծառայներն եղեր
էին : Այնպէս որ՝ դահաւորակէն կամ ձիէն իջած
ժամանակ կարողինալները ձեռքէն կը բռնէին ,
ու արքեպիսկոպոսներն անոր սենեակներուն
մէջ պատարագելու պատիւն իրարմէ կը խլէին :

Ասկայն պէտք էր որ Վիքրէս Հոովմէն
մեկնէր իր նոր իշխանութեան երկիրները կա-
ռավարելու համար . բայց հայրը որովհետեւ չէր
կրնար իր սիրելի դուստրէն երկար ատեն հեռու
մնալ , միտքը դրաւ որ Նէրի քաղաքը նորէն
իւր ձեռքն անցունէ , զոր ժամանակաւ , ինչ-
պէս որ ընթերցողք կը յիշեն , Ասքանիօ Սֆօր-
ցայի ընծայ տուեր էր՝ քուէ մ'ալ աւելի վաս-
տրկելու համար : Ասքանիօ՝ իր եղբօրը՝ Միլանի
դքսին բաղդին յարելով , բնականաբար այս
քաղաքը կորսնցուցեր էր . եւ որովհետեւ Պա-
պը զայն նորէն պիտի առնուր , հրաւիրեց իր
Վիքրէս դուստրը որ հոն դայ զինքը գտնէ եւ
քաղաքին առման տօնախմբութիւններուն ներ-
կայ գտնուի :

Հօրը բաղձանքն անյապաղ կատարելու մա-
սին Վիքրէսի ցոյց տուած փոյթը նոր պար-
գեւ մ'ալ ձեռք անցունելու ծառայեց , այն է
Ղայէթանօներուն ժառանգութիւնն եղած Սէր-
մօնէթա քաղաքն իր շրջակայ երկիրներով :
Այս պարգեւը նախ ծածուկ մնաց , որովհե-
տեւ նախ նոյն երկրին երկու տերերը մէջ ան-
ղէն վերցնելու էր , որք էին առաքելական զըպ-
րապետ Գեր . ձաքօմօ Ղայէթանօ եւ միւսը մե-
ծամեծ յոյսերով լի Յրօսրէրօ Ղայէթանօ ա-
նուն գեոահասակ ասպետ մը : Ասոնց երկուքն
ալ Հոովմ կը բնակէին . մէկն իր գտնուած զիր-
քին , միւսն ալ իր քաջասրտութեանը վրայ վըս-
տահանալով , Նորին սրբութեան սիրելի կը

կարծէին զիրենք, եւ բնաւ կասկած մը չունէին : Ուստի գործը գլուխ հանելու համար մեծ գծուարութիւն մը չկար : Արդարեւ, Աղէքսանդր Ղազարով զառնալուն պէս, չգիտցուիր ինչ յանցանքի պատճառակաւ՝ ճաքօժօ Գայէթանօ բռնուելով Սուրբ — Նրեշտակապետի բերդը դըրւեցաւ, ուր քիչ ատենէն թունաւորուած մեռաւ : Բրօսբէրօ Գայէթանօ ալ իր տանը մէջ խեղդամահ մեռաւ : Այս կրկին սպանութեան շնորհիւ, որ երկուքին ալ կտակ ընելու ժամանակ չէր թողուցած, Պապը Սէրմօնէթա քաղաքն ու Գայէթանօներուն բոլոր ինչքեր առաքելական սենեկին ժառանգութիւնն հրատարակեց, եւ սենեակն ալ զանոնք ութսուն հազար սկուգի լիւքրէսի ծախեց, եւ այս դամարը հայրն ալ վճարման երկրորդ օրը աղջկանը դարձուց : Կեսար Պօրճիա շտապաւ Ղազարով գալով տեսաւ որ հայրն իրմէ առաջ աշխարհակալութիւններն սկսեր էր :

Իր Գաղղիա գտնուած ժամանակ, Պապին կղբօրորուոյն՝ Ժան Պօրճիայի հարստութիւնն ալ չափէ դուրս աւելցեր էր : Ասիկա՛ կանդիտ դքսին ամենէն հաւատարիմ բարեկամներէն մէկն եղած էր մինչեւ անոր մահը : Ղազարով մէջ բարձրաձայն կը զրուցուէր, թէ երիտասարդ կարգինալը՝ Նորին սրբութենէն ընդունած շնորհները՝ կղբօրն յիշատակէն սուկի քերտջը պաշտպանութեանը պարտական էր : Այս երկու պատճառաւ Ժան Պօրճիա կասկածելի

եղաւ Կեսարու : Ասիկա երբոր լսեց որ իր ժան
հօրեղբօրորդին բոլոր քրիստօնէական աշ-
խարհի առաքելական կարողինալ կոչուեր էր ,
եւ արքեպիսկոպոսներու , եպիսկոպոսներու ,
առաջնորդաց եւ ասպետներու ուղեկցութեամբ ,
մէկ խօսքով՝ պապավայել շքով քահանայապե-
տական գաւառներուն մէջ շրջան մ'ընելու հա-
մար Հոովմէն մեկներ էր , սրտին մէջ երդում
ըրաւ որ այս վատքն երկար ատեն վայելել չի
տայ անոր :

Կեսար տեղեկութիւն առնելու համար Հը-
նովմ եկեր էր . հոն երեք օր միայն կեցաւ ու
Նորին սրբութեան ունեցած բոլոր զօրքն առ-
նելով՝ Էնցայի եղերքն իր բանակը դարձաւ եւ
Խօլայի վրայ քալեց . սրուն տէրերը Ֆօրլի
քաշուած ըլլալնուն համար շուտ մ'անձնատուր
եղաւ : Կեսար Խօլան առնելուն պէս Ֆօրլիյի
վրայ քալեց :

Հոն սաստիկ ընդդիմութիւն մը զինքն ար-
դիւնց . այս ընդդիմութիւնն ալ կնոջ մը կող-
մանէ էր : Գաթէրին Սֆօրցա՝ Ժէրօմի այրին ու
Ռթթավիանօ Բիարիօյի մայրը , այս քաղաքը
քաշուեր , եւ ամենուն անձն եւ ինչքն իր պաշա-
պանութեան տակ առնելով՝ պահապան զօրաց
սիրտ տուեր էր : Կեսար տեսաւ որ քաղաքը
յարձակմամբ առնուլն անհնարին էր , կանոնա-
ւոր պաշարում մ'ընել որոշեց : Հետեւաբար
պէտք եղած միջոցները ձեռք առնելով , պա-
րնապին տկար երեսցած կողմին դիմացը թըն-

դանօթի մարտկոց մը դրաւ , եւ անընդհատ
կրակ ընել հրամայեց մինչեւ որ լայն խրամաւ
մը քացուի :

Այս հրամանը տալէն ետքը դարձաւ տե-
սաւ որ Ճան Պօրճիա կարդինալը բանտին եկեր
էր , վասն զի Ֆերրարայէն Հոովժ երթալու
համար անկէց անցնելու ստիպուած ըլլալուն ,
չէր ուզեր այնպէս մօտանց անցնիլ առանց ի-
րեն այցելութիւն մ'ընելու : Ահաար երեսանց
ուրախութեան ցոյցերով զինքը ընդունեց , ու
երեք օր ալ իր քով պահեց : Զորքորդ օրն իր
բոլոր զօրապետներն ու պալատականները մէկ-
տեղ ժողովելով հրաժեշտի հացկերոյթ մը տուաւ ,
ուր հօրեղբօրորդւոյն նամակներ յանձնեց Պա-
պին տանելու համար , եւ եկած ատենն ըրա-
ծին պէս սիրալիր մտերմութեան ցոյցերով բաժ-
նուեցաւ անկէ :

Ճան Պօրճիա կարդինալը սեղանէն ելնե-
լուն պէս սուրհանգակով ճանքայ ինկաւ , եւ
իւրպէն քաղաքը հասած ատեն անահնկալ եւ
տարօրինակ անհանդստութիւն մը զգալով հոն
կենալու ստիպուեցաւ : Սակայն քանի մը վայր-
կեան ետքը զինքը քիչ մ'ազէկ զգալով՝ ճամ-
բան շարունակեց : Բայց Ռօքքա—Գօնթրատա
մտած ժամանակ այնպիսի գէշ վիճակի մէջ գը-
տաւ զինքը , որ ալ առաջ չերթալ որոշեց , եւ
այն քաղաքին մէջ երկու օր կեցաւ : Աերջա-
պէս վիճակը քիչ մը բարւոքած տեսնելով Ծօր-
լիի առնուիլն ու Գաթէրին Սֆօրչայի բերդէն

քաշուած ատեն գերի իյնալն խմանալով, միտքը դրաւ որ կեսարու քով երթայ եւ այս յաղթութեան համար իւր խնդակցութիւնը յայտնէ : Կառքը մէկդի ձգեց եւ գահաւորակով կը ճանապարհորդէր, բայց Յոսսոմրօնէ հասած ատեն երրորդ անգամ մ'ալ կենալու հարկադրեցաւ : Այս իր վերջին կայանն եղաւ . պառկեցաւ ալ չեղնելու համար . երեք օր ետքը մեռաւ :

Մարմինը Հռովմ փոխադրուելով, առանց հանդէսի խողովրդեան—Տիրամայր եկեղեցւոյն մէջ թաղուեցաւ, ուր իր բարեկամին՝ Կանդիոյ դքսին գիտկը զինքը կսպասէր : Այնչափ բարձրը գիրք ունեցող երիտասարդ կարդինալին այս մահուան վրայ ամենեւին խօսք չեղաւ, որպէս թէ բնաւ աշխարհ եկած չէր . որովհետեւ լռին եւ անշշուռնջ մութի մէջ կանցնէր կերթար ով որ այս սարսափելի երրորդութեան՝ այն է Աղէքսանդրի, Կեսարու եւ Լիւքսէսի փառասիրութեան հեղեղէն յափշտակուելով քրչուէր :

Գրեթէ նոյն ժամանակներն ուրիշ սպանութիւն մ'ալ Հռովմ քաղաքը սարսափի մէջ կը ձգէր : Տօն ձիօփաննի Չէրվիլիօնէ, ծննդեամբ ասպետ եւ քաջ զինուոր . Ս. Պապին զօրքերուն հաղարապետը, Ս. Յօհաննու ասպետ Տօն Ելիդէ Բինիաթէլի տունը ճաշելէ ետ դարձած ատեն, քանի մը սրիկաներ վրան յարձակեցան, եւ անոնցմէ մէկը անունը հարցնելով

ով ըլլալը ճիշտ իմանալուն պէս՝ դաշոյնը կուրծքը խոթեց . միւս մ'ալ սուրի հարուածով մ'անոր գլուխը թռուց , որ դեռ կանգուն կեցած մարմնոյն ոտքին առջեւ գլորեցաւ :

Հոովմի կառավարիչն այս սպանութեան վրայ գանգատեցաւ Պապին , բայց տեսնելով որ Նորին սրբութիւնը կարեւորութիւն չէր տար , հասկցաւ որ խօսքը չընելն աւելի լաւ պիտի ըլլար , ուստի սկսած խուղարկութիւնները դադրեցուց . անանկ որ մարդասպաններէն եւ ոչ մէկը ձերբակալ եղաւ : Միայն թէ խօսք մ'եւ լաւ թէ Վեսար այն կարճ միջոցին որ Հոովմ կեցեր էր , Չէրվիլիօնէի նորատի կնոջը հետ՝ որ Պօրճիայի տոհմէն էր , դադանի տեսակցութիւն մ'ունեցեր էր , եւ թէ էրիկն այս ամուսնական պարտազանցութիւնը լսելով՝ սաստիկ կատղեր՝ կլնն ու տարվաւորը մէկէն սպաննելու սպառնալիք ըրեր էր : Այս սպառնալիքը Վեսարու ականջն հասեր էր , եւ Միքէլօթթօյի բաղուկն իրենին ծայրնաւելցնելով՝ Ֆօրլի քաղաքէն մինչեւ Հոովմի մէջ տեղը Չէրվիլիօնէն զարկեր մեռուցեր էր :

Ուրիշ անականկալ սպանութիւն մ'ալ Տօն ձիօվաննի Չէրվիլիօնէի մահուան անմիջապէս յաջորդելով , ամեն մարդ յայսմնապէս հասկցաւ որ մի եւ նոյն աղբիւրէն կը ծագէր , թէպէտ եւ սլատճառը տարբեր էր : Մանթուացի Մօնսինէօր Անեէլլի , Գօզէնցայի արքեպիսկոպոսը , որ քահանայապետական սենեկին դպիր ու Վի-

թէրպօյի փոխ—նուիրակ էր, չգիտցուիր ինչ պատճառաւ Նորին սրբութեան աչքէն ելնելով թունաւորուեցաւ իր բուն սեղանին վրայ, ուր գիշերուան մէկ մասը երեք շորս հիւրերու հետ բերկրալից խօսակցութեամբ կանցնէր, մինչդեռ մահն արդէն գաղտագողի իր երակներուն մէջ կը սողար, անանկ որ քաջառողջ վիճակի մէջ պառկելով՝ երկրորդ օրը անկողնին մէջ մեռած գտնուեցաւ: Իսկոյն իր հարստութիւնը երեք մասի բաժնուեցաւ, երկիրներն ու տուները Վալէնթինօս գքսին ինկան, եպիսկոպոսական վիճակը Կալիստոս Գ, Պապին որդի Յրանչիսկոս Պօրճիայի ինկաւ, եւ քահանայապետական սենեկին մէջ ունեցած պատիւն ալ հինգ հազար Մաճառ ռսկիի Սիէննացի Վէնթուրա Պէննասա վաճառականին ծախուեցաւ, որ վերոյիշեալ գումարն Աղէքսանդրի ձեռք յանձնած օրը Վատիկան բնակելու եկաւ:

Այս վերջին մահը մինչեւ այն ատեն կախ մնացած իրաւունքի նոր կէտ մ'որոշեց: Մօնսինսօր Անեէլլիի ժառանգներն իրենց իրաւունքէն հրաժարելու համար մեծ դժուարութիւն ցուցուցած ըլլալուն, Աղէքսանդր Զ կոնդակով մը կարդինալներուն եւ քահանայներուն կտակ ընելու իրաւունքը վերցուց եւ ամեն պարապ մնացած գոյք Պապին սեփականութիւն հրատարակեց:

Ստեփան Կեսար Պօրճիա իր յաջողութեանց մէջ կանգ առնելու ստիպուեցաւ: Լուդովիկ

Սֆօրցա՝ իր դանձուն մէջ մնացած երկու հար-
իւր հազար տուքաթին շնորհիւ հինգ հարիւր
Պուրկոնցի զինուոր եւ ութ հազար Զուլցցեր-
ցի հետեւակ հանեց, եւ անոնց զլուծն անցած՝
Լօմպարտիա մտաւ : Թրիվիւլս թշնամւոյն դէմ
կենալու համար՝ Խիէս Տ'Ալէկրի եւ Աեսարի տըր-
ւած գնդերն օգնութեան կանչելու հարկադ-
րեցաւ, հետեւաբար Աեսար՝ հետը բերած քա-
հանայապետական զօրաց մէկ մասն Խիօլա ու
Ֆօրլի քաղաքներուն մէջ սպահապան թողլով,
մնացածովը Հռովմի ճամբան բռնեց :

Աղէքսանդր ուղեց որ անոր Հռովմ մտնե-
լը յաղթական տօն մ'ըլլայ : Իմանալով որ բա-
նակին իջեւան սլատրաստող զօրախոււփը քաղ-
քին քանի մը մզոն մօտ հասեր էր, թաղաւո-
րաց գեսպաններուն, կարգինալներուն, բարձ-
րաստիճան եկեղեցականաց, Հռովմայեցի ազ-
նուականաց եւ քաղաքական ամեն տեսակ կար-
գի մարդկանց սուրհանդակներ թռուց, որպէս
զի իրենց բոլոր մարդոցմով՝ ալէնթինօայի դուք-
սը գիմաւորելու երթան եւ անոր յաղթական
գարձը փառաւորեն : Եւ որովհետեւ հնազան-
դողներուն ցածութիւնը հրամայողներուն գո-
ռոզութենէն սիշտ վեր էր, այս հրամանը՝ ոչ
միայն կատարուեցաւ, այլ նաեւ չափն իսկ ան-
ցաւ :

Աեսար 1300 տարւոյն փետրուարի 26ին Հը-
ռովմ մտաւ : Թէպէտ եւ Յոբելեան ներողու-
թեան միջոցն էր, բայց եւ այնպէս բարեկեն-

դանի տօները սովորականէն աւելի շփոթով եւ
անառակութեամբ սկսան: Կեսար՝ Հռովմ հաս-
նելուն երկրորդ օրը դիմակահանդէսի մը քօ-
ղին տակ նոր տօն մը պատրաստեց իր փառա-
սիրութեան: Այն մեծ մարդուն՝ որոյ անունը
կը կրէր, փառքը հանճարն եւ յաջող բազմը
կերպով մ'իբնն սեպհականել ուղեւով, միտքը
դրաւ Նազոնի հրապարակին վրայ՝ որ բարե-
կենդանի սովորական հանդիսավայրն էր, Կե-
սարու յաղթանակը ներկայացնել: Հետեւաբար
երկրորդ առտուն, հին ժամանակի զգեստներով
եւ կառքով, որուն վրայ կանգուն կեցած էր,
նախնի կեսարներուն ծիրանին հաղած, ճակա-
տը ոսկեղէն դափնիով պսակուած, վերոյիշեալ
հրապարակէն ելնելով Հռովմի ամեն փողոցները
պտըտեցաւ, իր շուրջն ունենալով տապարա-
ւորներ, զինուորներ եւ դրօշակիրներ, որոց
դրօշակին վրայ այս խօսքերս գրուած էին.
« Կամ Կեսար, կամ ոչինչ »:

Վերջապէս Մեծ պահոց չորրորդ կիրակին,
Պապը Կեսարու այնչափ տենչանօք փափաքած
բարձր աստիճանը՝ այն է Սուրբ եկեղեցւոյ մե-
ծաւորութեան եւ սպարապետութեան պատիւը
չնորհնց:

Այս միջոցին Սֆօրցիօ Ալպեան լեռներն ու
Գօմոյի լիճն անցեր էր: Իր նախկին հպատակ-
ները՝ գաղղիական բանակին ու Ղուղովկոս
Թիի խոստամունքներէն զգացած առջի համակ-
րութիւններն կորսնցուցած ըլլալուն՝ ուրախու-

Թեամբ ընդունեցին զինքը : Այս ուրախու-
թեան ցոյցերը Միլանի մէջ այնչափ եռանդա-
գին էին , որ Թրիվիւլս տեսնելով որ գաղղիա-
ցի պահապան գունդն այս քաղաքին մէջ ապա-
հով չէր , զէպ 'ի Նովարրա քաշուեցաւ : Փոր-
ձով ալ հասկցաւ որ չէր խաբուած , որովհե-
տեւ Միլանցիք իր ճանբայ ելնելուն պատրաս-
տութիւնը տեսնելնուն պէս : գաղանի շշուկ
մը բոլոր քաղաքին մէջ ընթացաւ , եւ քիչ ա-
տենի մէջ փողոցները զինեալ մարդերով լց-
ուեցան : Հարկ եղաւ սուր 'ի ձեռին անցնիլ
այս սպառնալից ամբոխին մէջէն : Հաղիւ գաղ-
ղիացիք դռներէն ելան , ժողովուրդը դաշտերը
դիմեց , եւ գացող բանակը մինչեւ Թիչինօյի
ափունքն աղաղակաւ եւ հայհուհներով հալա-
ծեց : Թրիվիւլս՝ չորս հարիւր նիզակաւոր եւ
իւլէս ա'Ալէկրի Բօմանիայէն բերած երեք հա-
զար Զուիցցերցիները Նովարա ձգեց , եւ ինքը
բանակին մնացորդ մասովը զէպ 'ի Մօրթարա
չուեց՝ Գաղղիոյ թագաւորէն խնդրած օգնու-
թեանն սպասելու : Թրիվիւլսի մեկնելէն ետեւ
Աքքանիօ կարդինալն եւ Լուդովիկ դուքսը Մի-
լան մտան 'ի ձայն ցնծութեան բովանդակ քա-
ղաքին :

Երկուքն ալ ժամանակ չկորսնցուցին : Ժո-
ղովրդոց ուրախալից ցոյցերէն օգուտ քաղե-
լով , Աքքանիօ Միլանի բերդին պաշարումը
վրան առաւ , Լուդովիկ ալ Թիչինօ գեան անց-
նելով Նովարրայի վրայ յարձակեցաւ :

Պաշարողք եւ պաշարեալք մի եւնոյն ազգի որդիքն էին, որովհետեւ Իվէս տ'Ալէկր հաղիւ հետը երեք հարիւր Գաղղիացի եւ Լուդովիկ ալ հաղիւ հինգ հարիւր Խտալացի ունէր։ Արդարեւ վեց տարիէ ՚ի վեր Զուխցերցիք միայն Եւրոպայի հետեւակ զօրքերն եղած էին, եւ անխտիր ամեն տէրութիւն՝ ոսկին ձեռքը Զուխցերի ընդարձակ լեռներէն զինուոր կը քաղէր։ Հետեւաբար Աուլիէլմոս Թէլի այն խտակեաց զաւակունքը տէրութեանց ձեռք յաճուրդ հանուելով, եւ իրենց ազքատին ու առապար լեռներէն Եւրոպայի ամենէն հարուստ եւ հեշտալից երկիրներն երթալով, թէ եւ իրենց քաջասրտութիւնը կը պահէին, բայց օտար ժողովրդոց հետ հաղորդակցութիւն ունենալով, իրենց վաղեմի խտամբերութիւնը կորուսեր էին, որն որ երկար ժամանակ զիրենք իբրեւ պատուոյ եւ հաստատամտութեան օրինակ հանդիսացուցեր էր։ Բայց հիմա տեսակ մը վաճառք դարձեր էին, աւելի վճարողին ինքզինքնին ծախելու միշտ պատրաստ։ Այս վարձկան զինուորութեան առաջին փորձը Գաղղիացիք առած էին, որ քիչ մ'ետքը Լուդովիկոս Աֆօրցայի այնչափ վնասարեք պիտի ըլլար։

Ի րօք ալ Նօլարրայի պահպանութիւն ընող Զուխցերցիները զքսին բանակին յառաջապահ խումբը կազմող իրենց հայրենակից Զուխցերցիներուն հետ բանակցելով իմացան որ անոնք՝ առանց Լուդովիկի դանձուն մօտաւոր սպա-

առումը դիտանալու, իրենցմէ աւելի գոհացուցիչ
սնունդ եւ վարձք կընդունէին, խօսք մէկ
ըրին որ քաղաքը մատնեն եւ Միլանցւոց դը-
րօշակին ներքեւ անցնին՝ թէ որ իրենց ալ նոյն
թոշակը վճարուի, Լուգովիկ, ինչպէս դիւրին
է գուշակել, ընդունեց այս պայմանը, եւ Նօ-
վարրայի քաղաքը՝ բաց ՚ի միջնաբերդէն զոր
Վաղղիացիք կը պահպանէին, իրեն յանձնուե-
ցաւ, եւ այսպէս Լուգովիկի բանակն երեք
հազար մարդ աւելի ունեցաւ: Լուգովիկ այն
ատեն սխալ մը գործեց. փոխանակ այս նոր
գտած օգնութեամբ Մօրթարայի վրայ քալե-
լու, բերդը պաշարելով ժամանակ անցուց,
Ասոր հետեւանքն այն եղաւ որ Լուգովիկոս
Ժ.Բ. Թրիվիւլսէն սուրհանդակներ ընդունելով,
անոր կացութեան վտանգը հասկցեր, խա-
լիա անցնելու համար գումարուած գաղղիա-
կա՛ զօրաց ճանբայ ելնելը փութացուցեր,
Տիժօն Պայլը նոր Զուխցերցի զօրք ժողվելու
դրկեր, եւ իր առաջին պաշտօնեայ Ամպուազ
կարդինալին հրամայեր էր որ Ալպեան լեռներն
անցնելով Ա.թի երթայ եւ բանակին գումար-
ուած փութացնէ: Աարդինալն երեք հազար
մարդ գումարուած գտաւ հոն: Թրիմույլ հազար
հինգ հարիւր նիզակաւոր եւ վեց հազար դաղ-
ղիացի հետեւակ բերաւ իրեն: Վերջապէս Տի-
ժօն Պայլն ալ տասն հազար Զուխցերցի զօրքով
հասաւ, անանկ որ Մօրթարայի մէջ Թրիվիւլսի
հետ գտնուող զօրքն ալ մէկ տեղ հաշտելով

Լուդովիկոս ԺԲ Ալպեան լեռներուն միւս կողմն
այնպիսի հզօր բանակ մ'ունեցաւ, որու նմանը
դեռ Քաղղիոյ թագաւոր մը պատերազմի չէր
հանած: Իսկոյն յաջող արշաւանքով մը եւ դեռ
Լուդովիկ բան մը չիմացած՝ գաղղիական բա-
նակը դնաց Նօվարայի ու Միլանի մէջ տեղը
կեցաւ եւ դքսին իր մայրաքաղաքին հետ ու-
նեցած հաղորդակցութիւնը կտրեց: Գքսին զօ-
րաց թիւը թէպէտ եւ քիչ էր, այսու ամենայ-
նի պատերազմի պատրաստուելու հարկադրե-
ցաւ: Բայց այս պատրաստութիւններն եղած
ժամանակ, Զուիցցերիոյ աւագաժողովն իմա-
նալով որ մի եւ նոյն հայրենեաց որդիք (Զուից-
ցերները) իրար ջարդելու վրայ էին, Միլանի
դքսին ու Քաղղիոյ թագաւորին բանակը գըա-
նուող բոլոր Զուիցցերներուն հրաման դրկեց,
որ իրենց պայմանադրութիւնն ետ առնելով
իրենց հայրենիքը դառնան: Սակայն Նօվարա-
յի անճնատուր ըլլալուն ու գաղղիական բանա-
կին հոն հասնելուն մէջ անցած երկու ամսոյ
միջոցին Լուդովիկոս Սֆօրցայի գանձն սպա-
ռելով գործերը բոլորովին կերպարանափոխ
եղեր էին: Նոր բանակցութիւններ եղեր էին
յառաջապահ դնդերուն մէջ, եւ այս անգա-
մուս Լուդովիկոս ԺԲ ի դրկած մեծագումար
ստակին շնորհիւ Քաղղիոյ ծառայութեան մէջ
գտնուող Զուիցցերներն իրենց միւս հայրենա-
կիցներէն աւելի գոհացուցիչ անունդ ու վարձք
կընդունէին: Պատուարժան շելուեափացիք

(Չուխցեցիները) ազատութեան համար մարտնչելէ դադրելէն 'ի վեր իրենց արեան յարզը լաւ ճանչնալով՝ կաթիլ մ'անդամ թափել չէին ուղէր՝ թէ որ այն կաթիլը ոսկւոյ ծանրութեամբ չվճարուէր . հետեւաբար Իվէս ա'Ալլէկըր մատնելէ ետեւ , մաքերնին գրին որ Լուդովիկ ալ մատնեն : Մինչդեռ Տիժօն Պայլի բերած զօրքը՝ աւագածողովին հրամանին հակառակ՝ Գաղղիոյ դրօշակներուն ներքեւ անյողողող կը կենային , Լուդովիկի օգնական զինուորներն իմաց տալին իրեն թէ իրենց եղբարցը դէմ պատերազմելով՝ աւագածողովին հրամանին դէմ ապրտամբ պիտի համարուէին եւ մահուան պատիժ կրելու վտանգի մէջ պիտի իյնային , զոր իրենց կտ մնացած թոշակներուն անյապաղ վճարմամբը միայն կրնային յանձն առնուլ :

Դուքսը՝ որ մինչեւ իր յետին տուքաթն սպառեր էր , եւ մայրաքաղաքէն ալ բաժնուեր էր , որուն ճանքան յաղթութեամբ մը միայն կրնար բանալ , Չուխցեցիներուն կտ մնացած թոշակները վճարելէ դատ կրկնապատիկն ալ խոստացաւ՝ թէ որ իր հետը վերջին ճիգ մ'ալ ընել ուզէին : Դժբաղդաբար այս խոստումը պատերազմի մը կեղակարծ բաղդին ենթակայ էր : Չուխցեցիները պատասխանեցին թէ իրենց հայրենիքը յարգելիուն համար չէին կրնար անոր հրամանին անհնազանդ գտնուիլ , եւ թէ իրենց հայրենակից եղբայրներն ալ շատ սիրելիուն համար՝ անոնց արիւնը ճրխապէս

թափել չէին ուզեր: Հեանւարար Մֆօրցա իրենցմէ յոյսը պէտք էր կարել, քանզի երկրորդ օրն իրենց երկիրը վերադառնալ որոշեր էին: Այն ատեն դուքսը տեսնելով որ ամեն բան կորսուած էր իրեն համար, վերջին հրաւէր մ'ալ կարգալ ուզեց Չուցցերներուն պատուոյն, եւ խնդրեց որ իր անձին ապահովութեանը համար դժնէ գաղղիական բանակին հետ իրենց ընկլիք պայմանադրութեան մէջ իր ազատութիւնն ալ որոշեն: Պատասխանեցին թէ, այսպիսի պայման մը՝ եթէ գաշնադրութիւնն անհնարին չընէր, դժնէ իրաւամբ ապաստած օգուաններնէն զիրենք կը զրկէր, որոց մէջ էր նաև իրենց եամնացած թոշակին վճարումը: Սակայն, վերջապէս գթալ եւ զիջանիլ կեղծեցին այս մարդուն ազատանացք, որուն այնքան ատենէ վեր հրամանացը հնազանդեր էին, եւ խօսք տուին որ իրենց կարգերուն մէջ եւ զգեստներուն ներքեւ զինքը պահեն: Այս առաջարկութիւնը խաբեպատիր էր: Մֆօրցա արդէն ծեր ու կարճահասակ ըլլալով դիւրաւ կրնար ճանչցուիլ այնպիսի մարդոց մէջ, որոնց ամենէն մեծը դեռ ետուն տարեկան չէր, եւ ամենէն կարճահասակը հինգ ոտք եւ վեց մատ բարձրութիւն ունէր: Բայց իր ազատութեան վերջին միջոցն այս ըլլալուն, առանց բոլորովին մերժելու, դայն չափաւորել ու շահաւորապէս գործածել մտածեց: Ծրանչիսկեան կրօնաւորի զգեստ հալած. եւ անպիտան ձի մը հաստած՝ իբրեւ անոնց մատ-

բանապետն անցնիլ սւղեց, իսկ Կալէաս Տը
Սան—Սէվէրինօ, որ իր երկրորդն էր բանակին
մէջ, եւ իր երկու եղբայրները՝ բարձրահասակ
ըլլալով, հասարակ զինուորի համադրեալ հա-
գան, յուսալով որ Զուխցեբաց դնդերուն մէջ
առանց ճանչցուելու կանցնէին :

Այս կարգադրութիւնները դեռ նոր որոշ-
ուեր էին, եւ ահա դուքսը լուրկառնէ որ դաշ-
նագիրը Թրիփուլսի ու Զուխցեբներուն մէջ
ստորագրուեր էր: Ասոնք հետեւեալ օրը զինուք
եւ կահ կարասեօք դադղիական բանակը պիտի
անցնէին: Ուստի դժբաղդ Նուդովիկի եւ զօրա-
վարներուն վերջին յոյսը ծպտելու վրայ մնացած
էր: Իրօք ալ այնպէս ըրին: Սան—Սէվէրինօ եւ
դքսին եղբայրները հետեւակ խուճերուն մէջ
մտան. Նուդովիկ Վֆօրցա ալ կրօնական գգեստի
մը մէջ պլլուելով կնդուղը մինչեւ աչքն իջուց
եւ Զուխցեբաց կարասիներուն մէջ կեցաւ:

Բանակն սկսաւ շուել. բայց Զուխցեբնե-
րն իրենց արիւնն ստակով ծախելէ հտեւ,
մտածեցին իրենց պատիւն ալ ծախել: Քաղ-
ղիացիք Վֆօրցայի եւ անոր զօրավարներուն
ծպտեալ ըլլալուն վրայ առաջուց տեղեկու-
թիւն ստացեր էին: Այս պատճառաւ չորսն ալ
ճանչցուեցան, Վֆօրցա նոյն իսկ լաթրիմուլի
ձեռօք բանուեցաւ:

Կրտուի թէ այս մասնութեան գինը Պել-
լինձօնա քաղաքն եղաւ, որ առաջ Քաղղիաց-
ւոց էր, եւ Զուխցեբներն իրենց լեռները քա-

ուած ատեն դրաւեցին , եւ լուրովիկոս թի ալ
յետոյ զայն ետ առնելու չաշխատեալաւ :

Ասքանիօ Սֆօրցա՝ որ ինչպէս ըսինք Մի-
լան մնացեր էր , այս վատ դասալքութեան լու-
րն առնելուն պէս՝ հասկցաւ որ ամեն բան կո-
րած էր . ուստի լաւագոյն դատեց վախչիլ ,
քան թէ ժողովրդեան ընտանի եղած փոփո-
խամտութեան վտանգն աչքն առնելով իր եղ-
բօրը նախկին հսկատակացը ձեռքը մնալ , որք
թերեւս յազթողէն ներում ստանալու համար
կրնային զինքն անոր ձեռքը մատնել : Հետե-
ւաբար Արպէլեան աշնուականաց զլիաւոր-
ները հետն առած՝ գիշերանց փախաւ , եւ
Նաբօլիի թագաւորութեան երկիրը մտնելու
համար Բիաչչինցայի ճանքան բռնեց : Բայց Բի-
վօլթա հասած ժամանակ , յիշեց որ նոյն քաղ-
քին մէջ մանկութեան վաղեմի բարեկամ մ'ու-
նէր Գօնրատ լանտօ անուն , որուն իր յաջողու-
թեան ու զօրութեան օրերուն մէջ շատ բարիք
ըրեր էր : Ինքն ու ընկերները սաստիկ յոգնած
ըլլալով , որոշեց որ այն գիշերուան համար
հիւրընկալութիւն խնդրէ : Գօնրատ զանոնք
մեծ ուրախութեան ցոյցերով ընդունեց եւ իր
տունն ու սպասաւորներն անոնց արամադրու-
թեան ներքեւ դրաւ . բայց հազիւ պառկեցան ,
Բիաչչինցա սուրհանդակ մը զրկելով՝ Վենե-
տիկցի պահանորդ զօրաց հրամանատար Քարլօ
Օրսինիի իմացուց թէ կարդինալ Ասքանիօն եւ
Միլանցուց բանակին զլիաւորները մատնելու

պատրաստ էր : Քարլօ Օրսինի՛ այսպիսի կարեւոր դործ մ'ուրիշի յանձնել չուզելով, քրտանեւհինդ մարդ հետն առած շուտ մը ձի 'եւծաւ ու ՚իվօլլիթա երթալով Գօնրատի տունը պաշարեց, եւ սուր 'ի ձեռին կարդինալ Ասքանիօի եւ ընկերներուն դռնուած սենեակը մտաւ, որոնք քուէներուն մէջ յանկարծակի բռնուելով առանց ընդ դիմութեան անձնատուր եղան : Քարլօ Օրսինի իր դերիները Վենետիկ զրկեց, բայց Լուդովիկոս ԺԲ զանոնք պահանջելով իրեն յանձնուեցան :

Ասանկով Գաղղիոյ թագաւորը՝ Լուդովիկ Սֆօրցայի, Ասքանիօյի, Մեծն Ֆրանսօսա Սֆօրցայի Հէրմէս անուն մէկ հարազատ եղբօրորդւոյն եւ Աղէքսանդր եւ Գօնթինօ երկու աղջկորդիներուն եւ վերջապէս հօրեղբօրը ձեռքով գեղամահ մեռնող տարաբաղդ Ժան կալէասի Ֆրանսօսա որդւոյն բացարձակ տէր եղաւ :

Լուդովիկոս ԺԲ, բոլոր ընտանիքը մէկանց ջնջելու համար, Ֆրանսօսան ստիպեց որ վանք մտնէ, Աղէքսանդր Գօնթինօն ու Հէրմէսը բանանետեց, Ասկանիօ կարդինալը Պուրթի աշտարակը փակեց, եւ վերջապէս թշուառ Լուդովիկն ալ ՚իէր—Անսիդի բերդէն Լի—Սէն—Ճէօրթ փոխադրելով մինչեւ ցմահ Լօշի դղեակը փակեց, ուր խոր առանձնութեան եւ յետին խեղճութեան մէջ տասնամեայ բանտարկութենէ մ'ետեւ՝ Գաղղիացիներն Խտալիա հրաւիրելուն ժամն ու խորհուրդն անիծելով մնաւ :

Լուսոսովիկի եւ իր ընտանեաց անկման լուս-
րը Հռովմի մէջ մեծ ուրախութիւն պատճա-
ռեց, որովհետեւ անգրաշեռնականաց իշխա-
նութիւնը Միլանի երկրին մէջ ամբայնելով,
Սուրբ—Աթոռին իշխանութիւնն ալ Բօմանիոյ
մէջ կը հաստատէր. քանզի Կեսարու աշխար-
հակալութեանց սլ արդեւք մը չէր մնար: Այս
լուրը բերող սուրհանդակներուն մեծամեծ
պարգեւներ տրուեցան, եւ թմբուկի ու շեփո-
րի ձայներով բոլոր քաղաքին մէջ հրատարակ-
ուեցաւ: Մէկէն — Վաղղիւն, Վաղղիւն — որ
Լուսոսովիկոս ԺԲի զօրաց զոչիւնն էր, եւ — Օր-
սօ՛, Օրսօ՛, — որ Օրսինիներուն գոչիւնն էր,
ամեն փողոցներու մէջ կը հնչէին, Խրիկունն
ամեն կողմ լուսավառութիւն եղաւ, որպէս
թէ Սրուսաղէմն առնուած ըլլար: Պապը ժո-
ղովուրդը զուարճացնելու համար հրախաղու-
թեան հանդէսներ ընել տուաւ, առանց ամե-
նեւին մտածելու որ աւագ շարթուան մէջ էին,
եւ թէ Յօրելեան ներսղութեան տօներուն
պատճառաւ երկու հազարէն աւելի օտարական
Հռովմ կկեր էին. իր գերզաստանին ժամանա-
կաւոր շահերն այնչափ կուրացուցեր էին զինքը,
որ իր հպատակաց հոգեւորական շահերն ա-
նոնց կը զօհէր:

Լուսոսովիկոս ԺԲի բարեկամութեան եւ
զաշնակցութեան վրայ Պապին եւ իր որդւոյն
հիմնած մեծամեծ խորհրդոց յաջողելուն բան
մը միայն կը պակսէր, այն է ստակ: Բայց Ա-

ղէքսանդր ասանկ ոչինչ բանի մը պատճառաւ յուսահատող մարդ չէր : Իրաւ է որ ժառանգաւորական կալուածոց վաճառումն սպառած էր , տարւոյն սովորական ու արտաքոյ կարգի տուրքերը կանխիկ առնուած էին , վերջապէս ամենէն հարուստ կարգի նալներն ու եկեղեցականք թունամահ մեռած ըլլալով մնացածներուն ժառանգութիւնը մեծ նպաստ մը չէր կրնար ըլլալ : Բայց Աղէքսանդր ուրիշ միջոցներ ունէր , որոնք թէ եւ անսովոր՝ բայց ոչ նուազ ազդու էին :

Առաջին գործածած միջոցը համբաւ տարածելն եղաւ , թէ Թուրքերը քրիստոնէութեան վրայ յարձակիլ կսպառնային , եւ թէ ինքն ստոյգ գիտէր որ ամառուան մէջ Պայագիա երկու մեծամեծ բանակներ պիտի ղրկէր , մէկը Բօմանիոյ ծովեզերքը , միւսը Վալապրիայի : հետեւաբար երկու կոնդակ հրատարակեց , մէկը բոլոր Աւրոպիոյ եկեղեցական եկամուտներուն տասներորդ մասը սլահանջելու , միւսն աչհրեայները ստիպելու համար որ նոյնչափ դուժար մը վճարեն : Այս երկու կոնդակները սարսափելի բանադրանքներ կը սփարունակէին հակառակողներուն կամ ընդդիմանալ փորձողներուն գէժ :

Երկրորդ միջոցը ներողութիւններ ծախելն էր , որոյ մինչեւ այն օրը նմանը չէր տեսնուած : Ներողութեանց բեռն այն անձանց վրայ կը ծանրանար , որոնք ակարութեան կամ գոր-

ծի պատճառաւ Յօրելեան հանդէսներուն ժամանակ Հոովմ չէին կրնար երթալ : Այս ճարտարահնար միջոցին շնորհիւ Հոովմ երթալու հարկ չէր մնար . ճանրու ծախքին երրորդ մասը միայն վճարելով մեղքերէ բոլորովին կարծրուէին հաւատացեալք , եւ ուխտաւորութեան ամեն պայմանները կատարած կը համարուէին : Սոյն տուրքը հաւաքելու համար հարկապահանջներու ճշմարիտ բանակ մը հանուեցաւ , որոյ ղլուխ գրուեցաւ Լուդովիկ Տէ Լա Քօրրէ անուն մէկը : Այս միջոցով Աղէքսանդրի քահանայապետական դանձը մտած գումարներն անհաշուելի են . գաղափար մ'ունենալու համար բաւական է գիտնալ որ մինակ Վենետիկի երկիրը եօթն հարիւր իննսուուն եւ ինն հազար ոսկի վճարեց :

Սակայն Թուրքերն ստուգիւ Հունգարիոյ կողմերը քանի մը ցոյցեր ընելով , Վենետիկցիք վախցան որ մինչեւ իրենց երկիրը կը հասնին , ուստի Պապէն օգնութիւն խնդրեցին : Պապը հրամայեց որ իր ամեն երկիրձերուն մէջ կէս օրին « Աղջոյն քեզ Մարիամ » մը զրուցուի , որպէս զի Աստուած մեծաշուք հասարակապետութեան վրայ սպառնացեալ վտանգը հեռացընէ : Այս եղաւ ահա Վենետիկցւոց եօթն հարիւր իննսուն եւ ինն հազար ոսկիին փոխարէն Ս. Պապէն ընդունած բոլոր օգնութիւնը : Սակայն կարծես թէ Աստուած ցուցնել ուղեւորով իր տարօրինակ փոխանորդին թէ սըր-
*33

բազման իրաց այսպէս ծաղր ըլլուելուն վրայ
բարկացած էր, Սուրբ—Պետրոսի տօնին առ-
ջի իրիկունը, երբոր Աղէքսանդր օրհնութեանց
բեմն ելնելու համար զանգակատան քովէն
կանցնէր, վերէն երկաթի մեծ կտոր մը բըր-
դելով իր ոտքին առջեւ ինկաւ, եւ որպէս թէ
այս ազդարարութիւնը բաւական խորատ մը չէր,
հետեւեալ օրը Պապը՝ կարդինալ Գափուանօի
եւ իր դաշտնի սենեկապան Մօնսինեօր ֆօթօյի
հետ իր բնակարանին սովորական մէկ սենե-
կին մէջ կեցած ատեն՝ բաց պատուհաններէն
այնպիսի սեւ ամպերու կուտակութիւն մը
տեսաւ, որ մօտալուտ փոթորիկ մը գուշակե-
լով կարդինալին ու սենեկապանին հրամայեց
որ պատուհանները գոցեն, Պապը չէր սխա-
լած, քանզի հրամանը կատարուած միջոցին ա-
նանկ սաստիկ հով մ'ելաւ, որ վատիկանի ա-
մենէն բարձր ծխանը՝ արմատախիլ ծառի մը
նման կործանեցաւ, տանիքին վրայ ինկաւ, եւ
առաստաղը ծակելով եկաւ ասոնց դանձուած
սենեկին մէջ ինկաւ: Այս անկման վրայ՝ որ
բոլոր պալատը ցնցեց, եւ իրենց ետեւը լըս-
ւած աղմուկէն՝ կարդինալ Գափուանօ եւ Մօն-
սինեօր ֆօրթօ դառնալով տեսան որ սենեակը
փոշիով ու փլատակներով լցուած էր. իսկոյն
պատուհաններուն եզերքը ցատկելով դրան
պահանորդներուն բարձրաձայն պօռալ սկսան.
— Պապը մեռաւ, Պապը մեռաւ—: Այն գոչիւ-
նէն ամենքը վաղեցին, եւ երեք հոգի գտան

գլխատակներուն մէջ տարածուած . մէկն ար-
դէն մեռած էր . իւր երկուքը մեռնելու վը-
րայ էին . մեռնողը Արէնացի ազնուական մ'էր՝
Լօրան Գիծի անուն , իսկ երկու օրհասական-
ները Վատիկանի ներքին սպասաւորներ էին ,
որ վերի յարկէն անցած ատեննին զլատակնե-
րուն հետ վարի յարկն ինկեր էին : Սակայն Ս.
Պապը չէին կրնար դանել . անդադար զինքը
կը կանչէին , բայց պատասխան մը չառնելով ,
մեռած ըլլալուն կարծիքը հաստատուեցաւ եւ
չուտ մը բոլոր քաղքին մէջ տարածուեցաւ :
Սակայն քիչ մը ժամանակ անցնելէ ետեւ իր հե-
ծեծանայ ձայնը լսեցին , որովհետեւ մարած
ըլլալով կամաց կամաց ինքնիրեն զալ սկսեր
էր , եւ գտան զինքը այս հարուածէն ապշած
եւ մարմնոյն շատ տեղերէն թեթեւ կերպով
վիրաւորուած վիճակի մէջ : Գրեթէ հրաշքով
սղատեր էր . մէջ տեղէն կոտրած գերանին
երկու ծայրերն իրենց տեղէն չխախտելով
ծայրերէն մէկը քահանայապետական գահին
վրայ տեսակ մը կամարայարկ կազմեր էր . ա-
նանկ որ նոյն միջոցին Պապը հոն նստած ըլլա-
լով այն կամարին ներքեւ պատասպարուեր ու
միայն քանի մը թեթեւ վէրք առեր էր :

Պատլին յանկարծադէպ մահուան ու հրաշ-
քով մ'ազատելուն երկու հակասական լուրերը
չուտով Հռովմի մէջ տարածուեցան : Վա-
լէնթինօայի դուքսը (Կեսար Պօրճիա)՝ Ս. Լօր
պատահած ամենախօքը արկածէ մ'իր բաղդին

շխովոխման հաւանականութենէն սարսափած՝ վատիկան վազեց, որոյէս զի իրաչքովն ստուգէ : Իսկ Ազգ. քահանայր Զ՝ երկնից իրեն շնորհած պաշտպանութեան համար հրասպարակաւ գոհութիւն մատուցանել ուղեւոյ : Նոյն օրն երկու սենեկապետի, երկու ակտուարի, եւ երկու ձիասպասի ուսերուն վրայ քահանայապետական դահին վրայ նստած, բազմաթիւ եկեղեցականաց եւ դորաց ուղեկցութեամբ Ժողովրդեան — Տիրամայր եկեղեցին տարուեցաւ, ուր կանդիոյ դուքան ու Ժան Պօրճիա թաղուած էին : Հոն երթալուն պատճառն ալ՝ կանթարին մէջ բարեպաշտութեան մնացորդ մը դանուիր, կանթ իր վաղեմի տարիուհւոյն՝ վանօցցայի՝ վրայ ունեցած պիղծ սիրոյն յիշատակըն էր, որովհետեւ անոր պատկերն աւագ խորանին ձախակողմը մատուռի մը մէջ Աստուածածնայ պատկերի ձեւով հաւատացելոց երկըրպագութեանը ներկայացուցած էր : Պասնայն խորանին առջեւ գաղթած ժամանակ՝ եկեղեցւոյն ծանրագին սկիհ մ'ընծայեց, որուն մէջ երեք հարիւր ոսկի սկուզ կար, զորոնք Վիէնի կարդինալը՝ ամենուն աչքին առջեւ ամսէի մը մէջ պարպեց ՚ի դոհութիւն քահանայապետական անախառութեան :

Բայց վալէնթինօայի դուքսը՝ Բոմանիոյ աշխարհակալութիւնն ՚ի գլուխ հանելու համար Հռովմէն մեկնելէ առաջ՝ մտածեր էր թէ՛ ժամանակով այնչափ տենջանօք փախաքուած Վիգ-

բէտին Ալֆօնսի հետ ամուսնութիւնը բոլորովին անօգուտ եղեր էր թէ իրեն եւ թէ հօրը : Ասկէց զատ՝ Լուդովիկոս ԺԻին Լոմպարտիա կենալը՝ կանգ առնել մ'էր : Միջան յայտնապէս Նաբօլի հանգրուանն էր : Կարելի էր նաեւ որ Լուդովիկոս ԺԻ դժգոհէր այս ամուսնութեան գէմ, որով իւր թշնամոյն եղբօրորդին իւր դաշնակցին փեսայ պիտի ըլլար : Ուստի եթէ Ալֆօնս մեռնելու ըլլար, Լիւքրէս՝ Մարքէզէի Ֆէրրարայի կամ Պրէսի երկիրներէն հօր իշխանի մը հետ ամուսնանալու զիրքի մը մէջ կը գտնուէր, եւ այն իշխանը Տօմանիան նուաճելու գործին մէջ կրնար իր լաներձակին օգնել : ուրեմն Ալֆօնս ոչ միայն վտանգաւոր, այլ եւ անօգուտ էր, եւ այս ալ Պօրճիաներուն բնութեանը համար աւելի գէշ էր :

Սակայն Լիւքրէսի ամուսինը, իւր ահարկու աներին քով բնակելուն վտանգն 'ի վաղուց հետէ հասկցած ըլլալով Նաբօլի քաչուեր էր : Բայց որովհետեւ ոչ Աղէքսանդր եւ ոչ Վեսարանոր հետ ունեցած կեղծաւոր յարաբերութեանց կերպը բնաւ չէին փոխեր, ասով Ալֆօնսի կասկածը փարատիլ սկսած էր : Այս միջոցին Պապին ու անոր որդւոյն կողմէն հրաւէր մ'ընդունեց, որպէս զի Վալէնթինօայի գքսին մեկնիլը տօնախմբելու համար սպանիական ձեւով ցլամարտի մը հանդիսին ներկայ գտնուի : Նաբօլիի թագաւորական աթոռին այն ատենները գտնուած անհաստատ զիրքին մէջ

Ալֆօնսի քաղաքականութեանը չէր յարմարէր Աղէքսանդր Զի դժգոհութիւն պատճառելուստի հրաւերն առանց պատճառի մերժել չուզելով շնորհմ գնաց: Միայն թէ, որովհետեւ այս գործոյս վրայ Լիւքրէսի խորհուրդ հարցընելն անօգուտ կը համարուէր, ըստ որում քանի մը սլարազաներու մէջ իր էրկանը վրայ կեղծ յարում մը ցոյց տուեր էր, ուստի թողուցին որ խաղաղութեամբ Սթօլէթի երկրին կառավարութեան դբաղի:

Ալֆօնս՝ Պապէն ու Վալէնթինօայի դքսէն մտերիմ բարեկամութեան ցոյցերով ընդունւեցաւ, եւ Վատիկանի Թօրրէ—Նօվա կոչուած բաժնին մէջ Լիւքրէսի արդէն բնակած յարկն իրեն տրուեցաւ:

Ընդարձակ կրկէս մը պատրաստուած էր Սուրբ—Պետրոսի հրապարակին մէջ, որոյ չորս կողմը դանուող ճամբայները սլաանէշներով փակեր էին, եւ շրջակայ տուներուն պատուհաններուն առջեւ ալ պատշգամներ շիներ էին: Պասյն ու իր արքունականք Վատիկանի մեծ պատշգամին վրայ էին:

Հանդէսը վարձկան ցլամարտիկներով բացւեցաւ: Ասոնք՝ իրենց ուժն ու աջողակութիւնըն աղէկ մը ցուցնելէ ետքը, Արակօնացի Ալֆօնս ու Կետար Պօրճիա ալ ասպարէզ իջան, եւ իրենց մէջ տիրած մտերիմ բարեկամութեան փորձ մը տալու համար՝ որոշեցին որ զԿեսար հալածող ցուլը Ալֆօնսի ձեռօք սպաննուի:

ևւ զԱլֆօնս հալածողն ալ կեսարէն սպաննուի :

Արդարեւ կեսար ձիով կրկէսին մէջ ա-
ռանձին մնալով, Ալֆօնս բաց դռնէ մը դուրս
ելաւ, ու դուռը կիսաբաց թողուց, որպէս զի
իւր ներկայութիւնն հարկ եղած ժամանակ ան-
յապաղ ներս յարձկի : Միանգամայն հակառակ
կողմէն դուռ մը բացուելով յուլ մը ներս բեր-
ւեցաւ, որ վայրկեանի մէջ տէգերով ու նետե-
րով ծածկուեցաւ. տէգերէն ոմանք արհեստա-
կան կրակ նպարունակելով բռնկեցան, ևւ ցուլն
այն աստիճան զայրացուցին որ ցաւին սաստ-
կութենէն զետնաթաւալ իյնալէ ետքը կատա-
ղութեամբ ելաւ կանգնեցաւ, ու ձիաւոր մը
նշմարելով, մէկէն անոր վրայ յարձակեցաւ :
Այն ատեն կեսար՝ անձուկ ասպարէզի մը մէջ այս
արագընթաց թշնամիէն հալածուելով՝ իր ճար-
պիկ յաջողակութիւնը ցոյց տուաւ, որով ժամա-
նակին առաջին կարգի հեծեալը կը համարուէր .
բայց եւ այնպէս իր բոլոր ճարպիկութեամբ հան-
դերձ չպիտի կրնար երկար ատեն այն նեղ կրր-
կէսին մէջ ազատ մնալ ցուլին կատաղութե-
նէն, որոյ դէմ փախուստէ զատ չուրիշ դէնք
մը չունէր, թէ որ ցուլին իր վրայ յարձակած
միջոցին Ալֆօնս յանկարծ ներս չմտնէր, ևւ
ձախ ձեռօք կարմիր վերարկու մը փատանելով,
աջովն ալ հրկայն արակօնացի սուր մը բռն-
նած : Ճիշդ ժամանակին հասաւ. վասն զի ցու-
լը կեսարէն քանի մը քայլախօխ միայն հեռու
էր, ևւ վտանգն այնչափ վերահաս էր, որ պա-

տուհաններուն մէկէն կանացի ճիշ մը դուրս
թռաւ : Բայց ցուլը հետեւակ մարդ մը տեսնե-
լով կանգ առաւ , եւ կարծելով որ այս նորթը
նամուտն աւելի դիւրաւ կը յաղթէ , դէպ 'ի ա-
նոր դարձաւ , ու վայրկեան մ'անշարժ կենալէ
ետեւ , մանչելով , ետեւի ոտքերը գետին զար-
նելով եւ սոչովը կողերը ձեծելով , արիւ-
նակից աչօք եւ եղջիւրովը գետինը հերկելով
Ալֆօնսի վրայ խոյացաւ : Ալֆօնս հանդարտեւ
անշարժ կեցաւ . բայց հազիւ երեք քայլ մնա-
ցեր էր՝ մէկըի քաշուեցաւ , ուսին տեղը սուրը
ներկայացուց , որ իսկոյն մինչեւ երախակալն ա-
ներեւոյթ եղաւ . մէկէն ցուն իր ընթացքէն ար-
գիլուելով , վայրկեան մ'անշարժ մնաց , դող-
ղրղայով ծնկերուն վրայ ինկաւ , խորին մտն-
չիւն մ'արձակեց , եւ կեցած տեղը գետին փռ-
ուելով շունչը վիշեց :

Այս ճարտար ու արագ հարուածին համար
ամեն կողմէն ծափահարութիւնք կը թնային :
Իսկ կեսար՝ ձիուն վրայ հեծած՝ առանց իր մօ-
տըն անցած բաներուն ուշադրութիւն ընելու,
աչօքն այն գեղեցիկ հանգիստականուհին կը բն-
տրուէր որ իր վրայ այնչափ համակրութիւն ցու-
ցըցեր էր : Իւր խուղարկութիւնն ապարդիւն
չելաւ . տեսաւ որ իւրպէնի Աղիսարէթ դըք-
սուհւոյն պատուոյ օրիորդներէն մէկն էր , որ
վենետիկի հասարակապետութեան զօրավար
Փան Պաթիսթ Գարրաչիօլօի նշանածն էր :

Արշաւի կարգն Ալֆօնսի եւ մարտնչելու

կարգը կեսարի եկաւ . աւստի երկու երիտա-
սարդք դերերնին փոխեցին , Չորս ջորի ցուլին
դիակը կրկէսէն դուրս քաշելէ ու Նորին սըր-
բութեան սպասաւորներն ու ծառայներն ար-
իւնաշաղախ զեփինն աւազով ծածկելէ ետեւ ,
Ալֆօնս՝ Անտալուզեան գեղեցիկ արար երիվար
մը հեծաւ՝ Ահարայի անասպատին մէջ մայրն
արդաւանդացնող հովին նման թեթեւ . իսկ կե-
սար իր ձիէն վար իջնելով ետ քաշուեցաւ յար-
մար ժամանակին երեւան ելնելու համար , եր-
բոր Ալֆօնս մի եւ նոյն վտանգին մէջ իյնար ,
ուսկէց նա զինքը փրկեր էր :

Այն ժամանակ ուրիշ ցուլ մը ներս բերին
եւ առաջինին պէս սայրասուրտէ գերով ու բո-
ցաշունչ նեակերով զրգոնեցին : Աննդանին ձիա-
ւոր մարդ մը տեսնելով՝ վրան յարձակեցաւ ,
եւ ահա սքանչելի արշաւ մ'սկսաւ այն աս-
տիճան արագասոյր , որուն մէջ անհնարին էր
հասկնալ թէ արդեօք ձին զցուլը կը հալածէր ,
թէ ջուլն զձին : Ասկայն , հինգ կամ վեց շըր-
ջան ընելէ ետքը , Արարիօյ զաւակն որչափ
եւ երազընթաց էր , ցուլն սկսեր էր անոր
մօտենալ . այն ատեն հալածողն ու փախչողը
ճանչցուիլ սկսան , անանկ որ շատ չանցաւ մէջ
տեղերնին երկու նիզակաբունի երկայնութեամբ
հեռաւորութիւն մնաց : Յանկարծ կեսար Պօր-
ճիա երեւցաւ՝ երկու ձեռք գործածող գաղ-
ղիական երկայն սրով մը զինեալ : Երբոր Ալ-
ֆօնսի հասնելու մօտ եզող ցուլն առջեւէն

կանցնէր, Աեսար, սուրը վայլակի նման շո-
ղացնելով՝ ցուլին գլուխը վար ձգեց, մինչդեռ
մարմինը՝ վազելուն ուժէն առաջ քշուելով դը-
նաց տասը քայլ հեռուն ինկաւ : Այս հարուա-
ծըն այնչափ անակնալ էր. եւ այնչափ յաջո-
ղակութեամբ կատարուեցաւ, որ փոխանակ
ծափահարութեան՝ եռանդագին կայթիւններով
եւ հիասքանչ աղաղակներով ընդունուեցաւ :
Իսկ Աեսար՝ կարծես թէ այս յաղթանակին ա-
տեն իր առջի փտանգին ժամանակ լսած ձայ-
նին յիշատակը միայն մտքին առջեւ ունենա-
լով, ցուլին գլուխը գեանէն վերցուց, եւ իր
գինակիրներէն մէկուն աւելով՝ հրամայեց որ
տանի եւ իբր մեծարանացնուէր՝ իրեն այնչափ
ջերմ համակրութիւն ցոյց տուող գեղեցիկ զե-
նեակեցուհւոյն ստքին առջեւ դնէ :

Այս հանդէսն երկու երիտասարդները յաղ-
թանակաւ փառաւորելէ զատ, ուրիշ նպատակ
մ'ալ մ'ունէր : Այն է իրենց մէջ տիրող մտեր-
մական սիրոյն փորձ մը տալ ժողովրդեան առ-
ջեւ, իրարու կեանքը փոխադարձաբար ազատե-
լով : Հետեւաբար եթէ Աեսարի գլուխը փոր-
ձանք մը գար, ոչ ոք կրնար Ալֆօնսէն կասկա-
ծիլ. նմանապէս եթէ Ալֆօնսի գլխուն փոր-
ձանք մը գար՝ Աեսարէն կասկած չէր կրնար ըլլալ :

Վատիկանի մէջ հացկերոյթ կար : Ալֆօնս՝
վայելչապէս հագուած՝ իրիկուան ժամը տասնին
միջոցներն իր բնակարանէն Պապին բնակա-
րանն անցնելու պատրաստուեցաւ : Բայց եր-

կու բնակարաններուն բակերն իրարմէ բաժնող
դուռք գոց էր : Ալֆօնս քանի մ'անգամ դար-
կաւ , բայց բացող չեղաւ : Մտածեց որ Սուրբ—
Պետրոսի հրապարակէն պտրտի . ուստի առանց
ուղեկցի վատիկանի պարտէզին մէկ գոնէն ել-
նելով՝ հրապարակը հանող սանդուղն երթա-
լու համար մութ փողոցներէ անցաւ . բայց հա-
զիւ ոտքը սանդուղին առաջին աստիճաննե-
րուն վրայ գրաւ , խուճր մը պինեալ մարդիկ
վրան յարձակեցան : Ալֆօնս սուրը քաշել ու-
ղեց , բայց պատեռնէն դուրս հանելէ առաջ՝
մէկ մը գլխոյն , մէկ մ'ալ ուսին , գեղարդիկըր-
կին հարուած , կողին սուր մը , քունքին ու
սրունքին ալ երկու հարուած ընդունեց : Այս
հինգ յանկարծական հարուածներէն կործանե-
լով գետինն ինկաւ : Մարդասպանները դայն
մեռած կարծելով , շուտ մը սանդուղէն վեր ե-
լեր , եւ հրապարակին վրայ իրենց սպասող
քառսուն ճիւղոր գտնելով՝ անոնց պաշտպա-
նութեամբը ղիւրաւ Բօրթօզէ գոնէն դուրս ե-
լեր գացեր էին :

Ալֆօնսը ճանչցող քանի մ'անցորդք՝ զայն
մահամերձ վիճակի մէջ գտնելով խկոյն այս
դաւաճանութեան լուրը վատիկան խմացու-
ցին , մինչդեռ ուրիշ անցորդներ վիրաւորեա-
լն իրենց թեւերուն վրայ վերցնելով իր թօր-
րէ—Նօվայի բնակարանը փոխադրեցին : Պատիւ
ու Աեսար՝ որ սեղան նստելու վրայ էին , այս
լուրն առնելուն պէս , այն աստիճան ջաւ-

ցուցուցին, որ իրենց հիւրերը թողլով անմիջապէս Ալֆօնսի քով գացին՝ անոր վէրքերուն մահաբեր կամ թեթեւ բլլալն ստուգելու համար: Երկրորդ առտուն, իրենց վրայէն ամեն կասկած հեռացնելու համար, Ալֆօնսի մօրեղբայր Ֆրանսուս կաղէլլան ձերբակալեցին, որ իր քննորդոյն հետ շոտով եկեր էր: Առաւ վկայներու ձեռք կաղէլլայս դաւաճանութեան հեղինակ ամբաստանելով գլխատուեցաւ:

Վակայն գործը կիսկատար մնացեր էր: Պասին եւ Կեսար այս կերպով կասկածներն իրենցմէ բաւականապէս հեռացուցած բլլալով մէկը չէր համարձակեր սպանութեան բուն հեղինակներն ամբաստանել. բայց Ալֆօնս մեռած չէր. իր չորաւոր կազմուածքին եւ բժշկաց ճարտարութեան շնորհիւ, որք Պասլին ու որդւոյն յայտնած ցաւին կեղծ բլլալը շղիտնալով կը կաշծէին որ անոնց փեսան ու աներձագն ատողջացնելով հաճելի պիտի բլլային, զիրաւորեալը քիչ ատենի մէջ ապաքինիլ սկըսեր էր: Աոյն միջոցին լուր եկաւ որ Լիւքրէս՝ էրկանը գլուխն եկած գէպքն իմանալով շոտով գալու եւ անձաժք խնամելու համար ճամբայ ելնելու վրայ էր: Կորսնցնելու ատեն չկար Կեսար Միքէլօթթօն իր քով կանչել սուաւ:

Նոյն ժամուր, կրսէ Պիւրչար, Տօն Ալֆօնս, ու էր վերջերս իւր ուղած փոփոխ, անկողին փէլ իւրտանոց ցընուեցաւ:

Երկրորդ օրը կատարուած յուղարկաւորու-

Թեան հանդէսը՝ եթէ անոր բարձր աստիճանին
չէր համապատասխաներ, դո՛նէ ըստ բաւակա-
նին վայելուչ էր: Տօն Ֆրանսօա Պօրճիա՝ Գօ-
ղէնցայի արքեպիսկոպոսը՝ սգոյ հանդէսին ա-
ռաջնորդեց մինչեւ Սուրբ—Պետրոսի եկեղե-
ցին, ուր վախճանելոյն մարմինը Սանթա—Մա-
րիա—Տէ—Ֆիէլի անուն մատուռը թաղուեցաւ:

Նոյն գիշերը Ղիւքրէս Հոովմ հասաւ, եւ
հօրն ու եղբօրը բնաւորութիւնն աղէկ ճանչ-
նալուն՝ չէին կրնար զինքը խաբել: Թէպէտ եւ
վալէնթինօս դուքսը, Տօն Ալֆօնսի մահուա-
նէն ամիջապէս ետքը՝ ոչ միայն բժիշկներն
ու վիրաբոյժները, այլ եւ անոր սենեկապանու-
թեան պաշտօն վարող խեղճ կուզիկ մը բան-
տարկել տուեր էր, այսու ամենայնիւ Ղիւքրէս
հարուածին որո՞ւ ձեռքով իջնելը գիտէր: Ու-
տի վախճալով որ այս անգամ ստուգիւ ղգա-
ցած ցաւը հօրն ու եղբօրը վստահութիւնն իր
վրայէն կը վերցնէ, բոլոր տունովը պալատա-
կաններովե ու վեց հարիւրէն աւելի ասպետ-
ներով Նէրի քաշուեցաւ՝ սուգին օրերն այն
քաղաքին մէջ անցունելու համար:

Ընտանեկան այս մեծ գործն ալ կարգի
դրուելէ ետեւ, Ղիւքրէս անգամ մ'ալ այրի միա-
լով Պատլին քաղաքագիտական նոր հաշիւե-
րուն գործիք ըլլալու պատրաստ փիճակի մէջ
կը գտնուէր: Կեսար Պօրճիա, Գաղղիոյ ու Բե-
նեակիի գեօպաններն ընդունելու համար միասն
Հոովմ կեցաւ: Բայց որովհետեւ անոնց դասը

կուշանար, եւ վերջին հանգէօներն ալ Պապին դանձուն մէջ մեծ խրամատ մը բացեր էին, տասներկու կարգինալ ձեռնադրելու նոր որոշում մ'ըրաւ : Այս շնորհաբաշխութիւնն երկու նպատակ ունէր, առաջինն էր քահանայապետական սնտուկը վեց հարիւր հազար տուքաթ մտցնել, ամեն մէկ փելոյր յիսուն հազար տուքաթի ծախելով, եւ երկրորդ՝ Սուրբ ժողովին մէջ մեծազոյն մասն ապահովապէս Պապին կողմնակից ունենալ :

Վերջապէս դեռ պանները հասան : Առաջինը նոյն Պ. Վիլնէօլն էր, որ ուրիշ անգամ մ'ալ յանուն Վազղիոյ թաղաւորին Վալէնթինօս դուքսը տանելու եկած էր : Պ. Վիլնէօլ՝ շոտով մանելու ատենը ճանքուն վրայ գիմակաւոր մարդու մը հանդիպեցաւ, որ առանց դիմակը վերցնելու՝ իւր դալստեանը վրայ դգացած ուրախութիւնը յայտնեց : Այս մարդը Վեսարն էր, որ ճանչցուիլ չուզելով, կարճ խօսակցութենէ մ'ետքը, առանց երեսը բանալու՝ մեկնեցաւ : Պ. Վիլնէօլ անոր ետեւէն քաղաք մտաւ ու ժողովրդեան գրան առջեւ դանազան տէրութեանց եւ նոյն իսկ Սպանիոյ եւ Նաբօլիի դեռ պանները դտաւ, որոնց վեհապետները՝ թէպէտ դեռ Վազղիոյ հետ յայտնի թշնամութիւն մը չունէին, յայց պաղութիւն ցուցնել սկսեր էին : Անոր համար՝ այս վերջինները կասկածելի չըլլալու համար իրենց գաղղիական ընկերին մինակ հետեւեալ մեծարանաց ողջոյնն

ուղղելով դո՛՛հ եղան . Բարի էլիտ , արտա : Արարու-
ղապետն այս համառօտ ողջօյնին վրայ զարմա-
նալով հարցուց թէ՛ ալ ըսելիք մը չունին : — Ոչ
պատասխանեցին : Այն ժամանակ Պ . Վիլնէօվ
կրնակն անոնց դարձուց ըսելով . — Անոնք որ
ըսելու բան մը չունին պատասխանի կարօտ
չեն : — Յետոյ Հոովմի կատալարիչ Բէճճիօյի
արքեպիսկոպոսին ու Բակուզայի արքեպիսկո-
պոսին մէջ տեղէն երթալով՝ իր ընդունելու-
թեան համար պատրաստուած Սուրբ—Առաքե-
լոց պալատն իջաւ :

Քանի մ'օր ետքը , Վենետիկի արտաքոյ կար-
գի դեսաան Մարիա Ճէօրճիալ Հոովմ հասաւ .
ոչ միայն Պապին հետ սովորական գործերը
կարգադրելու , այլ եւ Աղէքսանդրիու կեսա-
րու Վենետիկցի ազնուականի տիտղոս ընդու-
նելուն եւ իրենց անուան յսկեղէն դրքին մէջ
արձանագրելուն աւետար բերելու պաշտօնով :
Այս մեծ պատուոյն երկուքն ալ շատ փափաքե-
ր էին , որովհետեւ այս տիտղոսին շնորհիւ նոր
ազդեցութիւն մը կ'ստանային :

Վալէնթինօս գուքսին ալ Հոովմ կենալու
գործ մը չմնալով , Օկիւսթէն Գիճի անուն հա-
րուստ սեղանաւորէ մը փոխառութիւն ըրաւ .
այս այն Լօրան Գիճիի եղբայրն էր , որ Պապին
կեանքը վտանգի մէջ դնող ծխանին կործանած
օրը մեռեր էր : Կեսար Պօրճիա այս գործն ալ
կատարելէ ետեւ , դէպի Ռօմանիա ուղեւորե-
ցաւ , հետն առնելով Վիթէլլօցօ Վիթէլլի :

ժան — Բօլ Պալիօնէ եւ ժաք Տէ Սանթա — Գրօչէ ,
որ այն ժամանակ իր բարեկամներն էին , եւ
քիչ մ'եւթն ալ իր զոհերը պիտի ըլլային :

Վալէնթինօսա դքսին առաջին ձեռնարկու-
թիւնը Բէզարօյի դէմ եղաւ . ասիկա աներձա-
զի մ'ուշագրութիւն էր , որուն հետեւանքը
չուտ հասկցաւ ժան Սֆօրցա : Փոխանակ ղէն-
քով պաշտպանելու կամ բանակցութեամբ ա-
զատել փորձելու , չուզելով այն գեղեցիկ եր-
կիրը՝ որուն երկար ատեն աէրն եղեր էր ,
ցատուցեալ թշնամոյ մը վրէժխնդրութեան
մատնել , հպատակներուն ապսպրեց որ լաւ
ւազոյն բազդի մը յուսով իր վրայ ունեցած
համակրութիւններն անխախտ պահեն , եւ ին-
քը Գաղմատիա փախաւ : Մալթաթէսթա , Բի-
մինիօի իշխանը , անոր օրինակին հետեւեցաւ :
Անանկ որ Վալէնթինօայի դուքսն առանց պա-
տերազմելու այս երկու քաղաքները մտաւ :
Կեսար՝ իր նոր ստացած երկիրներուն մէջ ըստ
բաւականի պահնորդ գօրք ձգելով Ֆայէնցայի
վրայ քալեց :

Բայց հոն գործին կերպարանքը փոխուե-
ցաւ : Ֆայէնցա այն ատեն Ասթօր Մանֆրէտի
անուն տասնելութ տարեկան գեղեցիկ եւ քա-
ջասիրտ երիտասարդի մ'իշխանութեան տակ
էր , որ թէպէտ եւ իր մօտաւոր ազգական
Պէնթիփօլեիններէն եւ իր գաշնակից Վենետիկ-
ցիներէն ու Ֆիօրէնցացիներէն լքուած էր ,
որոնք Գաղղիոյ թագաւորին Կեսարու ցուցը-

ցած բարեկամութեան պատճառաւ չհամար-
ձակեցան անոր օղնութեան հասնիլ, այսու
ամենայնիւ, իր հպատակներուն իր ընտանեաց
վրայ ունեցած սէրը դիմնալով, միտքը դրաւ
որ մինչեւ կենացը վերջին շունչը դէմ դնէ,
վալէնթինօսա դքսին իր վրայ դաշն իմանալուն
պէս, իր հպատակներէն՝ զէնք կրելու կարող
մարդիկն եւ քիչ մ'ալ օտարազգի վարձկան դիմ-
ւոր ժողովելով՝ եւ բաւական պաշար առած՝
անոնց հետ քաղքին մէջ փակուեցաւ :

Այս պաշտպանողական պատրաստութիւն-
ները կ'հասարու հոգ չպատճառեցին, վասն զի
Գաղղիոյ եւ խալիոյ լաւագոյն դռնդերէն
կազմուած հզօր լանակ մ'ունէր, եւ իրմէ դաս
Բօլեւ Ժիւլ Սրսինիի, Վիթէլլօցօ Վիթէլլի ու
Բօլ Վալիօնիի պէս հրամանատարներ ունէր,
որոնք ժամանակին առաջին զօրապետներն էին
Տեղւոյն դիրքը զննելէն ետեւ պաշարումն ըս-
կըսաւ՝ իր բանակն Ամօնա ու Մարցիօնա գետե-
րուն մէջ դնելով, եւ թնդանօթներն ալ դէպ
ի Փօրլի դարձնելով, ուր պաշարեալք զօրա-
ւոր մարտիոց մը կանգնեցին :

Փոսերը փորուելէն քանի մ'օր ետքը պա-
րըօպին վրայ մեծկակ խրամատ մը բացուելով,
վալէնթինօսա դուքսը յարձակում հրամայեց,
եւ ինքը անձամբ զինուորներուն օրինակ մը
տալ ուղելով, ամենէն առաջ թշնամւոյն վրայ
քալեց : Բայց որչափ ալ իր եւ բոլորաբն կողմ
զօրապետներուն քաջութիւնը մեծ էր, այսու

ամենայնիւ Ասթօր Մանֆրէտի այնպիսի զօ-
րաւոր զիմաւորութիւն մ'ըրաւ , որ պաշարող-
ները ետ մղուեցան շատ զօրք կորսնցնելով ,
եւ քաղաքին փոսերուն մէջ թողլով Օնօրիօ Սա-
վէլլօն , որ իրենց ամենէն կտրիճ հրամանա-
տարներէն մէկն էր :

Սակայն Ֆայէնցա՝ իւր պաշտպանողաց քա-
ջութեամբն եւ անձնուիրութեամբը հանդերձ
չիպիտի կրնար երկար ատեն այնպիսի ահաւոր
բանակի մը դէմ գնել՝ թէ որ ձմեռն իրեն օգ-
նութեան չհասնէր : Նղանակին խտութիւնը
վրայ գալով , ապաստանելու տուն եւ վառելու
փայտ չգտնալով , որովհետեւ գեղացիք տու-
ները փլուցեր ու ծառերն ալ կտրեր էին , Վա-
լէնթինօս գուքսը պաշարումը վերցնելու եւ
մօտակայ քաղաքներուն մէջ ձմեռն անցունելու
ստիպուեցաւ , որպէս զի գարնան վերադառ-
նալուն պատրաստ գտնուի : Այսօր չէր կրնար
ներել , որ երկարատեւ խաղաղութեան վարժը-
ւած եւ պատանիէ մը կառավարուած եւ ա-
մեն օգնութիւններէ զուրկ փոքրիկ քաղաք մը
իրեն դէմ կենար , ուստի երգում ըրաւ որ վը-
րէժն առնու : Բանակը երեք մասի բաժնեց .
առաջին մասն Իմօլա , երկրորդը Ֆօրլի զրկեց ,
եւ երրորդը հեան առնլով Չէզէնէ գնաց , որ
երրորդ կարգի քաղաք մ'էր , եւ մէկէն զեղ-
խութեանց ու զուարճութեանց քաղաք մ'ե-
ղաւ :

Արդարեւ , Այսարու գործունեայ ոգին ան-

դադար կամ պատերազմի կամ տօներու պէտք
ուչէր : Պատերազմն ընդ միջելուն պէս , իր սո-
վորութեան համաձայն բազմաձախ ու եռան-
դուն տօներն սկսան . ցորեկները խաղերով ու
ծիարչաւներով , գիշերներն ալ պարահանդէս-
ներով ու սիրահարութիւններով անցան . որով-
հետեւ թօմանիոյ՝ այսինքն աշխարհիս ամենէն
գեղեցիկ կանայքը յաղթականին քով դիմելով
այնպիսի Սարայ մը կաղմեր էին , որ Եգիպտոս-
սի Սուտանին ու Կոստանդնուպօլսոյ Ինքնա-
կալին նախանձը կրնար շարժել :

Վալէնթինօս դուքսը՝ ազնիւ շողոքորթ-
ներու եւ տխրոսաւոր պալատականուհեաց ու-
ղեկցութեամբ քաղքին բոլորտիքը պտրտելու
ելած ժամանակ՝ Յիմինիի ճանրուն վրայ մեծ
խուճր մը տեսաւ , որուն կարեւոր անձի մ'ու-
ղեկիցներն ըլլալը գիւրաւ կը հասկցուէր : Քիչ
մ'ետքը նշմարելով որ խմբին գլխաւոր անձը
կին մ'էր , քովը մօտեցաւ եւ Իւրպէնի դքսու-
հւոյն պատուոյ օրիորդն ըլլալը ճանչցաւ , որ
ցլամարտին օրը ճիշ մ'արձակեր էր , երբոր կա-
տաղի կենդանւոյն Կեսարու ետեւէն հասնիլը
տեսեր էր : Այն միջոցին , ինչպէս որ ըսինք ,
Վենետիկցւոց ժան Քարրաչչիօլօ զօրապետին
նշանած էր : Արդ՝ Եգիպտոսէ թը Կօնզակի , օրի-
որդին կնքամայրն ու պաշտպանը , արժանա-
վայել ուղեկցութեամբ մը զայն Վենետիկ կը
դրկէր , ուր հարսանիքը պիտի կատարուէր :

Արդէն այս աղջկան գեղեցկութիւնը շը-

սովորի մէջ Ահսարու սիրաբը դրաւեր էր, բայց
այս անգամ զայն տեսնելուն՝ ս. առջինէն աւելի
գեղեցիկ երևցաւ իր աչքին, եւ նոյն վայր-
կենէն այս սիրոյ գեղեցիկ ծաղիկն իրեն վերա-
պահել որոշեց, որուն այնչափ անտարբերու-
թիւն ցուցրցած ըլլալուն վրայ արդէն քանի
անգամ ինքզինք մեղազրեր էր: Հետեւաբար՝
հին բարեկամուհւոյ մը պէս զայն բարեւելով
հարցուց թէ արդեօք քանի մ'օր Չէզէնէ կենալու
միտք ունէ՞ր, եւ խնայաւ որ անհամբերու-
թեամբ սպասուած ըլլալուն համար շարունակ
ճանապարհորդելու ստիպուած էր, եւ նոյն գի-
շերը Յօրլի պիտի անցունէր: Ահսար ալ այս
կուզէր գիտնալ: Մէկէն Միքէլլօթթօն կանչեց
ու ականջէն վար քանի մը խօսք փախաց, զոր
ոչ ոք կրցաւ լսել:

Յիրաւի, ինչպէս որ գեղեցիկ հարմնացուն
ըսեր էր, ուղեկից խումբը մօտակայ քաղաքը
քիչ մը հանդէսէ ետեւ, առանց օրուան ուշ
ըլլալուն նայելու դէպ'ի Յօրլի ճանբայ ելաւ:
Բայց հազիւ մղոնի մը չափ հեռացեր էր, Չէ-
զէնէյէն ելած ձիաւորաց խումբ մը փրան հաս-
նելով զայն շրջապատեց: Թէպէտեւ բաւական
զօրութիւն չունէին, այսու ամենայնիւ ուղե-
կից գինուորներն իրենց զօրապետին կինը պաշտ-
պանել ուղեցին, բայց մէկ քանին զետինը
փռուելով միւսները սարսափած փախան: Աինն
ալ փախչելու փորձ մ'ընելու համար գահա-
ւորակէն իջած ըլլալով, ձիաւորաց գլխաւորը

դայն թեւերուն մէջ վերցուց , ձիուն վրայ իր առջեւը դրաւ , եւ հրամայեց ձիաւորներուն որ Չէղէնէ դառնան , եւ ինքը ձին դաշտերուն մէջ քշելով , եւ արդէն մութն ալ կոխելու վրայ ըլալով , աներեւութացաւ :

Պարրաչչիօլօ՝ փախչողներուն մէկէն լուր առնելով որ յափշտակիչները Վալէնթինօսա դըքսին ղինուորներն էին , առջի բերան կարծեց թէ լաւ չէր հասկցեր , քանզի չէր կրնար այսպիսի սարսափելի լուրի մը հաւատալ , բայց կրկնել տալով , կայծակնահար մարդու մը նման պահ մը անշարժ կեցաւ , յետոյ վրէժխնդիր դոշմամբ յանկարծ իր ապշեալ վիճակէն ելնելով դքսին պալատը դիմեց , ուր Պարպէրիկօ մեծ դուքսն ու Տամնից ժողովը դուժարուեր էին , եւ առանց իմաց տալու մինչեւ անոնց քով մտաւ իշխայն միջոցին՝ երբ անոնք ալ Վալէնթինօսա դքսին այս ոճրագործութիւնն իմացեր էին :

— Վսեմաշուք Տեարք , գոչեց , ձեզնէ հըրածեշտ խնդրելու եկայ՝ հաստատ որոշած ըլալով անձնական վրէժխնդրութեան մը մէջ կորսընցնել այս կեանքս , զոր մինչեւ ցարդ հասարակապետութեան ծառայութեանը նուիրել ուզեր էի : Հոգւոյս ամենէն ազնիւ մասը , իմ պատիւս , թշնամանեցաւ , իմ ամենէն սիրելի ստացուածքս ու հարստութիւնս , իմ կիինս , գողցան : Եւ այս բանս ընողն ալ մարդկանց մէջ ամենէն դաւաճանը , ամենէն սրբապիղծը , ամենէն վատն է , Վալէնթինօսան է : Մի նեղանաք ,

տեարք իմ, եթէ այսպէս կը խօսիմ այնպիսի մար-
դու մը վրայ որ ձեր ազնուականութեան մասն
ըլլալուն ու ձեր պաշտպանութեան տակ զրա-
նուելուն համար կը պարծի . բայց անանկ չէ ,
սուտ կըսէ . Իր վատութիւններն ու ոճիրներն
այդ երկու շնորհներուն ալ զինքն անարժան
ըրին . ինչպէս որ անարժան է նաեւ հոգի մը
կրելով՝ զոր այս սրովս պիտի երթամ կորզեմ .
Իրաւ է որ ծննդեամբ սրբապիղծ մը , եղբայ-
րասպան մը, ուրիշներու ընչից յափշտակող մը ,
ամեղներու հարստահարիչ մը , յայտնի աւա-
զակ մը , ամեն օրէնք՝ նոյն իսկ ամենէն բար-
բարոս փողովրդոց յարգած հիւրընկալութեան
օրէնքը պղծող մարդ մը , նոյն իսկ իր երկրէն
անցնող կոյս մը բռնաբարող մարդ մը , մինչ-
դեռ կոյսն ընդ հակառակն ոչ միայն իր սեռին
եւ վիճակին՝ այլ եւ վսեմաշուք հասարակա-
պետութեան վայլած մեծարանքն սպասելու
իրաւունք ունէր , այն հասարակապետութեան՝
որուն զլխաւոր զօրապետն եմ , եւ զոր իմ ան-
ձիս վրայ թշնամանեց՝ կինս անպատուելով .
արդարեւ այսպիսի մարդ մը՝ ոչ իմ՝ այլ ուրիշի
մը ձեռօք մեռնելու արժանի է , բայց այն մար-
դը որ զինքը պատժելու պարտականութիւնն
ունի , իշխան եւ դատաւոր ըլլալու տեղ՝ որդ-
ւոյն նման ոճրագործ հայր մ'է . ուստի ես ան-
ձամբ պիտի երթամ զինքը դանեմ , եւ կեան-
քըս պիտի զսհեմ , ոչ միայն անձնական նախա-
տանաց եւ այնչափ անմեղներու արեան վրէժ-

խընդրութեան , այլ եւ 'ի փրկութիւն այս վսեմաշուք հասարակապետութեան , զոր ընկճելու կը փափաքի՝ երբոր խաալիոյ ուրիշ իշխանները նուաճէ :

Գուքսն ու ծերակոյտը , ինչպէս որ ըսինք , Գարրաչչիօլօն իրենց առջեւ բերող դէպքն արդէն իմացած ըլլալով մեծ համակրութեամբ ու սաստիկ զայրոյթով մտիկ ըրին զայն , որովհետեւ , անոր ըսածին պէս , իրենց զօրապետին անձին վրայ իրենք ալ թշնամանուեր էին . ուստի ամենքն ալ իրենց պատուոյն վրայ երգում ըրին , որ անձը վտանգի մէջ դնող բարկութեան մ'անձնատուր ըլլալու տեղ՝ եթէ այս բանս իրենց յանձնէ , կամ իր կիսն անարատ իրեն կը յանձնուի , կամ թշնամանաց համակրչիւ վրէժխնդրութիւն կըլլայ : Աղնիւ ատեանն այս գործոյս մէջ ունեցած հօգածութեան փորձ մը տալու համար , իսկոյն իր ատենադպիր Նուի Մանէնթիին Իմօլա զրկեց , ուր Վալէնթինօս գուքսը կը գտնուի կըսուէր , որպէս զի վսեմաշուք հասարակապետութեան զօրապետին եղած թշնամանաց վրայ զգացած տհաճութիւնըն անոր յայտնէ : Միանգամայն Տասնից ժողովն եւ մեծ գուքսը Գաղղիոյ դեսպանին գաղին՝ աղաչելով որ իրենց հետ միանայ եւ անձամբ Մանէնթիին հետ Վալէնթինօս գքսին երթալով՝ յանուն Նուգովիկոս ԺԲ թագաւորին ստիպէ զայն , որ յափշտակուած կոյսն առժամայն Վենետիկ զրկէ :

Երկու պատգամաւորներն խօսիս հասնելով
Կեսարը գտան, որ իրենց պահանջումը խորին
զարմացման ջոյցերով մտիկ ըրաւ, և այս ոճ-
բազործութեան մէջ իր մաս ունենալն ուրա-
նալով իշխանութիւն տուաւ Մանէնթիի ու
Պազղիոյ գետպանին որ Եղեոնապործներուն
ետեւէն իյնան, մինչդեռ իր կողմէն ալ ամե-
նէն փութաջան խուզարկութիւններն ՚ի գործ
դնել խոստացաւ: Գուքսը (Կեսար) այնչափ ան-
կեղծ երեւոյթ մ'ունէր որ մեծաշուք հասա-
րակապետութեան պատգամաւորները պահմը
խարուեցան, և մանրախոյզ քննութեանց ձեռք
զարկին: շետեւարար, առեւանդութեան պա-
տահած տեղն երթալով տեղեկութիւններ ժող-
վել սկսան: Մեծ ճամբուն վրայ մեռած ու
վիրաւորուած մարդիկ գտնուեր էին: Չիա-
ւոր մը տեսեր էին որ բազկացը մէջ անարևկ-
կալ կին մը վերուցեր կը տանէր, և շիտակ
ճամբան ձգելով դաշտերուն մէջէն անցեր
գացեր էր: Գեղացի մը արտէն դարձած ա-
տեն՝ ձիաւորին շուքի պէս երեւնալն ու անե-
րեւութանալը տեսեր էր դէպ առանձին տան
մը կողմը: Պառաւ կին մը կրտէր թէ այն աունք
մանեղը տեսեր էր, բայց հետեւեալ դիշերը
սուհը կարծես թէ հրաշքով աննրեւոյթ կղեր
ու անոր անդէն արօր անցեր էր: Անանկ որ
բնաւ մէկը չէր կրնար ըսել փնտռուած օրի-
սրդին ինչ եղած ըլլալը, որովհետեւ ոչ այն
տանը բնակիչները, ոչ ալ տունը հոն չկային:

Մանէնթի եւ Գաղղիոյ գեասպանը Վենեաիկ
դառնալով՝ Վալէնթինօսա դըսին տուած պա-
տասխաններն եւ իրենց ըրած բուզարկութեանց
պարապ ելնելը պատմեցին : Աեսարու յանցաւոր
ըլլալուն վրայ ոչ ոք տարակուսեցաւ, բայց ոչ ոք
կրցաւ նաեւ անոր յանցաւորութիւնն ապա-
ցուցանել : Հետեւաբար մեծաշուք հասարա-
կապետութիւնը՝ Տաճկաց գէմպատերազմու-
նենալուն պատճառաւ, չկրնալով Պապին հետ
աւրուիլ, արգիլեց Գարրաչչիօլօյին այս գէպ-
քիս պատճառաւ անձնական վրէժխնդրութիւն
մ'ընել . ուստի այս գործին ձայնը կամաց կա-
մաց մարելով՝ ալ վրան խօսող չեղաւ :

Սակայն ձմերուան դուարձութիւնները Աե-
սարի միտքը չէին դարձուցած Յայէնցայի վրայ
ունեցած դիտաւորութենէն . ուստի դարունը
վերագառնալուն պէս՝ նորէն քաղքին վրայ
քալեց, բերդին դիմացը բանակ դրաւ, ու նոր
խրամատ մը բանալով, ինքն 'ի գլուխ անցած՝
ընդհանուր յարձակում մը հրամայեց : Բայց իր
քաջասրտութեան եւ իր զինուորներուն արի-
ութեան 'ակառակ՝ դարձեալ յետս մղուեցան :
Ասթօր Մանֆրէտի՝ իր շօրաց գլուխն անցած՝
խրամատին բերանը կը պատերազմէր, մինչ-
դեռ կանայք ալ՝ պարխսպներուն վրայէն պա-
շարողաց վրայ քար ու ծառի կոճղներ կը զը-
լորէին : Ժամ մը կոտուելէ ետեւ Աեսարեւտ քաջ-
ուելու ստիպուեցաւ՝ քաղքին փոսերուն մէջ
երկու հազար մարդ թողլով, որոնց մէջն էր

վալէնթէն Յարնէզէ՝ իր քաջ դօրապետներէն մէկը :

Կեսար տեսնելով որ ոչ բանադրանքը՝ ոչ ալ յարձակումը բան մը չէին կրնար ընել, քաղաքը պաշարեց եւ Յայէնցա հանող ամեն ճանբաները կտրեց . որով ամեն հաղորդակցութիւն ընդ միջեցաւ . եւ որովհետեւ Չէզէնէի մէջ ապրտամբութեան նշաններ տեսնուեալ էին, քաղաքին կառավարիչ գրաւ Բամիրո Թրքօ անուն մարդ մը , որուն հօր կամքը լաւ կը ճանչնար, եւ բնակիչներուն վրայ կենաց եւ մահու իշխանութիւն տուաւ անոր : Իսկ ինքը Յայէնցէնցայի՝ զիմաց հառտատ կեցաւ . որպէս զի բնակիչներն անօթութենէ ստիպեալ դուրս ելնին իրենց պաշտպանած պարիսպներէն : Իրօք ալ Յացացիք ամիս մը սովէ տանջուելէ ետեւ , պատգամաւորներ զրկեցին Կեսարի բանակը, որպէս զի պատուաւոր պայմանագրութեամբ մ'անձնատուր ըլլան : Կեսար Բօմանիոյ մէջ գեռ շատ գործ ունենալով , յուսացուածէն աւելի զիրութեամբ ընդունեց սնոնց առաջարկութիւնը , եւ քաղաքն անձնատուր եղաւ այն գաշինքով որ բնակիչներուն ոչ անձին եւ ոչ ընչիցը գպշուի : Ասթօր Մանֆրէտի երիտասարդ իշխանն ալ ռեզած տեղը քաշուի , եւ ուր որ դանուի՝ իր հայրենի ժառանգութեան եկամուտը վայելելու արտօնութիւն ունենայ :

Բնակչաց վերաբերեալ պայմանները ճշդիւ կատարուեցան : Բայց Կեսար՝ Ասթօր Մանֆրէ-

տին անսնելուն պէս . զոր չէր ճանչնար , անոր
կանացի գեղեցկութեանը վարնուեցաւ , եւ գա-
նիկայ բանակին մէջ իր քով պահելով՝ երիտա-
սարգ իշխանի մը պարտուպատշաճ մեծարանօք
կը վարուէր անոր հետ , եւ մտերիմ բարեկա-
մութիւն մ'անոր ցոյց տալու երևոյթ ունէր
ամենուն աչքին առջեւ : Օր մը՝ Գարրաչչիօլօյի
նշանածին պէս Ասթօրալ աներեւոյթ եղաւ , եւ
ոչ ոք կրցաւ գիանալ անոր ինչ ըլլալը : Աե-
սար խիստ շփոթած տեսնուեցաւ ասոր վրայ :
Անշուշտ փախած պիտի ըլլայ ըսաւ . եւ այս
բանն ամենուն հաւտացնելու համար՝ ամեն
կողմ սուրհանդակներ հանեց անոր ետեւէն :

Այս կրկին աներեւութենէն տարի մ'ետքը
Տիրերիս գետին մէջէն , Սուրբ—Հրեշտակա-
պետի բերդէն քիչ մը վար , գեղեցիկ մանկա-
մարդուհւոյ մը մարմինը գտնուեցաւ ձեռքերը
կռնակը կապուած , նոյնպէս վայելչագէմ ե-
րիտասարգի մը դիակը , վիզը աղեղի մը լարով ,
որով զայն խեղդեր էին : Մանկամարդուհին
Գարրաչչիօլօյի նշանածն էր , երիտասարգն ալ
Ասթօրն էր :

Երկուքն ալ նոյն տարին Աեսարու հեշտու-
թեանց ծառայեր էին , որ վերջապէս անոնց-
մէ ձանձրանալով՝ երկուքն ալ Տիրերիս գետը
նեաեւ տուեր էր :

Մնաց որ Յայէնցայի առժամբը Աեսար Բօ-
մանիոյ գուքս տիտղոսը ժառանգեց , որնախ
Պապէն տրուեցաւ կարգինալներու ժողովին մէջ ,

եաքն ալ Հունդարիոյ թագաւորէն , Վենետիկի հասարակապետութենէն եւ Պասթիլիոյ ու Բորթուկալի թագաւորներէն վաւերացաւ : Այս վաւերացման աւետիսը Հռովմի հիմնադրութեան տարեդարձի տօնին առջի իրիկունը Հր-ռովմ հասաւ : Այս տօնը՝ որ Պոմպոնիոս Վեդոսէն մնացած էր , Հռովմի վեհապետին հասած այսչափ երջանկառիթ դէպքերու պատճառաւ նոր շքեղութիւն մը ստացաւ : Թնդանօթը բոլոր օրն 'ի նշան ուրախութեան որոտաց , իրիկունը ճրագալոյց եւ հրախաղութիւններ եղան , եւ գիշերուան մէկ մասը Ըսքուիլլաչէ իշխանը , հռովմէական աղնուականութեան գլխաւոր իշխաններուն հետ ջահ 'ի ձեռին քաղքին փողոցները պտըտեցան աղաղակելով . կեցցէ Աղեքսանդր . կեցցէ Կեսար . կեցցեն Պօրճիայք . կեցցեն Օրսինիք . կեցցէ դուքսըն Ռօմանիոյ :

Սակայն Կեսարու յաղթութեանց հետ փառասիրութիւնն ալ կաճէր . հազիւ Ֆայէնցայի տիրեց , Պէնթիլօլիօներուն վաղեմի թշնամի Մարիսքօթթիներէն գրգռեալ , աչքը Պօլօնի վրայ նետեց : Բայց Ժան ար Պէնթիլօլիօ , որուն շատ հին ժամանակներէ 'ի վեր նախնեաց ստացուածքն էր այս քաղաքս , երկար ընդդիմութիւն մ'ընելու համար ոչ միայն պէտք եղած պատրաստութիւններն ըրեր էր , այլ նաեւ Պաղղիոյ պաշտպանութեան ներքեւ մտեր էր . անանկ որ հազիւ Կեսարու իր բանակով Պօլօնիական դաւառներուն

վրայ քալելը լսեց , սուրհանդակ մը զրկեց Վու-
դովիկոս ԺԲի , եւ տուած խոստման կատարու-
մը պահանջեց : Վուդովիկոս ԺԲ իւր սովորա-
կան ուղղութեամբ խոստումը կատարեց : Կե-
սար՝ Պօլօնիոյ դիմացը հասած ատեն Գաղ-
ղիոյ թագաւորէն հրաւէր առաւ , որ իր Պէն-
թիվօլիօ դաշնակցին վեաս չհասցնէ : Բայց ո-
րովհետեւ Կեսար պարապ տեղը յոգնող մարդ
չէր , իր ետ քաշուելուն համար պայմաններ ա-
ռաջարկեց , զորս Պէնթիվօլիօ ընդունեց , զո՞ն
ըլլալով որ այնչափով կաշատէր : Առաջարկ-
եալ պայմաններն էին Իմօլայի ու Ֆայէնցայի
մէջ տեղը գտնուող Գասթէլ Պօլօնէզէ բերդը
իրեն թողուլ , եւ ինն հազար տուքաթ տուրք ,
եւ Կեսարի ծառայելու համար հարիւր ձիա-
ւոր եւ երկու հազար հետեւակ տալ : Կեսար
իմացուց Պէնթիվօլիօյի թէ իր այս այցելու-
թիւնը Մարիսքօթթիներուն խրատովն էր , եւ
իր նոր դաշնակցին տուած օգնութեամբը զօ-
րացած Թօսքանայի ճամբան բռնեց . բայց Կե-
սար հազիւ աչքի չտեսնուելու չափ հեռացեր
էր քաղքէն , Պէնթիվօլիօ Պօլօնէի դռները փա-
կեց եւ իր շէրմէս որդւոյն հրամայեց որ Մա-
րիսքօթթիներուն ընտանեաց գլուխը՝ Ագամեմ-
նոն Վարիսքօթթին իր ձեռօքն սպաննէ , մինչ-
դեռ ինքն անոր եղբայրներէն , զաւկըներէն ,
աղջիկներէն եւ եղբօրորդիներէն երեսուն եւ
չորս , ու անոր ազգականներէն ու բարեկամ-
ներէն ալ երկու հարիւր մարդ ջարդել կուտար :

Այս ջարդը Պօլօնիոյ ամենէն ազնուական երբ-
տասարգներն ըրին , զորս Պէնթիփօլիօ այս ըս-
պանութիւններն ընելու ստիպեր էր , որպէս զի
փոխարէն վրէժխնդրութեան վախով զանանք
իրեն յարէ :

Ֆիօրէնցայի վրայ Աեսարի դիտաւորութիւն-
ները յայտնուիլ սկսեր էին : Յունուար ամէն
բէնեէ տէ Վա Սասսէթթան ու Բիէր տը Աամուա
Գօրթին հազար երեք հարիւր մարդով Բիզա
ղրկեր էր , եւ Բօմանիոյ տիրելէն ետեւ ալ Օլի-
վէրօթթօ տա Ֆէրմաննօր դունդերով այն կող-
մերը զրկեր էր : Իր բանակը , ինչպէս որ ը-
սինք , հարիւր ձիաւորով ու երկու հազար հե-
տեւակ զօրքով զօրացեր էր . Չիթթա տի Գաս-
թէլլօյի իշխան Աիթէլլօցցօ Աիթէլլի եւ Օրսի-
նիներն ալ իրեն հետ միացեր էին՝ երկու կամ
երեք հազար մարդ ալ անոնք բերելով , անանկ
որ առանց Բիզա զրկած զնդերը հաշուելու , իր
հրամանին տակ եօթն հարիւր ձիաւոր եւ հինգ
հազար հետեւակ ունէր :

Սակայն , այս ահաւոր զօրութեամբ հան-
դերձ խաղաղական դիտաւորութիւններ ցու-
ցընելով Թոսկանայի հողը մտաւ , եւ լմացուց
որ Հնովմ երթալու համար միայն հասարակա-
պետութեան երկրէն անցնիլ կուզէր , եւ բա-
նակին ամեն ուտելիքն ալ անմիջապէս վճարել
խոստացաւ : Երբոր լերանց կիրճերէն անցնե-
լով Պարպէրինօ հասաւ , եւ զգաց որ քաղաքն
իր առջև բաց էր եւ անոր մօտենալու արգելք

չկար, սկսաւ իրեն նուիրուած բարեկամութեան գին դնել եւ պայմաններ առաջարկել, Պահանջեց որ Բիէր տէ Մէտիչի՝ Օրսինիներուն ազգականն ու դաշնակիցն՝ իր իշխանութեան մէջ հաստատուի. Վէթէլլօցցօյէննշանակուած վեց քաղաքացի իր ձեռքը արուին, որպէս զի Ֆիօրէնցացոց անիրաւարար սպաննած Բօլ Վէթէլլի մահն իրենց մահուամբը քաւեն. աւագածողովը Բիօմայինօ իշխանին բնաւ չօղնէ, զոր ինքը քիչ առնէն իր իշխանութենէն ու երկիրներէն պիտի դրկէր. վերջապէս հասարակապետութիւնը, զինքը զկեսար իր արժանեաց համեմատ վարձքով մ'իւր ծառայութեան մէջ ընդունի. Երբոր կեսար Ֆիօրէնցայի հետ այս բանակցութիւններն ընելու վրայ էր, Լուգովիկոս ԺԲէն հրաման եկաւ իրեն, որ արդէն եղած որոշման համեմատ իրեն հետ Նարբօլիի վրայ քալելու պատրաստուի իր բանակովը: Կեսար այսպիսի հզօր դաշնակցի մը տուած խօսքէն ետ դառնալու չէր համարձակեր. ուստի պատասխան տուաւ որ հրամանները կատարելու պատրաստ է: Բայց Ֆիօրէնցացիք անոր Թօսքանայէն մեկնելու ստիպուած ըլլալը չգիտնալով տարին երեսուցուկեց հազար տուքաթի գումար մը վճարել խոստացան, որպէս զի ետ քաշուի: Ասոր փոխարէն կեսար երեք հարիւր ձիաւոր միշտ պատրաստ պիտի ունենար, որպէս զի հասարակապետութեան ամեն պիտոյից մէջ առաջին հրաւերին օդնութեան

հասնին :

Կեսար՝ թէպէտ եւ շուտով մեկնելու ըստիպուած էր , կը յուսար որ անցած ատենը Բիւռնայինոյի երկրին տիրելու եւ յանկարծական հարուածով մը մայրաքաղաքը ձեռք անցնելու ժամանակ կունենար : Հետեւաբար Ժան Գ. տ'Արքիանոյի երկիրը մտաւ , բայց տեսաւ որ անիկայ ամեն պաշար եւ օգնութիւն դոցելու համար՝ իր սեփական երկիրն աւերեր , խոտերն այրեր , ծառերը կտրեր , այդիները խլեր եւ անուշ ջուրի աղբիւրները քանդեր էր : Բայց այս բանս արգելք չեղաւ Կեսարու քիչ օրուան մէջ Սէվէրէթոյի , Աքարլինոյի , Ելպա կղզւոյն եւ Փիանօզայի տիրելու : Սակայն ստիպուեցաւ բերդին առջեւ կանդ առնուլ , որ սաստիկընդգիմութիւն կընէր : Արդ , որովհետեւ Լուզովիկոս ԺԲ թագաւորին բանակը դէպ 'ի Հոովմ կերթար , եւ յուլիս Չլին նոր հրաման մ'ընդունեց որպէս զի շուտով երթայ անոր հետ միանայ , ուստի երկրորդ օրը ճանբայ ելաւ , եւ իր բացակայութեան միջոցին բերդին պաշարումը Վիթէլլոցոյի ու Ժան—Բօլ Վալիօնիի թողուց :

Այս անգամ Լուզովիկոս ԺԲ Նաբօլիի վերայ կերթար՝ ոչ թէ կարօլոս Ըի բողեռանդ աննախատեսութեամբը , այլ իրեն սովորական եղող խոհական զգուշաւորութեամբ : Ֆիօրէնցայի եւ Հոովմի հետ ունեցած դաշնակցութեանէն զատ , Ֆէրտինանտ Քաթոլիկի հետ ալ

դադանի դաշնադրութիւն մը ստորագրեր էր , որ Տիւրասի տոհմին միջոցաւ Նաբոլիի թագաւորութեան վրայ մի եւ նոյն իրաւունքը կը պահանջէր , զորս Լուզովիկոս ԺԲ Անժուի տան միջոցաւ ունէր : Այս դաշնադրութեամբ երկու թագաւորներն իրենց նուաճելիք երկիրներն առաջուց մէջերնին կը բաժնէին : Լուզովիկոս ԺԲ Նաբոլիի Լապուրի ու Ապրիցցի երկիրները պիտի աւելուր՝ Նաբոլիի եւ Երուսաղէմի թագաւոր տիրութեամբ : Ֆէրտինանս իրեն կը պահէր Բոյլի եւ Գալապրիայի երկիրները՝ դուքսի տիրութեամբ : յետոյ երկուքն ալ Պասպէն այն դաւաճանքուն տիրելու իրաւունք պիտի բնդունէին : Այս բաժանման գործադրութիւնն այնչափ հաւանական էր , որ Ֆրէտէրիկ՝ Ֆէրտինանսը միշտ իր անկեղծ ու հաւատարիմ բարեկամը կարծելով , իր քաղաքներուն դռներն անոր պիտի բանար , ու իր բերդերուն մէջ՝ փոխանակ դաշնակիցներու՝ յաղթողներու տէրեր պիտի ընդունէր : Ասիկա երկար ժամանակէ 'ի վեր կաթոլիկ տիրութեան փափաքող եւ վերջապէս զայն ձեռք բերող թագաւորի մը կողմէ թերեւս անկեղծ եւ ուղիղ ընթացք մը չէր , բայց Լուզովիկոսի համար հող չէր՝ առանց մատնութեան մասնակցելու՝ անկից օգուտ քաղել :

Գաղղիական բանակը , որուն հետ միացեր էր Ալալէնթինոս , հազար նիզակաւոր հեծեալէ , չորս հազար Զուխցերցիներէ եւ վեց հա-

զարկասքոններէ ու բաղդախնդիրներէ կը բաղկանար : Միւս կողմէն Ֆիլիբ տը Ռապէնսթէյն ծովէն տասնեւ վեց դաղդիական եւ երեք ձէնօվացի մեծ նաւեր կը բերէր . որոնց մէջէն վեց հազար հինգ հարիւր մարդ ցամաք պիտի հանէր :

Նարոլիի թագաւորն այս բաղմամբն բանակին դէմ դնելու համար միայն եօթն հարիւր սպառազէն , վեց հարիւր թիթեւ ծիաւոր ու վեց հազար հետեւակ ունէր Գօլօնաներուն հրամանատարութեան ներքեւ , զորս Պապին ձեռօք Եկեղեցւոյ երկրէն վաճառելնէն 'ի վերքովն առեր էր : Գորսօվացի Կօնզալվին վրայ մեծ յոյս ունէր , որ Կայէթա գալով իր հետը պիտի միանար , եւ որուն վրայ ունեցած վրատահութեան պատճառաւ Գալապրիայի ամեն բերդերն անոր առջեւ բանալ կուտար :

Բայց Ֆրէտէրիկի նենգաւոր դաշնակցին ազդած վատահութիւնն երկար չտեւեց : Գաղղիոյ ու Սպանիոյ դեսպանները շոտով երթալով 1500 նոյեմբեր 11ին Լուդովիկոս ԺԲի եւ Ֆէրաինանտ կաթոլիկի մէջ ստորագրեալ դաշնագիրը Պապին ներկայացուցին , դաշնագիր մը որ մինչեւ այն օրը գաղտնի մնացած էր : Աղէքսանդր՝ ապագայն նախատեսելով զինքն Արակօնի տան հետ կապող ամեն կապերն Ալֆօնսի մահուամբը քակեր էր , բայց եւ այնպէս քիչ մը դժուարութիւն ցուցնել սկսաւ : Բայց երբ իրեն հաստատեցին թէ այս կարգադ-

բութեան նպատակն Օսմանեան տէրութեան վրայ յարձկելու համար քրիստոնեայ իշխաններուն նորանոր միջոցներ մատակարարել էր, Պապին խղճմտութիւնը՝ ինչպէս որ դիւրաւ կը հասկցուի, այս խորհրդածութեանց առջեւ փարատեցաւ: Ուստի յունիսի Չճին ժողով գումարեց եւ Ֆրէտէրիկը Նաբօլիի թագաւորութենէն ինկած հրատարակեց:

Ֆրէտէրիկ՝ գաղղիական բանակին Հսով՝ հասնիլը, իր Ֆէրօինանա դաշնակցին մասնութիւնը, եւ Պապին հրատարակած անկուճը իմանալուն պէս՝ հասկյաւ որ ամեն բան կորսուած էր. սակայն չուղեւիլով ըսել տալ թէ իր տէրութիւնն առանց պաշտպանութեան ձգելով գնաց, Պապրիս Գօլօննա ու Ռանիւս Վարչիանօ իր երկու նոր զօրապետներուն պատւիրեց որ երեք հարիւր սպառազէն, քանի մը թեթեւ ձիաւոր եւ երեք հազար հետեակ առած Վափուայի առջեւ Վաղղիացւոց ճամբան կարեն. ինքն ալ բանակին մէկ ուրիշ մասովն Ալէքսա սպասեց. իսկ Բրօսէր Գօլօննա՝ մընացեալ զօրքերով Նաբօլին պիտի պաշտպանէր ու Վալլապրիայի կողմէն Սպանիացւոց դէմ պիտի դնէր:

Հաղիւ այս կարգադրութիւններն եղեր էին, ահա Տ'Օպինեի զօրապետը վիւլթիւրն գետըն անցնելով՝ Վափուայի առջեւ պաշարում դրաւ, ու քաղաքը գետին երկու կողմէն շրջապատեց, Վաղղիացիք պարիսպներուն դիմացը

բանակիրնուն պէս, թնդանօթի մարտիոցներ հաստատեցին, եւ քիչ մ'ետքը քաղաքը որմբակօծել սկսան 'ի մեծ սարսափ խեղճ պաշարելոց, որք ամեն կողմէ հան դիմեր էին՝ այն պարիսպներուն ետին պատասպարան մը դանելու յուսով: Վաղղիացւոց առաջին յարձակումը թէպէտ եւ Ֆապրիս Վօլօննա քսջութեամբ ետ մղեց, բայց եւ այնպէս քաղաքին մէջ այն աստիճան մեծ եւ կոյր սարսափ մը տիրեց, որ ամեն մարդ գոները բանալու խօսք կընէին, Վօլօննա մեծ դժուարութեամբ կրցաւ հռակըցնել ամբոխին, որ գոնէ թշնամեաց ետ մղուելէն օգուտ քաղելով՝ շահաւոր պայմաններ ձեռք բերեն եւ այնպէս քաղաքը յանձնեն: Այսպէս համոզելով պատգամաւորներ զրկեց Տ'Օպլինեիի, եւ հետեւեալ օրը քաղաքին անձնատուութեան պայմաններուն վրայ խօսակցիլ սրտշուեցաւ:

Բայց այս կարգադրութիւնը Ահսար Պօրճիայի դործին չէր դար: Պապին հետ խորհրդակցելու համար ետ մնացած ըլլալով, բանակցութեան երկրորդ աւուր ձգուած օրը՝ իր զօրաց մէկ մասին հետ դաղղիական բանակը հասաւ: Արդ՝ պայմանաւոր անձնատուութիւն մը՝ Վափուայի պէս ճոխ եւ մարդաշատ քաղաք մը յարձակմամբ առնելու զուարճութենէն եւ տարառութեան բաժնէն զինքը պիտի զրկէր՝ շետեւարար քաղաքին գոներէն մէկը պաշտպանող հրամանատարի մը հետ բանակցեցաւ

ճածուկ եւ ոսկեզօծ բանակցութեամբ, որ ուրիշ ամեն տեսակ բանակցութիւններէ աւելի արագ եւ ազդու է. անանկ որ նրբ Ֆայրիս Գօլօննա պատնէշի մը մէջ գաղղիացւոց հրամանատարներուն հետ անձնատուութեան պայմաններուն վրայ կը վիճարանէր, յանկարծ զարհուրողին աղաղակներ լսուեցան, Աեսար առաջ մէկու մ'իմացնելու՝ իր թօմանիոյ հաւատարիմ զօրաց հետ քաղաքը մտեր եւ պահապան զօրքը խողխողել սկսեր էր, որոնք անձնատուութեան պայմանագրին քիչ ատենէն տորագրուելուն վրայ աներկմիտ ըլլալով հրակողութենէ դազրեր էին: Գաղղիացիք քաղաքը կէս մ'առնուած տեսնելով, այնպէս թափով դռներուն վրայ խուժեցին, որ պաշարեալները դէմ կենալ անդամ չմտարերեցին, եւ այսպէս գաղղիացիք ալ Գափուայի երեք այլ եւ այլ կողմերէն ներս մտան: Ալ ընդդիմանալու միջոց չկար: Ջարդն ու աւարատութիւնն ըսկըսեր էր, աւերման գործը պէտք էր բոլորովին լրանար, 'ի դուր Ֆայրիս Գօլօննա, Ռանիւս Աարչիանօ եւ Տօն Իւկօ Գարտօնա քանի մը մարդ ժողովելով Գաղղիացւոց ու Սպանիացւոց դէմ դնել փորձեցին: Ֆայրիս Գօլօննա եւ Տօն Իւկօ դերի ինկան. Ռանիւս տէգով մը վիրաւորուելով վալէնթինօս գքսին ձեռքն ինկաւ: Լիօթն հազար բնակիչ փոզոցներուն մէջ սպաննուեցան, որոց մէջ էր դուռը յանձնող մատնիչն ալ. եկեղեցիները կողոստուեցան: մայ-

բապեաներու մենաստանները բռնաբարուեցան, եւ այն սրբակրօն օրիորդաց մեծ մասը զինուորաց ձեռքէն ազատելու համար իրենք զիրենք հորերը կամ գետը կը նետէին: Քաղքին բնակիչներէն երեք հարիւր ազնուական տիկնայք աշտարակի մը մէջ ապաստաներէին: Վալէնթինօս գուքան աշտարակին դռները խորտակեց, եւ գեղեցկագոյններէն քառսուն հաս իրեն համար ընտրեց, մնացածներն ալ իր գօրաց ձեռքը մատնեց:

Աւարառութիւնն երեք օր տեւեց:

Գափուայի առնուելէն Ֆրէտէրիկ հասկցաւ որ ալ դէմ գնելու փորձ վորձեւն անօգուտ էր: Ետեւաբար Նոր — բերդը քաշուեցաւ եւ Աայէթայի ու Նարօլիի բնակչաց ալ հրաման տուաւ որ յազմողին հետ բանակցին: Աայէթա վաթսուէն հազար տուքաթ տալով աւարառութենէ ազատեցաւ: Նարօլի ալ Նոր — բերդը վրայ տալով կրցաւ ազատիլ, զոր Ֆրէտէրիկ՝ Տ'Օպինեիի յանձնեց այս պայմանաւ որ իր գանձը գոհարեղէններն եւ կան կարասիքն իւքիա կղզին փոխադրէ, եւ վեց տիւս իր ընտանեաց հետ ամեն թշնամութենէ ազատ հոն ապրի: Այս պայմանը երկու կողմէն ալ հաւատարմութեամբ կատարուեցաւ: Տ'Օպինեի Նարօլի մտաւ, եւ Ֆրէտէրիկ իւքիա քաշուեցաւ:

Ահա այսպէս վերջին եւ սարսափելի անկմամբ ինկաւ կործանեցաւ Արակոնի տան այս ճիւղը, որ վաթսուէն եւ հինգ տարի թագաւո-

բեր էր : Յրէտէրիկ՝ որ այս ընտանիքին գլուխըն էր, ապահովագիր մը խնդրէց եւ ստացաւ Գաղղիա անցնելու համար, ուր լուղովիկոս յի երսուն հազար տուքաթ եկամուտ եւ Անժուի դքսութիւնը շնորհեց իրեն՝ այն պայմանաւ որ ալ տէրութենէն զուրս չելնէ, ուր իրօք 1504 սեպտեմբեր Թին մեռաւ : Իր անդրանիկ որդին, Տօն Ֆէրտինանտ՝ Գալապրիայի դուքսը՝ Սպանիա քաշուեցաւ, ուր թոյլ տրուեցաւ իրեն երկու անգամ ամուսնանալ, բայց այնպիսի կանանց հետ, որոց ամուսնութիւնը հանրածանօթ էր, եւ 1550ին վախճանեցաւ : Ալֆօնս, երկրորդ որդին, որ հօրը հետ Գաղղիա դացեր էր, կըսուի թէ քսանուերկու տարուան հասակին մէջ թունամահ մեռաւ կըրնօսլլ քաղաքը : Վերջապէս կեսար, երրորդ որդին, իր տասն եւ ութ տարին չըրացուցած Ֆէրրարայի մէջ վախճանեցաւ :

Իսկ Շարլօթ անուն դուստրը՝ Գաղղիոյ մէջ Պրըթայնի կառավարիչ եւ ծովապետ Նիքօլա լափալ կոմսին հետ ամուսնացաւ : Այս ամուսնութենէն աղջիկ մը ծնաւ, Աննա լափալ անուն, որ Յրանսօս Թրիմուշլի հետ ամուսնանալով, այս միջոցաւ Թրիմուշլի տոհմին անցաւ այն իրաւունքները՝ զորս յետոյ յիշեալ ազգատոհմը քալեցնել ուղեց Նաբօլիի Թագաւորութեան վրայ :

Նաբօլիի առնուելէն ետեւ՝ Վալէնթինօս դուքսն իր առջի ազատութիւնը դանկտով դադ-

զիտական բանակին հրամանատարէն Առդոզի-
կոս ԺԲ Թագաւորին բարեկամութեան հա-
ւաստիքը ընդունելէն յետոյ մեկնեցաւ, եւ
Բիօմայինոյի պաշարումն առաջ ամենելու գնաց,
քոր ընդմիջելու ստիպուած էր: Սոյն միջոցին
Աղեքսանդր Պապը որդւոյն առած երկիրներուն
այցելութեան կելնէր, ու բոլոր Բօմանիայ մէջ
կը պարտէր Առքրէսի հետ, որ վերջապէս էր.
կանը մահուան վրայ մխիթարուեր էր, եւ եր-
բէք Նորին սրբութեան քով այնչափ լիուլի շը-
նորհներ չէր վայելած: Ուստի Հոովմ վերա-
դառնալուն, հայրն ու աղջիկը մի եւ նոյն յար-
կի մէջ կը բնակէին: Այս քահանայապետա-
կան բարեկամութեան անումէն երկու կոնդակ
դուքս ելաւ որ Նէբի ու Սէրմօնէթա քաղաքները
գրքութեան կը փոխարկէր. մէկը Ժան Պոր-
ճիայի տրուեցաւ, որ Պասլին վանօցոյի եւ
ձիւլիա Յարնէզէյի հետ ունեցած ասորիան-
քէն դուքս վաստկած աղջկորդիներէն մէկն էր.
միւսը Առքրէսին Ալֆօնսէն ունեցած Տօն Ռօտ-
րիկ Տ'Արակօն որդւոյն տրուեցաւ: Գօլօնա-
ներուն երկիրներներն այս երկու դքսութեանց
պաշտատականը կը սեպուէին:

Բաց ասիէ՝ Աղեքսանդր հարստութիւն ա-
ւելցնելու ուրիշ միջոց մ'ալ կերտողէր, այն է
իր Առքրէս աղջիկը Ֆէրրարայի շէրքիւլ
դքսին որդւոյն՝ Ալֆօնս Տ'Էսթի հետ ամուս-
նացել, որուն համար Առդոզիկոս ԺԲ միջնոր-
դել խոստացեր էր:

Եւ որովհետեւ Նորին սրբութեան բազմոյն
ամեն կողմանէ կը յաջողէր, նոյն օրը լուր ա-
ռաւ որ Բիօմպլինօ անձնատուր եղեր էր Ալա-
լէնթինօս գքսին, միանգամայն իմացաւ որ
չէրքիւզ գուքսը Վաղղիոյ թագաւորին խօսք
տուեր էր :

Աղեքսանդր Զի համար ասոնք դեղեցիկ
լուրեր էին, բայց մէկը կարեւորագոյն ըլլա-
լով՝ չէր կրնար միւսին հետ բազդատուիլ. Ֆէր-
բարայի գքսութեան մերձաւոր ժառանգին հետ
տիկին Վի քրէսի ամուսնութեան աւետիանն այն-
չափ մեծ ուրախութիւն պատճառեց, որ չտե-
սութիւն կը հօտէր : Ալալէնթինօս գուքսն իր
ընտանեաց երջանկութեան մասնակցելու հա-
մար Հոսովմ գառնալու հրաւէր ընդունեց, եւ
այս լուրին հրատարակման օրը՝ Սուրբ—Նրնչ-
տակապետի բերդին կառավարիչը հրաման ստա-
ցաւ որ ցորեկունէ մինչեւ կէս գիշեր ամեն
մէկ քառսրդի թնդանօթ արձըկէ : Ժամը եր-
կուքին, Վիքքէս հարսնացուի զգեստներ
հագած, եւ իր երկու եղբարց՝ Ալալէնթինա ու
Ըսքուիլայէ գուքսերուն հետ Ջատիկանէն ե-
լաւ, եւ Հոսովմի բոլոր ազնուականաց ուղեկ-
ցութեամբ՝ երկնից իր ընտանեացը պարզեւած
չնոյններուն համար գոհութիւն մատուցանելու
դնաց Տիրամայր—Ժողովրդեան եկեղեցին, ուր
կանդիոյ գուքսն ու Ժան Պօրճիա կարգինալը
թաղուած էին : Խրիկունն ալ ջահերու եւ ճը-
րագահանդէսի լուսով առաւել եւս պայծա-

ռացած այն ձխաւոր խմբին ուղեկցութեամբ
բոլոր քաղաքը պտըտեցաւ « Կեցցէ Պապն Ա-
զեքսանդր Զ, կեցցէ Ֆէրրարայի դքսուհին »
աղաղակներու մէջէն անցնելով, զոր ոսկեճա-
մուկ զգեստներ հագած մունեաթիկներ կարճա-
կէին :

Երկրորդ օրը, քաղաքին մէջ հրատարակ-
ւեցաւ թէ Սուրբ—Հրեշտակապետի բերդէն
մինչեւ Սուրբ—Պետրոսի հրատարակը կանանց
արչաւ մը պիտի կատարուէր, եւ թէ այն ե-
րեք օրէն մէկը սպանիական ձեւով ցլամար-
տութիւն մը պիտի ըլլար . ասկէց զատ, նոյն
ամսէն որ հոկտեմբեր էր, մինչեւ մեծ պահոց
առաջին օրը, Հռովմի փողոցներուն մէջ դիմա-
կահանդէսներ պտըտելու հրաման կը տրուէր :

Ասոնք էին արտաքին հանդէսները . բայց
վատիկանի մէջ կատարուած հանդէսներուն յայ-
տագիրը ժողովրդեան չէր հաղորդուեր, որովհե-
տեւ Պիւրչար ականատես վկային խօսքին նա-
յելով՝ հետեւեալներն էին .

« Հոկտեմբեր ամսոյն վերջին կիրակի օրը,
յիսուն պոռնիկ առաքելական սլաւատը վալէն-
թինօս դքսին սենեակը ճաշեցին . կերակուրէն
ետքը՝ նախ իրենց զգեստներովը եւ ապա մերկ
պարեցին սպասաւորներուն հետ : ճաշէն ետքը
սեղանը վերցուեցաւ, մէկ մէկէ զուգաշափ հե-
ռաւորութեամբ գեթինը ստեղնաւորաշտանակ-
ներ շարուեցան, եւ յատակին վրայ շատմը շա-
գսնակ ցանուեցան, զորս այն յիսուն մերկան-

դա՛մ կանայք լուսավառ ջահերուն մէջէն չորս
ոտքի վրայ քալելով ժողովեցին , Աղեքսանդր
Պապը , Վալէնթինոս դուքսն ու իր Ախք-
րէս հայրը , որ վերնատունէ մը այս տեսարա-
նին ականատես կըլլային , աւելի ճարտիկ ու
արագաշարժ երեւցողներն իրենց ծախահա-
րութեամբը կը խրախուսէին , որոց յետոյ ա-
սեղնագործ ծնկակապներ , թաւշէ կօշիկներ ,
սակեթեղ բեհեզէ ասեղնագործ խոյրեր պար-
դեւ տուն : Յետոյ կարգը ուրիշ զուարճու-
թեանց եկաւ , եւ . . . . .

Խոնարհաբար ներումն կը խնդրեմք մեր
ընթերցողներէն , մանաւանդ մեր ընթերցու-
հիներէն . տեսարանին առաջին մասը նկարագ-
րելու համար պէտք եղած բառերը հազիւ զը-
տած ըլլալով , երկրորդ մասին համար 'ի զուր
կը բնատենք : Այսչափ միայն կըսենք , որ ինչ-
պէս ճարտիկութեան 'նոյնպէս ալ հեշտութեան
եւ անասնականութեան համար պարզեւ կը
տրուէր :

Տիրերիոսի , Ներսնի , Հեղիոգաբալի հոռվ-
մէական գիշերները յիշեցնող այս տարօրինակ
գիշերահանգէսէն քանի մ'օր ետքը , Ախքրէս
սակեհօւսն զգեստ մը հագած , որուն քղանցքը
սպիտակազգեսաց վարդապսակ օրիորդներ բըռ-
ներ էին , պալատէն դուրս ելաւ փողի եւ շե-
փօրի ձայներով , անցնելիք փողօցները տա-
րածուած գորգերու վրայէն քալելով , Հոռվ-

մի աֆենէն ազնուական ասպետներուն եւ գն-
դեցիկ կանանց ընկերակցութեամբ Վատիկան
գնաց, ուր Բաւլինի սրահին մէջ Պապը, Վա-
լէնթինօս գուսքը, Ալֆօնս դքսին փոխանորդ
Տօն Ֆէրտինանտ եւ անոր հօրեղբորորդի Տ'էսթ
կարդինալը զինքը կսպասէին: Պապը սեղանին
մէկ կողմը բազմեցաւ, մինչդեռ Ֆէրրարայի
պատգամաւորները միւս կողմը կանգուն կը կե-
նային: Այն ասին Վիքրէս սրահին մէջ տեղն
եկաւ, ու Տօն Ֆէրտինանտ հարսնախօսութեան
մասնին անոր մասն անցուց: Այս արարողու-
թենէն ետեւ, Տ'էսթ կարդինալն առաջ գալով
ճանրաղին քարերով զարդարուած չորս փա-
ռաւոր մասնի ներկայացուց հարսնացուին, եւ
ապա փղոսկրէ գեղանկար սկաւառակ մը զըր-
ւեցաւ սեղանին վրայ, ուսկից կարդինալը շատ
մը գոհարեղէն զարդեր, ոսկի շղթայներ, ման-
եակներ, մարդրիտներ եւ անդամանդներ հա-
նեց, որոց ճարտար կերտուածքը նիւթէն պակաս
ազնիւ չէր, եւ դարձեալ աղաչեց Վիքրէսի որ
հիմակու հիմա զանոնք ընդունի մինչեւ որ նը-
շանածն իր ձեռօքն աւելի արժանավայելներն
ընծայէ իրեն: Վիքրէս մեծ ուրախութեան
ցոյցերով նուէրներն ընդունեց, եւ հետն ե-
կած տիկնանց ընկերակցութեամբ՝ հօրը թեւին
կրթնած՝ մերձակայ սրահ մը առանձնացաւ:
Իսկ էրիկ մարդոց պատիւներ ընելու հողը
Վալէնթինօս դքսին թողուց: Արիկունը հրա-
ւիրեալք նորէն գումարուելով մինչեւ կէս գի-

շեր պարեցին, մինչդեռ Սուրբ — Պօղոսի հրատարակին վրայ հիասքանչ հրախաղութիւններ կըլլային :

Նշանառութի արարողութիւնը վերջանալով, Պապն ու Վալէնթինօս գուքսը ճամբու պատրաստութեանց պտրապեցան : Պապը՝ աղջկանը ճամբորդութիւնը շքեղացնել ուղեւով անոր ուղեկից տուաւ իր երկու աներձադէն եւ անոնց հետ եկած ազնուականներէն զատ, Հրոովմի Մերակոյան եւ այն ամեն իշխանազունները՝ որք իրենց հարուստ զգեստներովն ու սպասաւորներով ուղեւոր խմբին շքեղութիւնը կաւելցնէին : Այս մեծապայծառ ուղեկցութեան մէջ նշանաւոր էին Օլիվիէ ու Բամիրօ Մաթէի, որք քաղաքին ատենագալիւր Բիէ Մաթէյի որդիքն էին Պապին մէկ աղջիկէն ծնած, զոր Վանոցցայէն զատ ուրիշ տարփուհիէ մը ստացեր էր : Ասկէ զատ Նորին սրբութիւնը՝ Յրանսօս Պօրճիա Գօզէնցայի կարդինալը Ս. Ճողովոյ նուիրակ անուանեց, որպէս զի մինչեւ եկեղեցական երկրին սահմանագլուխն ուղեկից ըլլայ իր աղջկան :

Իսկ Վալէնթինօս գուքսը Բօմանիոյ ամեն քաղաքները սուրհանդակներ թռուց, որպէս զի Վիւքրէսն այն երկիրներուն իբրեւ թագուհին ընդունին : Եւ գուքսին այս հրամանը կատարելու համար իսկոյն մեծամեծ պատրաստութիւններ եղան : Սակայն պատգամաւորները լուր բերին որ Չէզէնէի մէջ տրտուշ կըր-

նար ելնել, ուր, ինչպէս կը յիշեն ընթերցողք,
կեսար՝ քաղքին յուզմունքը խաղաղեցնելու
համար Բամիրո Տ'Օրքօն լիազօր իշխանութեամբ
կառավարիչ կարգեր էր: Արդ Բամիրո Տ'Օրքօ
իր պաշտօնն այնպէս լաւ կատարեր էր, որ
ալ ապստամբութեան երկիւղ չկար, որովհե-
տեւ բնակչաց վեցերորդ մասը գլխատեր էր,
Ուստի այն սգազգեաց քաղքէն՝ Կամուլի, Ֆա-
յէնցայի ու Բիզարոյի պէս ուրախութեան ցոյ-
ցեր չէր յուսացուէր. բայց Վալէնթինօս դուք-
սըն իր բնական արագութեամբն ու ազդեցու-
թեամբ այս անպատեհութեան առաջքն ա-
ռաւ: Առաւօտ մը Չէզէնէի բնակիչներն ար-
թըննալով տեսան որ հրապարակին վրայ կա-
ռափնարանը բարձրացեր, եւ վրան ալ չորս
կտոր եղած մարդ մը կար, որուն գլուխը մարմ-
նէն բաժնուած եւ ցիցի մը ծայրն անցած էր:
Այս մարդը, Բամիրո Տ'Օրքօն էր:

Այ՛ որ գիտցաւ թէ որով ձեռօք այն գիշե-
րային կառափնարանը կանգներ էր, եւ որ դա-
հիճներու միջոցաւ այն սարսափելի սպանու-
թիւնը կատարուեր էր: Միայն թէ Ֆիօրէնցայի
հասարակապետութիւնը՝ Չէզէնէ գտնուող իր
Մաքիավէլ անուն նուիրակին կարծիքն հար-
ցընելով այս սպանութեան վրայ, հետեւեալ
պատասխանն ստացաւ անկէ.

« Վասիմաչուք Տեարք .

« Բամիրո Տ'Օրքօյի գլխատման վրայ ձեզի

ուրիշ բան չեմ կրնար ըսել, բայց միայն թէ
Կեսար Պօրճիա այնպիսի իշխան մ'է, որ մար-
դիկն ըստ իրենց արժանեաց շինելու եւ աւ-
րելու ճանբան ամենէն աղէկ գիտէ :

ՆԻՔՕԼԱ ՄԱՔԻԱՎԷԼ : »

Վալէնթինօս դուքսն իր նախատեսութեան
մէջ չէր սխալած : Ֆէրրարայի ապագայ դքսուհին
բոլոր անյած քաղաքներէն սքանչելի կերպով
ընդունելութիւնն դտաւ, եւ մասնաւորապէս
Չէզէնայէն :

Մինչդեռ Լիւքրէս Ֆէրրարա կերթար իր
չորրորդ էրկանը քով, Աղէքսանդր ու Վալէն-
թինօս դուքսն իրենց նոր ձեռք բերած Բիօմ-
պինօյի դքսութեան երկիրը պտոյտ մ'ընել ո-
րոշեցին : Այս ուղեւորութեան արտաքին նը-
պատակը Կեսարու նոր հպատակներէն հաւա-
տարմութեան երդում պահանջել էր . իսկ բուն
նպատակը՝ Թօսկանայի մօտ, զոր ձեռք բերե-
լէ ոչ Պապը եւ ոչ որդին բոլորովին յոյսերնին
կտրեր էին, Ժաք Ալիփիանօյի մայրաքաղաքին
մէջ նաւարան մը կազմել էր : Ուստի երկու-
քը մէկտեղ վեց ցովանաւով կարդինալներու եւ
բարձրաստիճան եկեղեցականաց ընկերակցու-
թեամբ՝ Գօրնէթօյի նաւահանգստէն ճամբայ
ելնելով նոյն իրիկունը Բիօմպինօ հասան : Քա-
հանայապետական արքունքիը քանի մ'օր հոն
կեցաւ, նախ Վալէնթինօս դուքսը բնակիչնե-
րուն ճանչցուելու, երկրորդ մէկ քանի եկե-

զեցական պաշտամանց ներկայ գտնուելու համար, որոց գլխաւորն եղաւ մեծ պահոց երրորդ կիրակի օրը՝ նախապատրաստեալ մատրան մը մէջ Գօզէնցայի կարդինալին ձայնաւոր պատարագը, որուն Պապը քահանայապետարար ներկայ գտնուեցաւ դուքսին եւ կարդինալներուն հետ: Յետոյ այս լուրջ պաշտօնէն իւր սովորական հեշտամուղ դրօշմանաց անցնելով, Պապը քաղքին ամենէն գեղեցիկ ազջիկները բերել տուաւ եւ հրամայեց անոնց որ իրենց ազգային սարերը կաքաւեն իր առջեւ:

Այս պարերուն կը յաջորդէին նմանը չխտեանուած մեծասպաս խնջոյքներ, ուր Պապն ամենուն աչքին առջեւ, թէպէտեւ մեծ պահոց մէջ, առանց խիղճ ընելու միսեղէն կերակուր կուտէր: Մէկ խօսքով, այս հանդէսներուն նպատակը խեղճ ժաք Ախիփանօն մտցնել տալով այն երկիրներուն մէջ շատ մը ստակ սրիռել ու ձլալէն թինօա դուքսը ժողովրդեան սիրելի ընել էր:

Բիօմպինօյէն ետքը, Պապն ու պապորդին էլպա կղզւոյն այց կ'ընէր, ուր քիչ մ'ապենկե նալով հին բերդերն աչքէ անցուցին եւ նորէն շինելու հրաման տուին:

Վերջապէս մեծափառ ճանապարհորդներն Հոովմ վերադառնալու համար նաև նստան: Բայց հազիւ ծովուն մէջ տեղը հասեր էին, եւ ահա հակառակ հով մը փչել սկսաւ, եւ Պապը չուղելով Բօրթօ Ֆերրայօ մտնել, հինգ օր ցոկա-

նաւներուն վրայ կեցան, որոց մէջ երկու օր-
ւան օրաշար միայն ունէին իրենց հետ: Երեք
վերջին օրերը Պատը սոսկ տապկած ձկով
ապրեցաւ, որ մեծ դժուարութեամբ կոր-
սային ալեկոծեալ ծովուն մէջէն: Աերջա-
պէս Գօրնէթօ քաղաքը ահանախ սկսաւ: Այա-
լէնթինօս դուքսը՝ որ Պապէն գամ ցահանաւի
մը վրայ կը դանուէր, տեսնելով որ իւր նաւը
չէր կրնար ցամաքին մօտենալ, նաւակ մը ցառ-
կեց ու նաւահանդիսան ելաւ: Իսկ Պատը դէ-
պի Բօմթէրքօլէ ճամբան շարունակելու ամալ-
ւելով, սաստիկ ալեկոծութենէ մեաքը հոն
հասաւ: Քովը դանտ ողները կամ ծովէն կամ
մահուան երկիւղէն՝ բռնուած՝ գրեթէ իրենք
դիրենք կորսնցուցեր էին: Սոսկ Պատը ամե-
նեւին իսխ մը շարանայտեց. բոլոր փորթոր-
կին ժամանակ նաւուն վերնայարկը ամբողջ
վրայ նստած՝ Յիտուսի անունն օգնութեան կան-
չելով՝ երեսը խաչ կը հանէր: Հուսկ ուրեմն
իր ցոկանաւն ալ Բօմթէրքօլէի նաւահանդիս-
ալ մասաւ, ուր Պատը ցամաք ելնելով, Գօր-
նէթօ մարդ գրկեց, ձիեր քերել աուաւ եւ քիչ
տարնէն դուքսին քով հասաւ, որ այս քաղքիս
մէջ գինքը կսպասէր: Երկուքը մեկտեղ Չի-
վիթա — Ալեքքիայի ու Փալօյի ճամբով կամաց
կամաց ուղևորելով, ամիս մը բացակայութե-
նէ ետքը Հոովի մասն: Գրեթէ այն միջոցին
Ալպերթ կարգինալն իրեն խոստացուած փե-
ղոյրն առնելու եկաւ: Իրեն ընկերակցած էին

Նաւարրայի երկու արքայորդիները , որք ոչ միայն իրենց աստիճանին համեմատ ընդունելութիւն ու պատիւ գտան , այլ նաեւ վալէնթինոս գուքսին աներձակներն ըլլալնուն համար անկէց ալ մեծ պատիւ եւ սէր տեսան ,

Սակայն ժամանակը հասեր էր որ վալէնթինոս գուքսը իւր աշխարհակալութեանց ընթացքը պիտի շարունակէր : Պապը՝ նախորդ տարւոյն մայիս մէկէն՝ Ս. ժողովին մէջ անկման վճիռ տուեր էր թիւլ—Սէզար աէ վարանոյի դէմ , 'ի պատիժ իր Բօտօլֆ եղբօրը սպանութեան եւ պապին թշնամիներուն ապաստանարան շնորհելուն . եւ հետեւաբար Պամէրինոյի կալուածական երկրէն զրկելով , անոր եկամուտն առաքելական սենեակին սեպհականեր էր : Այս վճիռը գործադրելու համար կեսար Հռովմէն մեկնեցաւ : Բէրուզի սահմանադրուիւր հասնելուն , որ իր տեղապահ ժան—Բօլ Պալիօնէի իշխանութեան տակն էր , Օլիվէրօթթօ — Ֆէրման ու կրավինա Օրսինին զբրկեց որ Պամէրինոյի երկիրն ասպատակեն , մինչդեռ ինքն իւրալէնի գուքս կուի տ' Ուպալտօ Տէ Մօնթէֆէլթրօին կաղաչէր որ այս գործս գլուխ հանելու համար իր զօրքն ու թնդանօթները փոխ տայ իրեն : Իւրալէնի դժբաղդ գուքսը Պապին հետ խաղաղական յարաբերութեանց մէջ գտնուելով՝ կեսարու խօսքին վերայ կասկածելու պատճառ մը չունէր , ուստի չհամարձակեցաւ անոր խնդիրը մերժել :

Բայց Իւրպէնի դքսին զօրքերուն զէպի Գամէրինօ ճամբայ ելած օրը Վալէնթինօսա դքսին դունդերն Իւրպէնի դքսութեան երկիրը մտան ու Գալեի քաղքին տիրեցին, որ այս փոքրիկ իշխանութեան չորս քաղաքներէն մէկն էր: Գուքսը հասկնալով որ ընդդիմանալը գէշ հետեւութիւններ կրնար ունենալ, գեղացիի կերպարանք մտնելով փախաւ, անանկ որ ութ աւուր մէջ կեսօր Մայօլօյի ու Սան—Լէօյի բերդերէն դատ՝ դքսութեան բոլոր երկրին տիրեց:

Վալէնթինօսա դքսը այս հարուածն ընելէ ետեւ՝ անմիջապէս Գամէրինօյի վրայ գնաց, որ Ժիւլ—Սէզար տէ Վարանօ իշխանին ու իր երկու որդւոցը Վէնանցիօի եւ Աննիպալի ներկայութենէն խրախուսեալ գէժ կը զնէր, իսկ անգրամնիկը, որ Ժան—Մարի կը կոչուէր, Վենետիկ զրկած էր:

Կեսարու ներկայութիւնը պաշարողաց ու պաշարեւոց մէջ բանակցութեանց առիթ արուաւ: Գաշնագիր մը շարադրեցին որով Վարանօ կը խոստանար քաղաքը յանձնել այն պայմանաւ որ ինքն ու որդիքը ողջ առողջ քաղքէն ելնեն, հետերնին տանելով իրենց կանկարասին, գանձերն ու սպասաւորներն: Բայց Կեսարու միտքն այս չէր: Գաշնագրութեան մը լուրը բնակիանարար քաղքին պահապան զօրաց հակողութիւնը թուլցուցած ըլլալով, Կեսար ասկէ օգուտ քաղեց, քաղքին անձնատուր ըլլալուն նախընթաց գիշերը յան-

կարծ քաղքին վերայ յարձակեցաւ, և նսար
Վարանօն երկու որդիներովը ձեռք անցուց
ու քանի մը օր ետքը հայրը Յերկօլայի ու որ-
դիքն ալ Յէզարօյի մէջ սօն Միքէլէ Գօր-
րէլիայի ձեռք խեղդամահ եղան : Այս մար-
դը թէպէտ եւ դահճի աստիճանէն զօրապե-
տութեան բարձրացած էր, սակայն երբեմն
երբեմն իր սաղի արհեստն սլ կը գործածէր :

Այս միջոցին Վիթէլլօցցօ Վիթէլլի՝ որ ե-
կեղեցւոյ սպարապետի տիտղոս առեր էր եւ
իր հրամանին ներքեւ ութ հարիւր սպառա-
ղէն, եւ երեք հազար հետեւակ զօրք ունէր,
նոյն ինքն Ալեսարէն առած գաղտնի հրահանգ-
ներուն համեմատ արշաւանաց գրութիւնը կը
շարունակէր, որով Ֆիօրէնցան երկաթեայ ցան-
ցով մը շրջապատելով՝ օր մը դայն ընդդիմա-
նալու բոլորովին անկարող գրութեան մէջ պի-
տի ձգէր : Իր վարպետին արժանի աշակերտ,
որոյ դպրօցին մէջ ազուէսու խորամանկու-
թիւն կամ առիւծու ուժ գործածել սովեր էր
Սրէցցօյի քանի մը երիտասարդ իշխաններուն
հետ դաւակցեր էր քաղաքն իր ձեռքը մատ-
նելու : Սակայն դաւադրութիւնը Ֆիօրէնցայի
հասարակապետութեան տեսուչ Ալյեօմ Բաց-
ցիի ձեռք երեւան ելնելով, դաւաճաններէն
երկուքը ձերբակալ եղան : Բայց միւսները կար-
ծուածէն աւելի բազմաթիւ ըլլալով, սկսան
քաղքին մէջ հոս հոն վազել եւ զէնք առնե-
լու հրաւէր կարդալ : Հասարակապետական

մասը , որ Ֆիօրէնցայի լուծը թօթափելու հա-
մար խառնութեան մը կապասէր , անոնց հետ
միացաւ , ձերբակալ եղողներն սղատեց , եւ
կիցօմ Բացցին բռնակով եւ հին Սահմանադ-
րութիւնը վերահաստատեալ հրատարակելով
միջնաբերդը պաշարեց , ուր կիցօմի որդին
Գօմ Բացցի՝ Արէցոյի եպիսկոպոսք՝ սպաս-
տաներ էր , բայց ինքզինքն ամէն կողմէ պա-
շարեալ տեսնելով իսկոյն սուրհանդակ մը թը-
սուց Ֆիօրէնցա , եւ օգնութիւն խնդրեց :

Կարգինալին դժբաղդութենէն՝ Վ/թէլլօց-
ցօ Վիթէլլիյի գոհնդերն աւելի մօտ էին պա-
շարողաց՝ քան թէ մեծաշուք հասարակագե-
տութեան գօրքերը պաշարելոց , անանկ որ՝
փոխանակ նպաստի՝ աեսաւ որ բոլոր թշնամի
բանակն իր վրայ կուգար : Այս բանակին հը-
րամանատարներն էին Վիթէլլօցցօ , Ժան—Բօլ
Պալիօնի եւ Ֆապիօ Օրսինօ , որ իրենց հետ
կը բերէին երկու Մէտիչիները , որոնք Ֆիօրէն-
ցայի դէմ դաշնակցութիւն մը տեսնելուն պէս
հոն կը վազէին , եւ Պօրճիայի ձեռքին տակ պատ-
րաստ կեցեր էին որ եւ է պայմանաւ Ֆիօ-
րէնցա մտնելու , ուսկից վռնտուած էին :
Նրկորդ օրը Բանսօլֆօ Բէթրուչչի կողմանէ
դրամի եւ թնդանօթներու օգնութիւն մ՛ալ
եկաւ թշնամեաց բանակին՝ , այնպէս որ յու-
նիս ՎՏ ին՝ Արէցցոյի միջնաբերդը՝ Ֆիօրէնցայէն
լուր մը չառնելով՝ անձնատուր ըլլալու ստիպ-
ուեցաւ :

Վիթխիոցցո՞ւ Արէթէններն իրենց քաղաքին
պահպանութեան հսկելու ձգեց, Ֆապիօ Օրսի-
նօն հազար մարդով միջնաբերդին մէջ փակեց,
եւ օգուտ քաղելով այն սարսափէն՝ զոր խւ-
պէնի դքսութեան, Գամէրինոյի եւ Արէցցոյի
հետզհետէ տիրելովն իսաւրիոյ այս մասին ազ-
դած էր, Մօնթէ—Սան—Սէվէրինոյի, Բաս-
թէլիօնէ—Արէթինոյի, Գօրթէնէի, ու Քիանայի
ձորին քաղաքներուն վրայ քալեց, որք հետը-
հետէ դրեթէ առանց դէմ դնելու անձնատուր
եղան: Յիօրէնցայի տասն կամ տասնեւհինգ
մղոն տեղ միայն մնացեր էր, բայց չհամար-
ձակելով ինք իր գլխուն այսպիսի դործի մը
ձեւնամուխ ըլլալ, Վալէնթինօս գքսին իմա-
ցուց իր ուր հասած ըլլալը: Նա ալ մտածե-
լով որ երկայն ատենէ ՚ի վեր պատրաստած
հարուածն իջեցնելու ժամը հասած էր, իսկոյն
ճամբայ ելաւ իր հաւատարիմ տեղակալներուն
տալիք պատանօխանն անձամբ տանելու համար
Յիօրէնցացիք, թէպէտ եւ Ալյեօմ Բացցիի
օգնութիւն չէին զրկած, սակայն իրենք Աու-
դովիկոս ԺԳի կողմանէ Միլանու երկրին կա-
ռաւարիչ գրուած Եօմօն ՏՄ մարտադէն օգնու-
թիւն խնդրեր էին՝ իմացնելով անոր ոչ միայն
իրենց դանուած վասնդալից վիճակը, այլ եւ
Ալեօարու փառամուղ դիտաւորութիւնը, որ փո-
քրը իշխանութիւնները նուաճելէ ետեւ երկ-
րորդ կարգի պետութիւնները ձեռք պիտի ան-
ցունէր, եւ վերջապէս չափազանց գոռոզու-

Թեամբ Գաղղիոյ թագաւորին դէմ ալ պիտի
յարձրկէր : Արդ , Նաբոլիէն եկած լուրերը խիստ
կասկածելի էին : Արամանեաք կոմսին ու Կօն-
դալվէ — Գօրտուի մէջ արդէն ծանր վէճեր ծա-
ղեր էին : Լուղովիկոս ԺԲ ամեն ժամանակ Ֆիօ-
րէնցայի պէտք կրնար ունենալ , որ միշտ ի-
րեն հաւատարիմ գտնուեր էր : Ուստի Կեսարի
յառաջանալն արգիլել որոշելով , ոչ միայն ճը-
րաման զրկեց անոր քայլափոխ մ'անգամ յա-
ռաջ չերթալ , այլ եւ այս հրամանին ուժ տա-
լու համար Էմպօ զօրապետը չորս հարիւր նի-
զակաւոր զօրքով ճամբայ հանեց :

Վալէնթինոս դուքսը Թօսկանայի սահմա-
նազուխն հասած ժամանակ հասարակապե-
տութեան ու Գաղղիոյ թագաւորին մէջ ստո-
րագրեալ դաշնագրին օրինակն ստացաւ , որով
Ֆիօրէնցայի հասարակապետութիւնը որ եւ է
թշնամուց դէմ Գաղղիոյ թագաւորին օգնե-
լու խօսք կուտար : Այս դաշնագրին կցուած էր
առաջ չերթալու հրամանը՝ զոր Լուղովիկոս ԺԲ
կուտար Կեսարու : Կեսար իմացաւ հասել որ
Էմպօ զօրապետին Ֆիօրէնցայի օգնութեան
զրկած չորս հարիւր նիզակաւոր զօրքէն զատ,
Լուղովիկոս ԺԲ Ասթի հասնելուն պէս՝ իսկոյն
Լուի Թրիմուլլը երկու հարիւր սպառազէնով եւ
երեք հազար Զուիցցերով ու բազմաթիւ թըն-
դանօթով դէպի Բարմա ճանբայ հաներ էր :
Կեսար՝ այս երկու զուգընթաց շարժմանց մէջ
իրեն դէմ թշնամական դիտաւորութիւն նշմարե-

լով, իր բնական ճարտարմտութեամբը մէկէն ետ
դարձաւ . եւ խորհելով որ բարեբազդդարար
իր անդակալներուն բերանացի տուած հրահան-
դէն զատ ուրիշ հրաման չէր տուեր, սաստիկ
նամակ մը գրեց Աթիթէլլօցցօյի, յանդիմանելով
որ իր անձնական շահուն համար զինքը վտանգի
մէջ ձգէր էր, եւ կը հրամայէր որ Ֆլօրէնցա-
ցիներէն առած քաղաքներն ու բերդերն իս-
կոյն ետ դարձունէ, սպասնալով որ եթէ
վայրկեան մը յապաղէ, ինքն անձամբ իր զօր-
քերովը վրան պիտի քալէ եւ զանոնք ետ պի-
տի առնու :

Այս նամակը դրեւիէ ետեւ Աեսար Պօրճիա
խոկոյն ճամբայ ելաւ դէպ 'ի Միլան, ուր Վու-
դովիլիօս Ֆլօրէնցի հասեր էր, որպէս զի նը-
ւածեալ քաղաքներուն ետ դրուած բլաւը ցոյց
տալով հաւտացնէ թէ իր վրայ եղած խաճախա-
նութիւնները դրամարտութիւն էին : Ասկէ զատ
Պատէն պաշտօն առած էր տեղաւին տասն եւ
ութ ամսուան համար նորոգել կարգինալ Ամ-
պոււադին Քաղղիոյ մէջ քահանայապետական
նուիրակի ախաղօսը, որ Վուդովիլիօս Ֆլօրէնցի
բեկանն էր՝ քան թէ պաշտօնակալը : Աեսար
իր անմեղութեան այս հրատարակային փարձին
եւ այս գաղանի ազդեցութեան շնորհիւ Քաղ-
ղիոյ թողաւորն իրեն հետ հաշտեցուց : Բայց
ասով չլինցաւ : Աեսարու հանձարը՝ զինքը խս-
նարհեցնող ճախորդութեան մը մէջ ինկած
ժամանակ՝ նոր ճարտիկութեամբ մ' աւելի մեծ

դուրս ելնելու մտադիր ըլլալով, իսկոյն իր տեղակալներուն կարծեցեալ անհնազանդութենէն օգուտ քաղել խորհեցաւ. եւ որովհետեւ արդէն շատ անգամ անոնց զօրանալուն վրայ անհանգիստ եղած ու անոնց քաղաքներուն աչք անկած էր, ուստի մտածեց որ զանոնք վերցնելով փոխարինութիւն մը դանկ Ֆիօրէնցայի տեղ, որ ամեն անգամ ձեռքն անցունել կարծած վայրկենին կը պրծէր իրմէ :

Եւրօք ալ անտանելի բան մ'էր այդ բերդերուն ու քաղաքներուն վրայ իրենինէն տարբեր դրօշներ պարզուած տեսնել թօմանիոյ զեղեցիկ երկրին մէջ, զոր իր թագաւորութիւնըն ընել կը յուսար : Վիթէլլօցցօ՝ Չիթթա Տի Վասթէլլօյի տէրն էր . Պէնթիլօլիօ՝ Պօլօնիայի կիշխէր . Ժան — Թօլ Պայիօնի՝ Բէրուզի կը հըրամայէր . Օլիվէրէթթօ՝ Ֆէրմօյի տէր կըեր էր . վերջապէս Բանտօլֆօ Բէթրուչչի Սիէնի իշխանն էր : Այս ամենը մէկ իշխանութեան ներքեւ մտցնելու ժամանակն էր : Վալէնթիանօս գքսին տեղակալները, Աղեքսանդրի տեղակալներուն պէս չտիէ դուրս զօրանալ սկըսեր էին, եւ պէտք էր որ Պօրճիա նախ անոնցմէ ժառանգէր, եթէ չէր ուզեր որ անոնք իրենը ժառանգէին :

Վալէնթիօնա դուքսը Լուդովիկոս ԺԲ էն երեք հարիւր նիզակաւոր զօրք առաւ անոնց վրայ քաղելու համար :

Վիթէլլօցցօ Վիթէլլի՝ կէսարինամակն ստա-
* 40

հալուէն պէս հասկցաւ որ Վեսար զինքը Վաղ-
ղիոյ թագաւորէն ունեցած երկիւղին զոհեր
էր . բայց Վիթէլլոցցօ յանցանք մը քաւելու
համար դիւրութեամբ մորթուող սպանդներէն
չէր . Բօմանիոյ զոմէշներուն կը նմանէր , որք
իրենց եղջիւրներովը մորթողին դանակին դէմ
կը դնեն : Ասկէ զատ՝ Վարանօներուն ու Ման-
ֆըրէտիններուն օրինակն աչքին առջեւն էր ,
եւ մեռնելու համար մեռնելէն՝ լատագոյն կը հա-
մարէր զէն 'ի ձեռին իցնալ :

Այս մտածմամբ Վիթթէլլոցցօ Վիթէլլի՝ Մաճ-
ճիօնէ՝ դուժարեց այն ամեն իշխանները , ո-
րոնց կէտնքն ու ստացուածքը Վեսարի նոր քա-
ղաքականութեամբը վտանգի մէջ կ'իյնային :
Ասոնք էին Բօլ Օրսինօ , Ժան—Բօլ Պայիօնի ,
Հէրմէս Պէնթիվօլիօ , որ իր Ժան հօրը կը փո-
խանորդէր , Անթուան Վէնաֆրօ՝ Բանտօլֆօ
Բէթրուչչիյի պատգամաւորը , Օլիվէրօթթօ—Ֆէր-
մօ եւ Իւրպէնի դուքսը : Վեց առաջիններն
ամեն բան պիտի կորսնցնէին , իսկ վերջինն
արդէն ամեն բան կորսնցուցեր էր :

Ասոնք դաշնագրութիւն մը ստորագրեցին ,
որով կը խոստանային Վեսարու դէմ կենալ ,
թէ իրենցմէ մէկուն գպչելու ըլլար , եւ թէ
ընդհանրապէս ամենուն վրայ յարձակէր :

Վեսար այս դաշնագրութեան գոյութիւնը՝
անոր յառաջ բերած առաջին արդիւնքէն հաս-
կըցաւ : Իւրպէնի դուքսը՝ որ իր հպատակացը
խիստ սիրելի էր , քանի մը զինուորով Սան—

1էօ բերդին առջեւ ներկայանալուն պէս՝ բերդըն անձն սառուր եղեր էր . եւ ութ օր շանցած միւս քաղաքներն ու բերդերն ալ այս օրինակին հետեւելով՝ բոլոր դքսութիւնը նորէն իւրպէն դքսին իշխանութեան ներքեւ մտեր էր :

Միանգամայն իւրաքանչիւր դաշնակից՝ յայտնապէս ապստամբութիւն հրատարակեց հասարակաց թշնամոյն դէմ , եւ թշնամական զիրք մը բռնեց :

Կեսար՝ խմուլա կը գտնուէր՝ գրեթէ առանց զօրաց , եւ գաղղիական զնգերուն կսպասէր . անանկ որ, եթէ Պէնթիլօլիօ՝ որ երկրին մէկ մասին տէրն էր արդէն , եւ Խարպէնի դուքսը՝ որ միւս մասը նորէն իր ձեռքն անցուցեր էր, անոր վրայ յարձկէին , հաւանական է որ կամ գերի կը բռնէին , կամ Վոմանիայէն ձգել փախչելու կը հարկագրէին : Մանաւանդ որ՝ այն երկու մարդիկն ալ՝ որոնց վրայ Կեսար իր յոյսը դրած էր , այն է Տօն Օւլիօ Քարտօնա , որ Քափուայի առնուելէն ետեւ Կեսարու ծառայութեան մէջ մտեր էր , եւ Միքէլլօթթօ՝ 1^ա նոր հրահանգներուն ազէկ չհետեւելով՝ յանկարծ հեռացեր էին իրմէ : Կեսար հրամայեր էր անոնց որ Տիմինի դառնան , եւ իրենց ձեռքն եղած երկու հարիւր թիթեւ հեծեալ ու հինգ հարիւր հետեւակ զօրքն իրեն բերին : Բայց անոնք Կեսարու նեղ զիրքի մէջ գտնուելը չզիտնալով, երբոր յանկարծական յարձակմամբ Տէր-կօլա ու Յօսսօմիդրօնէ քաղաքները գրաւելու

Քորձ կը փորձէին , զիրենք Օրսինօյէն կրավի-
նայէն ու Վիթթէլլօցցօյէն պաշարուած գը-
տան : Իւկօ Գարտօնա եւ Միքէլլօթթօ առ-
իւծարար ինքդինքնին պաշտպանեցին . բայց
որչափ ալ ճգնեցան , այսու ամենայնիւ իրենց
փոքրիկ գունդը ջարդուեցաւ . Իւկօ Գարտօ-
նա գերի բռնուեցաւ , ու Միքէլլօթթօ մեռելնե-
րուն մէջ պառկելով ազատեցաւ եւ զիշերը Ֆա-
նօ փախաւ :

Սակայն կեսար որչափ եւ առանց զօրքի ի-
մօլա կը գանուէր , գաշնակիցք չհամարձակեցան
անոր վրայ քալել , կամ անոր անձին ազդած եր-
կիւղէն արգիլուելով , կամ Գաղղիոյ թագաւո-
րին բարեկամն ըլլալուն պատճառաւ . ուստի
չըջակայ քողաքներուն ու բերդերուն տիրելով
գո՛հ եղան : Վիթթէլլօցցօ՝ Ֆոսսօմմպօնէի , Խր-
պէնի , Գալեիի եւ Ակկօպպիօի բերդերը ետ ա-
ռեր էր . Օրսինօ ու կրավինա ալ Ֆանօ քաղա-
քըն եւ բոլոր գաւառը գարձեալ ձեռք բերեր
էին , վերջապէս Ժան — Մարի Վարսինօ՝ որ բա-
ցա՛կայ գանուելով իր ընտանեաց կոտորածէ՛ն
ազատեր էր , իր ժողովրդէն յաղթանակաւ ըն-
գունուելով Գամէրինօ քաղաքը մտաւ :

Այս ամենը չկրցան կեսարու իր բաղդին
վրայ ունեցած վստահութիւնը կոտրել . մինչ-
գեռ մէկ կողմէն գաղղիական զնդերուն հաս-
նիլը կը փութացնէր . եւ իր քով գալու զինուո-
րելու կը հրաւիրէր բոլոր այն փոքրիկ ազնը-
ուակհանները՝ որ Տիւրքիէն , Կէլիէն , կը կոչուէին ,

(վասն զի հինգ կամ վեց ձիաւորով քաղաքէ քաղաք կը պտտէին եւ պէտք ունեցողին ծառայութեան կը մտնէին), միւս կողմէն թշնամեաց հետ բանակցութիւններ կառաջարկէր, վստահ ըլլալով որ եթէ յաջողէր զանոնք իրեն հետ խօսակցութեան դուժարել, այն օրէն կորսուած էին: Արդարեւ Կեսար՝ մարդ համոզելու չարաչուք ձիրքն ընդունած էր երկիրքէն. այնպէս որ, թէպէտ եւ անոր խարդախ ըլլալը դիտէին, սակայն չէին կրնար դէմ կենալ, ոչ թէ անոր ճարտարխօսութեանը, այլ ուզած ատենը ցոյց տուած այն անկեղծ միամտութեանը, զոր խիստ լաւ կը ձեւացնէր, եւ որուն վրայ նոյն իսկ Մաքիավէլ դարմացած էր, Մաքիավէլ, որ այնչափ խորունկ քաղաքաքէտ մ'ըլլալովն իսկ քանի քանի անգամ խարուեր էր անկէ: Բօլ Օրսինօն իրեն հետ բանակցութեան մտօք Իմօլա բերել տալու համար կարգինալ Պօրճիան պատանդ դրկեց դաշնակցաց: Ասոր վերայ Բօլ Օրսինօ առանց վարանելու ելաւ 1502 հոկտեմբեր 23 ին Իմօլա դնաց:

Վալէնթինօս դուքսը զանիկա ընդունեց իբրեւ վաղեմի բարեկամ մը՝ որմէ թեթեւ ու վաղանցիկ վէճերու պատճառաւ քանի մ'օր բաժնուեր էր: Անկեղծաբար խոստովանեցաւ, որ այսպիսի անննդ իշխաններէ եւ միանգամայն քաջասիրտ զօրապետներէ բաժնուելու պակասութիւնն անտարակոյս իր կողմանէ եղած էր. բայց իբրեւ նման մարդոց մէջ, ըսաւ,

իր տուած անկեղծ բացատրութիւններն ամեն
բան առջի վիճակին մէջ պիտի գնէին, Արդ՝
անոնց հետ հաշտուել ուզելն իր ազատկամքէն
եւ ոչ թէ երկիւղէն յառաջ եկած ըլլալը հաս-
տատել ուզելով, Ամպուաղ կարգինալին նա-
մակներն Օրսինոյի ցուցուց, որ դադրիական
գունդերուն քիչ օրէն հասնելը կիմացնէին ի-
րեն: Ասկէ դա՛ իր քով գտնուած զօրքերն
ալ ցոյց տալով կը փախաքիմ, ըսաւ, որ ամեն-
քը համոզուին թէ ինծի մեծ ցաւ պատճա-
ռողն իմ այնպիսի հռչակաւոր զօրապետներ
կորսնցնելս չէր, որոնք իմ ընդարձակ ձեռնար-
կութեանս հոգին էին. այլ բոլոր աշխարհի տըր-
ւած այն տխուր կարծիքն էր թէ անոնց ար-
ժանիքը չէր ճանչած: Հետեւաբար իր վստա-
հութիւնը Գօլ Օրսինոյի վրայ կը գնէր, զոր ա-
մենուն մէջ մասնաւորաբար սիրեր էր, որպէս
զի գաշնակիցները միասակար պատերազմէ մը
ետ կեցնելով՝ ամենուն շահաւոր եղող խաղա-
ղութեան մը համոզէ: Ինքը պատրաստ էր իր
սլատուոյն չդպչող որ եւ է գաշնագիր ստորագ-
րելու:

Օրսինո՛՝ Աեսարի ուղած մարդն էր. յանձ-
նապատան ու դռնոց ըլլալով՝ աղէկ համոզ-
ուած էր այն առածին՝ որ կըսէր. — Պապ մը
չ'կրնար ութ օր թագաւորել եթէ Գօլօննանի-
րըն ու Օրսինիներն իրեն հակառակորդ ունե-
նայ: Ուստի Աեսարու՛ եթէ ոչ անկեղծութեա-
նը՝ գոնէ իրենց հետ հաշտուելու պէտք ու-

նենալուն հաւտաց, հետեւաբար միւս դաշ-
նակիցներուն վաւերացումն ստանալու պայմա-
նաւ՝ 1592 հոկտեմբեր 18ին Կեսարի հետ հե-
տեւեալ պայմանագրութիւնն ստորագրեց, ո-
րուն պատճէնը հոս կը դնենք՝ ինչպէս որ Մա-
քիավէլ հաղորդած է Ֆիօրէնցայի մեծաշուք
հասարակապետութեան:

Պայմանք հաշտութեան վաւելն թէնօս դասին
Ընդ դաշնակէցս:

« Բօմանիոյ վսեմափայլ դուքսը մէկ կող-
մէն, եւ Օրսինիները միւս կողմէն՝ հանդերձ
իրենց դաշնակցօք՝ մէջերնին ծագած անհամա-
ձայնութեանց, գժտութեանց, եւ թշնամու-
թեանց վերջ մը տալ ուղեւով՝ հետեւեալ պայ-
մանները սրոշեցին:

« Իրենց մէջ ճշմարիտ եւ տեւողական հաշ-
տութիւն մը պիտի ըլլայ՝ մինչեւ այն օրը պա-
տահած վեասներն ու թշնամանքները կատա-
րելապէս մօռնալու, եւ բնաւ իրարու դէմ քէն
չպահելու փոխադարձ խոստումունքով: Բօմանիոյ
վսեմափայլ դուքսը վերոյիշեալ հաշտութեան
եւ միաբանութեան համեմատ իր մշանջենաւոր
դաշնակցութեան եւ նիղակակցութեան մէջ
կընդունի բոլոր վերոյիշեալ իշխանները. եւ ա-
նոնց իւրաքանչիւրն ալ կը խոստանան՝ ամենուն
երկիրներն ընդհանրապէս եւ ամեն մէկունը
մասնաւորապէս պաշտպանել որ եւ է պատ-
ճառաւ դանոնք անհանդիսաւ ընող կամ անոնց

միայ յարձկող որ եւ է տէրութեանց դէմ, Դ
քաց առեալ միշտ Ազեքսանդր Զ Պապն եւ
Կաղղիոյ ամենաքրիստոնեայ Լուդովիկոս ԺԲ
թագաւորը, Միւս կողմանէ, նոյն վերոյիշ-
եալ իշխանները մի եւ նոյն կերպիւ կը խոս-
տանան՝ Բօմանիոյ դուքսին վսեմափայլ անձին ու
երկիրներուն պաշտպանութեան օգնել, ինչ-
պէս նաեւ անոր վսեմափայլ եղբայրներուն ու
եղբօրորդիներուն՝ Աքուիլայէի դուքս Տօն
Կիֆֆօ Պօրճիայի, Աէրմօնէթայի ու Պիղէլլիի
դուքս Բօարիկ Պօրճիայի, եւ Գամէրինօի ու
Նէրլիի դուքս Ժան Պօրճիայի :

« Ասկէ զատ, որովհետեւ իւրպէնի եւ Գա-
մէրինօյի դքսութեանց ապստամբութիւնն ու
դրաւուժը վերոյիշեալ գժտութեանց միջոցին պա-
տահեցան, վերոյիշեալ ամեն դաշնակիցք եւ
իւրաքանչիւրն իրենց բոլոր զորութեամբն՝ այն
ապստամբած ու դրաւուած երկիրներն ու բեր-
դերը նօրէն առաջի վիճակին դարձունելու պի-
տի դործակցին :

« Բօմանիոյ վսեմափայլ դուքսը պարտ ան-
ձին կը ճանչէ Յրսինիններուն ու Վիթէլլինե-
րուն առաջուան զինուորական ծառայութիւնը
չարունակել տալ նոյն պայմաններով :

Նաեւ կը խոստանայ՝ անոնցմէ մէկը միայն
հարկադրել՝ անոնց ընտրութեամբը՝ անձամբ
իրեն ծառայելու . միւսներուն ծառայութիւնն
իրենց ազատ կամօքը պիտի ըլլայ :

« Նաեւ կը խոստանայ երկրորդ դաշնադ-

բաթիւնը Պապին վաւերացնել տալ, որով զե-
րագոյն քահանայապետը չկրնայ ստիպել Յրոսի-
նո կարգինալը որ ուզածէն աւելի կամ պա-
կաս ժամանակ շնորհ կենայ:

« Բայ ասկէ Պապին ու ժան Պէնթիփօլիօ
իշխանին մէջ դանուած վէճը, վերոյիշեալ գաշ-
նակցոց յիշարան հաւանոյ թեւածքը կարգինալ
Յրոսիւոյի Բոմանիոյ վսեմաչուք դքսին ու
ժանաորէօ Փէթրուչչի իշխանին վերջնական ի-
րաւարարոյ թեւանը յանձնուի:

« Աւերոյիշեալ դաշնակիցք ամենքը մէ-
կէն եւ իւր ոքանչիւրը զաստ գաստ խօսք կու-
տան՝ Բոմանիոյ դքսին ուզած ատենը եւ որո-
շած տեղը իրենց հարագատ որդիներէն մէկը
իրբու պատանդ անոր յանձնել:

« Երբն դաշնակիցք ամենքը մէկէն եւ իւ-
րանքանչիւրը գաստ գաստ կը լսաստանան, որ ի-
րենցմէ մէկուն գէմ մեքենայուած գաղանի խոր-
հուրդ մը իմանալնուն սկէս իրարու իմացնեն:

« Ասկէ գաստ, Բոմանիոյ դքսին ու վե-
րոյիշեալ դաշնակիցաց մէջ որոշուած է որ ներ-
կայ պայմաններուն զրծնոն իրբու հասարա-
կաց թշնա մի նկատուի եւ ամենքն այն ուխտա-
դքրութ իշխանու թեան կործանմանը աշխատին:

« (Ստորագրութիւն) ԱԵՍԱՐ, ԲՕԼ, ՕՐՄԻՆՕ.
ԱԿԱՏԻԹ, ԲՐՈՒՅՆԷՐ: »

« Երբոր Յրոսիս՝ Ալպէնթիիսու դքսին հեա-
խմազրած վերոյիշեալ պայմանագիրը գաշ-
*41

նակիցներուն տարաւ, Պէնթիփօլիօ չուզելով նշանակեալ իրաւարարութեան հնազանդիլ, առաջարկեց Կեսարու որ իրենց պէճերը մասնաւոր դաշնարդութեամբ մը վերջացնեն, եւ անոր պայմանները խմբագրելու համար իր որդին զրկեց. քանի մը բանակցութենէ ետեւ այսպէս որոշուեցաւ :

Պէնթիփօլիօ իր հարստութիւնը վիթէլլիներէն եւ Օրսինիներէն բաժնէ :

Ութ տարի վալէնթինօս դքսին հարիւր զինեալ մարդ եւ հարիւր ձիաւոր նետաձիգ տայ :

Տարին տասներկու հազար տուքաթ վըճարէ Կեսարու՝ հարիւր նիզակաւոր պահելու համար :

Այս պայմանով՝ իր Աննիբաղ որդին Էննայի եպիսկոպոսին քրոջը հետ պիտի ամուսնանար, որ վալէնթինօս դքսին եղբօր աղջիկն էր, ու Պասպն ալ անոր Պօլօնիայի վրայ իշխանութիւնը պիտի ճանչնար :

Գաղղիոյ թագաւորը, Ֆէրարայի դուքսը, եւ Ֆիօրէնցայի հասարակապետութիւնը այս դաշնադրութեան երաշխաւոր պիտի ըլլային :

Սակայն Օրսինոյի տարած պայմանագիրը դաշնակցաց կողմէն մեծամեծ դժուարութեանց հանդիպեցաւ : Ամենէն աւելի վիթէլլօցցօ վիթէլլի՝ որ Կեսարը խիստ աղէկ կը ճանչնար, տնդադար կը կրկնէր միւս զօրավարներուն թէ այս հաշտութիւնը արտօրնօքիւ դիւրութեամբ

եզած ըլլալով որոգալթ մը կը պարունակէր .
բայց որովհետեւ նոյն միջոցին վալէնթինօս
դուքսը իմօլայի մէջ մեծ բանակ մը ժողովէր
ու լուդովիկոս Վիլի զրկած չորս հարիւր նի-
զակաւորներն ալ հասեր էին , վիթէլլօցցօ եւ
Օլիվէրէթօ որոշեցին Օրսինիի բերած դաշնա-
գիրն ստորագրել եւ Խւրպէնի դքսին ու Գա-
մէրինօյի իշխանին զրկել , որոնք ազէկ հա-
ձօզուելով որ ալ անկէ ետեւ անկարելի էր
իրենց միայնակ գիմադրել , մէկը Չիթթա Վաս-
թէլլօ քաշուերէր , միւսը Նաբօլիի թագաւո-
րութեան մէջ :

Այսպէս վալէնթինօս դուքսը , առանց իր
միտքը յայտնելու , իր հրամանատարութեան
ներքեւ գումարուած հզօր բանակովը դեկտեմ-
բեր 10ին գէպի Չէզէնէ ճամբայելաւ : Իսկոյն
սարսափի սկսան ոչ միայն Բօմանիոյ՝ այլ եւ
ամբողջ Իտալիոյ հիւսիսարեանակ ժողովուրդները :
Քիօրէն յաւանոր հեռանալը տեսնելով կը վախնար
որ այս ընթացքն իր գիտաւորութիւնը ծած-
կելու նպատակ ունէր . եւ վենետիկ ալ անոր
իր սահմանազլուխներուն մօտենալը տեսնելով ,
իր բոլոր զօրագունդերչ ֆօ գետին եզերքը կը
զրկէր : Այստար նշմարեց այս երկխղը , բայց
որովհետեւ կասկած ազգելն իր խորհրդոց յա-
ջողութեանը կրնար արգելք ըլլալ , ուստի Չէ-
զէնէ հասնելուն պէս՝ իր թառայութեան մէջ
գտնուող գաղղիայիներն արձրկեց , ի բաց առ-
եալ Պ. Տը Գանգալ իր քեռայրին հրամանա-

տարութեան ներքեւ դանուող հարիւր սպա-
ւազէնները . անանկ որ , իր քովը սոսկ երկու
հազար ձիաւոր եւ ասան հազար հեաեւակ մը-
նաց :

Քանի մ' օր բանակցութեամբ անցաւ , ու-
րովհետեւ Վալէնթինոս դուքսը յիշեալ քաղ-
քին մէջ Վիթէլլիներուն եւ Օրսինիներուն
պատգամաւորները դանելով իմացեր էր որ ա-
նոնք Խերպէնի դքսութեան մէջ իրենց բանա-
կին գլուխն անցած կապառէին . բայց աշխար-
հակալութիւնը շարունակելու համար բռնուե-
լու ընթացքին վրայօք վիճաբանութիւններն
սկսածին պէս , սպարապետին ու իր գործա-
կալներուն մէջ այնպիսի դժուարութիւններ
երեւան ելան , որ իրենք ալ հասկցան թէ միջ-
նորդներուն ձեռք ընէ մը որոշել անկարե-
լի , եւ կեսարու եւ իրենց գլխաւորներէն մէ-
կուն մէջ բանակցութիւն մը անհրաժեշտ էր :
Ուստի , Օլիվերոթթօ Ֆէրմօ ինքզինք վասնզի
մէջ դնելով Վալէնթինոս դքսին գնաց եւ ա-
սաջարկեց որ Թօսկանայի վրայ քալէ , կամ
Սինիկալիան նուաճէ , որ Խերպէնի դքսութեան
մէջ կեսարու տիրապետութենէն դուրս մնա-
ցած վերջին երկիրն էր : Կեսար պատասխան
տուաւ թէ Թօսկանայիք իւր բարեկամն ըլլա-
լով՝ չուզեր Թօսկանայի հետ պատերազմ բա-
նալ : Հետեւաբար Ֆանոյի վրայ քալեց :

Սակայն Խերպէնի նախորդ Ֆրէտէրիկ դուք-
սին ազջիկը , որ Սինիկալիա քաղքին կիշխէր .

Եւ յան Բօլէրէյի հետ ամուսնացած ըլլալուն
Եւ ան ալ Սեքստոս Գ. հօրեղբորմէն Հոով-
մի քաղաքապետ անուանած ըլլալուն պատճա-
ռաւ քաղաքապետուհի կը կոչուէր, տեսնելով
որ Վալէնթինոսա դքսին հզօր զօրութեանը չը-
պիտի կրնար դէմ կենալ, Վենետիկ երթալու
համար նաւ նստաւ, եւ միջնաբերդը զօրապետի
մը ձեռք յանձնելով ապապրեց որ կրցածին չափ
քաղքին համար շահաւոր պայմաններ ձեռք
բերէ :

Վալէնթինոսա դուքսն այս լուրս Վիթել-
լոցցոյի եւ Օրսինիներուն մէկ պատգամաւորէն
իմացաւ Միմինի քաղաքը, եւ հասկրցաւ որ
միջնաբերդին կտաւախարիչը թէ եւ անոնց անձ-
նատուր ըլլալ չէր սւղած, բայց իրեն հետ դա-
շինք մը դնելու պատրաստ էր. հետեւաբար
կը յորդորէին զինքը որ յիշեալ քաղաքն երթայ
եւ գործը լծնցնէ : Կեսար պատասխանեց որ ի-
րենց տուած ազդարարութեան համեմատ իր
գնդերուն մէկ մասը՝ որ իրեն անօգուտ էր՝
Ձէզէնէ եւ Խմօլա կը զրկէր. որովհետեւ Քեր-
պէնի դքսութիւնը խաղաղեցնելէ զատ ու-
րիշ դիտաւորութիւն չունենալուն, իրենց աբ-
ուած գումարտակներն եւ իր մնացած զօրքը
բաւական էին : Բայց այս խաղաղութիւնն ան-
կարելի կրլար թէ որ իր վաղեմի բարեկամ-
ներն իր վրայ վստահութիւն չունենալով միջ-
նորդ գործակալներու ձեռք խորհրդակցելիս
իրեն հետ այնպիսի նիւթերու վրայ որոնք

Թէ իրենց եւ թէ իր շահուն հաւասարապէս
կը վերաբերէին : Պատգամաւորն այս պատաս-
խանս գաշնակիցներուն բերաւ , որոնք թէ եւ
Կեսարու դիտողութեան իրաւացի ըլլալն բղղա-
ցին , բայց եւ այնպէս անոր ուղածը կատա-
րելու վարանեցան : Ամենէն աւելի Վիթէլլոց-
ցօ Վիթէլլի՛ Վալէնթինոս գքսին վրայ անյաղ-
թելի անվատահութիւն մ'ունէր : Ասկայն Սիլվե-
րօթթօյէն Կրալինայէն եւ Օրսինօյէն ստիպ-
եալ՝ հաւանութիւն տուաւ դուքսին սպասե-
լու . բայց այս ալ չէ թէ Պորճիայի բարեկա-
մութեան վերադարձին հաւատալով , այլ իր
ընկերներէն աւելի երկչոտ չերեւնալու համար :

Գուքսն իր այնչափ տենչանօք փափաքած
որոշուժը 1502 դեկտեմբեր 20ին Յանօ հաս-
նելուն իմանալով , իսկոյն իր հաւատարիմ մար-
դոցմէն ութ հոգի կանչեց , որոց մէջն էին Պ.
Պ. Տ'էննա՝ իր եղբորորդին , Միքէլլօթթօ եւ
Օւկօ Գարտօնա , եւ ապապոեց անոնց որ Աի-
նիկալիա հասած ժամանակնին՝ երբօր Նրալի-
նայի Վիթէլլոցցօի ու Օրսինօյի զինքը դիմա-
ւոր ելու գալը տեսնեն , անոնց իբր թէ պա-
տիւ մը ընելու կերպով աջ իւր ճախ կողմը
կանգնին , ամեն մէկ մարդու քով երկու հօ-
գի , անանկ որ նշան մը տրուելուն պէս կար-
բենան զանոնք բռնել կամ գաշոյնի հարուած-
ներով սպաննել : Յետոյ իւրաքանչիւրին զատ
զատ նշանակեց որու քով կանգնելիքը , պատ-
ւիրելով որ չզատուին անոնց քովէն մինչեւ որ

Սինիկոսի մէջ իրեն համար պատրաստուած
օթեւանը մտնեն : Միանգամայն հրաման զր-
կեց մօտէն սպասող զօրքերուն , որ ութ հա-
զարի չափ մարդ գումարուն Մէթաւրի եղեր-
քը , որ Ումպրիոյ մէջ փոքրիկ գետ մըն է Ադ-
րիական ծովը թափող , եւ կարքեղոնաց-
ւոց Ասդրորազ զօրապետին յաղթուելովը հըռ-
չակաւոր եղած է սպատուութեան մէջ :

Գուքսը որոշեալ օրը՝ դեկտեմբեր 31՝ իր
բանակը հասաւ , իսկոյն առջեւէն երկու հար-
իւր ձիաւոր ու անմիջապէս ետքն ալ հետեւա-
կազօրը ճամբայ հանեց : Ինքն ալ իր սպառա-
զէններուն հետ Ադրիական ծովուն եզերքէն
ճամբայ ելաւ , աջ կողմէն լեռները , ձախ կող-
մէն ալ ծովն ունենալով երբեմն ճանբանայն-
պէս կը նեղնար , որ հաշիւ տասը մարդ քովէ
քով կրնային երթալ :

Չորս ժամ քալելէ ետեւ , դուքսը՝ ճամբու-
մ'անկիւնը դառնալնուն պէս՝ Սինիկոսիան տե-
սաւ , որ գրեթէ ծովէն մղոնաչափ ու լեռնե-
րէն ալ նետաձիգ մը հեռու էր : Իր բանակին
ու քաղքին մէջ տեղէն դետակ մը կը հոսէր .
որոյ եզերքէն բաւական երթալէ ետեւ քաղա-
քին արուարձանին դիմացը կամուրջ մը գտան-
հոն վալէնթինոսա դուքսը հրամայեց իր ձիա-
ւորներուն որ կենան , եւ զանոնք երկու խումբի
բաժնելով , մէկը ճամբունու գետին մէջ տեղք ,
միւսն ալ դաշտին կողմը կարգաւ շար'ց , եւ
հետեւեակ զօրքն անոնց մէջէն շտապ քալելով

կանուրջն անցաւ, քաղաքը մտաւ եւ գնաց
 մեծ հրատարակին վրայ ճակատեցաւ,
 Վիթելլոցցո, Արափինա եւ Օլիվէրոթթօ
 դքսին քանակին տեղ պատրաստելու համար ի-
 րենց զօրագունքերը Մինիկալիայի մօտակայ
 փոքրիկ քաղաքներն ու գիւղերը զրկած էին,
 Միայն Օլիվէրոթթօ հազարի չափ հետեւակ եւ
 հարիւր յիսուէն ձիաւոր պահեր էր, որոնց զօ-
 րանոցը դքսին քաղաքը մտած արուարձանին
 մէջն էր,
 Անտար հաղիւ քանի մը քայլ առեր էր դէ-
 պի քաղաքը, դրան առջեւ տեսաւ Վիթելլոց-
 ցօ, եւ Արափինա ու Օրսինօ զոքքերը, որ զին-
 քը դիմաւորելու կուգային, երկու վերջիննե-
 րը բաւական զուարթ ու վստահ կերեւոյային,
 բայց առաջինն այն աւարձան տխուր ու վը-
 հատած կերեւոյար, որ կարծես թէ գիտուն
 դալիքը դիտէր, եւ անտարակոյս նախազգա-
 ցու՛մ մ'ունեցեր էր, որովհետեւ Մինիկալիա
 դալու համար իր զօրքերէն բաժնուած ժամա-
 նակ մնաք բարով բար էր անոնց, որպէս թէ
 ալ զինքը չպիտի տեսնէին, իր ընտանիքը զօ-
 րապետներուն յանձներ եւ արտասուալից ա-
 չօք դաւերները համբուրեր էր, տկարութիւն
 մը՝ որ տարօրինակ թուեր էր այնպիսի քաջա-
 սիրտ զօրավարի մը վրայ,
 Գուքան անոնց մօտենալով՝ ինչան ան-
 յիշաչարութեան ձեռքն երկնցուց՝ անանկ ան-
 կեղծ եւ ուրախական դիմօք, որ Արափինա եւ

Օրսինօ ոչ եւս տարակուսեցան անոր բարեկամութեան վերադարձին վրայ, միայն Աթէւօցցօ Աթթէլի նոյն ակորութեան մէջ որնաց : Նոյն միջոցին, դքսին մարդիկը, իրենց արուած պատուէրին համեմատ, իրենց հակոդութեան յանձնուած անձանց աջ ու ձախ կողմն անցան. սակայն դուքսը Օլիվէրօթթօն հոն չտեսնելով՝ անհանգիստ աչօք դայն կը փրնարէր : Բայց արուարձանէն անցած ժամանակ տեսաւ որ անիկայ հրատարակին վրայ իր դունդը կը կրթէր : Իսկոյն տօն Միքէլն ու Պ. Տ'Էննան անոր զրկեց որպէս զի համոզեն զայն թէ իր զօրքերն այնպէս դուրս հանելը անխոհմտութիւն էր, քանզի կրնային դուքսին զինւորներուն հետ կռիւ մը հանելով մեծ շրջոթութեանց պատճառ ըլլալ, ընդհակառակն լուսադոյն էր դանոնք զօրանոցը փակել եւ իր ընկերներուն հետ Վեսարու քօլը գալ : Օլիվէրօթթօ՝ միւսներուն բազդէն քշուելով՝ առանց դժուարութիւն մը յայտնելու հրամայեց իր զինւորներուն որ զօրանոցը քաշուին, եւ ինքը մէկ կողմէն Պ. Տ'Էննայի միւս կողմէն Միքէլօթթօյի ընկերակցութեամբ ճիարչաւ Աեսարութեով եկաւ : Աեսաջ զինքը տեսնելուն պէս քօլը կանչեց, ձեռքն երկնյուց, եւ դէպ իրեն համար պատրաստուած պալլաան երթալ սկսաւ : Ետեւէն ունենալով իր շորս զոճերը :

Գրանք սեմին քով հասած ժամանակնին, նախ Աեսար իջաւ, ու իր թիկնապահաց դիւսար

ւորին նշան մ'ընելով որ իր հրամանին սպասէ ,
ամենէնառաջ ինք ներս մտաւ . Օլիվէրօթթօ ,
Արալինա . Վիթէլօցցօ Վիթէլլի եւ Օրսինօ ալ
Աեսարու արբանեակներէն ընկերացեալ՝ անոր
ետեւէն ներս մտան . բայց հազիւ սանդուղէն
վեր ելնելով առաջին սենեակը մտան , գուռը
վրանին գոցուեցաւ , ու Աեսար ետին դառնալով
բսաւ . — Ճամանակն է : — Այս խօսքը պայման-
եալ նշանաբանն էր : Խսկոյն դաշնակիցները
բռնուելով գետինը զարնուեցան , եւ դաշոյնը
փողերնուն վրայ դրուելով զէնքերնին տալու
հարկագրեցան :

Նոյն միջոցին , մինչդեռ անոնք բանտը
կը տարուէին , Աեսար պատուհանը բացաւ եւ
պաաշգոմին վրայ ելնելով իր զինուորաց գըլ-
խաւորին . « Ս'ն , գնացէք » գոչեց : Գլխաւորն
առաջուց հրահանգուած ըլլալով , իսկոյն իր
գնդերովը դէպի զօրանոցները դիմեց , ուր Օ-
լիվէրօթթօյի զօրքերը փակուեր էին , եւ կաս-
կած մը չունենալնուն համար անպատրաստ
դանուելով յանկարծակիի եկան , եւ իսկոյն
դերի բռնուեցան : Աետոյ գուքսին զօրքը քա-
ղաքն աւար առնուլ սկսաւ , եւ ինքը (Աեսար)
Մաքիավէլն իր քով կանչեց :

Վալէնթինօսա գուքսն ու Ֆիօրէնցայի դես-
պանը (Մաքիավէլ) երկու ժամու չափ 'ի միասին
կեցան . եւ որովհետեւ Մաքիավէլ այս տե-
սակցութեան նիւթը պատմած է , մենք ալ ա-
նոր խօսքերը մէջ կը բերենք :

« Զիս կանչել սուաւ, կըսէ Ծիօրէնցայի
դեսպանը, եւ զուարթ դէմքով այս գործին յա-
ջողութենէն զգացած ուրախութիւնը յայաննց,
եւ ըսաւ թէ առջի իրիկունն ինծի հետ խօսեր
էր, զորն որ կը յիշեմ, թէ պէտ եւ այն ժամա-
նակ իր միտքը չէի հասկցեր. յետոյ խիստ խե-
լացի եւ սիրալիր խօսքերով մեր քաղաքին վը-
րայ խօսելով, ձեր դաշնակցութեան փափաքե-
լուն այլ եւ այլ պատճառները բացատրեց, եւ
յոյս ցուցուց որ իր բաղձանաց կը համապա-
տասխանէք: Վերջապէս զիս ստիպեց որ ձեր
տէրութեանցը երեք հրաւեր ընեմ. առաջին,
իրեն հետ խնդակցիք այսպիսի դէպքի մը հա-
մար, որով թագաւորին, իր եւ ձեր ոխերիմ
թշնամիները մէկէն կը վերնային, եւ զիտալիա
աւերել սպառնացող երկպառակութեանց եւ
խռովութեանց սերմունքը կը ջնջուէին: Եր-
այս ըրած ծառայութիւնը, ինչպէս նաեւ ձե-
զի դէմ քալելու համար դաշնակիցներուն կող-
մանէ իրեն եղած առաջարկութիւնը մերժելը
ձեր նրախտագիտութիւնը պէտք էր շարժէին
իր վրայ: Երկրորդ, կը խնդրէ որ այս պա-
րագայիս մէջ ձեր բարեկամութեան պայծառ
մէկ փորձը ցուցնէք՝ ձեր ձիաւոր զօրքը մին-
չեւ Պօրկօ զրկելով եւ հոն հետեւակառնողի
գումարելով, որպէս զի պէտք եղած ժամա-
նակ կարենայ անով Պասթէլլօյի կամ Փէրուզի
վրայ քալել: Վերջապէս կը փափաքի եւ կը
պահանջէ ձեզնէ որ իւրպէնի դուքսը ձերբա-

Քալէք՝ եթէ Ախթէլոցցոյի բռնուիլը իմանալով Վասթէլոյէն ձեր երկիրը փախչի : Երբոր ես առարկեցի թէ հասարակապետութեան պատւոյն չէր փոյլեր դայն իր ձեռքը մասնել , եւ թէ դուք ալ երբէք չէք հաճիր այս բանն ընելու . հաւնեցաւ այս բրած գիտողութեանս , եւ ըսաւ թէ բաւական է որ դայն հոտ վար դընէք եւ առանց իմ մասնակցութեանս ազատութիւն չխառք : Նորին վսեմութեան խօստացայ այս ամենը տեղն՝ ի տեղը ձեզ իմացընել , եւ պատասխանին կ'սպասէ : »

Նոյն գիշերը ութ դիմակաւոր մարգիկ ձերբակալեալներուն բանան իջան , որոնք մէկէն կարծեցին թէ մահուան ժամը հասեր էր : Բայց դահիճներուն գործն առ այժմ միայն Ախթէլոցցո Ախթէլի եւ Օլիվէրօթթօյի հետ էր : Արքոր երկու զօրապետներուն մահուան վճիռն իրենց իմացուցին , Օլիվէրօթթօ դառնապէս կշտամբել սկսաւ Ախթէլոցցո Ախթէլին՝ ըսելով թէ դուքսին գէմ գէնք ասնելուն պատճառ ինքն եղեր էր . իսկ Ախթէլոցցո Ախթէլի ըսաւ միայն թէ իր բոլոր մեղքերուն համար Պապէն լիակատար ներողութիւն կը խնդրէ :

Այն ատեն դիմակաւորներն այս երկուքը դուրս հանեցին , թողլով Օրսինօն ու Երավինան որ նմանօրինակ բազդի մը սպասեն , եւ քաղցին պարիսպներէն դուրս հեռու տեղ մը տանելով խեղդամահ սպաննելէ ետեւ՝ յատկապէս պատրաստուած փոսերու մէջ թաղեցին :

Միւս նրկուքը որջ պահեցին՝ սպասելով
որ Պասլը Զիօրէնցայի արքեպիսկոպոս եւ
Սէնթ—Վրուայի իշխան կարդինալ Օրսինօն
բանտարկել տայ : Երբոր Նորին սրբութենէն
հաստատական պատասխան ստացան , Արափե-
նա եւ Օրսինօ ալ՝ որ Բիէյրի բերդը փոխադ-
րուած էին , մուսներուն պէս խեղդամահ եղան :

Իսկ դուքսը պէտք եղած հրահանգները
Միքէլօթթօյի տալով , առաջին սպանութենէն
անմիջապէս հաքը Սինիկալիայէն մեկնեց էր ,
ապահովութիւն տալով Մաքիալէլի թէ՛ Վօմա-
նիոյ ու Թօսկանայի մէջ խաղաղութիւն վերա-
հաստատելէ զատ ուրիշ մտածութիւն չունէր ,
եւ կը կործեր որ այս գործն ալ կրցած է յա-
ջողութեամբ գլուխ հանել՝ ըսլոր խոսվու-
թեանց պատճառ եղողները բռնելով սպաննե-
լով : Իսկ այնուհետեւ պատահելիք այստաճ-
բութիւնները փոքրիկ կայծեր էին , որք կաթիլ
մը ջրով կրնային մարիլ :

Պապն իմանալուն պէս որ Աեսար իր թըշ-
նամինները ձեռք ձգեր է , ինքն ալ նոյնը ընելու
սահադուհւով , գիշերանց իմացուց կարդինալ
Օրսինօյի թէ իր որդին Սինիկալիոյ տիրած ըլ-
լալով , կը հրաւիրէր որ առաւօտուն կանուխ իր
բովը գայ եւ այս բարերաստիկ լուրին վրայ
խօսակցի իրեն հետ : Կարդինալն իրեն ցոյց
տրուած այս մեծ պատուոյն վրայ սքանչա-
նալով , ժամադրութեան գտնուելու փութաց
Ուսալ առաւօտանց կանուխ ձի հեծաւ ու վա-

տիկանի ճանքան բռնեց. բայց առաջին փողոցը
դասնայուն պէս՝ շոտովի քաղաքապետը սե-
սաւ խուճբ մը ձիաւորով, որ իրենց մի եւ
նոյն տեղն երթալու բարեբաղդ դէպքին վրայ
սւրախութիւն ցուցնելով մինչեւ Աւատիկանի
դուռը իրեն ընկերացաւ. շոտ կարգինալը ձիէն
խցնելով սանդուղներէն վեր ելնել սկսաւ .
բայց սանդուղին գլուխը դեռ չհասած, իր ջո-
րիներն ու ծառաները բռնեցին պալատին ա-
խոսներուն մէջ փակեցին . իսկ ինքն ու սպա-
սաւորներն ալ Ռէրրօքէյի սրահը մտնելուն պէս՝
ինքզինքնին խուճբ մը դինուորներէ շրջապա-
տալ տեսան, որք կարդինալն առին ուրիշ սը-
րահ մը տարին որ փոխանորդի սրահ կը կոչ-
ուէր . հոն գտաւ Ալիսանօ քահանան, Օրսի-
նօ գպրապետը, Ժոք Սանթա—Պրօչէ, եւ Ռի-
նալտօ Օրսինօ, որք իրեն պէս հոն բանտար-
կուած էին : Նոյն միջոցին շոտովի քաղա-
քապետին հրաման տրուեցաւ որ Օրսինի-
ներուն ստացուածքն եղող Մօնթէ—ձիօր-
տանօի ապարանքը գրաւէ, եւ մէջը գտնուած
բոլոր գոնարեղէն ու արծաթեղէն զարդերը,
կերպասներն ու կահ կարտափն վերցնէ :

Քաղաքապետն իրեն արուած պատուէր-
ները խղճի մտօք կատարեց, եւ մինչեւ կար-
դինայլն հաշուեգիրքը Աւատիկան բերաւ : Պա-
պը հաշուեգիրքն աչքէ անցնելով երկու բան
նշմարեց . նախ թէ կորդինալը երկու հազար
տուրքով աննվիք ունէր, բայց պարտաւորոջ

անունը գրուած էր , երկրորդ կարգինայն ե-
րեք ամիս առաջ հազար հինգ հարիւր հազ-
մէական սկուդի հաշուագիւտ մարգրիտ մը զը-
ներ էր , որ իրեն բերուած գոհարեղէններուն
մէջ չկար , հետեւաբար հրամայեց որ այն փա-
մէն սկսեալ , մինչեւ որ կարգինային հաշիւնե-
րուն մէջ եղած այս մոռացումն ուղղուի , մօ-
բը կողմէն օրն երկու անգամ իրեն կերակուր
բերող մարդը չկարենայ Սուրբ — Հրեշտակա-
պետի բերդը մանկել , Նոյն օրը կարգինային
մայրը Պապին երկու հազար տուքաթ դրկեց ,
եւ երկրորդ օրն ալ անոր սիրուհին էրիկ մարդու
կերպարանք մանելով պահանջուած մարգրիտն
անձամբ Պապին բերաւ : Բայց Նորին սրբու-
թիւնն՝ անոր այս կերպարանքին զեղեցկու-
թեանը զմայլելով , մարգրիտն անոր թողուց ,
ինչպէս որ կը հաւատանն , մի եւ նոյն գնով ո-
րով առաջին անգամ գներ էր :

Այնուհետեւ Պապը նորէն թոյլ տուաւ ,
որ առաջուան պէս կարգինային կերակուրը
բերեն , եւ փետրուար 22ին , այսինքն հաշիւ-
ները կարգի գրուելուն երկրորդ օրը թուեա-
ւորուելով մեռաւ :

Նոյն իրիկունը Ըսքուիլայէ իշխանը ճամ-
բայ ելաւ , որպէս զի յանուն Պապին երթայ
գրաւէ թունաւորեալ կարգինային երկիրները :

Սակայն վալէնթինօսա դուքսը դէպի Չիթ-
թա տի Գասթէլլօ ու փերուզ ճամբան շարու-
նակելով՝ առանց պատերազմի այս երկու քա-

գաքներուն տիրեր էր, վասն զի Ախիլէւիներն
առաջինէն փախեր էին, եւ Քան—բօլ Պալի-
օնէ ալ երկրորդը թողուցեր էր՝ առանց զի-
մադրութեան փորձ մը ընելու: Ար մնար Սիէն
քաղաքը, ուր քաշուեր էր Բանասօլֆօ Բէթրուչ-
չի, որ իրեն ղէմ նիգակակցութիւնն ստորագ-
րողներէն միակ ողջ մնացողն էր:

Բայց Սիէն Գաղղլիացոց պաշտպանութեան
ներքեւ էր: Ասկէ զառ Սիէն Եկեղեցւոյ դա-
ւառներէն չըլլալով՝ Կեսար իրաւունք մը չէր
կրնար ունենալ անոր վրայ՝ ուստի քառական-
համարեց միայն ստանանջէ, որ Բանասօլֆօ Բէթ-
րուչչի քաղաքը ձգէ ու Լուքքա քաշուի, որն
որ շուտով կատարուեցաւ:

Ասանկով այս կողմէն ամեն բան լմնցաւ,
եւ յայտն Բօմանիա նուաճած ըլլալով՝ Կեսար
Պօրճիա, Հասիլ վերադառնալու ղէց, որպէս զի
Սրսինի կրուն մնացորդը ջնջելու համար Պա-
պին օգնէ:

Այս ալ զի բն բան էր, արտօնուեալ Լու-
գոփիկոս Քի Նարօլիի թաղաւորութեան մէջ
ձախորդութիւններ կրած ըլլալով՝ իր բազում
հոգերուն պատճառաւ չէր կրնար իր դաշնա-
կի լնորուն գրոծոյն գրաւելի Ռուսի Կ'ուար՝ Բօ-
մանիոյ մէջ բնածը Հասիլ չըջակայ երկիրներուն
մէջ ալ ընելով, ճեպակեակ Ախրօֆօրօ Պրար
ճայօ խէրաւ, Լանցանօ եւ Պերփէթիփի քաղաք-
ներուն տիրեց: անանկ որ, այսմերկրակալու-
թիւնն աւարակէ կուսաւ, ինչպէս Նարօլիէն

Մինչև և վեներտիոյ սահմանները նուաճած ըլլալով եւ ուրիշ ընելիք մը չունենալով շտովմ եկաւ, որպէս զի իր դքսութիւնը թագաւորութեան փոխելու միջոցներուն վրայ խորհրդակցի հօրը հետ :

Կեսար՝ ժան Միքէլ կարդինալին ժառանգութիւնը հօրը հետ բաժնելու յարմար ժամանակին հասաւ, վասն զի ժան Միքէլ կարդինալը Պապին ձեռքէն դաւաթ մը գինի խմելով թունաւորուեր մեռեր էր :

Իտալիոյ ապագայ թագաւորն իր հայրը մեծ շահավաճառի մը դրազած գտաւ : Սուրբ Պետրոսի տօնին օրը ինն կարդինալ ձեռնադրել որոշեր էր : Ահաւասիկ ասկէ ընելիք վաստակը :

Նախ կարդինալ ձեռնադրուած անձինք իրենց առջի պաշտօններէն կէլնէին եւ այն պաշտօնները Պապին ձեռքը մնալով զանոնք կը ծախէր :

Նոր ընտրուածներէն ամեն մէկն ըստ իւր հարստութեան աւելի կամ նուազ սուղ կը գրնէր իր ընտրութիւնը : Ղին մ'որոշելը Պապին հաճոյքէն կախեալ ըլլալով, տասնհազարէ մինչև քառասուն հազար տուքադի կը համներ :

Վերջապէս, որովհետեւ կարդինալ եղոյն՝ ըստ օրինաց՝ կաակելու իրաւունքը կը կորսնցընէր, Պապը անոնց ժառանգութիւնը ձեռք բերելու համար զանոնք կը թունաւորէր : ասանկով մաւաճառի մ'ըրածը կընէր, որ կրք

տակի պէտք ունենայ, իր հօտին ամենէն գիրուկ ոչխարը կը մորթէ :

Նորընտիր կարգինալներն իրենց սիմնակաւնութեան գինը վճարելէ եւ պարապ ձգած պաշտօնին ծախուելէ ետեւ, Պապը անոնց մէջէն թուշաւորելիքներն ընտրեց : Ասոնք երեք հոգի էին . մէկը հին , երկուքը նոր . հինն էր Գաղանօվա կարգինալը . եւ նորերն էին Մէլքիօր Գօփիս եւ Ատրիանօ Գասթէլլէնօէ գերապայծառները : այս վերջինը Ատրիէն Տէ Գօրնէթօ անունն առեր էր իր ծնած քաղքէն , եւ քահանայապետական սենեկին դպիր , ընդհանուր գանձապետ , եւ կոնդակներու քարտուղար եղած ժամանակ անբաւ հարստութիւն գրիգած էր :

Պապը Կեսարի հետ խորհրդակցելէ եւ ընելիքնին որոշելէ ետեւ , իրենց հիւր ընտրած կարգինալները վատիկանու մօտերը Գօրնէթօ կարգինալին այդին կերակուրի հրաւիրեցին : Առտուանց կանուխ , որ օգոստոսի երկուքն էր , իրենց սպասաւորներն ու տաճարապետը զրկեր էին ամեն բան պատրաստելու , եւ Կեսար իր ձեռքովը Նորին սրբութեան տակառապետին շաքարանման ճերմակ փոշիով պատրաստուած երկու շիշ գինի տուեր էր , որուն մահարեր յատկութիւնը քանի քանի անգամ փորձած էր , ապօպրելով անոր որ իր ըսած առեւնը եւ ցոյց տուած մարգիլներուն միայն մատուաւէ այն գինիէն . այս պատճա-

սառ տակառապետն այն շիշերը զսառ սեղանի մը վրայ դրեր էր, խստիւ սպառուիրելով սպասաւորներուն որ այն գինիին շղպչին, որովհետեւ Պապին վերապահեալ էր:

Իրիկունան դէմ Աղեքսանդր Զ՝ Ալեոարու թեւին կրթնած՝ կարդինալ Վարաֆֆայի ուղեկցութեամբ Աւատիկանէն դէպ ՚ի այգին ուղեց իր քայլերը: Բայց օղը սաստիկ տաք եւ զանովերն ալ դժուարին ըլլալուն, Պապը սարահարթի մը վրայ հասածին պէս՝ շունչ առնելու համար քանի մը բոպէ կանկ առաւ. բայց յանկարծ ձեռքը կուրծքին տանելով տեսաւ որ հանապազ իր ճիտը կախած շղթայն իր ննջարանը մոռցեր էր, որուն ծայրը սկեղէն չքադրամի մէջ սրբադործեալ նշխարք մը կը պահէր: Այս սովորութիւնն աստղաբաշխի մը նախագուշակութեան արդիւնքն էր, վասն զի ըսեր էր իրեն թէ սրբադործեալ նշխարք մը իր վրայ կը բաժ առնէ՝ ոչ սուր եւ ոչ թոյն չէին կրնար ազդել իրեն: Աւստի ինքզինք իր յուսովէն բաժնուած տեսնելով հրամայեց Մօնսինեօր Վարաֆֆայի որ շուտով Աւատիկան երթայ եւ շղթան իր ննջասենեակէն առնէ իրեն բերէ: Յետոյ, որովհետեւ ճանրայ քալելէ յոգնած ու ծարուած էր, մէկ կողմէն Մօնսինեօր Վարաֆֆայի նշան ընելով որ շուտով երթայ, միւս կողմէն սպասաւորի մը դառնալով խմելու բան մ'ուղեց: Ալեոարու ալ ծարուալ ըլլալով հրամայեց որ երկու դաւեաթ գինի բերեն:

Տարօրինակ դիպուածով մը տակառապետը վատիկան գայեր էր, որպէս զի նոյն օրը Պապին ընծայ նկած ընտիր դեղձերն առնու բերէ, զորս առաջուց հետն առնելու մտցեր էր. սպասաւորը փոխ—տակառապետին մօտենալով ըսաւ որ Նորին սրբութիւնն ու Բօմանիոյ մեծափառ դուքսը ծարուած ըլլալով զինի կողմէն : Այն ատեն փոխ—տակառապետը դատ սեղանի մը վրայ դրուած երկու շիշերը նշմարելով, եւ Պապին վերապահուած ըլլալն իմանալով, շիշերէն մէկն առաւ եւ ափսէի մը վրայ երկու դաւաթ բերել տալով, այն զինիէն լըցուց տարաւ, զորս երկուքն ալ խմելոյն առանց կասկածելու թէ իրենց կոչնականները թունաւորելու համար պատրաստածնին էր :

Այս միջոցին Մօնսինեօր Պարաֆֆա վատիկան կը դիմէր եւ պալատին ամեն տեղերուն ծանօթ ըլլալով, ձեռքը ճրագ մ'առած՝ առանց սպասաւորի Պապին խօսքը կեղնէր : Բայց սրահի մը անկիւնը դարձած ատեն հով մը փշելով ճրագը մարեցաւ . ինքը առանց այլայլելու ճամբան շարունակեց մտածելով որ փնտած բանը գտնելու համար լոյսի կարօտութիւն չունէր . սակայն սենեակին դուռը քանալուն պէս՝ ահարեկ ձայն մ'արձկելով քայլ մը ետ քաշուեցաւ : Սարսափելի տեսիլ մը երեւցեր էր աչքին. սենեակին մէջ տեղը, դրան եւ ոսկի շղթային գանուած պահարանին միջոցը, Աղէքսանդր Զ անշարժ եւ դայկազէմ պառ-

կեր էր դադարի մը մը մէջ, որուն չորս ան-
կիւնը չորս ջահ կը վառէր: Կարգինալը պահ մը
սպչած ու քսամնած մնաց. ոչ առաջ եւ ոչ
ետ կրնար երթալ. բայց վերջապէս մտածե-
լով որ զգայութեանց պատրանք մը կամ սա-
տանայական երեւոյթ մ'էր, Աստուծոյ անու-
նը կոչելով խաչակնքեց. իսկոյն ամեն բան,
ջահ, դադար, դիակ, աներեւոյթ ըլլալով սեն-
եակը մութի մէջ մնաց:

Այն ատեն կարգինալ Վարաֆֆա որ ինք-
նին այս արտաքոյ կարգի գէպքը պատմեց, եւ
յետոյ Պօղոս Գ Պապ եղաւ, համարձակ սեռ-
եակը մտաւ, եւ թէպէտ պաղ քրաինք մը ճակ-
տէն կը վազէր, ուղղակի պահարանին մօտե-
ցաւ եւ Պապին ըսած տեղէն ոսկի շղթայն եւ
չքաղրամը գտնելով ստաւ արտօրնօք դուրս
ելաւ ու Պապին տարաւ: Ընթրիքը պատրաստ,
կոչնականները հասած եւ Նորին սրբութիւնը սե-
ղան նստելու վրայ գտաւ Պապը՝ որ սաստիկ զեղ-
նած էր, հեռուէն կարգինալին գալը տեսնե-
լուն պէս զէպ անոր քայլ մ'առաւ: Վարաֆ-
ֆա՝ ընթացքը փութացնելով, չքաղրամը Նո-
րին սրբազնութեան ներկայացուց բայց հա-
զիւ Պապը ձեռքն երկնցուց որ անէ, կրնա-
կին վրայ գլորեցաւ ինկաւ պոռալով, եւ իս-
կոյն սաստիկ ջղաձգութիւն մ'եկաւ վրան: Քա-
նի մի վայրկեան ետքը կետարալ հօրը օգնու-
թեան փութալով նոյն հիւանդութենէն բռ-
նուեցաւ: Թոյնին զօրութիւնը սովորականէն

շուտ աչդեր էր, քանզի կեսար չափը կրկնապատկած էր, եւ խմած ատեննին երկուքն ալ խիստ տաքցած ըլլալնուն՝ ներգործութիւնն աւելցեր էր:

Երկու հիւանդները քովէ քով մինչեւ վատիկան տարին, ուր իրարմէ բաժնուեցան՝ իւրաքանչիւրն իր բնակարանը երթալու համար: Այս ժամէս ետեւ իրար չտեսան:

Պասլը՝ անկողին մտնելուն պէս՝ ուժգին տենդէ մը բռնուեցաւ, որ ոչ ործացուցիչ դեղերով, ոչ արիւն առնելով կրցաւ կտրիլ, եւ գրեթէ խսկոյն եկեղեցւոյ վերջին խորհուրդները մատակարարել հարկ եղաւ: յակայն մարմնոյն զարմանալի կազմուածքը, որ կարծես ծերութիւնը խաբեր էր, ութ օր մահուան դէմ մաքառեցաւ: Ա՛րջապէս ութ օր հոգեվարքէ մ՛ետեւ մեռաւ՝ ոչ կեսարու ոչ ալ լիւքրէսի անունն անգամ մը չտալով, որոնք երկու բեւեռներ էին, որոնց վրայ դարձեր էր իր բոլոր սէրն ու ոճիրները, Եթանասուն ու երկու տարեկան էր, եւ տասն եւ մէկ տարի թագաւորեր էր:

Իսկ կեսար՝ կամ հօրմէն պակաս խմած ըլլալով մահաբեր ըմպելին, կամ իր երիտասարդական ուժը թոյնին զօրութեանը դիմանալով, կամ ինչպէս ոմանք ըսին, իր սենեակը մտնելուն պէս տեսակ մը դեղթափ կըլլելով, զոր ինքը միայն գիտէր, գտնուած ծանրը վիճակը վայրկեան մը աչքէն չկորսնցուց:

եւ իր հաւատարիմ Միքէլօթթօն եւ ուրիշ իր վստահելի մարդիկը բերել տալով իր բնակարանին նախասենեակներուն մէջ պահապան դրբաւ եւ Միթէլօթթօի ալ հրամայեց որ իր անկողնին քովէն չհեռանայ, ծածկոյթի մը վրայ նընջէ, եւ ձեռքը սուրին երախակալէն չզատէ :

Կեսարու ալ մի եւ նոյն դարմանները տրուեցան. միայն թէ՛ բժիշկները որ ծացուցիչ դեղերէ եւ արիւն առնելէ զատ տարօրինակ լոգարաններ ալ (պանեօ) աւելցուցեր էին, զորս կեսար ինքն ուզէր էր, լսած ըլլալով որ ժամանակաւնմանօրինակ պարագայի մը մէջ Նաբօլիի Լատիալաս թագաւորն անով առողջացուցեր էին : Սենեկին մէջ չորս ցից տնկուած էր՝ ձեղունին աւ յատակին մէջ տեղը հաստատուած, նման այն մեքենային՝ ուր պայտառները ձիերը կը պայտեն, եւ ամեն օր ցուլ մը կը բերէին կոնակի վրայ կը պառկեցնէին, ու չորս ոտքերէն չորս ցիցերուն կը կապէին : Յետոյ փորը մէկուկէս ոտնաչափ լայնութեամբ կը ձեղքէին եւ աղիքները դուրս կը հանէին : Կեսար՝ այս դեռ կենդանի լոգարանին մէջ մանելով արիւնովը կը լուացուէր : Յուր մեռնելուն պէս՝ Կեսար ալ դուրս կելնէր անոր փորէն, եւ ջերաջերմ վերմակներու մէջ կը փաթթուէր, ուր յորդքրտինք թափելով գրեթէ միշտ սփոփանք կիմանար :

Երկու ժամն անգամ մը հօրմէն լուր բերելու համար մարդ կը դրկէր : Երբ որ անոր

մեռնիլն խնայու , թէպէտ եւ ինքն ալ օրհա-
սական վիճակի մէջ էր , իր սովորական եղող
բարոյից ուժն ու արագամտութիւնը վրան ժող-
վելով հրամայեց Միքէլլօթթօյի որ Պապին մահ-
ուան լուրը քաղքին մէջ տարածուելէ առաջ
վատիկանու դռները փակէ , եւ բնաւ մարդ
չը թողու Պապին սենեակը , մինչեւ որ անոր
ստակն ու թուղթերը վերցուին : Միքէլլօթթօ ալ
խակոյն դնաց Քաղանօվա կարգինալը գտաւ ,
եւ դաշոյնը վիղը դնելով Պապին սենեակնե-
րուն ու խուցերուն բանալիներն առաւ , եւ
ինքը գլուխ կենալով երկու արկղ լեցուն օսկի
որք հարիւր հազար Հոսթիալիան սկուդ կըր-
նային պարունակել , քանի մ'ալ գոհարեղէն
զարդերով լեցուն սնտուկներ եւ բազում արծա-
թեղէն եւ թանկագին անօթներ վերուցին ,
Կեսարու սենեակը փոխադրեցին : Ձինքը շըր-
ջապատող պահանորդ գնդերը կրկնապատկե-
ցան : Քիչ մ'ետքը վատիկանու դռները բաց-
ուելով Պապին մահուան լուրը հրատարակ-
ուեցաւ :

Այս մահը որչափ եւ կ'սպասուէր , զար-
հուրելի ազգեցութիւն մ'ըրաւ բոլոր քաղքին
մէջ . Կեսար թէպէտ եւ ողջ էր , բայց իր հի-
ւանդութիւնն ալ զամենքը տարակուսի մէջ ձը-
գած էր : Անշուշտ , թէ որճօմանիոյ արի դուք-
սը , քաջայաղթ զօրավարը , որ հինգ տարուան
մէջ երեսուն քաղաք ու տասնեւհինգ բերդ ա-
ռեր էր , սուր 'ի ձեռին մէկ մը պատերազմա-

կան երկվարը հեծնէր, գործերը վայրկեան մ'իսկ երկբայական վիճակի մէջ չէին տատաներ. վասն զի, ինչպէս որ ինքն եաքէն Մաքիավէլի ըսաւ, իր փառամոլ 'ոգին ամեն բան նախատեսեր էր Պապին մեռած օրուան համար. բայց ինքն ալ անկողնին մէջ զամուած էր, եւ թունամահ օրհասականի քրտինք կը թափէր. անանկ որ թէպէտ եւ մաքին գորութիւնը պահէր էր, սակայն մարմնոյն գորութիւնը կորուսեր էր, հետեւաբար սպանելու եւ դէպքերը կրելու հարկադրուած էր, փոխանակ անոնց դէմ վազելու եւ անոնց վրայ տիրելու:

Ուստի իր գործերը չէ թէ իր ծրագրի՞ն՝ այլ պարագայներուն համեմատ կարգադրելու ստիպուեցաւ: Իր ամենէն ռիսերիմ եւ զինքը մօտէն նեղելու կարող թշնամիները Օրսինիներն ու Գօլօննաներն էին. առաջիններուն արիւնը թափեր էր, միւսներուն ինչքերը գրաւեր էր: Ուստի նախ անոնց զիմեց, որոնցմէ առածը կրնար ետ տալ. հետեւաբար Գօլօննաներուն հետ բանակցութեան մտաւ:

Այս միջոցին քահանայապետական յուզարկաւորութեան պատրաստութիւնները կը լլայլին: Փոխ ատենադպիրն սպառնալից հրամաններ ղրկեր էր կղերին բարձրաստիճան անդամներուն, վանահայրներուն եւ աշխարհական եղբայրներուն, որպէս զի ամենն ալ ըստ սովորութեան իրենց կղերովն ու միաբանութիւններովն ան-

այատճառ Վատիկան ժողովուրդին Պապին յուղարկաւորութեանը ներկայ գտնուելու : Հետեւաբար ամեն մէկը որոշեալ օրին ու ժամուն քահանայապետական պալատը ժողովեցան , ուսկից մարմինը Սուրբ—Պետրոսի եկեղեցին փոխադրուելով՝ հոն պիտի թաղուէր : Պապին դիակը մինակ թողուած գտան իր սենեկին մէջ , որովհետեւ կեսարէն դատ ուրիշ Պօրճիա անունը կրողներուն ամենն ալ երեսնին պահէր էին , ինչ ըլլալիքը չգիտնալով , եւ այս ալ գէշ չէին ըրեր , վասն զի քիչ մ'ետքը Ֆապիօ Օրսինօ անոնցմէ մէկուն հանդիպելով՝ գաշոյնով սպաննեց , եւ 'ի նշան իրարու երզուընցած ատելութեան , բերանն ու ձեռքերն անոր արխնովը լուաց :

Հոովմի մէջ յուզմունքն այնչափ մեծ էր , որ Աղեքսանդր Զի մարմինը եկեղեցին մտցնելու ժամանակ այն շշուէններէն մէկն ելաւ , որ սովորաբար ժողովրդական փոթորիկներու ժամանակ յանկարծ օդին մէջէն կանցնի : Ասկից այնպիսի շփոթութիւն մը ծագեցաւ յուղարկաւորաց մէջ , որ պահապան դօրքերը կոռլիպատրաստուեցան , կղերն աւանդատունը փախան , եւ դադաղը գետինն ինկաւ : Ժողովուրդը դայն ծածկող բեհեղը վրայէն քաշելով , Պապին դիակը երեւան ելաւ , եւ ամեն մարդ մօտանց եւ անպատիժ կրցաւ տեսնել այն մարդը , որ տասն եւ հինգ օր առաջ աշխարհի մէկ ծայրէն միւսը՝ բոլոր իշխանները թագաւորներն ու

կայսրերը կը դողացնէր .

Բայց դերեզմանական՝ ակնածութեամբ՝ զոր
ամեն մարդ բնական ազգեցութեամբ կ'զգայ
մեռելի մը վրայ , եւ որ նոյն իսկ անասուա-
ծին սրտին մէջ մնացած վերջին զգացումն է ,
դադաղը վերցուելով Սուրբ—Պետրոսի աւադ
խորանին առջեւ տարուեցաւ , ուր բարձրաւան-
դակի մը վրայ դրուելով ժողովրդեան տեսու-
թեանը ներկայացաւ : Բայց Պապը անանկ սեւ ,
տղեղ եւ ուռած էր , որ տեսնողը կը սոսկար
Քիթէն արիւնախառն հիւթ մը կը վազէր . բե-
րանն ահռելի կերպով բացուած էր , եւ լե-
զուն այնպէս ուռած էր որ բոլոր բերանը կը
լեցնէր : Այս սարսափելի տեսքին վրայ կաւել-
նար նաեւ գարշելի ժահահոտութիւն մը : Պա-
պերուն յուզարկաւութեան ժամանակ թէպէտ
եւ սովորութիւն է ձկնորսի մասնին կրող ձեռքը
համբուրել . բայց ոչ ոք ներկայացաւ այս կրօ-
նական յարգանքը Սատուծոյ երկրիս վրայ ու-
նեցած երեսփոխանին մատուցանելու :

Իրիկուան ժամը եօթնին , այսինքն երբ ա-
րեւը մարը մտնելով եկեղեցեաց լոռութեան վը-
րայ մեծ ախրութիւն մը կաւելցնէ , չորս բեռ-
նակիր ու երկու հիւսն՝ Պապին դիակը թաղ-
ւելիք մատուռը տարին , ու զանի իր շքեղ դա-
դաղէն վերցնելով պարզ սնտուկի մը մէջ պառ-
կեցուցին որ իր վերջին պալատը պիտի ըլլար .
բայց սնտուկը խիստ կարճ էր , անանկ որ մար-
մինը հազիւ կրցան մէջը սեղմեցնել ծունկերը

կոտորելով ու բռնցի հարուածներով ներս խո-
թելով, այն ատեն հիւսները կափարիչը վրան
գրին, եւ մինչ անոնցմէ մէկը ծունկերը ծռելու
համար վրան նստեր էր, միւսները գամեցին շէքս-
փիրական կատակարանու թիւններով, որ հզոր-
ներուն ականջին հնչող վերջին դամբանակա-
նքն է: Յետոյ, կրսէ թօմմաղօ թօմմաղի, Աուրբ
— Պետրոսի աւագ խորանին ձախակողմը բա-
ւական տձեւ գերեզմանի մը մէջ գրուեցաւ:
Երկրորդ օրը գերեզմանի վէմին վրայ հե-
տեւեալ տապանագիրը գրուած գտան:

Աղբտանդը Բանալիները խորանը եւ զփրէստո-
ւածաւեց. Բայց առաջնայ Բնին աւ գնած ԸԼ-
Լալով կրնար վածաւել:

Աղբքսանդր Չի մահուան Հոովմի մէջ պատ-
ճառած շփոթութենէն կրնայ հասկցուիլ թէ
ինչ տեսակ ազդեցութիւն ըրաւ ոչ միայն բո-
լոր Իտալիոյ՝ այլեւ ինդհանուր աշխարհի մէջ.
քիչ մ'ատեն Ներոպա գղրդեցաւ, որովհետեւ
քաղաքական շէնքին գմբեթը բռնող սիւնը կոր-
ծաներ էր, եւ այն հրացայտ եւ արիւնաճածանչ
աստղը, որուն բոլորտիքը տասնուամէկ տարիէ
'ի վեր ամեն բան կը պտըտէր, արդէն մարեր
էր, այնպէս որ աշխարհ յանկարծ անշարժու-
թեամբ դարնուելով՝ պահ մը խաւտրի ու լը-
նութեան մէջ մնաց:

Սահայն առաջին ապշութենէն ե տեւ, ո-
րոնք որ թշնամանքի մը որ ունէին՝ ու զք ելան
եւ իրենց վրէժն առնելու զիմացին, Բ. Վօրցա՝
Փէզարօն առաւ, Պալիօնէ՝ Փէրուզը, Կուրտ՝
Օնպալտօ՝ Իւրպէնը, Ռօզէրէ ալ Անիկա Վիան.
Վ. թէ լինեցը Չիթթա տի Գասթէլլօ մաւան,
Ա. փիլիանիները Բիօմպլինօյի երկիրը, եւ Օրսի-
նիները Մօնթէ ճիօրտանօ եւ իրենց միւս դաւ-
ւառները. մինակ Բօմանիա անշարժ ու հաւա-
տարիմ մնաց, որովհետեւ ժողովուրդը՝ որ մե-
ծամեծներու կռիւներուն մէջ դատելու բան
մը չունի երբոր Քնասը իրեն չդպչի, Կեսարու-
կառավարութեան ներքեւ վայելած հանգստու-
թեան նմանը տեսած չէր երբէք:

Իսկ Գօլօննաները չէզոք կենալու խօսք տը-
ուեր էին, իրենց Գինացցանօ, Գալիօ տ՝ Աննօ,
Յրասքաթի, Ռօքքա տի Բաքա եւ Նէթթունօ
անուն քաղաքներն ու բերդերն կտ ստանալու
պայմանաւ: Պապը դանօնք ամբացուցած ու
գեղեցկացուցած ըլլալուն՝ իրենց ձգածէն լա-
ւագոյն փիճակի մէջ գտան:

Կեսար միշտ Վատիկանը բռնած էր իր
գունդերովը, որք իր ճախորդութեան մէջ ալ
հաւատարիմ մնալով՝ պալատին չորս կողմը կը
հսկէին, ուր ինքը ցաւոց անկողնին մէջ կը գա-
լարէր վիրաւորեալ առիւծի նման մօնչելով:
Կարդինալները՝ որ Պապին յուղարկաւորութեան
հանդէսին հսկելու տեղ՝ իրենց առաջին սար-
աափին մէջ ցիրուցան կողեր էին, մերթ Մինէր-

վա, մերթ կարգինալ Գարաֆֆայի տունը
դուժարուիլ սկսան : Կեսարու ձեռքը մնացած
ղորութենէն եւ մանաւանդ անոր հրամանա-
տարութիւնը Միքէլլօթթօյի յանձնուելէն սար-
սափած՝ իրենց բոլոր ունեցած ստակը մէկ-
տեղ բերին որպէս զի իրենց կողմանէ եր-
կու հազար զօրաց բանակ մը յարուցանեն,
որոյ գլուխ գրուեցաւ Շառլ Քանէօ, զօրա-
պետ Ս. Ժողովոյն տիտղոսով : Երբոր ամեն
մարդ խաղաղութիւնը հաստատուած կը կար-
ծէին, լուր առին որ Բրօսէր Գօլօննա երեք
հազար մարդով Նաբօլիի կողմէն, ու Ֆա-
պիօ Օրսինօ ալ երկու հարիւր ձիաւորով եւ
հազարէն աւելի հետեւակով Վիթէրպօյի կող-
մէն Հոովմ կուգան : Իրօք երկուքն ալ բուռն
եռանդով յառաջանալով, իրարմէ մէկ օր հե-
ռաւորութեամբ Հոովմ մտան :

Հոովմի մէջ հինգ բանակ կար իրարու
դէմ. Կեսարու բանակը՝ որ Վատիկանն ու
Պորկօն բռներ էր. Նիքասթրօ եպիսկոպոսին
բանակը, որ Սուրբ—Հրեշտակապետի բերդին
պահանորդութիւնն ընդունած ըլլալով Աղէք-
սանդր Պապէն, հոն փակուեր էր ու չէր ու-
ղեր անձնատուր ըլլալ. Սուրբ ժողովին բա-
նակը, որ Մինէրվայի բոլորտիքը կը կենար. Բը-
րօսէր Գօլօննայի բանակը, որ Կապիտօլի մէջ
նստած էր. եւ Ֆապիօ Օրսինօյի բանակը, որ
Ռիբէթթա կը նստէր :

Իսկ Սպանիացիք մինչեւ Թէրրաչինօ, Գաղ-

դիացիք ալ մինչեւ Նէրի յառաջացեր էին :

Կարգինալները հասկցան որ Հոովմ տկա-
նի մը վրայ կեցած էր, որ ամենափոքր կայծէ մը
կրնար բռնկիլ : Ուստի Գերմանիոյ կայսեր,
Գաղղիոյ ու Սպանիոյ թագաւորներուն եւ Վե-
նետիկի հասարակապետութեան ղեսպանները
մեկտեղ ժողվելով ստիպելին, որ յանուն ի-
րենց վեհապետին ձայներնին բարձրացնեն,
Գեսպանները՝ վիճակին ծանրութիւնը զգալով՝
Ս. Ժողովը անբռնաբարելի հրատարակեցին,
յետոյ հրաման րրին Օրսինիններուն, Գ.օլօննան-
րուն եւ Վալէնթինօս գքսին որ Հոովմէն
դուրս ելնեն եւ իրենց տեղերը քաշուին :

Օրսինիներ նստաջիւնն եղան այս հրամա-
նին հնազանդող . երկրորդ օրը Գ.օլօննա-
ներն անոնց օրինակին հետեւեցան : Ուստի մի-
նակ կեսարը կը մնար . ան ալ ելնելու հաւա-
նութիւն կը ցուցնէր, բայց նախ քանի մը պայ-
մանդնել կուղէր. զորս եթէ մերժէին, Վատիկա-
նի տակը ականներ պատրաստած ըլլալով, զինքը
դուրս հանելու եկողներուն հետ օդը հանել
կսպառնար : Գեսպանները գիտէին որ կեսար
Պօրճիա ամեն բան ընելու կարող էր, ուստի
հետը պայմանադրութիւն րրին :

Որոշուեցաւ որ կեսար իր զօրքովը թըն-
դանօթներովը եւ կահ կարասեօքը Հոովմէն
մեկնի, եւ աւելի ապահովութեան համար որ
Հոովմի փողոցներէն առանց թշնամանք եւ յար-
ձակում կրելու անցնի : Ս. Ժողովը իր բանա-

կէն չորս հարիւր հետեւակ դրու անոր դօրաց հետ, որպէս զի թշնամանքի կամ յարձակման ատեն անոր համար կուրին:

Կեսար ալ խոստացաւ որ նոր Պապի ընտրութեան միջոցին չուզէն ատան մղոն հետեւինայ, եւ ոչ այս քաղքիս՝ ոչ ալ միւս եկեղեցական քաղաքներուն դէմ ընէ: Յասպիս Օրսինս ու Բրօսքէր Վօլծննա ալ նոյն խոստումն ըրեր էին: Վենետիկի դեսպանը Օրսինիներուն համար երաչխաւոր եղաւ, Սպանիոյ գէսպանը Վօլծննաներուն համար, Վաղղիոյ դեսպանն ալ Վալէնթինօս դքսին համար:

Արոչուած օրը, Կեսար նախ իր թնդանօթները՝ որ ատանեւութ հատ էին՝ ճանքայ հանեց Ս. Ժողովին տուած չորս հարիւր հետեւակներուն հետ, որոց ամեն մէկուն տուքաթ մը բաժնեց: Թնդանօթներուն ետեւէն իր յառաջապած դունդը կերթար հարիւր սայլ կարասիներու հետ:

Կուքսը՝ Վատիկանի դունէն դուրս Նլաւ իր տաներկու նիզակաւորներուն ուսին վրայ ծիրանի ամպհովանիով անկողնի մը վրայ պառկած, եւ որպէս զի ամէն մարդ կարենայ իւր դէմքը տեսնել, բարձերու վրայ արմուկին կրթնած էր: Շրթունքը կնայուտցած եւ աչքն արիւնտով լեցուած էին, Պատեհանէն մերկացած սուրը քովը դրուած էր, ամենուն ցուցնելու համար որ թէպէտ եւ տկար էր, սակայն պէտք եղած միջոցին զայն պիտի գոր-

ծածէր . իր ամենէն ընտիր պատերազմական
երկովարը սեւ թաւշէ ծածկոցով, որուն վրայ
իր զինանշանները բանուած էին, մանկղաւիկի
մը ձեռօք անկողնոյն քովէն կը տարուէր, որ-
պէս շի յանկարծական յարձակման մ'ատեն կա-
րենայ չուտով մը վրան ցատկել: Առջեւէն ու
ետեւէն, աջէնու ձախէն, իր զօրքերը կը քալէին
դէն 'ի ձեռին, բայց թմբուկները չէին զար-
նէր եւ ոչ շեփորայք կը հնչէին, որն որ սգա-
լի կերպարան մը կուտար չուին: Քաղքին դրան
առջին Բրօսքէր Փօլօննա մեծագունդ զօրքով
կսպասէր:

Կեսար առջի բերան կարծեց որ Բրօսքէր
Փօլօննա, խօսքին դրժելով, ինչպէս որ ինքը
չատ անգամ ըրեր էր, իր վրայ պիտի յարձը-
կէր: Դակոյն հրամայեց իրեններուն որ կենան,
եւ ինքը ձի հեծնելու պատրաստուեցաւ: Բայց
Բրօսքէր Փօլօննա տեսնելով որ Կեսար կը վախ-
նար, միայնակ անոր անկողնին քով գնաց ա-
պահովցնելու համար որ իրեն ուղեկից թլալու
կուգար Ֆապիօ Օրսինօի որոգայթէն կասկա-
ծելով, վասն զի Ֆապիօ Օրսինօ յայտնապէս
երգում ըրեր էր՝ կամ իր պատիւը կորսնցնել,
կամ իր հօրը Բօլ Օրսինօյի մահուան վրէժը
խնդրել: Կեսար չնորհակալ եղաւ Փօլօննայէն,
բայց պատասխան տուաւ որ երբ Օրսինօ մի-
նակ էր, անկէ վախ մը չունէր: Այն ատեն
Բրօսքէր Փօլօննա ողջունեց զգուքսը եւ ետ
դառնալով իր զօրքերուն հետ դէպի Ալպանօ

ուղեւորեցաւ : Ահաւար Չիթթա Գասթէլլանայի ճանքան բռնեց , որ իրեն հաւատարիմ մնացած էր :

Հոն Ահաւար ոչ միայն իր՝ այլ նաեւ ուրիշներու բազդին ինքնիշխան տէրնեղաւ : Ա. Ժողովին մէջ ունեցած քսանուերկու քուէներէն տասուերկուքն իրեն հաւատարիմ մնացեր էին . բայց Պասլի ընտրութեան փակարանն ընդ ամենը երեսուն եօթն կարդինալէ բազկանալով , իր տասներկու քուէներովը կրնար մեծագոյն մասն իր ուղած կողմը դարձնել : Ապանիական ու գաղղիական կուսակցութիւններն ալ զինքը շողոքորթել սկսան , որովհետեւ այս երկու կուսակցութիւններն ալ իրենց ազգէն Պասլ մը ընտրել կուզէին : Ահաւար երկու կողմն ալ մըտիկ ըրաւ՝ առանց անոնցմէ մէկուն բան մը խոստանալու կամ մերժելու , եւ իր տասներկու քուէները Սիէնի կարդինալ Ֆրանսօս Բիքօլօմինի տուաւ , որ իր հօրը ստեղծուածներէն մէկն էր , եւ իրեն հաւատարիմ մնացեր էր , ուստի հոկտեմբեր 8 ին Պասլ ընտրուեցաւ Պիոս Գ. անուամբ :

Ահաւարի յոյսը պարապ չէր ելեր : Պասլ ընտրուելուն պէս՝ Պիոս Գ. Հռովմ մտնելու համար ապահովագիր մը զրկեց Ահաւարու : Ան ալ երկու հարիւր սպառազէնով , երկու հարիւր յիսուն թեթեւ հեծելազօրով , ութ հարիւր հետեւակով Հռովմ մտաւ , եւ զնաց իր պալատը նըստաւ : Զինուորներն ալ բոլորաիբր բանակեցան :

Սոյն միջոցին Օրսինիները՝ Կեսարու գէմ վրէժխնդրութեան խորհրդնին յառաջ տանելով՝ Բէրուդի եւ շրջակայ երկիրներուն մէջ զօրածողով կընէին, որպէս զի մինչեւ Հոսիմի մէջ երթան զինքը զարնեն, եւ կարծելով թէ Գաղղիա, որուն ծառայութեանը մտեր էին, Կեսարու հետ սիրով կը վարուէր որպէս զի իր տաներկու քուէներովն Ամպուազ Կարգիւնայր Պապ ընտրել տայ, Գաղղիոյ ծառայութենէն հրաժարեր՝ Սպանիացւոց ծառայութեանը մտեր էին :

Մի եւ նոյն ատեն Կեսար ալ Լուգոլիկոս ԺԲ ի հետ նոր գաշնադիր մը կտորադրէր, որով կը խոստանար իր բոլոր զօրութեամբն եւ անձովը, երբոր կտրենար ձի հեծնել, Նաբուլիի նուաճման հաստատ սլահուելուն օգնել, Լուգոլիկոս ԺԲ ալ իր կողմէն Կեսարու ձեռքն կղած երկիրներուն անկորուստ մնայր կերաշխաւորէր, եւ կտրանցուցածներն ալ նորէն ձեռք բերելու օգնել կը խոստանար :

Այս գաշնադրութեան երեւան կղած օրը Գոնգալվէ Տը Գօրտու, բոլոր Հոսիմի փոզոցներուն մէջ ՚ի ձայն փոզոյ հրատարակել տուաւ թէ Սպանիոյ թագաւորին հպատակներէն ով որ օտար բանակի մէջ կը ծառայէ, անմիջապէս հրաժարի, ապա թէ ոչ աէրութեան գէմ գաւաճան սլիսի համարուի :

Այս հրատէրը՝ Կեսարն իր տասն կամ տասներկու ընտիր զօրավարներէն եւ երեք հար-

լուրի չափ զինուորէ զրկեց :

Այն ատեն Օրսինիներն իր բանակը սակաւաթիւ գտնելով Ապանիոյ գեասպանին պաշտպանութեամբ Հոովմ մտան եւ զԱեսար Պապին ու Ս. Ժողովին առջեւ դատի կանչելով ըրած եղեռնագործութեանց համարը պահանջեցին :

Պիոս Գ. խոստմանը հաւատարիմ մնալով պատասխանեց թէ Ալալէնթինօս գուքսը՝ իրբեւ աշխարհական իշխան՝ իր աշխարհական վարչութեան համար իրմէ դատ ուրիշէ կախում չունի, եւ իր գործերուն համար Աստուծոյ միայն համար տալու պարտաւոր է :

Ասկայն Պապը տեսնելով որ թերեւս իր ջանից հակառակ չպիտի կրնայ Ալալէնթինօս գուքսն իր թշնամեացը դէմ պաշտպանել խորհուրդ տուաւ անոր՝ երթալ Գաղղիական բանակին հետ միանալ, որ միշտ դէպ 'ի Նաբօլի կը յառաջանար, եւ հոն մինակ ապահով կրնար ըլլալ : Աեսար Պրաչչիանօ քաջուիլ որոշեց, ուր ժան—Ժօրտան Օրսինօ, որ ժամանակաւ իրեն հետ Գաղղիա ընկերակցեր էր եւ այն ազգատոհմին մէջ միայն նա էր որ Աեսարու դէմ չէր ելներ, յանուն Ամպուռալ Կարղինալին պատսպարան կուտար իրեն : Ուստի առաւօտ մը հրաման տուաւ իր գունդերուն որ դէպ 'ի Պրաչչիանօ քալեն, եւ ինքը բանակին մէջ տեղէն երթալով Հոովմէն դուրս ելաւ :

Աեսար որչափ ալ իր միտքը ծածուկ պահել ջանացեր էր, այսու ամենայնիւ Օրսինի-

ներն իմացեր էին, եւ առջի իրիկուընէ իրենց բոլոր զօրադունդերը Սան Փանգրաչիօի դռնէն դուրս հաներ ու երկար պտոյտ մ'ընելով վալէնթինօս գքսին ճամբան բռներ էին: Աեսար Աթօրթա հասած ատեն՝ իրեն գէմ պատերազմի պատրաստ գտաւ Օրսինիներուն բանակը՝ որ իր բանակին գրեթէ մէկուկէսն էր:

Աեսար հասկցաւ որ իր գտնուած տկար վիճակին մէջ պատերազմին ուղղապէս իր կործանեանը գիմել էր, ուստի իր գունդերուն ետ քաշուիլ հրամայեց, եւ ինքը քաջ ուղմագէտ մ'ըլլալուն՝ անյակսի ճարտարութեամբ ետ քաշուեցաւ, որ թշնամիները թէպէտ իր ետեւէն ինկան, բայց երբէք վրան յարձկելու համար ձակեցան, եւ այսպէս առանց մարդ մը կորսնցնելու՝ դարձեալ քահանայապետական մայրաքաղաքը մտաւ:

Այս անգամ Աեսար ուղղակի վատիկան լաւ, որպէս զի բոլորովին Պապին պաշտպանութեանը տակ գտնուի: Իր զինուորները քահանայապետական պալատին բոլորափքը բաժնէ՝ ամեն դռները լաւ պահպանելու համար: Օրսինիներն՝ զԱեսար վերցնել որոշած ըլլալով, միտքերնին գրեր էին որ ուր գտնուէր՝ վրան յարձակին առանց իսկ տեղւոյն սրբութիւնը յարգելու. այս բանս քանի մ'անգամ փորձեցին՝ առանց յաջողելու. քանզի Աեսարու զինուորներն ամեն կողմէ լաւ պահպանութիւն եւ լաւ տլ գիմադրութիւն կընէին:

Այն ժամանակ Օրսինիները՝ որ չէին կրցած Սուրբ — Հրեշտակապետի բերդին դռները խորտակել, յուսացին որ Հոովմէն դուրս ելնելով եւ թօրիօնէի դռնէն յարձակելով՝ կրնային Աեսարը ձեռք ձգել. բայց Աեսար այս շարժումը կանխաւ դուշակեր էր. ուստի դուռը լաւ ամրացած ու պահպանուած դտան. Սակայն իրենց դիտաւորութենէն չդարձան, եւ որոշեցին՝ փոխանակ դաւ եւ հնարագիտութիւն գործածելու՝ բռնի եւ յայտնապէս վրէժնին առնուլ: Գըրաւնը մօտենալու յաջողելով՝ կրակ տուին, եւ այսպէս ճանքան բացուելով՝ բերդին պարտէզը մտան, ուր Աեսար իր ձիաւոր զօրաց գլուխն անցած իրենց կսպասէր:

Գուքսը վտանգին առջեւ իր նախկին ուժը գտեր էր: Իսկոյն ամենէն առաջ իր թըշնամիներուն վրայ դիմեց՝ բարձրաձայն Օրսինօն կանչելով, որպէս զի զայն գտնելով հետը զարնուի. բայց Օրսինօ՝ կամ անոր ձայնը չլսեց, կամ հետը մենամարտելու չհամարձակեցաւ. անանկ որ, արիւնոուշա կոուէ մ'ետեւ, Աեսար՝ որ իր թշնամիներէն երեքսպատիկ տրկար էր, իր հեծելազօրաց ջարդուիլը տեսնելէ եւ ինքն անձամբ կարգէ դուրս քաջութեամբ կոուելէ վերջը՝ Վատիկան մտնելու հարկադրեցաւ:

Պասլը հոգեվարք վիճակի մէջ գտաւ: Օրսինիները՝ այս ծերուկին Վալէնթինօս գքսին տուած խօսքին դէմ մաքառելէ յոգնելով,

Բանտօլֆօ Բէթրուչիի ձեռօք Պապին վրայ
բոյժը շահեր էին, որ Պապին սրունքին վրայ
ունեցած վէրքին թունաւոր սպեղանի մը զը-
րեր էր :

Ուստի Պապը հողին տալու վրայ էր՝ երբ
Կեսար փոշելից ու արիւնաշաղախ անոր սեն-
եակը մտաւ թշնամիներէն հալածուած, որք
Պալատին պատերուն առջեւ կանգ առւր էին,
ուր դքսին բանակին մնացորդը դեռ անոնց
հետ կը մարտնչէր :

Պիոս Գ. հասկնալով որ պիտի մեռնէր, ե-
լաւ կէս նստաւ իր մահճին վրայ, Սուրբ—Հը-
րեշտակապետի բերդը տանող նրքաշաւղին
բանալին Կեսարու յանձնեց, եւ բերդին կա-
ռավարչին հրաման զրկեց որ զանիկա եւ ըն-
տանիքը ներս ընդունելով՝ մինչեւ վերջին կէ-
տը պաշտպանէ, եւ ուզած ատենն ալ դուրս
ելնելու թոյլ տայ : Այս հրամանը տալէ ետեւ
Պապը մարեցաւ ինկաւ անկողնին վրայ :

Կեսար՝ իր երկու աղջիկներուն ձեռքէն
բռնած, եւ Սէրմօնէթայի ու Նէփիի փոքրիկ
դուքսերն ալ ետեւէն՝ իր առջեւ բացուած վեր-
ջին ապաստանարանը դնաց :

Նոյն գիշերը Պապը մեռաւ՝ քսանուվեց օր
թագաւորելէ ետեւ :

Կեսար՝ որ զգեստները չհանած անկողնոյն
վրայ ինկեր էր, առտուան ժամը երկուքին մի-
ջոցները տեսաւ որ իր սենեկին դուռը կը բա-
նային. չզիտնալով պատճառը, արմուկին վրայ

ելաւ նստաւ, եւ միւս ձեռքովն իր սուրին երախակալը փնտռել սկսաւ. բայց մէկ նայուածքով ճանչցաւ այցելուն, որ Յուլիանոս Ռօվէրէն էր :

Որչափ ալ թոյնէն խանձած, իր զօրքերէն լքեալ, եւ բարձր իշխանութեան կատարէն ինկած էր, Աեսար՝ որ իրեն համար ալ բան մը չէր կրնար ընել, դեռ կրնար Պապ մը շինել : Յուլիանոս Ռօվէրէ իր տասներկու կարողնալներուն քուէները գնելու եկեր էր :

Աեսար սլայժաններ առաջարկեց, ամենն ալ ընդունուեցան :

Յուլիանոս՝ Պապ ընտրուելուն պէս՝ Աեսարու պիտի օգնէր իբր Բօմանիոյ գաւառներ, դարձեալ ձեռք բերելու. Աեսար Եկեղեցւոյ սպարապետ պիտի մնար. զերջասկէս Ֆրանսոս — Մարի — Ռօվէրէ՝ Հռովմի քաղաքապետը Աեսարին աղջկներէն մէկուն հետ պիտի ամուսնանար :

Այս սլայժաններով Աեսար իր տասներկու կարողնալները Յուլիանոսի ծախսեց :

Երկրորդ օրը, Յուլիանոսի խնդրանօքը Ա. Ժողովը հրամայեց Օրսինիներուն որնոր Պապի ընտրութեան միջոցին Հռովմէն հեռու կենան :

1503 հոկտեմբեր 31 ին՝ առաջին քուէարկութեամբ Յուլիանոս Ռօվէրէ Պապ ընտրուելով՝ Յուլիոս Բ. կոչուեցաւ :

Վատիկանի մէջ տեղաւորուելուն պէս, առաջին գործը Աեսարը քովը կանչելն եղաւ :

որուն իր աստղին բնակարանը տուաւ : Այն
ժամանակ Աեաար , որովհետեւ առողջութիւնը
կազդուրելու վրայ էր , իր գործերը կարգադ-
րելու գրազիլ սկսաւ , որ ժամանակէ մ'ի վեր
դէշ վիճակի մէջ ինկած էին :

Իր զօրաց ջարդուիլն եւ իր Սուրբ—Հը-
րեշտակապետի բերդը մտնելը , ուր զինքը բան-
տարկեալ կը կարծէին , Բօմանիոյ մէջ մեծամեծ
փոխութիւններ պատճառած էր : Չէզէնէ՝ Ե-
կեղեցւոյ իշխանութեան ներքեւ մտէր էր , ուր
ժամանակաւ կը գտնուէր : Ժան Սֆօրցա՝ ֆէ-
զարօ քաշուեր էր , Օրատէլաֆի՝ Ֆօրլին գրաւեր
էր . Մալաթէսթա՝ Ռիմինի քաղաքը կը պա-
հանջէր . Իմօլայի բնակիչքը քաղաքապետն ըս-
պաննելով քաղաքն երկուքի բաժնուեր էր .
ոմանք Ռիարիներուն ձեռքն յանձնել կուզէին ,
միւսներն ալ Եկեղեցւոյ : Ֆայէնցա՝ միւս քա-
ղաքներէն աւելի երկար ատեն հաւատարիմ
մնացեր էր . բայց Աեաարու դարձեալ իր էշ-
խանութիւնը ձեռք բերելուն յոյսը կորսնցնելով
կալէօթիօ Մանֆրէտի բնական որդին Ֆրան-
սօան կանչեր էր , որ այն դժբաղդ ընտանեաց
վերջն ժառանգն էր . միւս օրինաւոր ժա-
ռանգները Պօրճիաներէն սպաննուած էին :

Արդարեւ այս զանազան քաղաքներուն
բերդերն երբէք այս յեղափոխութեանց մասնա-
կից չէին եղած , եւ անդրդուելի կերպիւ հա-
ւատարիմ մնացած էին վալէնթինօսա դքսին .
Ուստի քաղաքներուն ձեռքէ ելնելը չէր որ

զկեսար եւ Յուլիոս Բ. Պապն անհանդիստ կընէր, զորս բերդերուն միջոցաւ կրնային դարձեալ ձեռք բերել, այլ այն քաղաքներուն վերայ Վենետիկի տէրութեան պահանջած իրաւունքէն կերկնչէին:

Իբօք ալ Վենետիկ նոյն տարւոյն դարնան մէջ Թուրքաց հետ հաշտութեան դաշնագիր մը ստորագրելը էր, անանկ որ իր յաւիտենական թշնամիէն ազատելով իր բոլոր զօրութիւնը Բօմանիոյ վրայ դարձուցեր էր, որուն միշտ կը տենչար. իր զօրագունդերը Ժաքօպ Վէնիէրիի հրամանատարութեան տակ դէպ 'ի Ռայլէննա քալեր էին, որ իր երկիրներուն վերջին բերդընէր, եւ Չէզէնէ քաղքին բնակիչները քաջութեամբ դէմ դնելուն համար չէր կրցեր յանկարծական յարձակմամբ առնուլ. բայց նոյն յաջողութիւնը շուտով հատուցում գտաւ Լամօնէի ու Ֆայէնցայի բերդերուն անձնատուր ըլլալովը. Յօրլիմքօքօլիի առմամբը եւ Բիմինիի անձնատուր ըլլալովը, որուն իշխանը՝ Փանտօլֆ Մալաթէսթա՝ Փատուայի երկրին մէջ Չիթատէլլայի իշխանութեան եւ Վենետիկցի ազնուականի աստիճանին հետ փոխանակեց զայն:

Այն ժամանակ Վեոար առաջարկութիւն մ'ըրբաւ Յուլիանոս Բի. իր Բօմանիոյ գաւառներն եկեղեցւոյ կը շնորհէր, որպէս զի Վենետիկցիք քահանայապետական իրաւասութիւնը յարգելով այն քաղաքներէն ետ կենան: Բայց,

կըսէ Առեւիչչի արախնի . Յուլիոս Բ, որոյ սրաին մէջ վեհապետներու ընական եղած վառամուլութիւնը դեռ ուղղութեան մնացորդը խեղճած չէր , չուզեց այն երկիրներն ընդունիլ , վախնալով որ վերջէն իր խոստմանը հակառակ զանոնք իր ձեռքէն մէկ մ'ալ չը հանելու փորձութեան մէջ իյնայ :

Սակայն պարագաներն ստիպողական ըլլալով , առաջարկեց Աեաարու որ Հոովմէն մեկնի , Օսթիէն նաւ մտնէ եւ ծովով Աքէցցիա երթայ , սւր Միքէլլօթթօ՝ Աեաարու հզօր բանակին մնացորդ հարիւր սպառազէններու եւ հարիւր թեթեւ հեծելազօրաց զլուխ կեցած զինքը պիտի ընդունէր . անկէ ցամաքի ձանբով Ֆէրրարա երթայ , ուսկից Խմօլա հասնելով բաւական էր որ պատերազմի ձայն մ'արձրկէր , այն ձայնը բոլոր Բօմանիոյ մէջ կը լըսուէր :

Այս խորհուրդը Աեաարու սրաին համաձայն էր . ուստի իսկոյն ընդունեց :

Սոյն որոշումը Ս. Ժողովին ներկայացուելով ընդունուեցաւ , եւ Աեաար նորին Սրբութեան եղբօրորդի Պարթէլլմի Ռօվէրէյի հետ զէպ 'ի Օսթի ուղեւորեցաւ :

Աեաար վերջապէս ինքզինքը՝ ազատ կարծելով , իր պատերազմական շքեղ երիվարին վրայ հեծած եւ երկրորդ անգամ այն երկիրներուն մէջ արշաւելու ելած կերեւակայէր , ուր արդէն պատերազմներ ը-

բած էր . բայց Սոթի հասնելուն պէս Սոր-
րէնթէյի ու Վօլթէրրայի կարգինալներն հետե-
ւէն հասան , որ յանուն Յուլիոս Բի կը խընդ-
րէին իրմէ այն բերդերը , զորս երեք օր յա-
ռաջ Պապը չէր ուզած ընդունիլ , որովհետեւ
այն միջոցին Պապն իմացած ըլլալով որ Վեներ-
տիկցիք նորանոր յարձակումներ կընեն , զա-
նոնք արգիլելու համար Աեսարու առաջարկած
միջոցին կարեւորութիւնը ճանչցեր էր :

Բայց մերժելու կարգը Աեսարու եկած էր :
Այս մտափոխութիւնը Աեսարու կասկած պատ-
ճառեց , եւ վարինալով որ նենդութիւն կամ
դաւ մը կը ծածկէր , սլատասխան տուաւ թէ
Պապին խնդիրն անօգուտ էր . որովհետեւ ինք
Աստուծոյ օգնականութեամբ ութ օր չանցած
Բօմանիա պիտի հասնէր : Աւստի Սորէնթէյի ու
Վօլթէրրայի կարգինալները մերժողական պա-
տասխանով Հոովմ դարձան :

Երկրորդ առտուն երբոր Աեսար նաւ նըս-
տելու համար ոտքը ցոկանաւին վրայ կը դը-
նէր , յանուն Յուլիոս Բի ձերբակալեցաւ :

Աեսար առջի բերան կարծեց որ ալ ամեն
բան լմնցած էր իրեն համար : Այս տեսակ բա-
ներ ը'կու ինք վարժ ըլլալով , բանտին ու գե-
րեզմանին մէջ տեղի ճանբուն որչափ կարճ ըլ-
լալը լաւ գիտէր . եւ այս բանն ալ շատ դիւ-
րին էր իրեն համար . որովհետեւ եթէ Պապը
զինքը պատժել ուզէր , պատճառանք չէին պակ-
սեր : Բայց Յուլիոս Բի սիրան ուրիշ էր . բար-

կայցաւ բայց զթած էր . անանկ որ երբ Վա-
լէնթինոսս գուքոր պահանորդներէ շրջապատ-
եալ Հոսփմ բերուեցաւ . Յուլիոս Բ ի անոր
մերժողական պատասխանին ղէ մզղացած վայր-
կենական բարկութիւնն իջած ըլլալով , սովո-
րական ձեւերով ու քաղաքավարութեամբ ըն-
դունուեցաւ իր պալատին մէջ . թէպէտ եւ նոյն
օրէն ղիւրաւ նշմարեց որ հսկողութեան ներ-
քեւ էր : Այս քաղցր ընդունելութեան փոխա-
րէն՝ Կեսար Չէզէնէի բերդը Պասլին տալու
հաճեցաւ , իբրեւ քաղաք մը՝ որ կկեղեցւոյն
սեպհականութիւնն ըլլալով վերստին կկեղեց-
ւոյ կը դառնար : Յուլիոս Բ սոյն հրաժար-
ման մուրհակը , զոր Կեսար ստորագրած էր ,
իբր Բիէր Տ՝ Օվէտո անուն մէկ զօրապետին
յանձնելով հրամայեց անոր որ յանուն սուրբ
աթոռին երթայ Չէզէնէի բերդին արեւ : Բիէն
տ՝ Օվիէտո հնազանդեցաւ , եւ իսկոյն ղէպ ՚ի
Չէզէնէ ուղեւորելով , մուրհակը տօն Տիէկօ
Քինիօնէ Սպանիացի զօրավարին ներկայացուց ,
որ յանուն Վալէնթինոսս զքսին Չէզէնէի բեր-
դին կիշխէր : Տօն Քինիօնէ , Բիէն տ՝ Օվիէտո-
յի տարած թուղթը կարդալով պատասխանեց
թէ իր աիրոջք եւ իշխանին ղերի ըլլալը ղխա-
նալով , մեծ վատութիւն մ'էր իրեն հնազան-
դիլ այնպիսի հրամանի մը՝ որ հաւանականա-
բար բռնութեամբ ստնտած էր անկէ , եւ
թէ այն ղիրը բերողն ալ մահուան արժանի
էր՝ այնպիսի վատ պաշտօն մը յանձն առնելուն

համար. հետեւ արար հրամայեց իր զինուորներուն որ Բիէր տ' Օվիէտօն բռնեն պարսպին վերայէն վար նետեն. հրամանն իսկոյն կատարուեցաւ.

Այս հաւատարմութեան գործը քիչ մնաց որ կեսարու մահուան պատճառ պիտի ըլլար. Պապն իր պատգամաւորին գլխուն եկածն իմանալով այն աստիճան զայրացաւ, որ կեսար ինքզինք կրկին անգամ կորուած կարծեց, անանկ որ իր ազատութիւնը ձեռք բերելու համար փութաց նոր առաջարկութիւններ ընել Պապին, որ դաշնադրութեան ձեւով գրի առնուեցան եւ կոնդակով մը վաւերացան. Սոյն պայմանադրութեամբ Վալէնթինօս դուքսը կը խոստանար քառսուն օրուան մէջ Չէզէնէյի ու Պէրթինօրօյի բերդերը նորին սրբութեան յանձնել, եւ Ֆօրլիի ամրոցին ալ սեպհականութեան մուրհակը տալ. Այս ամենքը պիտի գործադրուէր Հռովմի երկու սեղանաւորաց երաշխաւորութեամբ, որք եւ տասն եւ հինգ հազար տուգաթի պատասխանատու պիտի ըլլային, զոր քաղաքապետը դքսին հաշւոյն ծախք ըրած ըլլալը կը հաստատէր.

Պապն ալ կը խոստանար կեսարը Սէնթ-Գրուա կարդինալին եւ երկու պաշտօնակալներու պահպանութեամբ Օսթի ղրկել, որ իր խոստմունքը կատարած օրն իրեն ազատութիւն պիտի տային. ապա թէ ոչ կեսար վերստին Հռովմ բերուելով Սուրբ-Հրեշտակապետի բերդը պիտի բանտարկուէր.

Այո դաշնադրութեան գործադրութեանը համար կեսար՝ սպային դանձապետին ու խուժը մը ծառաներու ընկերակցութեամբ՝ Տիրերիսի վրայէն մինչև Օսթի իջաւ : Աէնթ—Գրուակարդինալը ետքէն ճամբոյ ելնելով նոյն օրը ետեւէն հասաւ :

Սակայն կեսար կը վախնար որ այն բերդերը յանձնելէն ետքը Յուլիոս Բիր խոստմանը հակառակ զինքը չարձկեր, կ'օճալով Տը Գորտաուէն ապահովագիր մը եւ անոր քով երթալու համար երկու ցոկանաւ խնդրեց Պորժիոս եւ Ռէմօլինօ կարգինալներուն միջնորդութեամբ, որ զիրենք Հոուլմի մէջ ապահով չկարծելով Նաբօլի քաշուեր էին. ապահովագիրը սուրհանգակով հասաւ, երկու ցոկանաւներուն քիչ ատենէն գալն ալ իմաց տալով :

Նոյն միջոցին կարգինալ Աէնթ—Գրուախմանալով որ գքքին հրամանաւը Չէզէնէլի ու Պէրթինօօրօյի կառավարիչները բերդերը Նորին Սրբութեան զօրապետներուն յանձներ էին, կ'ամաց կամաց կեսարու վրայէն հսկողութիւնը մեղմացուց, եւ գիտնալով որ օր մը կատարեալ ազատութիւն պիտի տար անոր, թողուց որ առանց պահապանի դուրս ելնէ : Բայց կեսար վախնալով որ կ'օճալվի ցոկանաւերը նըստածատեն՝ Պասպին ցոկանաւին վրայ ոտքը դրած ժամանակին պէս չըլլայ, այսինքն երկրորդ անգամ մ'ալ չբռնուի, քաղաքէն դուրս տան մը մէջ սպահուըտեցաւ, եւ գիշերանց գեղացիի ան-

պիտան ձիու մը վրայ նստած Նէթթուեա դը-
նաց, ուր փոքրիկ նաւակ մը բռնելով Մօն—Տը-
րակօն ելաւ. անկից ալ Նարօլի գնաց, Կօնզալվ
զինքն այնչափ ուրախութեամբ ընդունեց, որ
Կեսար խորուեցաւ եւ այս անգամ զինքն ա-
զատած կարծեց :

Այս վատաճութիւնը կրկնապատկեցաւ երբ
իր զխաւորութիւնները Կօնզալվի յայտնեց՝ ը-
սելով անոր թէ Փիզա երթալ, անկէց ալ Տօմանիա
անցնիլ միտքը դրած էր : Կօնզալվ հրաման տը-
ւաւ իրեն որ Նարօլիէն ուղածին չափ զօրք
ժողվէ, եւ զանոնք փոխադրելու համար եր-
կու նաւ ալ տալ խոստացաւ : Կեսար այս ցոյ-
ցերէն խաբուելով՝ գրեթէ վեց շաբաթ Նարօլի
կեցաւ, ամեն օր տեսակցելով Սպանիացի քա-
ղաքապետին հետ եւ իր զխաւորութեանց
վրայ անոր հետ խորհրդակցելով : Բայց Կօնզալվ
այսչափ ատեն դանիկայ իր քով պահեր էր՝ որ-
պէս զի ատեն ունենայ Սպանիոյ թագաւորին
խմայնելու թէ իր թշնամին իր ձեռքին մէջն
էր . այնպէս որ Կեսար մեկնելու բարեպաատեհ
ժամը հասած կարծելով, իր գունդերը երկու
նաւերուն մէջ լեցուց եւ ինքը բերդը գնաց
Կօնզալվէն հրաժարական խնդրելու : Կառավա-
րիչը սովորական քաղաքավարութեամբ զինքն
ընդունեց, ամեն տեսակ յաջողութիւն մաղ-
թեց, եւ բաժնուած ժամանակ զանիկոյ համ-
բուրեց . բայց Կեսար բերդին դրան առջեւ
Կօնզալվի Նուհօ Գարէյօ անուն զօրապետին

հանդիպեցաւ, որ զինքն արգելեց ըսելով թէ
Յէրախնանս Քաթողիկ թագաւորին հրամանաւ
բանտարկեալ է : Այս խօսքերը լսելուն պէս՝
Կեսար խորին հառաչանք մ'արձըկելով անիձեց
իր բաղդը՝ որ թշնամույ մը խօսքին վստա-
հելու մղեր էր զինքը, մինչդեռ ինք քանի քա-
նի անգամ իր խօսքին դրժած էր :

Կեսար իսկոյն բերդը տարուելով՝ բանտին
գուռը գոցուեցաւ իր վրայ, ալ մէկէն օգնու-
թեան յոյս չկար : Աշխարհիս մէջ ունեցած մէկ
հատիկ հաւատարիմ մարդը Միքէլօթթօն էր,
բայց իմացաւ որ Միքէլօթթօ ալ փրկայի կող-
մերը Յուլիոս Բի հրամանաւ բռնուեր էր :

Մինչդեռ Կեսար բանտը կերթար, պաշ-
տօնատար մ'անոր տունն երթալով Կօնզալվի
տուած ապահովագիրը կտ առաւ :

Բանտարկուելուն երկրորդ օրը՝ որ 1304
մայիս 27 էր, Կեսար ցեկանաւ մը գրուեցաւ,
որ իսկոյն խտրիսխը վերջընելով զէպ 'ի Սպա-
նիա ճանրայ ելաւ : Բոլոր նաւարկութեան մի-
ջոցին քովը իրեն ծառայելու համար սոսկ մանկ-
լաւիկ մը կար, եւ ցամաք ելնելուն պէս Մէ-
տինա տէլ Գամիօի դղեակը տարուեցաւ :

Տօսը տարի ետքը, Կօնզալվ ալ աքսորի
գառապարտուելով, մահուան անկողնին մէջ
Լօքսայի խոստովանեցաւ, թէ Աստուծոյ առ-
ջեւ ելնելու ատեն երկու բան իր խղճմտանքը
սաստիկ կը տանջէին, մէկը Յէրախնանտը մատ-
նելը, միւսը Կեսարու տուած խօսքին դրժելը :

Կեսար երկու տարի բանտարկեալ մնաց՝ միշտ յուսալով որ Լուդովիկոս ԺԲ զինքը պիտի պահանջէր իրրեւ Քաղզիոյ ազնուականն, բայց Լուդովիկոս ԺԲ՝ Քարիլիանոյի պատերազմը կորսընցնելէն սրտաբեկած, որով Նարսիլի թագաւորութիւնը ձեռքէն ելեր էր, բաւական հոգ ունէր, եւ չէր կրնար իր ազգականին գործոց զբաղիլ: Բանտարկեալը յուսահատիլ սկսեր էր, երբ օր մը կերակուրի ժամանակ հացը կտրած ատենը մէջէն խարտոց մը, թմրեցուցիչ հեղուկով լեցուն սրուակ մը եւ Միքէլլօթթօյի կողմէն ալ տոմսակ մը դտաւ, որ կիմացնէր իրեն թէ բանտէն ելնելով Վատալիայէն մեկնէր էր, իր ետեւէն մինչեւ Սպանիա եկեր եւ Պէնէվան կոմսին հետ մօտակայ դեղը պահուըտեր էր. եւ կը յաւելուր որ հետեւեալ օրէն սկսեալ ինքն ու կոմսը ամեն գիշեր երեք արագընթաց ձիով բերդէն գիւղը տանող ճանբուն վրայ զինքը պիտի սպասեն. ուստի խարտոցէն ու սրբուակէն հնար եղած օգուտը քաղելու գործն իրեն կը մնար: Երբ բոլոր աշխարհ Բօմանիոյ դուքսը մոռցեր էր, սիկարեան մը դեռ զայն կը յիշէր:

Կեսար այնչափ զգուած էր իր երկամեայ բանտարկութենէն, որ վայրկեան մ'անգամ չուզէր կորսնցնել: Ուստի նոյն օրը խարտել սկսաւ ներքին գաւթին մը վրայ նայող պատուհանին երկաթէ վանդակին ձողերէն մէկը, եւ զիւրութեամբ այնպիսի վիճակի մը հա-

սուց, որ վերջին ցնցում մը բաւական էր զայն
խղելու: Բայց պատուհանը գեանէն եօթանա-
սուն ռանաչափ բարձր ըլլալէ զատ, դաւթէն
դուրս ելնելու համար ալ սոսկ մէկ դուռ մը
կար, որոյ բանալին բերդին կառավարչին քովը
էր միշտ: Յերեկը զօտիէն կը կախէր, գիշերն
ալ բարձին տակը կը դնէր, ուստի զլիսաւոր
զժուարութիւնը բանալիին վրայ էր:

Սակայն Անսար՝ որչափ եւ բանտարկեալ էր,
իր անուան եւ աստիճանին արժանի յարգանօք
կը վարուէին հետը. ամեն օր ճաշի ատեն զայն
իր բանտէն հանելով կառավարչին քով կը տա-
նէին, որ իբրեւ ազնիւ ու մարդասէր ասպետ՝
իր օգնանը կընդունէր զայն: Իրաւցունէ Տօն
Մանուէլ ձերունի զօրավար մէր, որ պատուա-
ւոր կերպիւ Ֆէրտինանտ թագաւորին ծառա-
յեր էր. ուստի ընդունած հրահանդներուն հա-
մեմատ Անսարը խստութեամբ պահելով հան-
դերձ՝ մեծ յարգանք ունէր այսպիսի քաջա-
սիրտ զօրավարի մը վրայ, եւ մեծ հաճու-
թեամբ մտիկ կընէր անոր ըրած պատերազմնե-
րուն պատմութիւնը: Շատ անգամ կը խնդրէր
որ Անսար նախաճաշն ալ իրեն հետ ընէ: Բա-
րեբաղդաբար, բանտարկեալը՝ թերեւս նախազ-
գացութեամբ՝ մինչեւ այն ատեն այս շնորհը
չէր ընդուներ, որովհետեւ առանձին ճաշելու
շնորհիւն էր որ Միքէլլօթթօի զրկած փախուստի
գործիքները կրցեր էր ընդունիլ:

Չանոնք ընդունած օրը՝ այնպէս պատահե-

ցաւ որ Աեսար իր սենեակն ելած ատեն ինկաւ ու տորք ճմլեցաւ . ճաշի ատեն իջնելու փորձ մ'ըրաւ , բայց զգացած սասաիկ ցաւը պատճառ բերելով ետ կեցաւ : Առաւօրիչը Աեսարի խուցն եկաւ զինքը տեռնելու , եւ անկողնին վրայ պառկած դտաւ :

Երկրորդ օրը Աեսար նոյն վիճակին մէջ գրտնուելով , կառավարիչը կերակուրն անոր սենեակը զրկեց , ինքն ալ առջի իրիկուան պէս զայն տեսնելու եկաւ . բայց բանտարկեալն այնչափ տխուր եւ առանձնութենէն ձանձրացած դտաւ , որ հետը ճաշել աթաջարկեց : Աեսար շնորհակալութեա ՚բ ընդունեց այս առաջարկութիւնը :

Այս անգամ հիւրընկալութեան կարգը բանտարկեալին էր : Աեսար զմայլելի քաղաքավարութեամբ պատուեց կառավարիչը : Ան ալ այս բարեկամական վայրկեանէն օգուտ քաղել ուղեւով քանի մը հարցումներ ըրաւ Աեսարի ձերբակալ ըլլալուն ու մատնուելուն վրայ , եւ իբրեւ պատուոյ նախանձախնդիր հին Քասթիլիացի՝ Աոնզալվի ու Յէրտինանտի խոստմնազանցութեան ստոյգ պատմութիւնը գիտնալ ուզեց : Աեսար ինքզինք խիստ յօժարափոյթ ցուցուց ամեն բան անոր յայտնելու , բայց աչք ըրաւ որ սպասաւորները սենեկէն դուրս հանէ : Այս նախազգուշութիւնն սոյն աստիճան բնականկերէն էր , որ բերդին կառավարիչը առանց վաքանելու բոլոր հոն զանուոզները ձանքեց :

որպէս զի առանձին մնայ Անսարու հետ , երբոր դուռը գոցուեցաւ , Անսար՝ իր ու կառավարչին դաւաթը լցունելով՝ թողաւ որին կենացը խմել առաջարկեց . կառավարիչը վուժաց կատարել այս առաջարկութիւնը : Անսար իր պատմութիւնն սկսաւ . բայց հազիւ երրորդ մասին հասաւ , թէպէտ եւ խիստ հետաքրքրաշարժ էր պատմածը , կառավարչին աչուռները կարծես թէ ղլութութեամբ գոցուեցան , եւ սեղանին վրայ ինչուով խոր քունի մը մէջ ընկըմեցաւ :

Այն ժամու չափ անցաւ , սպասաւորները չայն մը չլսելով՝ ներս մտան ու երկու սեղանակիցներէն մէկը սեղանին վրայ , միւսը տակը քնացած գտան : Ասիկա արտաքոյ կարգի գէպը մը չըլլալուն համար մեծ ուշադրութիւն չըրին . ուստի կառավարիչը վերուցին իր սենեակը տարին , Անսարն ալ լւր անկողնին վրայ պակեցուցին . եւ ճաշին անուշեղէններն ու մրգեղէնները երկրորդ օրուան թողով , սենեկին դուռն զգուշութեամբ փակեցին եւ քանտարկեալն առանձին թողուցին :

Անսար տակաւին պահ մը անշարժ եւ որպէս թէ խոր քունի մէջ ընկըժած կեցաւ . բայց երբոր սանաձայններուն հեռանալը լսեց , կամացուկ մը ղլութը վերուց , աչքերը բացաւ , անկողնէն վար ասնեցաւ , եւ ծանր քայլերով դէպ 'ի դուռը գնաց , առանց առջի իրկուան ոտքին քան զգտու : Քանի մը վայրկեան ա-

կանջը դրան փականքին դրած մտիկ ըրաւ .
յետոյ անպատու մ գոռոզութեամբ գլուխը վեր-
ցընելով , ձեռքովը ճակտին քրտինքը սրբեց ,
եւ իր պահանջներուն դուրս ելնելէն 'ի վեր
առաջին անգամ ազատութեամբ շունչ առաւ :

Կորսնցնելու ժամանակ չկար . նախ մեծ ըզ-
գուշութեամբ եւ խնամօք դուռը ներսէն փա-
կեց ինչպէ՞ս որ դրսէն գոցուած էր , կանգե-
ղը փչելով մարեց , պատուհանը բացաւ ու
պատուհանին վանդակաձողը խարտել սկսաւ :
Այս գործողութիւնը լիննալէն ետեւ , սրուն-
քին փաթթած երիզները քակեց , պատուհանին
ու անկողնին վարագոյրները հանեց , երկա-
ձեւ պատռեց , անոնց վրայ աւելցուց նաեւ
անկողնին պատտառները , սեղանին ծածկոցն ու
անձեռնոցները , եւ ասոնք ամենքն իրարու
կապելով յիսուն վաթսուն ոտք երկայնու-
թեամբ պարան մը կազմեց՝ տեղ տեղ հանգոյց-
ներ շինելով , մէկ ծայրը կտրած վանդակա-
ձողին կապեց , եւ ինքը պատուհանին վրայ
ելնելով՝ գործոյն վտանգալից մասին ձեռք
զարկաւ : Չեռներովն ու ոտքերովն այն դիւ-
րարեկ չուանին փաթթուեցաւ : Քարեբաղդա-
բար Անսար ուժեղ եւ ճարպիկ էր , ուստի ան-
վտանգ մինչեւ չուանին վարի ծայրը հասաւ ,
եւ վերջին հանգոյցէն վար կախուելով՝ 'ի դուր
ոտքին տակը գետին փնտռեց , չուանը շատ
կարճ էր :

Ապրտութիւնը սարսափելի էր , գիշերուան

մութը չէր ներեր գեանէն որչափ բարձր ըլլալը տեսնել, եւ սաստիկ յոգնած ըլլալով նորէն վեր ելնելու փորձ մը չէր կրնար ընել: Ահասար կարճ աղօթք մ'ըրաւ, բայց ինքը միայն կրնար ըսել՝ Աստուծոյ թէ Ստտանային ուղղուած, եւ չուանը թող տալով գրեթէ տասն երկու կամ տասն եւ հինգ ոսնաչափ բարձրութենէ վար ինկաւ:

Վտանգը խիստ մեծ ըլլալուն, փախտականը թեթեւ ցաւերն ու ճիւղմները բանի տեղ գրնելու ատեն չունէր: Իսկոյն ելաւ կանգնեցաւ, ու պատուհանին ուղղութեամբը դէպ'ի փոքրիկ դուռը գնաց: Կոն հասնելուն պէս ձեռքը զգեստին գրսանը խոթեց. բայց պաղ քրտինք մը՝ վազեց ճակատէն, բանալին չկար, կամ սննեակը մոռցեր էր, կամ ինկած ժամանակը կորսնցուցեր էր:

Սակայն յիշողութիւնն ամփոփելով, առաջին գաղափարը բոլորովին մտքէն հանեց, եւ երկրորդին վրայ հաստատուեցաւ, որ աւելի հաւանական էր. ուստի ետ դարձաւ եւ ջրհորի մը պատին օչնութեամբ, ուր իյնալէն ետեւ ոտքի վրայ ելած ժամանակ ձեռքը կրթընցուցեր էր, ինկած տեղը փնտռել սկսաւ. բայց կորսուած բանալին այնչափ փոքր էր, դիչերն ալ այնչափ մթին էր, որ գաննը զըրեթէ անյուսալի էր: Այսու ամենայնիւ Ահասար մեծ խնամով կը փնտռեր, վասն զի իր վերջին յոյսն այն բանալին էր: Յանկարծ զուռ

մը բացուելով, երկու ջաներու առաջնայդ ու-
թեամբ գիշերանգահ խուճաք մը տեմնուեցաւ,
Կեօար պահ մը կէնքը կորսուած կայծեց, բայց
ետեւի ջրհորը միաքը դարով իսկոյն անդ
մէջը մտաւ, ու մնակ դլուիք դուրս ձգելով,
սրտատրտի անձկութեամբ, սրտագանններուն
չարմուսները դիտեց, որք գէպ իր կողմը ե-
կան, իրմէ քանի մը քայլ հեռուէն անցան ու
բակին մէկ ուրիշ գոնէն դուրս ելան: Անոնց
ջանին լոյսը թէ՛ եւ կարծատե՛ բայց բառ-
կան պայծաս լլկացով դեռինք շուտաւորէր էր:
Կեօար այն լոյսին շնորհիւ իր փնտած բանալ-
ւոյն փայլիլը նշմարեք էր: Ուստի պահանորդ
դինուորներուն դուրս ելած, դուրս հագլու գոյ-
տեք էր, Կեօար իւր արատութեան անքն էր:
Բերդէն գիշըն աննոց ճամբունը մէջ տե-
ղը երկու ճիւղոր ու մէկ սարապ ճի մը կըս-
պատելին: Արկու հեծեալներն էին Յէնէվան կոմ-
արն ու Միքէլօթթօ: Աեսար դատարկ երբիս-
րինավոյց ցատկեց, կամսին ու սիկարեանին ձեռ-
քը սեղմեց եւ երեքը մէկէն գէպ խճափալարայի
սահմանները սլանալով, երեք օրէն հոն հա-
քան, ու բնասար իր կնօջ կորօրմէն Վափարբայի
ժան ա՛ Վլպրէ թագաւորէն՝ լաւ ընդունելու
թիւն գտաւ: Երբ այլամայ ծառայի լաւ
Կեօար Նախարարայէն Գազդիա անցնիլ եւ
Գազդիայէն Ղուղավիկոս: Ժի թագաւորին օգ-
նեալանու թեամբ Իտալիոյ վրայ արշաւելաւ
վորձ մ'ընել կը խորհէր: Բայց ինքը Մէտինա

աէլ Գասիօ գղեակին մէջ բանասրկուած մի-
 ջոցին՝ Առգովիկոս ԺԹ Սպանիոյ հետ հաշտու-
 ուեր էր, անանկ որ Աեսարի փախուսան իմանա-
 լով անոր օգնելու ահզ, ինչպէս որ իրբու փե-
 սայ իրաւունքսնէր, Ապէնթինոսայի գրառ-
 թիւնը ետ առաւ, եւ թողակն ալ գաղթեցոց
 Բայց գեռ Աեսար ձէնօփայի սեզանաւորաց քով
 երկու հարիւր հազար տաքաթի չափ ստակ
 ունէր, նամակ գրեց անոնց որ այս դուսար
 իրեն զրկեն, որով Սպանիոյ ու Նափարոսայի
 մէջէն զօրք ծաղկելով Փիղայի վրայ փորձ մը
 ընել կը մտածէր, Հինգ հարիւր մարդ, երկու
 հարիւր հազար տաքաթ, իր անունն ու սա-
 ըը բաւական էին իրեն յուսակաւոր չըլլալու

Սեզանաւորներն ուրացան ստակը

Աեսար իր աներձագին ձեռքը մնացած էր:

Սոյն միջոցին Նափարոսայի թագաւորին հար-
 կատու Ալարինօ անուն իշխանն ապստամբեր
 էր, Աեսար Ժան տ'Ալպրէյի անոր գէմ զրկած
 բանակին հրամանատարութիւնը վրան առաւ,
 Միքէլլօթիթօ ալ, որ Աեսարու թէյջաջող եւ թէ
 ձախող վիճակին մէջ հաւասարապէս հաւատա-
 ըիմ էր, հետը դնաց: Աեսարու քաջութեան
 եւ ճարտար տրամադրութեանց շնորհիւ Ալա-
 րինօ իշխանն առաջին կտրով յաղթուեցաւ,
 Բայց երկրորդ օրը դարձեալ իր զօրքը համա-
 խմբելով, կէս օրէն երեք ժամ ետքը պատե-
 րազմի ներկայացաւ, Աեսար ընդունեց:

Երկու կողմանէ չորս ժամու չափ սաստիկ

կռուեցան . բայց գիշերը մօտ ըլլալուն , Աեսար՝
պատերազմը վճռելու համար՝ հարիւր սպառա-
զէնի գլուխ անցած՝ թշնամուոյն գլխաւոր դօ-
րութիւնն եզոզ հեծելազօր գնդին վրայ յար-
ձակեցաւ : Բայց զարմացմամբ տեսաւ որ այն
հեծելագունդն՝ առաջին դարնուելուն փախ-
չիլ սկսաւ , եւ դէպ 'ի փոքրիկ անտառ մը գի-
մելով կարծեա թէ հոն անպատանարան կը
փնտռէր : Աեսար նիզակ 'ի ձեռին մինչեւ ան-
տառին եղերքը զանոնք հալածեց . բայց հոն
հալածուողները մէկէն ետ դարձան . նոյն մի-
ջոցին երեք կամ չորս հարիւր աղեղնաւոր ալ
անտառէն դուրս ելնելով անոնց օգնութեան
հասան . այն ատեն Աեսարի ընկերները դարա-
նի մը մէջ ինկած ըլլալնին հասկնալով , վատա-
բար իրենց աէրը ձգեցին փախան :

Աեսար առանձին մնալով չուզեց ետքաչ-
ւիլ . թերեւս տարելէն ալ ձանձրացած էր ,
եւ իւր դիւցազնութիւնը՝ քաջութենէ աւելի՝
զղուանքէ յառաջ կուգար : Ինչ եւ իցէ , ինք-
զինք առիւծաբար պաշտպանեց , բայց հեծած
ձին նետերէ ու նիզակներէ չարաչար վիրաւոր-
ուելով յերկիր տապալեցաւ : Աեսարի սրունքը
տակն առնելով , Կսկոյն թշնամիք վրան թափե-
ցան , եւ անոնցմէ մէկը սրածայր նիզակով մը
կուրծքէն շամփրեց զայն : Աեսար երկնից դէմ
հայհոյանք արձկելով հողին փչեց :

Սակայն Միքէլթթօյի քաջութեամբ , որ
իբրեւ արի զօրավար կուռեր էր , թշնամեաց

մնացորդը յաղթուեր ցիր ու ցան կղեր էր :
Պատերազմէն ետքը Միքէլլօթթօ բանակաւ-
դին գառնալով, Աեսարը թողլով փախչողներէն
իմացաւ որ Աեսար երեւան չէր ելած : Եր տի-
րոջը քաջութիւնը գիտնալով հասկցաւ որ զըլ-
խուն դժբաղդութիւն մ'եկած էր : ուստի անձ-
նութիւններէն վերջին փորձ մ'ալ տալ ուղեց ,
որպէս զի անոր մարմինը գիշատիչ թռչնոց ու
գայլերու ճարակ չթողու : Զահեր վառել տը-
ւաւ , քանզի արդէն գիշեր էր , եւ Աեսարու
հետ թշնամեաց ձիաւոր գունդը մինչեւ ան-
տառը հարածողներէն մէկ քանին իրեն հետ առ-
նելով իր տէրը փնտռելու ելաւ : Նշանակեալ
տեղը հասնելով , հինգ մարդ տեսաւ որ իրա-
րու քով գեանաթաւալ սպառկած էին , չորսը
հագուած , բայց հինգերորդը բոլորովին մերկ :
Միքէլլօթթօ ձիէն իջաւ , մերկին դուխը ծնկին
վրայ կրթնցնելով վեր վերցուց , եւ ջահերուն
լուսով ճանչցաւ զԱեսար :

Այսպէս ահա , 1507 մարտ 10ին , անձա-
նօթ պատերազմական դաշտի մը վրայ , Ախա-
նէ կոչուած աննշան գիւղի մը մօտ , փոքրիկ
թագաւորի մ'իր հպատակ իշխանին հետ ըրած
անշուք կռուի մը մէջ ինկաւ այն մարդը , զոր
Մաքրիավէլ ճարտարութեան քաղաքագիտու-
թեան եւ քաջութեան իրբեւ տխար կը ներկա-
յացընէ իշխանաց :

Իսկ Աիւքրէս , Ֆէրրարայի գեղեցիկ զըբ-
սուհին , տարիներով ու պատիւներով բռնա-

որեալ, իւր հպատակներէն իբրև թագուհի
պաշտուելով, եւ Արիօսթօ ու Պէմպօ բանաս-
տեղծներէն ալ իբրև աստուածուհի երգուելով
մեռաւ :

Ժամանակաւ Փարիզի մէջ, ինչպէս կը
պատմէ Պօքաչիօ, բարի ու պարկեշտ վաճա-
ռական մը կար Ճան Տը Սիվինեի անուն, որ
բուրդեղէնի մեծ առուտուր կընէր եւ իր գոր-
ծերուն ու դրացնութեան պատճառաւ յարա-
բերութիւն կապած էր Աբրահամ անուն մեծ
ու հարուստ արուեստակցի մը հետ, որ թէ-
պէտ հրեայ, բայց բարեհամբաւ մարդ մէր :
Արդ Ճան Տը Սիվինեի, այն իօրայէլացւոյն գե-
ղեցիկ յատկութիւնները ճանչնալով, վախցաւ
որ անանկ աղնիւ անձի մը հոգին իր մօլար
հաւատքին պատճառաւ՝ ուղղակի յաւիտենա-
կան կորստեան պիտի մատնուէր, ուստի ըս-
կըսաւ քաղցրութեամբ եւ բարեկամաբար ա-
ղաչել զայն, որ իր գտնուած մոլորութենէն
հրաժարի, եւ աչքը քրիստոնեայ հաւատքին
բանայ, որ օր քան զօր բաղմանալու եւ պայ-
ծառանալու վրայ էր՝ մի միայն ճշմարիտ կը-
րօնք ըլլալուն պատճառաւ, քանի որ իր կը-
րօնքն ակներեւ կը նուազէր, եւ քիչ ժամա-
նակէն բոլորովին պիտի վերնար աշխարհէն :
Հրեան ալ պատասխան կուտար թէ հրէական
կրօնքէն դուրս փրկութիւն չկայ, եւ ինքն ա-
հար մէջ ծնած ըլլալով, անոր մէջ ապրիլ ու

մեռնիլ կը փափաքէր, եւ թէ երկրիս վրայ չը կար բան մը որ կարենար իր միտքը փոխել, Այսու ամենայնիւ ժանտը Սիվիների անոր հոգին փրկելու եռանդուն փափաք անենալով չէր վհատեր. օր չէր անցներ որ վաճառականի յատուկ եղած հրապուրիչ խօսքերով քրիստոնէութեան գերազանցութիւնը չհասկըցնէր հրէական կրօնքին վրայ: Թէպէտ եւ Արրահամ Մովսիսական օրինաց քաջահմուտ էր, սակայն ժան Տը Սիվիների հետ ունեցած բարեկամութեան պատճառաւ, կամ գուշէ շոգին սուրբ այս նոր առաքեալին լեզուին վրայ իջնելով, վաճառականին քարոզութիւններէն համ առնուլ սկսաւ, թէպէտ եւ իր հաւատքին վրայ յամառելով չէր ուղեր կրօնքը փոխել: Բայց որչափ անիկա իր մոլորութեան մէջ հաստատ կը կենար, այնչափ ալ ժանտը Սիվիների զայն դարձի բերելու կաշխատէր, անանկ որ Աստուծոյ օգնութեամբ վերջապէս անոր հաստատամտութիւնը կրցաւ խախտել: Օր մը Արրահամ ըսաւ անոր.

— Մտիկ ըրէ, ժան, որովհետեւ դու իմ դարձիս կը փափաքիս, անաւասիկ պատրաստ եմ կամքդ կատարել. բայց նախ շոտով երթալ, երկրիս վրայ Աստուծոյ փոխանորդ կոչածնիդ տեսնել, իր եւ կարողնայնեբուն վարքըն ու բարքն աչքէ անցունել կուզեմ, եւ թէ որ, ինչպէս չեմ տարակուսիր, անոնց վարքը քու քարոզած բարոյականիդ համաձայն է,

էս որ դուն ապացուցանելու այդչափ աշ-
տատեցար, պիտի խոստովանիմ քու կրօնքիդ
իմինէս լաւագոյն ըլլալը, եւ բաղձանքդ ան-
յապաղ պիտի կատարեմ: Բայց ընդհակառա-
կըն, եթէ այնպէս չէ, միշտ հրեայ պիտի մը-
նամ, որովհետեւ իմ հատակիս չվայլեր իմինէս
գէշ կրօնքի մը վերադառնալ:

Ժան այս խօսքերս լսելով սաստիկ վհտե-
ցաւ. տխրութեամբ ըսաւ ինքն իրեն. — Ահա
աշխատանքս եւ ժամանակս՝ զոր 'ի բարին գոր-
ծածած կը կարծէի՝ կորսնցուցի: մեծ յոյս ունէի
որ այս դժբաղդ Աբրահամը դարձի կը բերեմ.
Բայց եթէ դժբաղդաբար Հոովմ երթայ, ինչ-
պէս որ կըսէ, եկեղեցականաց անառակ վար-
քը տեսնէ, փոխանակ հրէութենէ քրիստոնէս-
թեան դառնալու, եթէ արդէն քրիստոնեայ եղած
ըլլար՝ հրէութեան պիտի դառնայ: Այն ատեն
Ժան Տը Սիվինեի՝ Աբրահամայ դառնալով ըսաւ.
— Բարեկամ, ինչո՞ւ այնչափ աշխատանք եւ մե-
ծամեծ ծախքեր ընելով՝ Հոովմ երթաս, մանա-
ւանդ որ քեզի պէս հարուստ մարդու մը համար
թէ ցամաքի եւ թէ ծովու ճամբան վտանգներով
լեցուն է: Կը կարծես թէ հոս մէկը չգտնուիր
քեզ մկրտելու համար. եթէ քեզի քարոզած
կրօնքիս վրայ տարակոյս մը ունիս, դայն փա-
րատելու եւ քեզ համոզելու համար հոս այն-
պիտի գիտուն աստուածաբաններ կան, զորս
ուրիշ տեղ չես կրնար գտնել:

Այս պատճառաւ քու ճանլորդութիւնդ ա-

ւելորդ է . մտքիդ առջեւ բեր որ Հոովմի ե-
կեղեցականներն ալ հոս տեղիններուն պէս են,
եւ գերագոյն հովուին աւելի մօտ ըլլալուն ,
գուցէ աւելի ալ լաւագոյն են : Ուրեմն եթէ
զիս մտիկ կրնես , այդ աշխատութիւնդ այն
ժամանակին ձգէ , երբոր մեզք մը գործելով
արձակման պէտք ունենաս , եւ այն ատեն ես
ալ քեզի ընկերակցելով մէկտեղ կերթանք :

Հրեայն պատասխանեց .

— Ար հաւատամ , սիրելիդ իմ ժան , որ ա-
մէն բան ըսածիդ պէս է . սակայն աղէկ զի-
տես որ ես քիչ մը յամառ եմ . ուստի պէտք
է որ Հոովմ երթամ , ապա թէ ոչ քրիստոն-
եայ չեմ ըլլար :

Ժան՝ անոր հաստատամտութիւնը տեսնելով,
հասկցաւ որ աւելի ընդդիմանալն անօգուտ էր,
բարի ճանապարհ մազթեց անոր . բայց իր բո-
լոր յոյսը կորսնցուց , որովհետեւ անտարակոյս
էր որ եթէ Հոովմի արքունիքը տակաւին իր
տեսածին պէս էր , բարեկամն այս ուխտադը-
նացութենէն՝ առաջուանէն աւելի հրեայ ետ պի-
տի դառնար :

Արբանամ ճանքայ ելաւ եւ կըցածին չափ փու-
թով գէպ 'ի Հոովմ ուղեւորեցաւ . հոն հասնելուն՝
սիրալիր ընդունելութիւն գտաւ իր կրօնակից-
ներէն , եւ Պապին , կարդինալներուն , ուրիշ եկե-
ղեցականաց եւ բոլոր արքունեաց վարքը զննել
սկսաւ : Բայց տեսածներէն ու լսածներէն զարմաց-
մամբ համոզուեցաւ որ Պապէն սկսեալ մինչեւ

Սուրբ Պետրոսի յետին լուսարարը՝ անխիղճ, անսահման եւ անպատկառ կերպով հեշտութեան անճնատուր եղած էին. անանկ որ գեղեցիկ աղջիկներն եւ վայելչադէմ երիտասարդներն ամեն տեսակ շնորհք եւ յաջողութիւն կրնային ձեռք բերել: Այս հեշտամոլութենէն զատ տեսաւ որ սաստիկ որկրամուլ եւ արբեցող էին. եւ այս ալ այն: աստիճանի կը հասնէր, որ անասուններէ աւելի գերի եղած էին իրենց որովայնին: Քիչ մ'ալ առաջ երթալով իր հեաագօտութեանց մէջ, այն աստիճան ազահ եւ շահամուլ գտաւ զանոնք, որ մարդոց արիւնն ու սրբազան իրերն ստակով կառնէին կը ծախէին, այն աստիճան անխղճութեամբ, որուն չէին կրնար հաքնիլ: Փարիզի չուխայտվածառներն եւ ուրիշ վաճառականները: Ասոնք եւ ուրիշ շատ ամօթալի գործեր՝ զորս հոս պատմել չի վայելը, տեսնելով Աբրահամ, որ պարկեշտ զգաստ եւ արդարասէր մարդ մ'էր, բաւական սեպեց, եւ անմիջապէս ճանբայ ելնելով Փարիզ դարձաւ ժամ ար Արիլիսի մեծ խնճոյք մը տուաւ անոր ետ դառնալուն առթիւ, սակայն անոր դարձի եկած ըլլալուն յոյսը կորսնցուցեր էր. ուստի ոյր եւ է բանի վրայ խօսելէ առաջ՝ հանդչելու ժամնանակ ասուաւ անոր, մտածելով որ իր ըստբանած քիչ լուրը լսելու միշտ ժամանակ կար: Սակայն քանի մ'օր հանդչելէ ետեւ՝ Աբրահամ ինքնին եկաւ բարեկամին այցելութիւն մ'ընելու: Ժամ համարձակութիւն առնելով:

Ս. Պապին կարգինալներուն եւ քահանայապետական արքունեաց ուրիշ մարդոց վրայ Աբրահամայ կարծիքը հարցուց : Այս հարցման պատասխան երրայեցին գոչեց : — Աստուած ամենն ալ դատապարտէ , որովհետեւ աչքերս որչափ ալ բացի՛ չկրցայ անոնց քով սրբութեան բարեպաշտութեան եւ բարեգործութեան նշոյլ մը տեսնել . ընդհակառակն հետութիւն, ազահուութիւն, որկրամուտութիւն, խարդախութիւն, նախանձ, հպարտութիւն , եւ ասոնցմէ ալ գէշ բաներ նշմարեցի, եթէ ասոնցմէ գէշ բան կրնայ ըլլալ . անանկ որ , ինձ այնպէս երեւցաւ թէ այդ ամբողջ մեքենան սատանայական քան թէ աստուածային շարժմամբ կը քալէր : Արդ որովհետեւ , անսածներուս նայելով , սրտանց համոզուեր եմ որ ձեր Պապը եւ հետեւաբար անոր հետեղողներն իրենց բոլոր հանճարը հնարքն ու ջանքը քրիստոնէական կրօնքը երկրիս վրայէն ջնջելու կը գործածեն , փոխանակ անոր հիմն ու նեցուկը ըլլալու , ինչպէս որ պարտքերնին է , եւ որովհետեւ այս նպատակին հասնելու համար իրենց ըրած ջանից հակառակ՝ կը տեսնեմ որ ձեր կրօնքը հանապազօր կածի ու կը պայծառանայ, ուստի այնպէս համոզուած եմ որ Հոգին— Սուրբ զայն կը պաշտպանէ իբրեւ միակ ճշմարիտ եւ սուրբ հաւատք : Այս պատճառաւ , ես որ Հոովմ երթալէս առաջ քու խրատուցդ միշտ խուլ կը կենայի եւ բաղձանացդ կը հակառա-

կէի, հիմա այն Սողոմէն դառնալէս 'ի վեր հաստատութեամբ միտքս դրած եմ քրիստոնեայ ըլլալ : Նրթանք եկեղեցին, սիրելիդ իմ ժան, քանզի մկրտուելու պատրաստ եմ :

Աւելորդ է ըսել թէ ժան ար Սիվինեի՝ մեր ժողական պատասխանի մը սպասած ժամանակ այս հաւանութեան խօսքը լսելով որչափ ուրախ եղաւ : Առանց ժամանակ կորսնցնելու՝ իր սանին հետ փարիզի Նօթր—Տամ եկեղեցին գնաց, եւ գէմերնին ելնող քահանային աղաչեց որ իր ընկերը մկրտէ : քահանայն ալ խնդոյն կատարեց, եւ նորադարձ քրիստոնեայն իր հրէական Արրահամ անունը թողլով քրիստոնէի ժան անունն առաւ : Նորահաւատը Հրոովմ ճանապարհորդելուն շնորհիւ այն աստիճան խոր հաւատք ստացեր էր, որ իր արդէն ունեցած բարի յատկութիւնները մեր սուրբ կրօնքին գործածութեամբը բազմապատկելով բարի կեանք մ'անցնելէ ետեւ՝ սուրբ մահուամբ վախճանեցաւ :

Պօքքաչիօի այս պատմութիւնը դեղեցիկ պատասխան մ'է այն անձանց, որք մեր գլխաւորութիւնը սխալ հասկնալով կրնան զմեզ անկրօն համարիլ : Մենք այնպիսիներուն ուրիշ պատասխան մը տալ չուզելով, վերոյիշեալ պատմութիւնը մեր ընթերցողաց աչքին առջեւ դնել բաւական կը համարինք :

Զմտանանք սակայն , որ եթէ Պապութիւնն իր Իննուկենստիոս Ը երն եւ Աղէքսանդր Զ երն ունեցաւ որ զինքն ամօթով ծածկեցին , ունեցաւ նաեւ իր Պիոս Է երն ու Գրիգոր ԺԶ երբ որ իրեն սպառիւ բերած են :

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

Պօրճիաներուն թոյնը , կրսեն ժամանակակից պատմագիրք , երկու տեսակ էր , փոշի եւ հեղուկ :

Փոշի թոյնը գրեթէ անչօշափելի տեսակ մը ճերմակ ալիւր էր , որ չաքարի համունէր եւ Գանթարէլ կը կոչուէր : Ասոր բաղադրութիւնը մարդ չէր գիտեր :

Իսկ հեղուկ թոյնը , ինչպէս կը հաւաստեն , տարօրինակ կերպով մը շինուելուն համար չենք ուզեր լռութեամբ անցնիլ : Մենք մեր կարգացածը կը պատմենք պարզասպէս՝ առանց պատասխանատուութիւնը մեր վրայ առնելու , քանզի գիտութիւնը կրնայ սուտ հանել մեզ :

« Ալարաղի մը շատ մը մինդեղ կլնել տալով , թոյնին ներգործած ատենն անասունը ոտքերէն կը կախէին . իսկոյն ջղաձգութիւններն սկսելով մահաբեր եւ յորդահոս փրփուր մը կոկորդէն վազել կսկսէր : Այն փրփուրն արծաթէ սկաւառակի մը մէջ կառնուին , եւ շիշի մը մէջ լցնելով բերանն աղէկ ՚ը կը գոցէին , այս էր հեղուկ թոյնը :

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
DEPARTMENT OF CHEMISTRY
CHICAGO, ILLINOIS

REPORT OF THE
COMMISSIONERS OF THE
LAND OFFICE
FOR THE YEAR
1887

CHICAGO: PUBLISHED BY THE
UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
1888

ԽՕՍԲ ԹԱՐԳՄԱՆՁԻՆ ԱՌ ԸՆԹԵՐՑՈՂՆ

Առասպելներ կան՝ որ պատմութեան
կը նմանին . պատմութիւններ կան՝
որ առասպելի կը նմանին .

ՎՕԼԹԵՐ

Ներկայն անցելոյն դատաւորն ըլլալը թիվ
կրնայ մերժել . — Տես , ոչ եկեղեցականը եւ
ոչ աշխարհականը անոր արդար պատժէն կրը-
նան փախչիլ : Պալատներու վանքերու եւ ե-
կեղեցիներու խորերը կատարուած ահուկի ո-
ճիրներն 'ի լոյս հանելով , ամենուն ակներեւ
կը ցուցնէ եօթը մահացու մեղօք լի Պապը ,
եւ անզգամ ու եղբայրասպան Կեսարու եւ
հեշտամուլ լիւքրէսի հետ հաւասարապէս կը
դատապարտէ : Իւր դատաստանն արդար է ,
ըսինք , որով Սալօնարօլէ աննշան բայց սըր-
բակեաց ու խստակրօն աբեղայն այնչափ զըր-
պարտութեանց մէջէն մաքուր եւ սուրբ կը
հանդիսանայ : Քրիստոնեայ ժողովուրդը՝ ին-
քըզինք Աստուծոյ կարգ անցունողին գործած
անօրէնութեանց վրայ կը դայթակղի եւ Փարի-
սեցւոյն Մովսիսի աթոռը բարձրանալը յայտ
յանդիման կը տեսնէ : Անձնական անսխալու-
թեան կեդրոնը սարսափելի եղեռնազործու-
թեանց ալ կեդրոն կըլլայ : Ողջամիտ մարդիկ
եկեղեցական պատմութեան այս տխուր էջե-
րուն վրայ նայուածք մը նետելով , « որչափ այն-
հեթեթ բան , կը գոչեն , մեզի նման տկար

հողերէն ի մը սոսկ Աստուծոյ վայելող անսխա-
լութեան տիազոս տալ : » Պապին անսխալու-
թեան ջերմաջերմ պաշտպանները թող աչքէ
անցունեն ներկայ գրուածս : Այս պատմական
վէպը թարգմանելուս նպատակն է ցուցնել
թէ « ինչպէս աշխարհականներու՝ նոյնպէս ալ
եկեղեցականաց մէջ անանկ մարդիկ ելած են
եւ կելնեն (ինչպէս որ աչքով ալ կը տեսնենք),
որ կրօնքը կը խայտառակեն, Աստուծոյ տաճարը
կը պղծեն եւ Քրիստոսի եկեղեցին կը մատ-
նեն » . նաեւ « սարսափելի բան մ'է եկեղե-
ցական բարձր անձի մը հզօր աշխարհական-
ներու կամ կանանց հետ ըրած նենգուպատիր
դաշինքը կամ դործակցութիւնը » : Հռովմէա-
կան հայուն ներկայ վիճակը խիստ աղէկ կը
յարմարի Աղէքսանդր Զ ի ժամանակին հետ :

Ընթերցողը՝ նպատակս գովելու կամ պար-
սաւելու ազատ է : Ես այսչափ կը լսեմ որ իմ
միտքս բարիք ընել էր :

ԹԱՐԳՄԱՆԻԶՆ

Ա . Ս . Տ .

ՆՈՒԷՐ.

Առ ազնիւ բարեկամն իմ
Գրիգոր Խաչատուր Կապուտիկեանց

ԹԱՐԳՄԱՆԻԶՆ

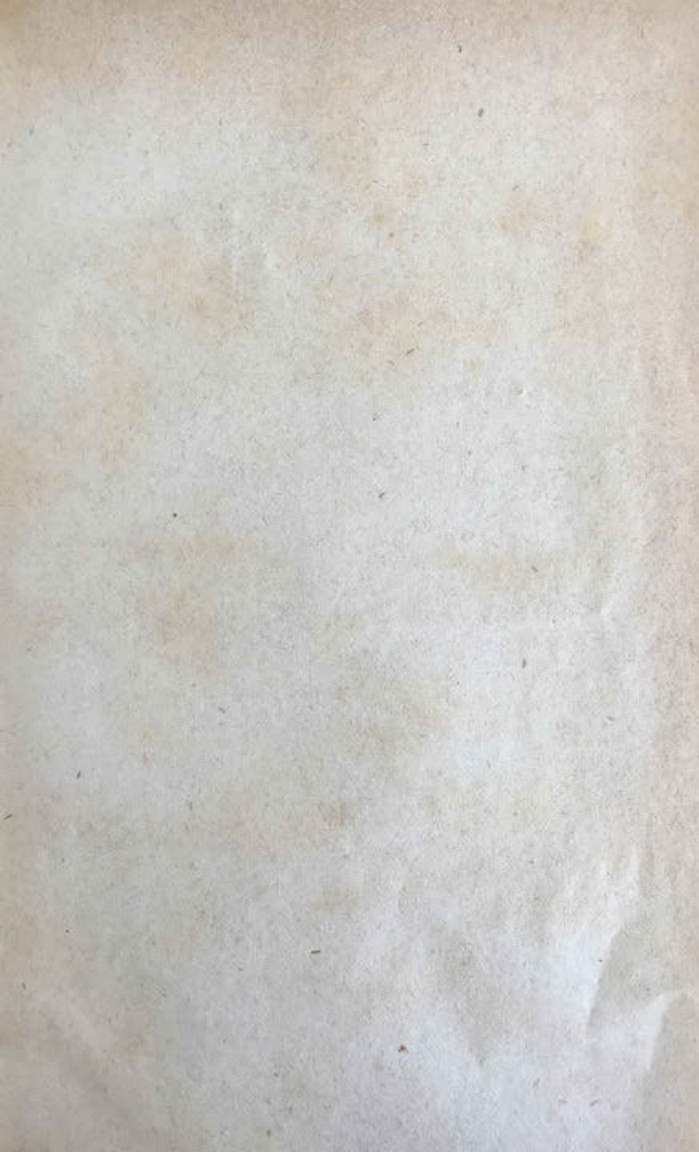
Յ. Ս. Տ.

1844

The ...
of the ...

...

Handwritten scribbles and numbers, possibly including "25" and "25" with diagonal lines.

Sophie Tarnow

A decorative flourish consisting of several overlapping, curved lines that sweep from the right side towards the left, ending in a horizontal line.

İstanbul Belediyesi

İnkilâb Müzesi ve Kütübhanesi

Sayı:

Oda

Dolab

Raf

İBB Eyüp Sultan Halk ve Çocuk Kütüphanesi

ERM1066

255.07.02.01.06.00/

